

konkurs **biber** ★ 02

rajtimi | помирување | romigenje

biber 02

- . конкурс за краток расказ .
- . konkurs për tregim të shkurtër .
- . konkurs za kratku pričū .

помирување | рајtimi | pomirenje

Beograd | Sarajevo, 2018.

biber 02

Adam Pakai · Afrim Demiri · Ана Кнежевиќ · Andrea Popov Miletić · Anela Ilijaš · Анушка Миновска · Благица Ѓорѓиевска · Danilo Lučić · Dragić Cvjetinović · Dženeta Rovčanin · Edis Galushi · Jasna Radulović · Јована Матевска · Lejla Kalamujić · Marjeta Gjoka · Mehmet Elezi · Милан Воркапић · Milica Vučković · Nemanja Raičević · Сања Михајловиќ-Костадиновска · Sanja Radulović · Srđan Gagić · Tanja Javorina · Вера Калин · Verime Zimberi Beluli

Издавач | Botues | Izdavač:

Centar za nenasilnu akciju Sarajevo | Beograd

Тимот на Бибер | Ekipi i Biberit | Biber tim:

Ана Битољану · Davorka Turk · Ivana Franović · Katarina Miličević · Safet Ballazhi

Подготвиле | Përgatitur nga | Priredile:

Ivana Franović · Katarina Miličević

Превод | Përkthimi | Prevod:

Borislav Pavlovski · Ѓорѓе Воѓовиќ · Ѓоко Здравески · Иван Шопов · Kreshnik Ajdini · Qerim Ondozi

Лектура | Lektura | Lektura:

Aleksandra Zrinušić · Arsim Jonuzi · Jasna Dimitrijević · Jelena Angelovski · Марина Геческа · Василевска · Mirjana Evtov · Naile Mala-Imami

Печати | Shtyp | Štampa:

Standard 2, Beograd

ISBN 978-86-89845-08-2

Содржина

- 6 Предговор
- 22 Чичко Зав, *Џенета Ровчанин*
- 34 Страшни работи, *Драгиќ Цвјетиновиќ*
- 39 Семејството на чичко Аки, *Анушка Миновска*
- 57 Липам една балада, *Мехмет Елези*
- 74 Јадат луѓето и без нозе, *Милица Вучковиќ*
- 87 Пловка, *Сања Радуловиќ*
- 93 Индигото на бесот, *Јована Матевска*
- 118 Снег је опет, *Снежана, Лејла Каламујиќ*
- 137 Лазар, *Адам Пакаи*
- 150 Застрашувачко минато, *Вериме Зимбери - Бетули*
- 159 Војна е мал збор, *Сања Михајловиќ-Костадиновска*
- 177 Прозорци, *Срѓан Гагиќ*
- 192 О!, *Анела Илијаш*
- 202 Кучето и свињата, *Африм Демири*
- 225 Секој ден сум сè понемирна, *Андреа Попов Милетиќ*
- 247 Име на таткото – црточка, *Милан Воркапиќ*
- 255 Риба на јадица, *Вера Калин*
- 289 Војна и љубов, *Марјета Гока*
- 329 Лешник, *Јасна Радуловиќ*
- 333 Ех, да беше убав момент..., *Благица Ѓорѓиевска*
- 361 Ситнеж, *Немања Раичевиќ*
- 367 Стомакот на еден библиотекар, *Ана Кнежевиќ*
- 392 Фрактуре, *Данило Лучиќ*
- 403 Соба за помирување, *Едис Галуши*
- 422 Девојката во портокалова тренерка, *Тања Јаворина*
- 427 Биографски белешки

Përmbajtja

- 9 Parathënie
- 19 Xhaxhi Zav, *Xheneta Rovçanin*
- 30 Gjëra të tmerrshme, *Dragiç Cvjetinoviç*
- 44 Familja e xhaxhit Aki, *Anushka Minovska*
- 51 Dënes një baladë, *Mehmet Elezi*
- 71 Hanë njerëzit edhe pa këmbë, *Milica Vuçkoviç*
- 82 Mbiujësja, *Sanja Raduloviç*
- 99 Indigoja e tërbimit, *Jovana Matevska*
- 114 Sërish bie borë, *Snezhana, Lejla Kalamujiç*
- 130 Llazari, *Adam Pakai*
- 145 Një e kaluar e frikshme, *Verime Zimberi-Beluli*
- 162 Lufta është fjalë e vogël, *Sanja Mihajloviç – Kostadinovska*
- 172 Dritaret, *Srgjan Gagiq*
- 188 O!, *Anela Ilijash*
- 197 Qeni dhe derri, *Afrim Demiri*
- 219 Unë dita-ditës jam çdoherë e më e shqetësuar, *Andrea Popov Miletiq*
- 239 Emri i babait – vizë, *Milan Vorkapiç*
- 261 Peshku në grep, *Vera Kalin*
- 271 Luftë dhe dashuri, *Marjeta Gjoka*
- 325 Lajthia, *Jasna Raduloviç*
- 339 Ah, sikur të ishte çast i bukur..., *Bllagica Gjorgjievska*
- 355 Imtësira, *Nemanja Raiçeviq*
- 373 Barku i një bibliotekisti, *Ana Knezheviç*
- 388 Fraktura, *Danilo Luçiq*
- 397 Dhoma e pajtimit, *Edis Galushi*
- 418 Vogëlushja me tuta portokalli, *Tanja Javorina*
- 435 Shënime biografike

Sadržaj

12	Predgovor
15	Čiko Zav, <i>Dženeta Rovčanin</i>
25	Strašne stvari, <i>Dragić Cvjetinović</i>
48	Obitelj strica Akija, <i>Anuška Minovska</i>
62	Jecaj balade, <i>Mehmet Elezi</i>
67	Jedu ljudi i bez nogu, <i>Milica Vučković</i>
77	Plovak, <i>Sanja Radulović</i>
104	Indigo bijesa, <i>Jovana Matevska</i>
109	Sneg je opet, <i>Snežana, Lejla Kalamujić</i>
123	Lazar, <i>Adam Pakai</i>
155	Zastrašujuća prošlost, <i>Verime Zimberi-Beluli</i>
164	Rat je mala riječ, <i>Sanja Mihajlović Kostadinovska</i>
167	Prozori, <i>Srđan Gagić</i>
183	O!, <i>Anela Ilijaš</i>
207	Kuće i prase, <i>Afrim Demiri</i>
213	Ja sam svakog dana sve više nemirna, <i>Andrea Popov Miletić</i>
231	Ime oca – crtica, <i>Milan Vorkapić</i>
266	Riba na udici, <i>Vera Kalin</i>
304	Rat i ljubav, <i>Marjeta Gjoka</i>
321	Lješnjak, <i>Jasna Radulović</i>
344	Ah, da bijaše dobar trenutak..., <i>Blagica Đordjevska</i>
349	Sitnina, <i>Nemanja Raičević</i>
378	Trbuh jednog bibliotekara, <i>Ana Knežević</i>
383	Frakture, <i>Danilo Lučić</i>
408	Soba za pomirenje, <i>Edis Galushi</i>
413	Djevojčica u narančastoj trenirci, <i>Tanja Javorina</i>
442	Biografske beleške

Предговор

Ова е збирка раскази на тема помирување, кои се избрани на вториот конкурс Бибер. Конкурсот беше распишан од јануари до јуни 2017 година. На конкурсот стигнаа 385 раскази на македонски, албански, босански, хрватски, српски и црногорски јазик.

Жирито во состав: Татјана Громача, Ким Мехмети и Фарук Шехиќ, одбра овие 25 раскази да влезат во збирката. Тука се и трите раскази што се наградени:

3. награда – *Семејството на чичко Аки* од авторката Анушка Миновска од Скопје;

2. награда – *Чичко Зав (Čiko Zav)* од авторката Џенета Ровчанин од Сараево;

1. награда – *Јадат луѓето и без нозе (Jedu ljudi i bez nogu)* од авторката Милица Вучковиќ од Белград.

Останатите 22 раскази стигнаа од Белград, Битола, Добој, Кичево, Нови Сад, Прелог, Прилеп, Призрен, Сараево, Скопје, Тирана, Урошевац, Врњачка Бања, Загреб и Земун. А што се однесува до сите раскази пристигнати на конкурсот, имавме привилегија да читаме и раскази од Подгорица, Обреновац, Петриња, Пале, Приштина, Нови Пазар, Никшиќ, Зрењанин, Тузла, Осиек, Коњиц, Суботица, Гњилане, Кисељак, Бор, Велес, Мостар, Кикинда и уште многу други градови, како и од нашите некогашни сограѓанки, сограѓани и соседи што заминале во белиот свет, ама сè уште пишуваат на некој од нашите јазици.

Иако веројатно не е вообичаено, темата на вториот Бибер конкурс е иста како и темата на првиот – *помирување*. Причини има многу, а меѓу нив се: 1. таа тема ни е многу важна како на поединки, мировни активистки и жителки на Балканот; 2. сакавме да поттикнеме уште авторки и автори да го промислуваат помирувањето и со тоа да нè инспирираат; 3.

сакавме да поддржиме ангажирани авторки и автори што се фаќаат во костец со тема што побарува толку многу, колку што побарува и самиот процес на помирување; 4. сметаме дека во нашите средини нема доволно конструктивно промислување за помирувањето и 5. многу едноставно, ни недостасува помирување. Причината против изборот на темата е една: прекомплексна е и претешка за формата расказ, за што ни зборува и големиот број пристигнати раскази што не одговорија директно на зададената тема.

Идејата за Бибер настана кон крајот на 2014 година, како продолжение на Програмата за мировно образование во организацијана Центарот за ненасилна акција Сараево | Белград (CNA, nenasilje.org) во спој со мировниот активизам и книжевноста. За конкурсот Бибер специфично е тоа што претселекцијата на расказите ја прават мировни активистки и активисти, кои како страсни читателки и читатели проценуваат колку тој расказ придонесува за помирувањето, подоброто разбирање, приближувањето на луѓето, смалувањето на омразата и непријателството, без притоа да ги порекнува ужасите што нè поделија. Дури кога расказот ќе мине низ рацете на оние што имаат доста искуство во градењето на мирот и помирувањето, тој стигнува кај жириото што ја проценува неговата литературна вредност. Претселекцијата ја вршеа: Абдулах Феризи, Албулена Карага, Александра Богдановска, Ана Битољану, Даворка Турк, Ивана Франовиќ и Катарина Миличевиќ.

Ја користам оваа пригода да им се заблагодарам на сите оние што на различни начини ја поддржаа идејата за овој конкурс и нејзиното спроведување на дело. Му се заблагодарувам на жириото на пријатната и професионална соработка, потем на лекторките, на лекторот и на преведувачите, како и на целата екипа од претселекцијата. Му благодарам и на тимот на CNA за довербата. Им се заблагодарувам и на Неџат Исмаили и Фланза Јусуфи Сали, кои беа тука за нас. Големо благодарам на Јасна Димитриевиќ, која со нас го создаваше Бибер, а сега, иако не е дел од тимот, наоѓа начини да нè поддржи. Благодарам и на оние што со финансиската поддршка овозможиле да се спроведе Бибер конкурсот: на Австриската агенција за развој (ADA), на германското Сојузно министерство за стопанска соработка и развој (BMZ), на Diakonie од Австрија

и Меѓународното друштво за помирување (IFOR) од Австрија. Големо благодарам и на тимот на Бибер, кој го истурка конкурсот до крај: на Ана, на Даворка, на Катарина и на Сафет. Посебно им се заблагодаруваме на сите учеснички и учесници на конкурсот што ги испраќаа своите раскази и така овозможиле оваа идеја да живее.

Ивана Франовиќ
за Бибер тимот

Parathënie

Kjo është përmbledhje e tregimeve të shkurtra rreth temës së pajtimit, të cilat u përzgjedhën në konkursin e dytë të *Biberit*. Konkursi që i hapur nga janari deri në qershor të vitit 2017. Në konkurs arritën 385 tregime në gjuhën maqedonase, shqipe, boshnjake, kroate, serbe dhe malazeze.

Juria e përbërë nga Tatjana Gromaça, Kim Mehmeti dhe Faruk Shehiq i përzgjedhi këto 25 tregime që të jenë pjesë e përmbledhjes. Këtu janë edhe tri tregimet fituese të konkursit.

Çmimi i tretë: tregimi *Familja e xhaxhit Aki* i autores Anushka Minovska nga Shkupi,

Çmimi i dytë: *Xhaxhi Zav* i autores Xheneta Rovçanin nga Sarajeva,

Çmimi i parë: *Hanë njerëzit edhe pa këmbë* i autores Milica Vučković nga Beogradi.

22 tregimet tjera kanë ardhur nga Beogradi, Manastiri, Doboji, Kërçova, Novi Sadi, Prelogi, Prilepi, Prizreni, Sarajeva, Shkupi, Tirana, Ferizaji, Vërnyaçka Banja, Zagrebi dhe Zemuni. Për sa u takon të gjitha tregimeve të cilat kanë qenë pjesë e këtij konkursi, kemi pasur privilegj të lexojnë tregime nga Podgorica, Obrenovci, Petrinja, Pala, Prishtina, Novi Pazari, Nikshiqi, Zrenjanini, Tuzlla, Osijeku, Konjici, Subotica, Gjlani, Kiselaku, Velezi, Mostari, Kikina dhe nga shumë qytete të tjera, si dhe nga bashkëqytetaret e bashkëqytetarët tanë të dikurshëm të cilët u shpërndan nëpër botë por ende janë duke shkruar në njërin nga gjuhët tona.

Megjithëse kjo mbase nuk ndodh gjithnjë, tema e konkursit të dytë e *Biberit* është e njëjtë si tema e konkursit të parë – *pra, pajtimi*. Ka shumë arsye për këtë, dhe këtu po i përmendim disa prej tyre: 1) kjo temë është e rëndësishme për ne si individe, si aktiviste të paqes dhe si banore të Ballkanit; 2) kemi dashur të

nxisim më shumë autore e autorë të mendojnë për pajtimin dhe të na frymëzojnë me të; 3) kemi dashur t'i mbështesim autorët dhe autorët e angazhuar të cilët ballafaqohen me një temë që është aq kërkuese sa edhe vetë procesi i pajtimit; 4) konsiderojmë se në rrethet tona nuk ka mjaft analiza konstruktive për pajtimin, dhe 5) shumë thjesht, na mungon pajtimi. Arsyeja kundër përzgjedhjes së kësaj teme është një: është tejet ndërlikuese dhe e zorshme për formën e tregimit të shkurtër, për çfarë na dëshmon edhe një numër i madh tregimesh që na arritën e të cilat nuk dhanë përgjigje të drejtpërdrejtë lidhur me këtë temë.

Ideja për *Biberin* ka lindur në fund të vitit 2014 si vazhdimësi e programit të edukimit për paqe në organizatën e Qendrës për veprim të padhunshëm Sarajevë|Beograd (CNA, nenasilje.org) për ndërlidhjen e aktivizmit paqësor dhe të letërsisë. E veçanta e këtij konkursi është se përzgjedhjen e parë të tregimeve e bëjnë aktivistet dhe aktivistët, të cilat si lexuese dhe lexues të flakët vlerësojnë se sa ai tregim i ndihmon pajtimin, mirëkuptimit më të madh, përafrimit të njerëzve, zbutjes së urrejtjes dhe armiqësive, por duke mos i mohuar me këtë rast tmerret të cilat na kanë ndarë. Vetëm kur tregimi kalon nëpër duart e atyre të cilët kanë mjaft përvojë pune për ndërtimin e paqes dhe të pajtimit, ai shkon te juria e cila e vlerëson aspektin e tij letrar. Përzgjedhjen paraprake të tregimeve e ka bërë Abdullah Ferizi, Albulena Karaga, Aleksandra Bogdanovska, Ana Bitoljanu, Davorka Turk, Ivana Franović dhe Katarina Miličević.

Shfrytëzoj rastin t'i falënderoj të gjithë ata të cilët në mënyra të ndryshme e mbështetën idenë për këtë konkurs dhe për realizimin e tij në vepër. E falënderoj jurinë për bashkëpunimin e frutshëm dhe profesional, pastaj lektorët, lektorin dhe përkthyesit, si dhe tërë ekipin që e ka bërë parapërzgjedhjen. E falënderoj edhe ekipin e CNA-së për besimin e tyre. E falënderoj edhe Nexhat Ismailin dhe Fllanza Jusuf Saliun të cilët na kanë qëndruar pranë. I shprehim mirënjohje të veçantë edhe Jasna Dimitrijeviqit e cila bashkë me ne e krijoi *Biberin*, dhe që tash, edhe pse nuk është pjesë e ekipit, po gjen mënyra për të na mbështetur. I falënderojmë edhe ata të cilët me mbështetjen e vet financiare e mundësuan realizimin e këtij konkursi: Agjencinë Austriake për Zhvillim (ADA), Ministrinë Federale Gjermane për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim (BMZ), Diakonin e Austrisë dhe Asociacionin Ndërkombëtar të

Pajtimet (IFOR Austria). Një falënderim i madh shkon për ekipin e *Biberit* i cili e çoi konkursin deri në fund: Anën, Davorkën, Katarinën dhe Safetin. Për fund, i falënderoj të gjitha pjesëmarrëset dhe pjesëmarrësit e konkursit të cilët i dërguan tregimet e veta dhe me këtë e bënë të mundur që kjo ide të jetojë edhe më tutje.

Ivana Franović
për ekipin e *Biberit*

Predgovor

Ovo je zbirka kratkih priča na temu pomirenja, koje su izabrane na drugom konkursu *Biber*. Konkurs je bio raspisan od januara/ siječnja do juna/lipnja 2017. godine. Na konkurs je stiglo 385 priča na makedonskom, albanskom, bosanskom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom jeziku.

Žiri u sastavu: Tatjana Gromača, Kim Mehmeti i Faruk Šehić izabrao je ovih 25 priča da uđu u zbirku. Tu su i tri kratke priče koje su nagrađene.

3. nagrada: priča *Семејството на чичко Аку (Obitelj strica Akija)* autorke Anuške Minovske iz Skoplja,

2. nagrada: *Čiko Zav* autorke Dženete Rovčanin iz Sarajeva,

1. nagrada: *Jedu ljudi i bez nogu* autorke Milice Vučković iz Beograda.

Preostale 22 priče stigle su iz Beograda, Bitolja, Doboja, Kičeva, Novog Sada, Preloga, Prilepa, Prizrena, Sarajeva, Skoplja, Tirane, Uroševca, Vrnjačke Banje, Zagreba i Zemuna. A što se tiče svih priča pristiglih na konkurs, imale smo privilegiju da čitamo još i priče iz Podgorice, Obrenovca, Petrinje, Pala, Prištine, Novog Pazara, Nikšića, Zrenjanina, Tuzle, Osijek, Konjica, Subotice, Gnjilana, Kiseljaka, Bora, Velesa, Mostara, Kikinde i još mnogih drugih gradova, kao i od naših nekadašnjih sugrađanki, sugrađana i suseda koji su se otisnuli u svet, ali još uvek pišu na nekom od naših jezika.

Iako to verovatno nije uobičajeno, tema drugog *Biber* konkursa ista je kao i tema prvog - *pomirenje*. Razloga je mnogo, a među njima su: 1) ta tema nam je jako važna kao pojedinkama, mirovnim aktivistkinjama i žiteljicama Balkana; 2) želele smo da potaknemo još autorki i autora da promišljaju o pomirenju i time nas inspirišu; 3) želele smo da podržimo angažovane autorke i autore koji se hvataju u koštac sa temom toliko zahtevnom, koliko je i sam proces pomirenja zahtevan; 4) smatramo da u našim sredinama

nema dovoljno konstruktivnog promišljanja o pomirenju i 5) vrlo jednostavno, pomirenja nam nedostaje. Razlog protiv izbora te teme je jedan: prekompleksna je i preteška za formu kratke priče, o čemu nam govori velika većina pristiglih priča koje nisu direktno odgovorile na temu.

Ideja o *Biberu* nastala je krajem 2014. godine, kao nastavak programa mirovnog obrazovanja u organizaciji Centra za nenasilnu akciju Sarajevo|Beograd (CNA, nenasilje.org) u spoju mirovnog aktivizma i književnosti. Za konkurs *Biber* specifično je to što predselekciju priča rade mirovne aktivistkinje i aktivisti, koji kao strastvene čitateljke i čitatelji procenjuju koliko ta priča doprinosi pomirenju, boljem razumevanju, približavanju ljudi, smanjenju mržnje i neprijateljstva, a da pri tom ne poriče užase koji su nas podelili. Tek kada priča prođe kroz ruke onih koji imaju dosta iskustva u radu na izgradnji mira i pomirenju, ona dospeva kod žirija koji procenjuje njenu literarnu vrednost. Predselekciju su radili: Abdullah Ferizi, Albulena Karaga, Aleksandra Bogdanovska, Ana Bitoljanu, Davorica Turk, Ivana Franović i Katarina Milićević.

Koristim ovu priliku da se zahvalim svima onima koji su na različite načine podržali ideju o ovom konkursu i njeno sprovođenje u delo. Zahvaljujem žiriju na ugodnoj i profesionalnoj saradnji, zatim lektorkama, lektoru i prevodiocima, kao i celoj ekipi iz predselekcije. Hvala i CNA timu na poverenju. Zahvaljujem i Nexhatu Ismailiju i Fllanzi Jusufi Saliu koji su bili tu za nas. Veliko hvala Jasni Dimitrijević koja je sa nama stvarala *Biber*, a sada, iako nije deo tima, nalazi načine da nas podrži. Hvala i onima koji su finansijskom podrškom omogućili da se *Biber* konkurs sprovede: Austrijskoj razvojnoj agenciji (ADA), nemačkom Saveznom ministarstvu za privrednu saradnju i razvoj (BMZ), Diakonije Austrija i Međunarodno društvo pomirenja (IFOR Austrija). Veliko hvala *Biber* timu koji je izgurao konkurs do kraja: Ani, Davorki, Katarini i Safetu. Posebno zahvaljujem svim učesnicama i učesnicama konkursa koji su slali svoje priče i time omogućili da ova ideja živi.

Ivana Franović
za *Biber* tim

Čiko Zav

Xhaxhi Zav

Чичко Зав

Čiko Zav

Dženeta Rovčanin

Jusuf je sjedio ispod drveta oraha, a cigara mu je dogorijevala između požutjelih prsta, pržeći mu jagodice. Ni damar da ga takne! Izgorjela je do filtera časkom. Posegnuvši za drugom iz kutije, pogled mu zaustavi cvjetna haljina koja bljesnu kao snoviđenje: uvojci plave kose nevino su padali preko tanjušnih leđa, miješajući boju s klasjem podno njive. Dvije mašnice su sustezale lokne, a dvije nožice – kao dvije pčelinje – hitro su se smjenjivale, gubeći se u polju. Nije Jusuf mogao odoljeti a da se ne osmehne, krajičkom usana, spuštajući glavu stidljivo, kradom, kao da mu trnac štreću kroz tabane. Mislio je: opomena – on to ne smije. „Đavolja je rabota smijeh“ – pravdao je taj čin tom suludom mišlju, pravdao je Jusuf tu svoju okorjelu tugu hrabrošću jakog oca. Selma je pokraj njega uvijek osjećala potrebu da ga nasmije pošalicama, kako to dijete samo umije. Govorio joj je da mora suspregnuti svoje nedozrele šale. Digla bi svoj prstić i prislonila ga na nos, baš onako kako ju je majka učila u postelji prije večernje molitve. Selma je sve pamtila: i majčine jutarnje rituale uljepšavanja i njene duge haljine i cvijeće u kosi čim bi proljeće granulo na prozore i prostrlo svoje krpe duž čitavog, pomalo natruhlog, orahova poda. Pamtila je i očev smijeh kad bi se uvečer vratio iz njive, obujmio majku oko struka, pa joj šapnuo nešto na uho, a ona bi se postidjela, a lice bi joj krasio blagi osmijeh. Mirisao je na rosnu travu uvijek. Čučnuo bi Jusuf ispred Selme, pružajući joj pet oraha iz desne ruke, a ona bi hitro svojim stopalima lomila svaku ljusku... Toga odavno više nema. Navečer legne u krevet bez ikakve molitve, ušuškana tik do vrata, s naivnom dječijom mišlju: majka će se otkopati ispod hladne srebreničke zemlje, a ujutro će je dočekati vreli ušticipci i šolja hladnog mlijeka. Budila se uvijek u devet, poskakujući do dnevnog boravka da je

ugleda, a kad je ne bi našla, otrčala bi do kuhinje, gledajući čak i iza vrata. „Nema“ – digla bi ručice uvis, čuvši samo kapljice što se slivaju u dno bijelog lončića kraj prozora. U kući Jusufa Abadžića tišina je štipala za kapke, kuća je bila groblje dvaju živih ljudi, tiha i sumorna, sa čudnim mirisom koji zatvara grlo, slabog treperavog svjetla, s rustikalnim mirisom čežnje: za Fatimom, za njenim milim i nježnim rukama, za njenim mirisom koji Jusuf još osjeti kad spusti glavu na jastuk, a ispred očiju mu sijevne njena ruka kako hrli da mu skloni suzu što kapa neprestano. Legao bi naslonjen na bok, čvrsto stežući oči da opet ne sanja taj dan. Uzalud. Iznova bi mu se redale slike, žive slike: miris pite zeljanice, miris svježih krastavaca na stolu... reklo bi se da svaka kuća makar jednom zamiriše tako, ali nema svaka kuća miris krvavog tijesta i krvavih krastavaca koji isparavaju sa sofre, skupa sa svježom krvlju iz ljudskog tijela... Fatiminog tijela. Dizao bi se Jusuf protekle tri godine svaku noć iz postelje, u neko gluho doba kad se samo zrikavci valjaju u travi. Držao bi se za glavu, a iz usta bi mu se tiho otimalo: „Što nisu mene umjesto tebe.“

Kada bi neko pokucao na vrata, Jusufu bi se srce spustilo do peta, a zatim podiglo do ušiju. Zašutio bi na par trenutaka dok konačno ne bi otvorio vrata. Bio bi to uvijek komšija Savo, njegov čovječiji samilostan pogled. Selma ga je zvala Čiko Zav. Savin glas zazivao je sve prastare svece mještana kad bi Srebrenicom odjeknulo: „Jusufe!“ Crnomanjast, sa dva oka ko dva zelena klikera, hitro bi pogledao sve odjednom, a ništa mu ne bi promaklo. Guste crne trepavice bacale su sjenu na ionako tamne kolutove ispod očiju, pa nikad nisi znao razaznati da li mu je pogled kogasnut nekom ljutom mukom, pa će svakog trena zaplakati, ili će se od neke urođene žalosti sručiti na prve ruke koje mu se pruže. Bilo je u Savi nečeg tužnog, poniznog, gotovo djetinje stišanog. Ramena otisnutih niz tijelo, cipela vječito većih za dva broja, nosio je tako i svoje i tuđe otiske strašnog stradanja. Savo je vazda milovao pogledom i grlio srcem sve one tužnije od sebe samog. Devedeset pete, ratne kandže su duboko zarivane u srebreničke ljude, u njihova ognjišta, u njihove kuće, u njihova srca. I u vratove. Najviše u vratove. Rat nikad ne miriše spokojno; dođe kad ga najmanje očekuješ, goloruk i smiren, pa te vreba i napada – pod onim istim fenjerom gdje ručaš nadu i vjerovanje da On, Rat, nikada neće razbiti prozore, svjetlove, tek nastale porodice... Bila je 1998. godina, a Jusuf je iz

1995. otputovao samo tijelom, nikako dušom. Sve češće je čeznuo za smrću, za hladnom srebreničkom zemljom; odjednom mu se tuga činila kao korov koji, koliko god da ga čupaš, još više izraste. Odlučio je i to je bila konačna presuda. Te noći je dugo sjedio s listom papira ispred sebe i ostavio sebe na njemu, sve svoje mrtvilo i besmisao, i prosto otišao. Te noći je u kući Jusufa Abadžića osim tišine zaživjela i škripa male drvene stolice ispod njegovih stopala. Pala je na onaj natruhli orahov pod i sve se ugasilo: i pogled i bol i sjaj u kosi i miris živog čovjeka.

„Zave, hoće li se moj babo probuditi dok ja odrastem?“

„On je uvijek budan i pazi na tebe.“

„Jel moj babo imao dušu?“

„Jeste. Ogromnu.“

„A što si ti mene uzeo?“

„Jer te volim.“

„Jel ta tvoja ljubav do Babinog Dola?“

„Nije. Do zvijezda.“

„A znaš dokle je moja?“

„Dokle?“

„Ko odavde do onog aviona gore na nebu.“

Xhaxhi Zav

Xheneta Rovçanin

Jusufi rrinte nën drurin e arrës, e cigarja i digjej ndërmjet gishtave të zverdhur, duke ia djegur majet. Asgjë s’e kthente në jetë. U dogj deri në duq sa hap e mbyll sytë. Duke e nxjerrë tjetrën nga kutia, shikimin ia ndali fustani i kuq i cili shndriti si vegim: gërshtetat bjonde i vareshin pas shpinës shtathollë, duke e përizer ngjyrën me fijet e grurit poshtë arës. Dy fjongo të lidhura për kaçurrela, e dy këmbët – si dy bleta – me nxitim ndërronin njëra-tjetrën, duke u humbur në fushë. S’mund të bënte ballë Jusufi e të mos buzëqeshte, me cepin e buzëve, duke e ulur kokën i turpëruar, fshehurazi, si t’i ishte ngulur ferra në këmbë. Mendo: paralajmërim – ai nuk guxon. „Buzëqeshja është punë e drejt“ – e arsyetonte veprimin me atë mendim të marrë, e arsyetonte Jusufi atë dhembje të tij të ngulitur me trimërinë e babait të fortë. Selma pranë tij gjithmonë ndiente nevojën ta bënte të qeshte me ndonjë shaka, siç di të bëjë vetëm fëmija. Ai i thoshte se duhet t’i shtypte shakatë e saj të papjekura. E ngritte gishtin e saj të vogël dhe e afronte te hunda, ashtu siç e mësonte nëna në shtrat para lutjes së mbrëmjes. Selma mbante mend gjithçka: edhe ritualet mëngjesore të zbukurimit të nënës, edhe fustanët e saj të gjatë dhe lulet në flokë sapo pranvera trokiste në dritare dhe i përhapte leckat e saj në gjithë dyshemenë, paksa të kalbur, të arrës. I kujtohej edhe buzëqeshja e babait kur në mbrëmje kthehej nga ara, e mbërthente nënën për beli, dhe pastaj seç i thoshte diçka në vesh, e ajo skuqej nga turpi, e ftyrën ia zbukuronte një buzëqeshje e ëmbël. I vinte erë bari me vesë gjithmonë. Përkulej Jusufi përpara Selmës, duke i zgjatur pesë arra nga pëllëmba e dorës së djathtë, e ajo shpejt e shpejt me shputat e saj i thente një nga një... Ka kohë që s’ka më këso gjërash. Në mbrëmje shkon në shtrat pa u lutur, mbulohet

deri në qafë, me mendimet jodjallëzore prej fëmije: nëna do të zharroset poshtë tokës së ftohtë të Srebrenicës, e në mëngjes do ta presin llokumët e valë dhe një filxhan qumësht i ftohtë. Gjithmonë zgjohej në orën nëntë, duke kërcyer deri te dhoma e ndejës që ta shohë, e kur nuk e gjente, vraponte në kuzhinë, duke e kërkuar edhe mbrapa derës. „S’ka“ – i ngriste duart e vogla lart, duke dëgjuar vetëm pikat që pikojnë në fundin e tenxheres së bardhë pranë dritares. Në shtëpinë e Jusuf Abaxhiqit mund ta dëgjoje edhe frymëmarrjen, shtëpia ishte varr i dy njerëzve të gjallë, e qetë dhe e lodhshme, me erën e pazakontë e cila ngulfat fytin, me dritën e zbehtë që dridhej, me erën rustike të mallit: për Fatimen, për duart e saj të dashura dhe të buta, për erën e saj të cilën Jusufi ende e ndien kur e mbështet kokën në jastëk, e përpara syve i shfaqet dora e saj teksa ngutet t’ia fshijë lotin i cili pikon pandërprerë. Shtrihej i mbështetur në ije, duke i mbyllur sytë fort për të mos e parë edhe një herë atë ëndërr. Por kot, përsëri nga e para i vinin rend pamjet, pamjet e gjalla: aroma e pites me spinaq, aroma e trangujve turshi mbi tavolinë... mund të thuhej se secilës shtëpi të paktën një herë i vjen një aromë e tillë, por nuk e ka secila shtëpi aromën e brumit të përgjakur dhe të trangujve të përgjakur që avollohen nga sofrat, së bashku me gjakun e freskët të trupit të njeriut... Të trupit të Fatimes. Për tri vjet radhazi ngrihej Jusufi çdo natë nga shtrati, në pikë të natës kur vetëm gjinkallat rrokullisen në bar. Mbahej për koke, e nga goja heshturazi i shpëtonte: „Si s’shkova unë në vendin tënd?“.

Kur dikush trokiste në derë, Jusufit i shkonte zemra te këmbët, dhe pastaj i ngrihej deri te veshët. Bëhej i heshtur për disa çaste përpara se ta hapte derën. Te dera gjithmonë ishte fqinji Sava, shikimi i tij i mëshirshëm njerëzor. Selma e thërriste xhaxhi Zav. Zëri i Savës i ndillte të gjithë shenjtët e moçëm kur në Srebrenicë jehonte: „O Jusuf!“ Zeshkan, me dy sy si dy ullinj të gjelbër, me një shikim i kapte krejt përnjëherë dhe asgjë nuk i ikte. Qerpikët e zi të shpeshtë u bënin hije qeskave edhe ashtu të errëta poshtë syve, dhe asnjëherë s’mund të dalloje nëse shikimin ia kishte kapluar ndonjë siklet i madh, dhe në çdo çast do t’ia plasë vajit, apo nëse nga ndonjë pikëllim i lindur do t’u jepet duarve të para të cilat i ofrohen. Kishte Sava diçka të trishtë, të përlulur, gati djalërisht të ndrojtur. Supe të shtypura për trupi, këpuca përherë më e madhe për dy numra i mbante kështu edhe gjurmët e tij edhe gjurmët e

huaja të vuajtjes së tmerrshme. Sava përherë i përkëdhelte me shikim dhe i përqafonte me zemër të gjithë ata që ishin më të trishtë se ai vetë. Në të nëntëdhjetë e pestën, kthetrat e luftës u futën thellë në njerëzit e Srebrenicës, në vatrat e tyre, në shtëpitë e tyre, në zemrat e tyre. Edhe në qafat e tyre. Më së shumti në qafa. Luftës kurrë nuk i vjen erë qetësie; vjen kur e pret më së paku, duarthatë dhe e qetë, dhe pastaj të përgjon e të sulmon – nën po atë fener ku ha drekën duke besuar se Ajo, Lufta, kurrë nuk do t'i thyejë dritaret, botët, familjet e sapoformuara... Ishte viti 1998 e Jusufi nga viti 1995 kishte udhëtuar veç me trup, assesi me shpirt. Çdoherë e më shpesh e lakmonte vdekjen, tokën e ftohtë të Srebrenicës; përnjëherë mërzia i dukej si farë e keqe, e cila, sado që e shkul, rritet edhe më shumë. Vendosi dhe ky ishte gjykimi përfundimtar. Atë natë qëndroi gjatë me një copë letre përpara vetes dhe e la veten në të, krejt pajetësinë dhe pakuptimësinë, dhe thjesht u largua. Atë natë në shtëpinë e Jusuf Abaxhiqit përveç heshtjes mori jetë edhe cijatja e karriges së vogël prej druri poshtë këmbëve të tij. Ra mbi atë dysheme të kalbur prej arre dhe gjithçka u shua: edhe shikimi, edhe dhembja, edhe shkëlqimi në sy, edhe aroma e njeriut të gjallë.

„O Zav, a do të zgjohet babi im kur të rritem?“

„Ai gjithmonë është i zgjuar dhe kujdeset për ty“

„A ka pasur babi im shpirt?“

„Po. Të madh.“

„E pse më more ti mua?“

„Sepse të dua.“

„A është ajo dashuri jotja deri te Babin Doli?“

„Jo. Deri te yjet.“

„E, a e di deri ku është imja?“

„Deri ku?“

„Nga këtu deri te ai aeroplani lart në qiell.“

Përkthim: Qerim Ondozi

Чичко Зав

Џенета Ровчанин

Јусуф седеше под оревот, а цигарата му догоруваше помеѓу пожелтените прсти, горејќи му ги јаболчињата. Мува не го лази! За час изгоре до филтерот. Кога посегна по втора од кутијата, погледот му го запре цветниот фустан што блесна како сновидение: кадрици руса коса невинно паѓаа преку тенкиот грб, мешајќи ја бојата со класјето на дното од нивата. Две панделки ги стегаа кадриците, а две ножиња – како две пчелички – брзо се сменуваа, губејќи се во полето. Не можеше да одолее Јусуф, а да не се насмее со крајчето од усната, наведнувајќи ја главата срамежливо, крадешкум, како мравки да го полазија по табаните. Мислеше: „Опомена – тој тоа не смее. Ѓаволска работа е смеењето“, го правдаше тој чин со лудачка помисла, ја правдаше Јусуф таа своја закоравена тага со храброста на силниот татко. Селма покрај него секогаш чувствуваше потреба да го насмее со шегите, како само децата што умеат. Ѓи велеше дека мора да ги заузда своите недозреани шеги. Ѓе го кренеше тоа свое прсте и ќе го потпреше на носот, баш како што ја учеше мајка ѓи во постелата пред вечерната молитва. Селма сè памтеше: и мајчините утрински ритуали за забавување, и нејзините долги фустаните, и цвеќето во коса штом пролетта ќе букнеше на прозорците и ќе ги простреше своите крпи по целиот, по малку загниен оревов под. Го памтеше и смеењето на татко си кога навечер ќе се вратеше од на нива, ќе ја фатеше мајка ѓи околу половината, па ќе ѓи шепнеше нешто на уво, а таа ќе се засрамеше и лицето ќе ѓи го украсеше блага насмевка. Мирисаше на росна трева секогаш. Ѓе клекнеше Јусуф пред Селма, подавајќи ѓи пет ореви од десната рака, а таа со своите стапала бргу ќе ја скршеше секоја лушпа... Тоа веќе одамна го

нема. Навечер легнува в кревет без никаква молитва, фино мушната веднаш до вратата, со наивна детска мисла: мајка ѝ ќе се откапа од под студената сребреничка земја, а утрото ќе ја дочекаат топли уштипци и шолја ладно млеко. Се будеше секогаш во девет, потскокнувајќи до дневната да ја здогледа, а кога ќе ја најдеше, ќе отрчаше до кујната, гледајќи дури и зад вратата. „Нема“ – ќе ги кренеше рачињата во вис, слушајќи ги само капките што се слеваат до дното на белото лонче крај прозорецот. Во куќата на Јусуф Абаџиќ тишината ги штипеше клепките, куќата беше гробишта на двајца живи луѓе, тивка и стувена, со чуден мирис што го затвора грлото, со слабо треперливо светло, со рустикален мирис на копнеж по Фатима, по нејзините мили и нежни раце, по нејзиниот мирис, кој Јусуф сè уште го осеќа кога ќе ја спушти главата на перницата, а пред очи му блеснува нејзината рака како ита да му ја тргне солзата што капе без престан. Ќе легнеше свртен настрана, цврсто стегавјќи ги очите за да не го сонува пак тој ден. Залудно. Повторно ќе почнеа да му се редат слики, живи слики: мирисот на питата со зелје, мирисот на свежите краставички на масата... може да се каже дека секоја куќа макар еднаш замирисува така, ама нема секоја куќа мирис на крваво тесто и крвави краставици што испаруваат од софрата, заедно со свежата крв од човечкото тело... од телото на Фата. Стануваше Јусуф минативе три години секоја ноќ од постела, во некоја глува доба кога само скакулците се препелкаат во тревата. Ќе се фатеше за глава, а од устата тивко ќе му излеташе: „Оти не мене место тебе“.

Кога некој ќе тропнеше на вратата, на Јусуф срцето му слегуваше в петици, а потоа ќе му појдеше в уши. Ќе замолчеше неколку мига додека конечно не ја отвореше вратата. Тоа секогаш беше комшијата Саво, неговиот човечки милостив поглед. Селма го викаше чичко Зав. Гласот на Саво ги повикуваше сите прастари светци на мештаните кога низ Сребреница ќе одекнеше: „Јусуфе!“ Црномурен, со две очи како две зелени џамлии, итро ќе погледнеше сè одеднаш, ништо не му се провлекуваше. Густите црни трепки фрлаа сенка на и така темните кругови под очите, па никогаш не можеше да се распознае дали му е погледот згаснат од некоја лута мака, па секој миг ќе заплаче, или од некоја вродена жалост ќе се сруши на првите раце што ќе му се подадат. Имаше во

Саво нешто тажно, понизно, речиси детски тивнато. Рамената стиснати низ телото, чевлите вечно поголеми за два броја, ги носеше така и своите и туѓите печати од страшното страдање. Саво постојано ги милуваше со поглед и ги гушкаше со срце сите оние потажните од себе. Деведесет и петтата, воените канци се длабоко зариени во луѓето од Сребреница, во нивните огништа, во нивните куќи, во нивните срца. И во вратовите. Најмногу во вратовите. Војната никогаш не мириса спокојно; доаѓа кога најмалку ја очекуваш, голорак и смирен, па те демне и те напаѓа – под истиот оној фенер каде што ја ручаш надежта и верувањето дека Таа, Војната, никогаш нема да ги искрши прозорците, световите, штотуку настанатите семејства... Беше 1998 година, а Јусуф од 1995 отпатува само телесно, душата никако. Сè почесто копнееше по смртта, по студената сребреничка земја; одеднаш тагата му се причини како пиреј што колку и да го корнеш, уште повеќе расте. Одлучи, и тоа беше конечната пресуда. Таа ноќ долго седеше со листот хартија пред себе и се остави себе на него, сето свое мртвило и бесмислата, и просто си замина. Таа ноќ во куќата на Јусуф Абаџиќ, освен тишината, заживеа и чкрипењето на малото дрвено столче под неговите стапала. Падна на оној загниен оревов под и сè се изгасна - и погледот, и болката, и сјајот во косата и мирисот на жив човек.

„Зав, ќе се разбуди ли татко ми додека да пораснам?“

„Тој е секогаш буден и пази на тебе.“

„Имаше ли татко ми душа?“

„Да. Огромна.“

„А ти зошто ме зеде мене?“

„Зашто те сакам.“

„А таа твоја љубов до Бабин Дол ли е?“

„Не. До ѕвездите.“

„А знаеш до каде е мојата?“

„До каде?“

„Како одовде до оној авион горе на небото.“

Превод: Ѓоко Здравески

Strašne stvari

Gjera të tmerrshme

Страшни работи

Strašne stvari

Dragić Cvjetinović

O tome se ćutalo. Pritisli ste me, ali sam odlučio. Neću reći ništa više od ovoga. Sasvim je dovoljno: par reči. Čak bi se i deda bi se složio.

Deset godina, koju godinu više-manje, živeo je do nas. U međuvremenu smo, prvo ja, onda i moja sestra, krenuli u školu; moji roditelji su dozidali još dve sobe, pa još jedan sprat, a na vrhu imanja tu kućicu (soba, kuhinja, poljski WC malo dalje), u koju se deda uselio.

Tada sam mislio da dedi teško pada što živi ovako izdvojen. Brdo iznad kuće, tih stotinak koraka, činili su mi se predaleko. Kada si tako mlad, jasno je, retko o čemu se stvarno razmišlja. Više su to ponavljanja nečeg što se načuje i dopunjavanja onog što se prečuje. Pravio sam se da razmišljam. O tome, o svemu i svačemu. O dedi i njegovoj tajni.

Deda je imao tajnu: to je tati bilo jasno, o tome mama nije ništa znala. Ona se i bunila, više nego iko. „Trebao čovek da živi sa nama.“ Odnosila mu je ručkove i prala mu veš, ali krišom. Tata bi pobesneo da sazna. A kada sazna: psovke i šamari. Ali mama je bila tvrdoglava.

I ja sam krišom odlazio kod dede. Krišom i od mame. Deda bi me, uostalom, sam ponekad pozvao. Video bi me kako se igram u dvorištu, ili bih ja njega video: klacka se na stolici ispred vrata svog kućerka.

Nije imao levu nogu, malo ispod kolena. Jedan patrljak potkolenice još je ostao, prazna nogavica je visila ispod, zavezana u čvor, ili samo prašnja. Treću nogu, drvenu štaku, gotovo da nije koristio. Svuda se po svojoj kućici mogao kretati u skokovima, snažnim se rukama odupirući o ivice, zidove, delove nameštaja.

Štaka je stajala naslonjena malo pored ulaznih vrata, malo do drvene stolice, i o nju je gasio pikavce.

Podigao bi ruku kada bi me video, i kada bih ja na njega obratio pažnju. Mahnuo, ako bih se okrenuo ka njemu. Nekad bih mu samo odmahnuo. Ako bi se dogodilo da je mama odsutna ili zauzeta, otišao bih do njega. To brdo, i tih pedesetak koraka, činili su mi se nedostižnim.

Kada je deda umro, o tome se nije uopšte govorilo u kući. Kada je mamina stara tetka, možda godinu dana ranije, poginula u železničkoj nesreći, svi smo bili u crnini. Svi smo plakali, išli kroz varoš i ljudi su nam klimali glavama, rođaci su mene i sestru mazili po kosi i tešili. Onda, kada je deda umro, došla su tri gruba čoveka (jedan sa sažaljivim pogledom, toliko), izneli su neke plastične vreće, a dan kasnije tata se malo dockan vratio sa posla, psujući kovčeg, što je preskup; popeo se do dedinog kućerka, zaključao vrata, i toliko.

Deda je gajio paradajz ispod prozora sobe. Tako ga je posadio da je mogao da bere plodove ne ustajući iz kreveta. Za letnjih dana ležao bi do podne, protezao ruku da uzbere doručak, onda sedeo do kasno naveče ispred kućice. Klackao se na stolici, pušio i gledao preko naše kuće, u druge kuće, i dalje. Kada je umro, namesto paradajza izniklo je kiselo drvo i zaklonilo sasvim prozor.

Nekoliko fotografija je čuvao, jednu knjigu, i novine. Čudilo me je kako je izgledao u uniformi, sa obe noge. Neke su fotografije crno-bele, na nekima se vidi da mu je uniforma zelena (a ostale su boje mlečne, razlivenene). Baba je sa njim ponegde, u uglu fotografije. Nečim je uplašena. Njegova teška ruka na njenom ramenu ili oko pasa. Uopšte se ne sećam babe. Da li sam je ikada upoznao.

Neka fotografija je iz novina, tu se vide njegove oficirske epolete. U bitnom je društvu. General, diplomata, pukovnici, doktori.

Opet sam dobijao batine kada bih za dedu pitao. A onda bi otac ćutao, ponekad danima. Do dedinih stvari sam došao, tako, krišom i na prevaru. Prošlo je dve-tri godine od kad je umro. Bio sam srednjoškolac, nisam nikome više odgovarao. Ali bi me tata opet prebio da me je zatekao. Sa knjigom, sa fotografijama. Ili da sam mu rekao: „Bio sam na dedinom grobu.“ I to više puta, čak.

Kada sam bio mladi, kada sam krenuo u osnovnu školu, deda

me je još ponekad pitao kako se snalazim, imam li drugova. I slušao bi me pomno. Ja sam se pak trudio da što podrobnije odgovoram. Mislio sam (prvi moji pokušaji samostalnog razmišljanja) da će i sam, ako ga podstaknem, nešto ispričati. Pitao sam ga kako je izgubio nogu, da li je pucao iz puške, na takva bi pitanja samo gledao mimo mene.

Tata je jednom rekao: „Skot je radio strašne stvari.“ Ali onda se ćutalo o tome, pa se te noći napio i zaspao bez reči. Ujutru je mami priznao da se ničega ne seća. „Sigurna si da nisam ništa rekao?“ Izgleda da mu je to bila najveća briga. A ona bi više volela da ga je tada slagala, nego što je samo potvrđivala: „Ništa, ništa.“ A bila je još zbunjena i razočarana.

Deda je imao tu jednu knjigu: mislim da je nikada nije čitao. Stajala mu je na televizoru, tvrd povez, na unutrašnjim stranama fotografije bitnih ljudi u uniformama i skupim odelima. I potpis i posveta: poznavao je autora. Kao da su bili prijatelji. Sada mi je u to teško da poverujem. Naravno da se o tome ništa nije govorilo.

Na jednoj fotografiji namešta bajonet na pušku. Na drugoj je sa babom, mladi su, u Rovinju, na plaži. Dno ormara prepuno je takvih stvari. Vlažnih i crnih.

U nekoliko poveza, ispod kreveta, ispod stola u kuhinji, stare novine. Nove je koristio za potpalu. Čuvao je isečke od pre petnaest-dvadeset godina. U novinama je čitao o nekim selima po Bosni. Cepao je stranice, podvlačio reči, zaokruživao imena. To, verovatno, ranije, kada je tek došao. Pratim datume na tim novinama, imena i datume. Docnije, valjda se umorio, i ništa nije podvlačio. I listovi su bili celi, sportske vesti i televizijski program.

Pregledao sam isečke, slike: mogao bih svašta da zaključim iz svega toga. Na kraju sam skupio hrabrosti, odlučio da odnesem tati. „Šta je, u stvari, u pitanju?“ tako sam hteo da ga pitam. Čekao sam da se vrati sa posla, u svadi sa nekim, umoran od nečega. Pitajte me šta, gde radi moj tata - do skora nisam znao.

Sedeo je ispred kuće, okrenut tako da mu prazni dedin kućerak bude van vidokruga. Lupkao je petom o ivicu ulaznih vrata. I bilo mi je žao da mu pridem. Mislio sam (valjda sam to ja, stvarno ja, smislio) da nije vredno muke. Prećutao je svog oca. Prećuću i ja njega. Neka neko prećuti mene, kada bude saznao da sam radio strašne stvari.

„Šta nosiš to?“ A ja sam pogledao u stranu i nisam mu

odgovorio. On je nastavio svoju tišinu, ja sam nastavio svoju. Pa sam, opet, krišom, prešao tih desetak koraka do dedine kuće da vratim svoj pronalazak. Sačekao par dana, pa spalio svu tu hartiju. Možda, nekoliko fotografija je još gore, u dnu ormara. Ostalo: ništa. Kako su svi hteli.

Onda ste me doveli, ovako na prepad, da vam pričam o dedi. I šta je to strašno uradio. Eto, o tome se, sve do juče, ćutalo. A ni danas se ne priča.

Gjëra të tmerrshme

Dragiç Cvjetinoviç

Për këtë nuk flitej. Më keni detyruar, por kam vendosur. Nuk do të them më shumë se kaq. Mjafton: dy fjalë. Madje edhe gjyshi do të pajtohej.

Dhjetë vjet, ndonjë vit më shumë a më pak, jetonte afër nesh. Në ndërkohë ne, së pari unë, pastaj edhe motra ime, u nisëm në shkollë; prindërit e mi i ndërtuan edhe dy dhoma, pastaj edhe një kat, dhe në krye të pronës atë shtëpizën (dhoma, kuzhina, WC-ja e jashtme pak më larg) në të cilën u vendos gjyshi.

Në atë kohë mendoja se gjyshi e ka vështirë që jeton kështu i ndarë. Kodra mbi shtëpi, nja njëqind hapa, më dukej tepër larg. Kur je aq i ri, dihet, rrallëherë i mendon realisht gjërat. Më shumë vjen në shprehje përsëritja e diçkaje që dëgjohet shpesh apo plotësimi i asaj që nuk dëgjohet qartë. Bëhesha sikur po mendoja. Për këtë, për çdo gjë dhe për gjithçka. Për gjyshin dhe për fshehtësinë e tij.

Gjyshi e kishte një fshehtësi: këtë babi e kishte të qartë, por për këtë mami nuk dinte asgjë. Ajo edhe reagonte, më shumë se çdokush. „Duhet ai të jetojë me ne.” I çonte drekë dhe i lante rrobat, por fshehurazi. Babi do të çartej sikur ta merrte vesh. E kur e merrte vesh: fillonin të sharat e shuplakat. Por mami ishte kokëfortë.

Edhe unë fshehurazi shkoja te gjyshi. Fshehurazi edhe nga mami. Gjyshi, përndryshe, edhe vetë më ftonte nganjëherë. Më shihte teksa lozja në oborr, apo e shihja unë atë: lëkundej në karrige përpara derës së kasolles së vet.

Nuk e kishte këmbën e majtë, pak poshtë gjurit. Një trung poshtë gjurit ende kishte mbetur, këmba boshe i varej përfundit, e lidhur nyjë, apo vetëm e pluhurosur. Këmbën e tretë, patericën prej druri, gati nuk e përdorte fare. Gjithandej nëpër shtëpizën e

vet mund të lëvizte me kërcime, duke u mbështetur me duar të fuqishme cepeve, mureve, pjesëve të orendive. Paterica rrinte e mbështetur pak buzë derës së hyrjes, pak buzë karriges së drunjtë, dhe mbi të i fikte duqat e cigareve.

E ngriste dorën kur më shihte, dhe kur unë e drejtoja vëmendjen nga ai. Bënte me dorë, nëse kthehesha në drejtim të tij. Nganjëherë vetëm i bëja me dorë. Nëse ndodhte që mami të mos ishte në shtëpi apo të ishte e zënë, shkoja te ai. Ajo kodër, ato pesëdhjetë hapa, më dukeshin të paarrtshme.

Kur vdiq gjyshi, për këtë nuk flitej fare në shtëpi. Kur tezja e madhe e mamit, ndoshta një vit përpara, vdiq në një aksident rrugor, të gjithë mbanim zi. Të gjithë qanim, dilnim në qytet dhe njerëzit bënë me kokë, kushërinjtë më përkëdhelnin në kokë mua dhe motrën, dhe na ngushëllonin. E, kur vdiq gjyshi, erdhën tre njerëz të vrazhdë (njëri me shikim dhembshurie, kaq), nxorën ca qese prej plastike, e të nesërmen babi u kthye pak më vonë nga puna, duke e sharë arkivolin se ishte tepër i shtrenjtë; hipi te kasollja e gjyshit, e mbylli derën, dhe kaq.

Gjyshi kultivonte domate poshtë dritares së dhomës. E kishte mbjellë ashtu që të mund t'i vilte frutat pa u ngritur nga shtrati. Gjatë ditëve të verës flinte deri në drekë, e zgjatte dorën për ta vjelur kaftjallin, pastaj rrinte deri vonë në mbrëmje përpara shtëpizës. Lëkundej në karrige, pinte duhan dhe shikonte drejt shtëpisë sonë, por edhe drejt shtëpive të tjera, dhe përtej. Kur vdiq, në vend të domates mbiu pajaseni i cili e mbuloi krejt dritaren.

Disa fotografi i ruante, një libër, dhe gazetat. Çuditesha se si dukej në uniformë, me të dy këmbët. Disa fotografi janë bardhë e zi, në disa prej tyre shihet se uniformën e ka të gjelbër (e ngjyrat e tjera janë qumështore, të derdhura). Gjyshja është me të në disa prej tyre, në cep të fotografisë. Duket e frikësuar. Dora e tij e rëndë mbi supin e saj, apo rreth belit. Hiç nuk më kujtohet gjyshja. Nëse e kam takuar ndonjëherë.

Ndonjë fotografi është prej gazetave, aty shihen epitetet e tij prej oficeri. Është në shoqëri njerëzish të rëndësishëm. Gjeneralësh, diplomatësh, kolonelësh, doktorësh.

Prapë haja dajak kur pyesja për gjyshin. E pastaj babi heshtte, nganjëherë me ditë të tëra. Sendet e gjyshit më ranë në dorë, ashtu fshehurazi dhe me mashtrim. Kishin kaluar dy-tri vjet qëkur vdiq. Isha në shkollë të mesme, më nuk i përgjigjesha kujt. Por

babi prapë do të më kishte rrahur po të më shihte. Me librin, me fotografitë. Apo sikur t'i kisha thënë: „Isha te varri i gjyshit.“ Madje shumë herë.

Kur isha më i ri, kur u nisa në shkollën fillore, gjyshi nganjëherë më pyeste si po ia dilja, a kisha miq. Dhe më dëgjonte me vëmendje. Unë në anën tjetër përpiquesha të përgjigjesha me sa më shumë hollësi. Mendoja (përpjekjet e mia të para për të menduar në mënyrë të pavarur) se edhe ai vetë, nëse e nxis, do të tregojë diçka. E pyeta si e kishte humbur këmbën, a kishte gjuajtur me pushkë, e për këto pyetje e largonte shikimin.

Babi një herë tha: „I poshtri ka bërë gjëra të tmerrshme“. Por pastaj nuk tha asgjë për këto gjëra, dhe atë mbrëmje u deh dhe e zuri gjumi pa thënë asnjë fjalë. Në mëngjes mamit ia pranoi se nuk i kujtohej gjë. „Je e sigurtë që nuk kam thënë asgjë?“. Siç dukej atë e kishte brengën më të madhe. E ajo do të kishte dashur më shumë sikur të kishte gënjyer atëherë, në vend se të pohonte: „Asgjë, asgjë“. E ajo ishte edhe e hutuar dhe e dëshpëruar.

Gjyshi e kishte atë librin: besoj se kurrë nuk e ka lexuar. Qëndronte aty mbi televizor, kopertina e fortë, në faqet e brendshme fotografitë e personave të rëndësishëm me uniforma dhe kostume të shtrenjta. Dhe nënshkrimi dhe përkushtimi: e njëjti autorin. Si të ishin miq. Sot mezi mund ta besoj këtë. Natyrisht se për këtë nuk flitej asgjë.

Në një fotografi rregullon bajonetën mbi pushkë. Në tjetrën është me gjyshen, janë të rinj, në Rovinj, në plazh. Fundi i dollapit është përplot gjërash të tilla. Të lagështa dhe të zeza.

Në disa grumbuj, poshtë krevatit, poshtë tavolinës në kuzhinë, gazeta të vjetra. Të rejtat i përdorte për ndezeje të zjarrit. I ruante copëzat e para pesëmbëdhjetë a njëzet viteve. Në gazeta lexonte për disa fshatra nëpër Bosnjë. Shqyente faqet, nënvizonte fjalë, rrumbullakoste emra. Kjo, mbase, në fillim, kur sapo kishte ardhur. I shikoj datat e atyre gazetave, emrat dhe datat. Më vonë, ndoshta u lodh, asgjë nuk nënvizonte. Edhe faqet ishin të tëra, lajmet e sportit dhe programi televiziv.

I pashë copëzat, fotografitë: mund të nxjerrja llojlloj përfundimesh nga e gjithë kjo. Në fund mora guximin, vendosa t'ia çoja babit. „Për çka, në fakt, bëhet fjalë?“, kështu desha ta pyesja.

Prita sa të kthehej nga puna, ishte grindur me dikë, dukej i lodhur. Më pyesnin, çka, ku punon babi im – këtë nuk e dija deri vonë.

Rrinte përpara shtëpisë, i kthyer ashtu që kasollja e gjyshit të ishte jashtë vështrimit të tij. I mëshonte me shuplakë cepit të derës së hyrjes. Dhe më vinte keq t'i afrohesha. Mendoja (mbase unë, vërtet unë, mendoja ashtu) se nuk ia vlen barra qeranë. Nuk iu kundërvu babait të vet. S'do t'i kundërvihem as unë atij. Të mos më kundërvihet dikush mua, kur ta kuptoj se kam bërë gjëra të tmerrshme.

„Çka ke në dorë?“ Unë e largova shikimin dhe nuk iu përgjigja. Ai vazhdoi heshtjen e tij, unë timen. Dhe pastaj, përsëri, fshehurazi, i bëra ata dhjetë hapa deri te shtëpia e gjyshit për ta kthyer gjetjen time. Prita disa ditë, pastaj i dogja krejt ato letra. Mbase, disa fotografi janë ende lart, në fund të dollapit. Të tjerat: asgjë. Siç kanë dashur të gjithë.

Dhe më detyruat, kështu papritmas, t'ju flisja për gjyshin. Dhe për gjërat e tmerrshme të cilat i kishte bërë. Ja, për këtë, deri dje heshtej. E as sot nuk flitet për këtë.

Përkthim: Qerim Ondozi

Страшни работи

Драгиќ Цејетиновиќ

За тоа се молчеше. Ме притиснавте, ама одлучив. Нема да кажам ништо повеќе од ова. Сосема е доволно неколку зборови. Дури и дедо ми би се согласил.

Десет години, горе-долу, живееше до нас. Во меѓувреме прво јас, па потоа и сестра ми тргнавме на училиште; моите родители доградија уште две соби, па уште еден кат, а најгоре на имотот куќичката (соба, кујна, полско WC малку потаму) во која се всели дедо ми.

Тогаш мислев дека на дедо ми тешко му паѓа да живее вака издвоен. Ридот над куќата, тие стотина чекори ми изгледаа предалеку. Кога си толку млад, јасно е, ретко за што се размислува вистински. Тоа се повеќе повторувања на нешто што ќе се начуе и дополнувања на она што ќе се пречуе. Се правев дека размислувам. За тоа, за сè и сешто. За дедо ми и неговата тајна.

Дедо ми имаше тајна; тоа му беше јасно на татко ми, за тоа мајка ми ништо не знаеше. Таа и се бунеше, повеќе од кого и да е. „Треба човекот да живее со нас.“ Му носеше ручеци и му ги переше алиштата, ама скришум. Татко ми ќе побеснеше да дознаеше. А кога дозна - пцости и шлаканици. Ама мајка ми беше тврдоглава.

И јас скришум одев кај дедо ми. Скришум и од мајка ми. Дедо ми, впрочем, понекогаш сам ме викаше. Ќе ме видеше како си играм во дворот или јас него ќе го видев - се ниша на столчето пред вратата на својата куќарка.

Немаше лева нога, малку под коленото. Едно крајче од потколеницата уште имаше останато, празната ногавица висеше, врзана во јазол или само правлива. Третата нога,

дрвената патерица, речиси и не ја користеше. Насекаде по куќичката можеше да се движи скокајќи, со снажните раце потпирајќи се за рабовите, сидовите, деловите од мебелот. Патерицата стоеше потпрена малку крај влезната врата, малку до дрвеното столче и од неа ги гасеше догорчињата.

Ќе ја дигнеште раката кога ќе ме видеше и кога ќе му обрнев внимание. Ќе мавнеште, ако се свртев кон него. Некогаш само ќе му одмавнев. Ако се погодеше мајка ми да биде отсутна или зафатена, ќе отидев кај него. Тој рид и тие педесетина чекори ми изгледаа недостижни.

Кога умре дедо ми, за тоа дома воопшто не се зборуваше. Кога старата тетка на мајка ми, можеби една година пред тоа, загина во железничка несреќа, сите бевме во црнина. Сите плачевме, одевме низ гратчето и луѓето ни климаа со главите, роднините мене и сестра ми нè галеа по косите и нè тешеа. Потоа кога умре дедо ми, дојдоа тројца груби мажи (еден со сочувствителен поглед, толку), изнесоа некои пластични вреќи, а ден подоцна татко ми малку доцна се врати од работа, пцуејќи го ковчето што е прескап; се качи на куќарката на дедо ми, ја заклучи вратата и толку.

Дедо ми одгледуваше патлиџан под прозорецот од собата. Така го посади за да може да ги бере плодовите без да стане од кревет. Летно време ќе лежеше до пладне, ќе ја истегнеште раката да си го набере појадокот, потоа ќе седеше до доцна навечер пред куќичката. Се нишкаше на столчето, пушеше и гледаше преку нашата куќа, во другите куќи, и понатаму. Кога умре, наместо патлиџани, никна кисело дрво и целосно го затскри прозорецот.

Неколку фотографии чуваше, една книга, и весници. Ме чудеше како изгледаше во униформа, со двете нозе. Некои фотографии се црно-бели, на некои се гледа дека униформата му е зелена (а останатите бои се млечни, разлеани). Баба ми е со него на понекоја, во аголот од фотографијата. Од нешто е уплашена. Неговата тешка рака на нејзиното рамо или околу половината. Воопшто не се сеќавам на баба ми, дали некогаш ја имам запознаено.

Некоја фотографија е од весник, тука се гледаат неговите офицерски еполети. Во битно друштво е. Генерал, дипломат, полковници, доктори.

Јадев ќотек кога ќе прашав за дедо ми. А потоа татко ми молчеше, понекогаш со денови. До работите на дедо ми дојдов, така, скришум и со ујдурма. Минаа две-три години откако умре. Бев средношколец, никому веќе ништо не одговарав. Ама татко ми пак ќе ме претепаше да ме начекаше. Со книгата, со фотографиите. Или да му речев: „Бев кај дедо на гроб“. И тоа повеќепати, дури.

Кога бев помлад, кога тргнав во основно, дедо ми понекогаш ме прашуваше како се снаоѓам, дали имам другари. И ме слушаше внимателно. Јас пак се трудев што поподробно да одговорам. Мислев (првите мои обиди за самостојно размислување) дека и самиот ако го поттикнам, нешто ќе раскаже. Го прашав како ја изгубил ногата, дали пукал од пушка, на такви прашања само немо гледаше настрана.

Татко ми еднаш рече: „Скотот има правено страшни работи“. Ама после се молчеше за тоа, па таа ноќ се опи и без збор заспа. Утрината на мајка ми ѝ призна дека на ништо не се сеќава. „Сигурна си дека ништо не реков?“ Изгледа дека тоа му беше најголемо гајле. А нејзе ќе ѝ беше поубаво да го излажеше тогаш, отколку што само потврдуваше: „Ништо, ништо“. А беше уште збунета и разочарана.

Дедо ми ја имаше таа една книга, мислам дека никогаш не ја читаше. Му стоеше на телевизорот, тврд повез, на внатрешните страници фотографии од битни луѓе во униформи и скапи костюми. И потпис и посвета, го познаваше авторот. Како да беа пријатели. Сега ми е тешко да поверувам во тоа. Секако дека за тоа ништо не се зборуваше.

На една фотографија мести бајонет на пушка. На друга е со баба ми, млади се, во Ровињ, на плажа. Дното на орманот е преполно со такви работи. Влажни и црни.

Во неколку повези под креветот, под масата во кујната, стари весници. Новите ги користеше за потпал. Чуваше исечоци од пред петнаесет-дваесет години. Во весниците читаше за некои села по Босна. Кинеше страници, подвлекуваше зборови, заокружуваше имиња. Тоа, веројатно, порано, кога дошол. Ги следам датумите на весниците, имињата и датумите. Подоцна веројатно се уморил и ништо не подвлекувал. И листовите беа цели, спортските вести и телевизиската програма.

Ги прегледав исечоците, сликите, можеше сенешто да

заклучам од сето тоа. На крајот собрав храброст, одлучив да му ги однесам на татко ми. „Што е, во суштина, прашањето?“ така сакав да го прашам. Чекав да се врати од работа, скаран со некого, уморен од нешто. Прашајте ме што, каде работи татко ми – до скоро не знаев.

Седна пред куќа, свртен така за празната куќарка на дедо да не му влегува во видокругот. Тропкаше со петицата по работ од влезната врата. И ми беше жал да му пријдам. Мислев (веројатно јас, навистина јас го смислив тоа) дека не вреди за маката. Си го премолче таткото. Ќе го премолчам и јас него. Некој нека ме премолчи мене кога ќе дознае дека сум правел страшни работи.

„Што носиш таму?“ А јас погледнав настрана и не му одговорив. Тој ја продолжи својата тишина, јас ја продолжив својата. Па, пак скришум ги минав тие десетина чекори од куќата на дедо ми за да го вратам својот пронајдок. Почевав неколку дена, па ја запалив целата таа хартија. Можеби горе уште има неколку фотографии, на дното од орманот. Останатото - ништо. Како што сакаа сите.

Па, ме доведовте вака апансаз да ви зборувам за дедо ми. И што страшно направил. Ете, за тоа сè до вчера се молчеше. А ни денес не се зборува.

Превод: Ѓоко Здравески

Семејството на чичко Аки

Familja e xhaxhit Aki
Obitelj strica Akija

Семејството на чичко Аки

Анушка Миновска

Ми недостасуваат топлите летни утра кога наместо сончевите зраци, кои упорно се обидуваа да ми продрат низ трепките, ме будеше милозвучниот глас на чичко Аки, сепак продорен и свонлив: „Станувајте, пазар, пазар, одам на пазар! Му треба ли некому нешто?“.

Не можев да не се насмевнам на таа срдечност, топлина, искреност, каква никогаш повеќе не видов во животот. Облечен во до земја долга сара, како шеикот од Катар, столарот и самоук глумец во својот и нашиот живот, во Малцинскиот театар, сонувачот на најубавите соништа од утрини рани ни го осмислуваше и олеснуваше животот. Беше чудесно отмен и одважен со тенко потстрижената белузлава брада, толку храбра што ни младите не си дозволуваа така да ја носат. Но тој, на своите пет-шеесет беше помлад од сите. Со духот, се разбира. Колку што беше наперчен, толку беше едноставен, скроман и пресретлив. И навистина знаеше да донесе полни торби од пазар. Беше мажиште. Поспаните домаќинки, која покриена, која откриена, тетка Ленче, Марика - балерината, Мурадија или Рамизе, само ќе му дофрлеа пари во штипка и писулче што им треба за почеток... и утрото можеше да почне.

Јас го сакав најмногу на светот, зашто ме викаше „италијанска кукло“, а јас тоа го доживував како „египетска кралице“! Како само на мене да чекал да дојдам на светот. Јас секогаш останав за него нешто посебно, единствено и направи така да се чувствувам до денес. А посебниот беше тој.

Во нашата зграда на Обединетите нации, како што ја викаше мајка ми, тој беше нашиот Бан ки Мун. Одважен и авторитетен,

а сепак благ и кроток, помирлив и разборит. Тој не делеше, не судеше. Тој обединуваше.

Како што убаво почнуваа, уште поубаво завршуваа летните вечери на чичко Аки. Со душа го чекавме да дојде од чајџилница или исклучително од театарска претстава за да ни ги раскаже доживувањата, муабетите, актуелните теми во чаршијата, во градот.

Дали некој од таа страна на Вардар знае дека Чаир има микроклима и свој свет на живеење?

Со појавувањето на чичко Аки сè живнуваше пред зграда. Тој беше иницијаторот. Чичко Свето, пак единствениот Србин во зградата, имаше некоја посебна хиерархиска позиција, Бислим и Раде коваа дрвена маса и две клупи за мажите да се собираат навечер и да дебатираат до раните утрински часови. Се знае, од Љутви на приземје се спушташе ладната ракија и шопската салата, тетка ми, балерината го правеше таратурот и преку татко ми ги праќаше убавите ракиџиски чаши од Русија, а чичко Аки беше мајстор за специјалитети. Мислам дека ни формулата на кока-кола не се чуваше толку тајно како тајната на печената кокошка без ниту една коска, што семејно ја пренесе на средниот син, многу поафирмираниот и поуспешен глумец од него, Тамер. Во тие ноќни машини муабети имаше да се слушне сè и сешто. Се разбира, најчеста тема беше политиката, домашна, но и меѓународна. Тука се решаваа најтешките економски прашања, се коваа стратегии и политики за сиромашните, обесправените и неразвиените, проекти на кои можеше да им позавиди и Светската банка. Токму како на генерално собрание на ООН.

И се знаеше редоследот: Палестинците секогаш се во право, нафтата е единствената причина за сите војни, Американците го коваат новиот светски поредок, Русите се мутави што кутат, но еден ден ќе се освести народот и правдата ќе победи. Се разбира, сите веруваа во комунизмот, дека само тој го носи „идеалното општество“. Не дека понекогаш немаше искричиња и некој збор попреку да се каже, но на сè имаше минувачка... Тоа обично се случуваше после еден по полноќ, кога муабетите и политиките беа баеги пивнати. Тој што беше кабаелија или навреден, следните два три дена не се појавуваше во „дебатниот клуб“ навечер, но тука повторно

стапуваа на сила „прехранбените тактики“ и вештини на чичко Аки и волшебно се забораваа сите лоши моменти. А можеби не беше сè така волшебно?! Можеби имаше простувачка, разбирање, толеранција. Некако бевме полуѓе од сега. На крајот од краиштата, големи чуда ако некој ти го зафатил паркинг местото или ако ти ја затворил гаражата со накосо паркираниот мотор, со кој брмчеше до ниедно време. „Аман бре комшија, синоќа ја претера!“ „Остај се, пијана работа, ама колата не можам никаде да ја најдам, којзнае каде сум ја паркирал и како дојдов до дома...“

Е, така минуваа летните месеци, сè до уште поубавиот септември кога се правеше вистинската мобилизација. Почнуваше сезона на ајвари, на перење теписи, големото „есенско спремање“. Распоредот на шпорети го правеше чичко Аки. Денес прави Рамизе, утре Марика, задутре Барие, па Мирјам, па Анам-Инге, па Свето, и така по ред. И на ајварот и на теписите работеа сите, проблем беа само малите столчиња, а сè друго одеше експресно. Понекогаш се прашувам дали не бевме навистина едно семејство. Па од кај нас се омажија барем три ќерки на Љутиви, сите гости на свадба што беа прекубројни ги праќавме кај комшиите, православните и муслиманските празници ги чекавме со иста радост. Кај нас од утрини рани Албанчињата и Турчињата чекаа црвени јајца да се чукаат, а нам ден пред Бајрам лиги ни течеа по баклавите и шеќер-парето. Едвај чекавме да се раздени и да стартуваме по комшии...

Така отприлика течеа летните денови, годините, сè додека не разбравме дека Чичко Аки е во болница, има нешто мака со желудникот. За среќа, се врати набрзо, но исто така, и набрзо пак замина. Отиде некако тивко, мистериозно, како на филм. А беше голем „филмација“. Ама не умре никогаш. Толку е жив во моето срце, моите сеќавања...

После него никогаш не беше исто.

Потоа дојдоа 2000-те, некои чудни времиња, од кај дојденците се слушаше песна за Косово република, почнаа и македонските националисти да се засилуваат, почнавме да се гледаме некако подоко, испитувачки, претпазливо. Сепак војната нè начека неподготвени, збунети, уплашени. Дојдоа еден куп „бегалци“ од соседните села, навечер веќе не седевме на клупа пред зградата, туку со првото стемнување бегавме

дома... Само еднаш Мејрем кога се враќаше откај татко ѝ од Бојане, додека стоев на балкон, онака искрено, уплашено ме праша: „Што ќе правиме ако дојдат војските?“ И веднаш ми даде предлог: „Знаеш, ако дојдат нашите, вие ќе бегате кај нас, а ако дојдат вашите, ние кај вас. Важи?“ „Важи“, реков со тап поглед. Не знаев кои се ваши, кои се наши. Ама знаев, Чаир веќе не беше никогаш ист.

Му фали чичко Аки.

Familja e xhaxhit Aki

Anushka Minovska

Më mungojnë mëngjeset e ngrohta verore kur në vend të rrezeve të diellit, të cilat me këmbëngulje përpiqen të më depërtojnë nëpër qerpikë, më zgjonte zëri i ëmbël i xhaxhit Aki, megjithatë zhbirues dhe tingëllues? „Zgjohuni, pazar, pazar, shkoj në pazar! I duhet gjë kujt?“.

Nuk mundesha të mos qeshi me atë përzemërsi, ngrohtësi, çiltërsi, çfarë kurrë nuk pashë në jetë. I veshur me një sarëk të gjatë deri në dysheme, si sheiku i Katarit, zdrukthëtari dhe aktori autodidakt në jetën e vet dhe tonën, në Teatrin e Pakicave, ëndërruesi i ëndrrave më të bukura nga mëngjeset e hershme na e planifikonte dhe na e lehtësonte jetën. Ishte një zotëri i vërtetë dhe i guximshëm, me një mjekër të bardhë të shkurtër, aq e guximshme saqë as të rinjtë nuk ia lejonin vetes ta mbajnë. Por, ai, me pesë-gjashtëdhjetë vitet e veta ishte më i ri se të gjithë. Me shpirtin, kuptohet. Sa ishte kokëlartë, aq ishte i thjeshtë, modest dhe hatërxi. Dhe, vërtet ndodhte të sjellë torba të plota nga pazari. Ishte burrë. Shtëpiaket e përgjumura, cila e mbuluar, cila e hapur, teta Lençe, Marika – balerina, Muradia apo Remzia, vetëm ia hidhnin paratë me kapëse dhe një letër me atë ç’u duhet për fillim... dhe, mëngjesi mund të fillonte.

Unë e desha më së shumti në botë, sepse më quante „kukull italiane“, ndërsa unë kënaqesha si një „mbretëreshë egjiptiane“! Sikur vetëm mua më ka pritur të vij në këtë botë. Unë gjithmonë mbeteshja për të diçka e veçantë, e vetme, dhe e bëri që të ndjehem ashtu deri në ditë të sotme. Ndërsa, i veçanti ishte ai.

Në ndërtesën tonë të Kombeve të Bashkuara, siç e quante nëna ime, ai ishte Ban ki Muni ynë. Kokëlartë dhe autoritar,

por, megjithatë, i butë, pajtues dhe i matur. Ai nuk ndante, nuk gjykonte. Ai bashkonte.

Siç fillonin bukur, aq më bukur përfundonin netët verore të xhaxhi Akit. Me shpirt e prisnim të vijë nga çajtorja apo kohë pas kohe nga shfaqja teatrore për të na rrëfyer përjetime, muhabete, temat aktuale të çarshisë, të qytetit.

A e di dikush nga ajo anë e Vardarit se Çairi ka një mikroklimë dhe një botë të vet të jetesës?

Me ardhjen e xhaxhit Aki gjithçka gjallëronte para ndërtese. Ai ishte iniciator. Xhaxhi Sveto, i vetmi serb në ndërtesë, kishte një pozitë të çuditshme hierarkike, Bislimi dhe Rade bënë një tavolinë druri dhe dy banka për t'u mbledhur burrat natën dhe për të debatuar deri në orët e hershme të mëngjesit. Dihet, nga Lutfiu në përdhësë zbritje rakis dhe sallata shope, halla ime, balerina, e bënte taratorin dhe nëpërmjet babait tim i dërgonte gotat e bukura për raki nga Rusia, ndërsa xhaxhi Aki ishte mjeshtri i specialiteteve. Mendoj se formula e koka-kolës nuk ruhej aq në sekret sa sekreti i pulës së pjekur pa asnjë asht në të, të cilën ia trashëgoi djalit të mesëm, aktorit shumë më të afirmuar dhe të suksesshëm se ai, Tamerit. Në ato net të muhabeteve mashkullore dëgjohej gjithçka. Kuptohet, tema më e shpeshtë ishte politika, ajo vendore, por edhe ajo ndërkombëtare. Këtu zgjidheshin çështjet më të rënda ekonomike, ndërtoheshin strategji dhe politika për të varfrit, të dëmtuarit dhe të pazhvilluarit, projekte të cilave mund t'ua kishte zili edhe Banka Botërore. Pikërisht si në kuvendin e përgjithshëm të OKB-së.

Dhe, dihej renditja: Palestinezët gjithmonë kanë të drejtë, nafta është arsyeja e vetme për të gjitha luftërat, amerikanët përgatisin një rend të ri botëror, rusët janë budallenj që heshtin, por një ditë do të vetëdijesohet populli dhe e drejta do të fitojë. Kuptohet, të gjithë besonin në komunizmin, se vetëm ai e bart „shoqërinë ideale“. Jo se ndonjëherë nuk kishte gaca dhe të thuhej ndonjë fjalë mospajtimi, por gjithçka kalonte... Kjo zakonisht ndodhte pas orës një të natës, kur muhabetet dhe politikat ishin mjaft të pirë. Ai që ishte kapadai apo i ofenduar, dy-tri ditët e ardhshme nuk dukej në „klubin debatues“ natën, por këtu përsëri hynin në fuqi „taktikat ushqyese“ dhe shkathtësitë e xhaxhit Aki dhe në mënyrë magjike harroheshin të gjitha çastet e këqija. Ndoshta edhe nuk ishte gjithçka aq magjike?! Ndoshta kishte falje, mirëkuptim,

tolerancë. Disi ishim më njerëzor se tani. Në fund të fundit, punë e madhe nëse dikush ta ka zënë vendin e parkimit apo ta ka mbyllur garazhin me motorin keq të parkuar, me të cilin bënte zhurmë në kohë pa kohë. „Aman, bre, komshi, mbrëmë e teprove!“. „Lëre, punë rakie, por makinën s’mund ta gjej, ku ta dish ku e kam parkuar dhe si kam ardhur deri në shtëpi...“

Ja, kështu kalonin muajt e verës, deri në shtatorin edhe më të bukur, kur bëhej mobilizimi i vërtetë. Fillonte sezoni i ajvarit, i larjes së tepihëve, „përgatitja e madhe vjeshtore“. Renditjen e shporeteve e bën xhaxhi Aki. Sot bën Ramizja, nesër Marika, pasnesër Baria, pastaj Mirjami, pastaj Hanëm Inge, pastaj Sveto, dhe kështu me radhë. Edhe për ajvarin edhe për tepihët punonin të gjithë, problem bënin vetëm karriget e vogla, ndërsa gjithçka shkonte me shpejtësi të madhe. Ndonjëherë pyes veten a mos ishim vërtet një familje. Prej te ne u martuan së paku tri vajzat e Lutfiut, të gjithë mysafirët në dasmë që ishin të tepërt i dërgonim te fqinjët, festat ortodokse dhe myslimane i prisnim me të njëjtin gëzim. Te ne që herët në mëngjes shqiptarët dhe turqit e vegjël prisnin vezë të kuqe për t’i cakërruar, ndërsa neve një ditë para Bajramit na shkonte lëng nga goja pas bakllavasë dhe sheqerparas. Mezi prisnim të zbardhte dhe të fillojmë të shkojmë nëpër fqinj...

Kështu për afërsisht rridhnin ditët e verës, vitet, derisa nuk e kuptuam se xhaxhi Aki është në spital, se ka ndonjë mundim me lukthin. Për fat, u kthye shpejt, por, gjithashtu, edhe shpejt shkoj përsëri. Shkoi disi qetë, në mënyrë misterioze, si në film. Ndërsa, ishte shumë „filmxhi“. Por, nuk vdiq kurrë. Aq është gjallë në zemrën time, në kujtimet e mia... Pas tij, kurrë nuk ishte njëjtë më.

Pastaj erdhën të 2000-tat, disa kohëra të çuditshme, nga të ardhurit dëgjohej këngë për Kosovën Republikë, filluan edhe nacionalistët maqedonas të forcohen, filluan të shikohemi disi nën sy, duke hetuar, duke qenë të kujdesshëm. Megjithatë, lufta na gjeti të papërgatitur, të hutuar, të trembur. Erdhën shumë të shpërngulur nga fshatrat fqinj, natën nuk rrinim më në bankë para ndërtesës, por me rënien e natës iknim në shtëpi. Vetëm një herë Mejremja kur kthehej nga babai i saj nga Bojana, derisa qëndroja në ballkon, ashtu sinqerisht, e frikësuar më pyeti: „Ç’do të bëjmë nëse vijnë ushtritë?“. Dhe, menjëherë më dha përgjigje: „E di ti, nëse vijnë tanët, ju do të vini te ne, nëse vijnë tuajt, ne te ju. Pajtohesh?“.

„Pajtohem“, thashë me një shikim të zbrazët. Nuk e dija kush janë tuajt, kush tanët. Por, e dija, Çairi nuk u bë më kurrë i njëjtë.
I mungon xhaxhi Aki.

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Obitelj strica Akija

Anuška Minovska

Nedostaju mi topla ljetna jutra, kad me je umjesto sunčevih zraka, koje su uporno pokušavale prodrijeti kroz moje trepavice, budio milozvučni glas strica Akija, prodoran i zvonak: „Ustajte, idem na tržnicu, na tržnicu idem, da, na tržnicu. Treba li nekom nešto?“

Nisam se mogao ne nasmijati na tu srdačnost, toplinu, iskrenost s kakvom se neću susresti više nikada u životu. Odjeven u dugačku vunenu tuniku, poput katarskoga šeika, stolar i samouki glumac u svom i našem životu, u Omladinskom kazalištu, sanjar najljepših snova, osmišljavao je i olakšavao naš život od rana jutra. Bijaše čudesno otmjen i odvažan s kratko podšišanom prosijedom bradom, toliko hrabrom da si je ni mi mladi nismo dozvoljavali nositi na taj način. Ali, on je sa svojih pedeset-šezdeset bio mlađi od svih. Duhom, dakako. Koliko bijaše ohol, toliko bijaše jednostavan, skroman i susretljiv. I doista, znao je donositi pune torbe s tržnice. Bijaše muškarčina. Pospane domaćice, neka pokrivena, poneka otkrivena, teta Lenka, Marika balerina, Muradija ili Ramize, dobacile bi mu samo novac u kvačicu ili pisamcu s popisom onog što im treba za početak... i jutro je moglo početi. Volio sam ga najviše na svijetu, zato što me zvao „talijanska lutka“, a ja sam to doživljavao kao „egipatska kraljica“! Kao da je čekao samo na mene da dođem na svijet. Zauvijek sam ostao za njega nešto posebno, jedinstveno, učinivši da se tako osjećam i danas. A on sâm bijaše poseban.

U našoj zgradi Ujedinjenih nacija, kao što ju je zvala moja majka, bio je naš Ban Ki- Moon. Odvažan i autoritativan, a ipak blag i miran, pomirljiv i razborit. Nije dijelio, nije sudio. Ujedinjavaše. Kao što su lijepo počinjale, još ljepše su završavale večeri sa stricem Akijem. Čekali smo ga cijelom dušom da se vrati iz čajane ili naročito s

kazališne predstave, pa da nam ispriповijeda doživljaje, razgovore, aktualne teme iz čaršije, grada.

Zna li netko s ove strane Vardara da Čair ima mikro klimu i svoj način života? Kad bi se pojavio stric Aki, sve je živnulo pred zgradom. On bijaše inicijator. Striko Sveto, pak, jedini Srbin u zgradi, imao je neku posebnu hijerarhijsku poziciju. Bislim i Rade izradili su drveni stol s dvije klupe za muškarce, da bi se mogli okupljati navečer i debatirati do ranih jutarnjih sati. Zna se da se od Ljutvina u prizemlju spuštala hladna rakija i šopska salata, a moja teta balerina pripremala je taratur (salatu od luka, krastavaca i kiselog mlijeko) i slala mi po ocu lijepe rakijske čaše iz Rusije, dok je stric Aki bio majstor za specijalitete. Mislim da se nije ni formula za Coca Colu čuvala toliko pomno kao njegov tajni recept za pečenu kokoš bez ijedne kosti, koji je obiteljski prenio na srednjega sina, znatno afirmiranijeg i uspješnijeg glumca od njega, Tamera. U tim noćnim muškim razgovorima moglo se čuti svega i svačega. Dakako, najčešća tema bila je politika, domaća, ali i međunarodna, ovdje su se rješavala najteža ekonomska pitanja, kovale strategije i politike za siromašne, obespravljene i nerazvijene, projekti na kojima im je mogla pozavidjeti i Svjetska banka. Baš kao na generalnoj skupštini UN-a.

I znao se redosljed: Palestinci su uvijek u pravu, nafta je jedini razlog svih svjetskih ratova, Amerikanci kuju novi svjetski poredak, Rusi su mutavi zato što šute, ali jednog dana osvijestit će se narod i pravda će pobijediti. Razumljivo je da su svi vjerovali u komunizam, da samo on omogućava „idealno društvo“. Ponekad je zaiskrilo i upotrijebila bi se poneka prijevka riječ, ali za sve se našlo rješenje... Obično se mogla čuti naredni dan, iza ponoći, kad su razgovori i politika bili kobajagi pripiti. Onaj koji bijaše kriv ili uvrijeđen nije se pojavljivao u večernjem „debatnom klubu“ dva-tri dana, ali tada su na snagu stupale „prehrambene taktike“ i vještine strica Akija nakon kojih su se čudesno zaboravljali svi loši trenutci. A možda i nije bilo sve tako čudesno. Možda je bilo oprostaja, razumijevanja, tolerancije. Nekako smo bili ljudskiji negoli sada. Na kraju krajeva, velika li čuda ako ti je netko zauzeo parkirno mjesto ili ti je zatvorio pristup u garažu s ukoso parkiranim motorom s kojim bi grmio u bilo koje doba. „Alal si ga pretjerao sinoć, komšijo!“, „Ostavi se pijana posla, ali nisam mogao nigdje pronaći kola, tko zna gdje sam ih parkirao i kako sam došao doma“... I tako su prolazili ljetni mjeseci,

sve do još ljepšega rujna kad je pokrenuta prava mobilizacija. Počinjala je sezona ajvara, pa pranja tepiha, veliko „jesensko spremanje“. Stric Aki radio je raspored na štednjacima. Danas rade Remize, sutra Marika, pekosutra Barie, pa Mirjan, te Anaminge, i Sveto, takvim redom. Svi su se bavili i ajvarom i tepisima, a jedini problem bio je broj stolčića, dok se sve ostalo odvijalo ekspresno. Ponekad se pitam nismo li bili doista jedna obitelj. Kod nas su se udale barem tri Ljutvijeve kćeri, a sve prekobrojne svadbarske goste slali smo susjedima, dok smo pravoslavne i muslimanske blagdane dočekivali s istom radošću. Albanska i turska djeca čekala su kod nas od rana jutra crvena jaja da bi se kucala, dok su nama prije Bajrama tekle sline za baklavama i drugim slatkišima. Jedva smo čekali svitanje kako bismo startali susjedima... Tako su otprilike tekli ljetni dani, godine, sve dok nismo shvatili da je stric Aki u bolnici, zbog nekakve nevolje sa želudcem. Vratio se ubrzo, nasreću, ali je isto tako ubrzo ponovno otišao. Otišao je nekako tiho, misteriozno, kao na filmu. A bio je veliki „filmadžija“. Ali nije umro nikada. Toliko je živ u mom srcu, mojim sjećanjima... Poslije njega nikada nije bilo isto.

Zatim su došle dvijetisućite, neka čudna vremena, začula se od pridošlica pjesma o Republici Kosovu, počeli su jačati i makedonski nacionalisti, a mi se gledati nekako ispod oka, ispitivački, oprezno. Rat nas je dočekao, ipak, nespremne, zbunjene, uplašene. Kad je došla gomila „izbjeglica“ iz susjednih sela, nismo više sjedili navečer na klupi ispred zgrade, nego smo s prvim mrakom bježali doma... Samo me je Mejrem na povratku od oca i Bojane, dok sam stajao na balkonu, onako iskreno uplašeno upitala: „Što ćemo ako dođu vojske?“ I odmah mi predložila: „Znaš, ako dođu naši, vi ćete bježati nama, a dođu li vaši, mi vama. Vrijedi?“ Vrijedi, rekoh tupog pogleda. Nisam znao koji su to vaši, koji su naši. Iako sam znao da Čair više nikada nije bio isti. Nedostajao mu je stric Aki.

Prevod: Borislav Pavlovski

Dënes një baladë

Липам една балада
Jesaj balade

Dënes një baladë

Mehmet Elezi

Dy vjet pasi mbaroi lufta fillova punën në Gjakovë, në një shoqëri sigurimesh me qendër në Tiranë. Ende nuk njihesha me të gjithë kolegët, kur e gjeta mbi tryezë një ftesë. Një shok i zyrës - s'e kisha takuar, më thanë është me pushime – paskësh pesëvjetorin e djalit.

Rastësi e këndshme, festa do të bëhej pikërisht në hotelin ku rrija ato ditë, në kërkim të një banese private më të lirë. U bëftë 100 vjeç, thashë, duke parë nga kolegja e zyrës. Ajo çoi vetullën përtpjetë. Perdja e trishtë, që i rrëzohej fytyrës, u dridh nga një erë e fshehtë. Ka tre drejtë. Burri i saj është një nga qindra të zhdukurit e qytetit gjatë luftës. Sapo më kishin kallëzuar emrin e tij afër hotel *Pashtrikut*, në një mur tullash, që kishin ngritur qytetarët me emrat e të humburve, çdo tullë një emër. Gruaja vinte në punë e veshur me do ngjyra të përhimta, të ftohta akull.

Çfarë mund të çoj si dhuratë, i thashë, më shumë për të dalë nga ajo heshtje gati e përzishme. Ajo u step një hop. Nxori shaminë dhe doli me kryet ulur, duke tërhequr derën pas. Dona, dëgjova një zë femre diku nga fundi i mesores, ku ishin tualetet. Dona e thërrisnin shkurt. E quanin Liridona.

Njeriu është përherë i varfër në parashikime. Kur drejtori i personelit më kërkoi mendimin që të punoja në degën e Gjakovës, më kaloi çdo gjë nëpër kokë. Larg nga Tirana, dymbëdhjetë orë rraka-zhdak nëpër gurë e gropa, autostrada s'qe në planet e qeverisë së atëhershme. Jeta e beqarit, bëj një orë derisa i hekuros një palë pantallona dhe i nxjerr me dy viza. Dimër i ashpër. Ana tjetër më ngrohte. Do të punoja në Kosovë, në Kosovën e çliruar. E kishim parë vetëm nëpër ëndrra.

Nuk paskështa llogaritur diçka të rëndësishme. Kosova është

lehonë, ka lindur me prerje cesariane. Ka lindur një gjeni, Lirinë. Shtati i saj mbushur me varrë e varre. Mund t'i gëzohesh pa fund, por nuk mund të festosh duke u përçafuar e shkrire me të.

Ditëlindje fëmije në hotel, përsiatesha në dhomë, shtrirë me fytyrë nga qiellzana. Në tërë atë sallë, që përdoret për dasma. Ju kuptoj, gjatë luftës u vranë edhe foshnja, djalin tuaj e ruajti Zoti. Sonte i mbush pesë vjet. Njëqind e pesë u bëfsh, bukurosh! Dhe mos pafsh kurrë gjë të keqe.

Hm, mund të ndodhë që të mos shoh keq njëqind e pesë vjet? Gjithsesi disa drama që tronditin shoqëritë e popujt, mund të shmangen. Evropa mund t'ia ndalë, jemi në mijëvjeçarin e tretë. Bosnja qe mësim. Kosova qe mësim. Po Lufta e Dytë nuk qe mësim? Blej një kostum popullor për djalin, më tha ime shoqe në telefon. Me siguri kostume do t'i çojnë edhe të tjerët, moj grua. Ti bëj tëndën, e di si? Merrja një numër më të madh, djali rritet me orë, ta ketë kur të bëhet shtatë-tetë vjeçar, qoftë edhe dhjetë. Mirë, po e pyes dikë që të më tregojë ku janë shitoret. Zgjidhja të bukur, në Gjakovë e në Prizren janë mjeshtër për këto punë.

Jo vetëm për këto punë, thashë, duke këqyrur nga dritarja e ballkonit, përmes degëve të një jargavani. Një oborr i madh zbriste butë kodrinës përkundrejt. Dy-tre hektarë vend. Rrethuar me mure të bukura, zbukuruar me hekura të përdredhur. Pemë të sapombjella. Katër shtëpi të reja kapur dorë për dore formonin këndet e një katrori. E pesta, pak më larg, qe shkretëtirë. Rrënuar e nxirë prej flakëve, s'kish vënë kush dorë në të. „Janë të katër vllazënve. Ua kalli shkau, por qe, për një vit i mbaruen prapë. Në ato themele. I banë ma të bukura, kanë ma shumë dritë e hijeshi“. Po ajo njëkatëshja, pse është lënë ashtu? „Tash i vjen rendi edhe asaj. Ka qenë për barin e gjasë e për dimnishtat. Të parës ia vënë flakën asaj, bari i thatë merr si barut“.

Shtëpi dritë të reja mbi të djegurat. Gjithandej. A thua i prunë me vete, paluar nëpër çanta si pizhama, ato ditë që mbaroi lufta? Njerëzit ktheheshin, vetëm ktheheshin. Me vetura, me traktorë, me aeroplanë, në këmbë. Edhe në shpinë, të vegjëlit e të pamundurit. Liria. Kthehemi në dheun tonë. Pamjet dridhnin ekranet e botës. Në dyer shkruante *minirana kuća*, shtëpi e minuar. Nuk frikësoheshin, është mashtrim.

Kullosja sytë, duke shtypur mes gishtave një cigare të tharë, e kishte lënë kush e di kur në një qoshe të komodinës. Kot nuk mora

një shishe raki në shtëpi, do të më shërbente si aperitiv. Sa është ora? Duhet edhe dyzet minuta që të fillojë darka. Po zbres te holi. Më mirë lëviz, takohu me dikë, se sa rri e trashu në dhomë. Të dua shumë, por tash s'kam kohë për ty, i thashë romanit të hapur mbi komodinë. Mario Vargas Llosa, *Festa e Cjapit*.

Të ftuarit kishin nisur të vinin. Kuvendonin në grupe të vogla, dy-tre ose katër vetë. Burrat me kostum e kravatë, me gjasë pas gjithë atyre që hoqën i vlerësojnë më shumë gëzimet e jetës. Ja ku mbërrin edhe Dona. Para kohe, si me porosi. Veshur me të njëjtat ngjyra, më pëlqen t'i quaj të ftohta. Për ironi, i shkojnë shumë, me gjasë disa gra dhimbja i zbukuron më shumë. Apo asaj i shkon çdo lloj veshjeje? Sytë e zinj, me ëmbëlsi të rrallë, më kujtojnë sytë e Bekim Fehmiut te filmi *Uliksi*, variant femëror i tyre (desh e pyeta kur erdha, mos je ndonjë mbesë e artistit të madh?). Bukur e mbushur, por i ka hije. Dona i lëshon një sy holit, çelet kur më sheh. Ma kthen buzëqeshjen në mënyrë të përmbajtur, plot hijeshi. Grua e sojshme, e ndjen se kemi ardhur për gëzim, në këso rastesh ndaç eja ndaç mos eja, ç'kushur kanë të tjerët që t'i bombardosh tërë kohës me fatkeqësinë tënde. Më prek bërrylin me majat e gishtave, afrohu pak.

- Ti s'e di.

Sytë e mi ngulen në sytë e saj pushtues e të trishtë.

- Të tërë lëvizim me nga një gur të rëndë në parzëm. Te dikush vërehen më fort, te dikush më pak.

Hapet dera e holit, dhjetë-dymbëdhjetë fëmijë turren brenda si gulsh ere. Afërsisht të një moshe, pesë a gjashtëvjeçarë. Djemtë me kostum e kollare, si burra të mëdhenj. Me gjasë shoqëria e kopshtit të djalit. Mundohem të gjej cili është i zoti i gazmendit, ai që do të nusërojë sonte. Dona e kupton dhe bën një lëvizje të prerë dore, jo. I ka rënë ai buzëgazi me dritë, që përcjell valët e një energjie turbulluese. Herë-herë dritës në fytyrën e saj i ndodh si flokëzave, atyre luleve të egra me thekë në formë topthi, që të fryhet pak, thekët shpërndahen në ajër. Sa i zditin sytë, vjen një re e përhime dhe e hijon. E kuptoj. Ia kanë vrrarë dashurinë e jetës.

- Një shoku tonë të punës iu hap një plagë, nuk ia mbyll gjë në botë. Veç kur ta mbulojë dheu.

- Lufta?

- Lufta.

I ndodhi në shtëpi. Kish qëlluar vetëm e ëma e moshuar me

djalin e vogël, tre vjeç. Domethënë gjyshja me nipin tre vjeç. Goditje shkallmuese në kat të parë, thyhet dera me rrapëllimë. Hapa të trenuar, zëra të çartur. Paramilitarët serbë, milicia mbase. I vogli trembet. Shë-shë-t, thotë nënëgjyshja, po vijnë dajat, bëjmë sikur nuk jemi në shtëpi, a do të dijnë të na gjejnë. Ti fshihu këtu, në ballkon. Qe, pas vazos së madhe me luleshqiponjë. Aty nuk të shohin. Të mbulon lulja. Palohu shpejt, shpejt. Ashtu, hë, mos luaj.

Del e përpiket që t'i pështjellojë dajat. Që t'i ngatërrojë, që të mos e gjejnë djalin. Dajat mbarojnë punë me gruan, fët e fët. Ka njeri tjetër këtu?, thotë një vështrim i përgjakur. Nuk paska. Del në ballkon. Bajonetën nëpër fletët e lules. Djali tmerrohet, i thërret gjyshes. Bajoneta zbardhëllon. Bajoneta ndërron ngjyrë. Bëhet e kuqe.

Dona kapërdihet. Sytë e lëngët i rrëmbushen.

Djali ishte tre vjeç. Aty u ndal, s'arriti ta bënte një ditë më shumë. Megjithatë, sonte. Sonte na ftuan prindërit e tij. Dëshirojnë t'ia festojnë pesëvjetorin. Do t'i festojmë çdo ditëlindje, thonë. Edhe dhjetëvjetorin, edhe njëzetvjetorin, edhe.

Ajri çahet, nga fundi i sallës veton një klithmë gruaje. Zëra që mundohen të qetësohen. Ujë, ujë me akull. Doktorin shpejt. Një burrë vrapon te sporteli, i bien syzet nga xhepi, për pak i shkël. Alo, urgjenca? Është rast shumë delikat, ju lutem. Shqipton emrin e hotelit. Njerëzit e sallonit afrohen, duke ngushtuar hyrjen e sallës. Gruan që humbi ndjenjat e shtrijnë në një kënd. Një burrë afro dyzet vjeçar se ç'bisedon me dy të rinj, të tjerët dëgjojnë përreth. I prerë edhe ai, fytyra e terur, dru. Më kap veshi do fjalë, pa tjetër, je i mirëpritur. I thashë atij shoqëruetit mos e ço, pëshpërit sportelisti. Është shpejt, plaga e ngrohtë, fort e thellë. Çfarë i the të mos çojë? Për atë i thashë. E sheh atë burrin e gjatë, flet me dy djem? Ai është i ati, domethënë babai i djalit që sot do të mbushte pesë vjet. Sportelisti thotë më fal, i thotë diçka dikujt, kthehet prapë nga unë. Dy të tjerët, që po kuvendojnë me burrin e gjatë, njëri është serb, fle këtu, në kat me ty, s'të ka rënë në sy? Serb ai?! Po, serb. Shkrimtar a poet, diçka kësisoj. Paska ardhur, e kanë ftuar në një konkurs poezie. Sportelisti shqipton një tjetër më fal dhe i përgjigjet dikujt në telefon. Po pastaj? Pastaj, qe. Ky poeti serb merr vesh për ditëlindjen dhe pakujtimas thotë a mund të marr pjesë. E dëgjoje të ëmën e djalit? Ajo që piskati. Sapo i treguan, i

ra të fikët. I shoqi tha mirë se të vijë, jemi shqiptarë, te ne s'ndodh kurrë që mos t'ia hapim derën atij që troket si mik.

Mbamë pak, tha Dona, duke u mbështetur me kujdes te krahu im.

Te këndi i orkestrës dënes një baladë. Një muzikant po provon violinën.

Липам една балада

Мехмет Елези

Две години откако заврши војната започнав да работам во Ѓаковица, во една осигурителна компанија со седиште во Тирана. Сè уште не се познавав со сите колеги кога најдов на масата една покана. Еден од колегите од канцеларија го немав сретнато, ми рекоа дека е на одмор, слави петгодишнина од раѓањето на синот.

Пријатна случајност, прославата ќе биде токму во хотелот во кој бев сместен тие денови, во потрага по поевтин приватен стан. Да доживее 100, реков погледнувајќи ја колешката во канцеларијата. Таа ја крена веѓата. Тажната завеса која ѝ паѓаше на лицето се стресе од скриениот ветер. Има право. Мајот ѝ е еден од стотиците исчезнати од овој град во текот на војната. Штотуку ми го покажаа неговото име во близина на хотел „Паштрик“, на еден ѕид со тули кој го подигнале граѓаните со имињата на исчезнатите, секоја тула со по едно име. Жената доаѓаше на работа облечена во сè некакви сиви бои, студени како мраз.

Што можам да однесам како подарок?, ја прашав, повеќе за да излезам од тој молк речиси облеан во црнина. Таа се стаписа за миг. Ја извади шамијата и излезе со наведната глава, повлекувајќи ја вратата зад себе. Дона, слушнав еден женски глас некаде на крајот на ходникот каде што беа тоалетите. Дона ја викаа скратено. Се викаше Лиридона.

Човекот е секогаш сиромав во предвидувањата. Кога директорот на персоналот ми побара мислење да работам во огранокот во Ѓаковица, сенешто ми мина низ главата. Далеку од Тирана, дванаесет часови бам-бум по камења и дупки. Автопатот не беше во плановите на тогашната влада. Ергенски

живот, еден час ми треба додека испеглам пар панталони и на крај пак имаат по две линии. Остра зима. Другата страна ме грееше. Ќе работев во Косово, во ослободено Косово. Можевме само да го сонуваме тоа.

Не бев пресметал нешто важно. Косово е родилка која се породила со царски рез. Родила една генијалка, Слободата. Нејзиното тело полно со лузни и гробови. Можеш да ѝ се радуваш бескрајно, но не можеш да славиш грлејќи се и топејќи се со неа.

Детски роденден во хотел, си размислував во собата, легнат со лицето кон небото. Во сета таа сала која се користи за свадби. Ве разбираам, во текот на војната беа убиени и бебиња, вашиот син Господ го спаси. Вечерва полни пет години. Сто и пет да доживееш, убавецу! И никогаш зло да не видиш.

Хм, може да се случи да не видам зло сто и пет години? Секако, некои драми кои потресуваат општества и народи може да се избегнат. Европа може да ги сопре, во третиот милениум сме. Босна беше лекција. Косово беше лекција. А Втората светска војна не беше лекција? Купи една народна носија за момчето, ми рече жена ми по телефон. Сигурно носија ќе му однесат и други, жено. Ти направи си го своето, знаеш како! Земи му за еден број поголемо, детето расте со часови, да ја има и кога ќе има шест-седум години, дури и десет. Добро, ќе прашам некого да ми каже каде се продавниците. Одбери убава, во Ѓаковица и во Призрен се мајстори за овие работи.

Не само за овие работи, реков, гледајќи низ прозорецот на балконот, помеѓу гранките на еден јоргован. Голем двор се спушташе благо кон брдото отспротива. Два-три хектари место. Опкружен со убави сидови, разубавен со ковано железо. Штотуку засадени дрвца. Четири нови куќи фатени за рака создаваа агли на еден квадрат. Петтата, малку подалеку, беше запустена. Пропадната и поцрнета од огновите, никој рака не ставил на неа. „На четири браќа се. Им ја запали Србинот (Шка – пејоратив за Србин), но еве, за една година ги изградија повторно. На истите темели. Ги направија поубави, имаат повеќе светлина и убавина.“ „А таа едноспратната, зошто е оставена таква?“

„Сега ќе ѝ дојде редот ѝ нејзе. Таа беше за чување сено и зимница. Прво неа ја запалија, сеното гори како барут.“

Целосно нови куќи врз изгорените. Насекаде. Чиниш ги донесоа со себе, здиплени по куфери како пижами во деновите кога заврши војната. Луѓето се враќаа непрестајно. Со возила, со трактори, со авиони, пеш. И на грб, децата и изнемоштените. Слобода. Се враќаме на наша земја. Овие призори ги тресеа светските екрани. На врата пишуваше *минцирана куќа*. Не се плашеа, лага е, велеа.

Со поглед на пасење, стискав меѓу прстите една сува цигара, која ја имав оставено некаде во некој агол од комодата. Бадијала не зедев едно шише ракија од дома, ќе ми служеше како аперитив. Колку е часот? Потребни се уште четириесет минути до почеток на вечерата. Ќе се симнам во холот. Подобро движи се, сретни се со луѓе, отколку да седиш и дебелееш во соба. Те сакам многу, но сега немам време за тебе, му реков на отворениот роман на комодата. Марио Варгас Лоса, „Празникот на козата“.

Поканетите веќе почнаа да доаѓаат. Разговараа во мали групи, двајца-тројца или четворица. Мажите со костум и вратоврска, се чини по сето тоа што го претрпеа повеќе ги ценат животните радости. Еве, стигнува и Дона. Предвреме, како порачана. Облечена во истите бои, кои ми се допаѓа да ги викам студени. За иронија ја личат многу, се чини некои жени болката ги прави поубави. Или неа ја личи секоја облека. Црни очи, со ретка милост, ме потсетуваат на очите на Бежим Фехмиу во филмот „Улик“, нивна женска варијанта (за малку ќе ја прашав кога дојдов да не е некоја внука на големиот актер). Убаво пополнета, но ја личи. Дона фрла едно око на холот, се отвора кога ме здогледува. Ми враќа на насмевката воздржано, полна со убавина. Угледна жена, чувствува дека сме дојдени за радост. Во вакви прилики сакаш дојди, сакаш не доаѓај, што се виновни другите да ги бомбардираш постојано со твојата несреќа. Ми го допира лактот со врвовите на прстите, малку се доближи.

„Ти не знаеш.“

Моите очи се вперуваат во нејзините, освојувачки и тажни.

„Сите се движиме со по еден тежок камен во торбата. Кај некој се чувствува посилно, кај некој помалку.“

Се отвора вратата од холот, десет-дванаесет деца влетуваат внатре како донесени од ветер. Приближно на иста возраст,

пет или шестгодишни. Машките со костуми и вратоврски, како мажи. Се чини дека е друштвото на момчето од градинка. Се залагам да погодам кој е славеникот. Дона сфаќа и прави едно отсечно движење со рака, не. И падна онаа светла насмевка која ги следи брановите на една зашметувачка енергија. Одвреме-навреме на светлото на нејзиното лице му се случува како на глуварче, на тие диви латици во форма на топче, кое ако се дувне малку, тие се распрскуваат во воздух. Само што ќе ѝ светнат очите, доаѓа сив облак и ја фрла во сенка. Ја разбираам. Ї ја убиле љубовта на животот.

„На еден наш колега му се отвори една рана која не може ништо на светов да му ја затвори. Само кога ќе го покрие земјата.“

„Војната?“

„Војната. Му се случи дома. Се нашле само мајка му со малиот син, тригодишен. Значи бабата со тригодишниот внук. Удар со нога во првиот кат, бучно се крши вратата. Луди чекори, забегани гласови. Српски парамилитарци, можеби полиција. Малиот се плаши. „Шшшш, вели бабата, доаѓаат вујковците, да се преправаме како да не сме дома, да видиме дали ќе нè најдат. Ти сокриј се тука, на балкон. Тука, зад големата саксија со цвеќе. Тука не се гледаш. Те покрива цвеќето. Собери се брзо, брзо. Така, не мрдај.“

Излегува и пробува да ги збунува вујковците. Да ги изигра, да не го најдат детето. Вујковците звршуваат работа со бабата, так-так. Има некој тука?, вели еден закрвавен поглед. Нема. Излегува на балкон. Бајонетот го става меѓу цветовите. Детето преплашено ја вика баба му. Светнува бајонетот. Бајонетот ја менува бојата. Станува црвен.

Дона потонува. Влажните очи ѝ се полнат со солзи.

Детето имаше три години. Тука застана, не успеа да истера ниту ден повеќе. Сепак, вечерва... Вечерва нè поканија неговите родители. Сакаат да му прослават пет години. Ќе му го славиме секој роденден. И десет години, и дваесет, и...

Воздухот се расцепи, од крајот на салата загрми еден женски крик. Гласови кои пробуваат да се смират. Вода, вода со лед. Доктор, брзо! Еден маж оди на приемница, му паѓаат очилата од џеп кои за малку ќе ги згазеше. Ало, брза помош? Многу деликатен случај е, ве молам. Го кажува името на

хотелот. Доаѓаат луѓето од салонот стеснувајќи го влезот за во сала. Жената која се онесвести ја легнуваат во еден агол. Еден маж на околу четириесетгодишна возраст им зборува на двајца помлади, другите го слушаат одоколу. Пресечен и тој, со затемнето лице, дрво. Ми фаќа увото некои зборови: Секако, добредојден си. Му реков на неговиот партнер да не ја носи, шепнува рецепционерот. Неодамна е, врела е раната, многу длабока. Што му рече да не носи? За тоа му реков. Го гледаш оној високиот што зборува со две момчиња? Тој е татко му, значи таткото на детето кое денеска ќе наполнише пет години.

Рецепционерот се извинува, му зборува нешто некому и се враќа кон мене.

Другите двајца, кои разговараат со високиот маж, едниот е Србин, тука спие, на истиот спрат со тебе. Не си го забележал? Србин, тој?! Да, Србин. Писател или поет, нешто такво. Тука е по покана за некој конкурс за поезија. Рецепционерот повторно се извинува и одговара на телефон. Потоа? Потоа, еве. Ја слушна мајката на детето? Таа што врисна. Само што ѝ кажаа, се онесвести. Мажот ѝ рече дека е добредојден, Албанци сме, кај нас никогаш не се случило да не му отвориме врата на тој што тропнал како пријател.

„Држи ме малку“, рече Дона, потпирајќи се внимателно на моето рамо.

На аголот кај оркестарот липа една балада. Еден музичар ја пробува виолината.

Превод: Крешник Ајдини

Jecaj balade

Mehmet Elezi

Nekoliko godina po završetku rata počeo sam da radim u Đakovici, u jednom osiguravajućem društvu sa sedištem u Tirani. Još nisam ni bio upoznao sve kolege kada sam jednog dana na radnom stolu zatekao pozivnicu. Drug iz kancelarije – nismo se još bili upoznali, rekoše mi da je na odmoru – slavio je sinu peti rođendan.

Proslava je, srećnim slučajem, trebalo da se održi baš u hotelu u kome sam boravio tih dana, u potrazi za nekim jeftinijim privatnim smeštajem. Nek mu je sa srećom, rekoh kolegini iz kancelarije. Na to ona podiže obrve. Tuga joj namah prekri lice poput senke i zaledi joj pogled. Imala je i razlog. Njen suprug jedan je među stotinama Đakovčana nestalih tokom rata. Nedavno mi je pokazala njegovo ime na zidu koji su meštani podigli u blizini hotela *Paštrik*. Na svakoj cigli pisalo je po jedno ime. Ta gospođa je na posao uvek dolazila u garderobi tamnih, hladnih nijansi.

Šta bih mogao da ponese na poklon, upitah je kako bih presekao skoro grobnu tišinu. Ona u trenutku ustuknu. Uze maramu i izađe oborene glave, zatvorivši vrata za sobom. Dona, čuo sam ženski glas negde s kraja hodnika, gde su bili toaleti. Bio je to njen nadimak. Zvala se Liridona.

Čovek je uvek kratkovid u predviđanjima. Kada me je šef osoblja pitao da li bih hteo da radim u ogranku u Đakovici, šta mi sve nije prošlo kroz glavu. Tako daleko od Tirane, dvanaest sati puta po čukama i vrltima – auto-put još nije bio u planovima tadašnje vlade. No, tada sam živeo mladalačkim životom, za sat vremena sam ispeglaeo nekoliko pantalona i izvukao po dve linije na nogavicama. Bila je ljuta zima. S druge strane, bilo mi je toplo oko

srca. Radio bih na Kosovu, na tek oslobođenom Kosovu. To smo do tada mogli samo da sanjamo.

Nisam računao na jednu važnu stvar. Kosovo je bilo izmučeno i krhko nakon porođaja, rođeno je carskim rezom. Porodilo je maestralnu stvar, Slobodu. Ali njegovo telo prepuno je rana i grobnica. Čovek može da se tome beskrajno raduje, ali ne može da razgaljeno slavi, topeći se u zagrljaju.

U hotelskoj sobi sam kasnije dosta razmišljao o dečjem rođendanu, ležeći zagledan u plafon. O punoj sali za venčanja. Shvatam vas, tokom rata su ubijali i decu, ali vašeg sina je sačuvao Gospod. Večeras on puni pet godina. Živeo i sto pet godina, lepotan. I nikada ne doživeo ništa loše.

Hm, zar je moguće za sto pet godina ne doživeti ništa loše? Svakako neke drame koje potresaju društvo i ljude mogu da se izbegnu. Evropa bi mogla da ih spreči, ipak smo u trećem milenijumu. Bosna je bila lekcija. Kosovo je bilo lekcija. Ali, zar i Drugi svetski rat nije bio lekcija? Kupi mu narodnu nošnju, rekla mi je prijateljica preko telefona. Sigurno je već dobio na poklon narodnu nošnju, draga moja. Ali odonesimu i ti. Znaš kako? Uzmi najveći, deca rastu kao iz vode, neka ga ima i kada napuni sedam-osam godina, možda čak i deset. Dobro, pitao sam nekoga da mi pokaže radnje sa narodnom nošnjom. Izabrao sam jedan lep kostim, u Đakovici i Prizrenu su zaista majstori tog zanata.

I ne samo u tom poslu, rekoh, posmatrajući vidik s balkonskog prozora, kroz grane jorgovana. Veliko dvorište blago se spuštalo niz dolinu. Dva-tri hektara zemlje. Opasano lepom ogradom, ukrašenom spiralnim šipkama. Stabla voćaka tek što su zasađena. Četiri nove kuće, jedna uz drugu, formirale su uglove četvorougla. Peta, malo dalje, bila je opustošena. Razorena i pocrnela od plamena, niko joj nije prilazio. „To su kuće četvorice braće. Spalili su im ih Srbi, ali za godinu dana su ih ponovo podigli. Na istom temelju. Napravili su ih još lepše, još osvetljenije i uređenije.“ A ona tamo prizemna kuća, zašto je ostavljena tako? „Sada će doći red i na nju. To je bio ambar za seno i slamu. Njega su prvog i zapalili, suva trava plane kao barut.“

Nove, svetle kuće nad spaljenima. Posvuda. Kao da su ih doneli sa sobom onog dana kad je prestao rat, spakovane u torbama poput pidžama. Ljudi su se vraćali, samo su se vraćali. Automobilima, traktorima, avionima, pešice. Na leđima noseći

decu i nemoćne. Sloboda. Vraćamo se u našu Domovinu. Prizori su potresali televizijske ekrane širom sveta. Na vratima je pisalo *minirana kuća*, na srpskom. Ali nisu se plašili, bila je to prevara.

Upijao sam prizor pogledom, vrteći kroz prste sasušenu cigaretu, ko zna kada bačenu u čošak nahtkasne. Šteta što ne ponesoh flašu rakije od kuće, poslužila bi mi kao aperitiv. Koliko je sati? Ima još četrdesetak minuta do početka večere. Silazim u hol. Bolje malo da prošetam nego da sedim i gubim vreme u sobi, možda i sretnem nekoga. Dopadaš mi se, ali sada nemam vremena za tebe, rekoh romanu koji je stajao otvoren kraj uzglavlja. Mario Vargas Ljosa, *Jarčeva fešta*.

Zvanice su počele da dolaze. Razmenjivali su pokoju reč u malim grupama, po dvoje-troje do četvoro. Muškarci u odelima sa kravatom čini se da više drže do radosti života nego do onih kojih više nema. A evo i Done. Dolazi pre vremena, kao poručena. Obučena u iste boje kao uvek, dopada mi se da je zovem *hladnom*. Ironično, dobro joj stoje, izgleda da se neke žene od bola još više prolepšaju. Ili možda njoj stoji svaka odeća? Crnih očiju, retko simpatičnih, podseća me na oči Bekima Fehmijua u filmu *Uliks*, samo u ženskoj varijanti (htedoh da je pitam da nije možda u srodstvu sa velikim glumcem). Zaista je lepa, ali i nosi preko sebe senku. Dona je bacila pogled preko hola i obradovala se kada me je videla. Skromno mi je uzvratila osmeh, pun šarma. Kao dobro vaspitana žena, znala je da smo došli na proslavu, a u takvim okolnostima nije prikladno bombardovati ljude sopstvenom žalošću. Prišla mi je i uhvatila me vrhovima prstiju za lakat.

„Ti ne znaš?“

Pogled mi se srete s njenim prodornim i tužnim očima.

„Svi mi nosimo po jedan teški kamen na grudima. Kod nekoga se to jasnije vidi, a kod nekoga slabije.“

Otvorila su se vrata hola i desetak dece utrča unutra kao vihor. Svi otprilike istog godišta, petogodišnjaci ili šestogodišnjaci. Dečaci u odelima i kravatama, poput odraslih muškaraca. Po svemu sudeći, bili su to slavljениkovi drugovi iz vrtića. Trudio sam se da uočim među njima domaćina proslave, onoga koji nas je ugostio večeras. Dona je to primetila i napravila je odsečan pokret rukom – ne! Nestao je onaj svetao osmeh s njenog lica, praćen talasima uznemirujuće energije. Ponekad bi joj ta svetlost oblila lice, tek da bi se ono zatim smračilo, talasajući se poput travki na vetru. Kako

bi joj se zacaklile oči, tako bi se zatim natmurio neki oblak u njima. Razumem je. U ratu su joj ubili životnog saputnika.

„Naš kolega nosi ranu u grudima koju ništa na svetu ne može da zatvori. Jedino crna zemlja kada ga prekrije.“

„Rat?“

„Rat.“

Desilo se to u njihovoj kući. Ubijena mu je stara majka i mali sin od tri godine. Dakle, baba sa trogodišnjim unukom. Čuo se razorni pucanj u prizemlju, vrata su razvaljena uz tresak. Zatim mahniti koraci i sumanutu glasovi. Srpski paramilitarci, moguće i policija. Maleni se uplašio. Š-š-t, reče mu baka, to dolaze ujaci, pravićemo se kao da nismo kod kuće, da vidimo hoće li moći da nas nađu. Ti se sakrij ovde, na terasi. Iza velike vazne sa filodendronom. Tu te neće videti. Prekriće te cveće. Sklupčaj se, brzo, brzo. Tako, i ne mrdaj.

Izašla je i pokušala da odvrati *ujake*. Da im skrene pažnju, da ne nađu dečaka. *Ujaci* su brzo završili s njom. *Ima li još nekoga ovde?*, pitale su jedne zakravljene oči. Izgleda da nije bilo nikoga. Izašao je na balkon. Bajonetom je razmakao lišće cveta. Dečak se tresao, zvao je baku. Bajonet je blesnuo, a zatim je promenio boju. Bajonet je postao crven.

Dona uzdrhta. Oči joj se ispuniše suzama.

Dečaku je bilo tri godine. Tu je stao, nije napunio ni dan više. Ipak, večeras... Večeras su nas pozvali njegovi roditelji. Želeli su da mu proslave peti rođendan. Slavićemo svaki njegov rođendan, rekli su. I deseti, i dvadeseti, i...

Odjednom, ženski krik s kraja sale preseče vazduh. Glas koji nije bilo lako umiriti. Vode, hladne vode. Doktora, brzo. Jedan čovek otrča do recepcije, ispadoše mu naočari iz džepa, zamalo ih slomi. Halo, hitna pomoć? Težak je slučaj, molim vas. Reče ime hotela. Ljudi iz salona su prilazili, gurajući se na ulazu u salu. Ženu koja je izgubila svest položili su u jednom uglu. Neki muškarac od oko četrdeset godina nešto je pričao sa dvojicom mladića, dok su ostali oko njih samo slušali. I on je delovao iznureno, lice mu je bilo sasušeno, gotovo drveno. Uspeo sam da uhvatim par reči – *naravno, dobrodošao si*. „Rekao sam ovome da ga ne dovodi“, prošaputao je recepcioner. „Još je rano, rane su još vruće i duboke.“

„Kome si rekao koga da ne dovodi?“

„O ovome ti pričam. Vidiš ovog visokog čoveka što priča sa onom dvojicom momaka? To je otac dečaka koji bi danas napunio

pet godina“, recepcioner se izvini, okrenu se da se obrati nekome, pa se vrati ponovo k meni. „Vidiš tu dvojicu, što razgovaraju sa ovim visokim čovekom, jedan od njih je Srbin, ovde je smešten, na tvom spratu, zar ga nisi zapazio?“

„Taj je Srbin?!“

„Da, Srbin. Neki pisac ili pesnik, tako nešto. Došao je, kaže, zvali su ga na neki književni konkurs“, recepcioner se ponovo izvini i javi se na telefon.

„I onda?“

„Onda, eto. Ovaj pesnik je čuo za rođendan i nepromišljeno pitao može li da dođe. Jesi li čuo dečakovu majku? To je ona što je vrisnula. Kako su joj rekli, tako je pala u nesvest. Njen suprug je rekao neka ste došli, mi smo Albanci, kod nas su vrata uvek otvorena svakome ko kuca kao prijatelj.“

Pidrži me malo, reče mi Dona, pažljivo se oslonivši na moje rame.

Iz ugla gde je bio orkestar čuo se jecaj balade. Jedan od muzičara štimovao je violinu.

Prevod: Đorđe Božović

Jedu ljudi i bez nogu

Hanë njerëzit edhe pa këmbë
Јадат луѓето и без нозе

Jedu ljudi i bez nogu

Milica Vučković

Deda žvaće kiflice glasno, zub ga boli, i žao mu je što ga ne boli nekako naglas da i mi čujemo tu muku. Savka kaže da su kiflice sjajne, jedino, malo su tvrde, kaže, pa je bole uši. Na to se svi nasmeju, osim Nade, Nada to shvata lično jer ih je ona mesila, ali bolje nije ni mogla da umesi od jaja u prahu, mleka u prahu i svega ostalog u prahu što nam stiže poštom. U prahu, možda namerno, da nas podseti da ničeg više tamo negde nema. Mleko je skuvano i ukiseljeno od jednog kupovnog kiselog mleka za pelcer, a mi se radujemo novoj plastičnoj čaši koju smo dobili, jer uoči Nove Godine ambalaža kiselog mleka ima nacrtane jelke i Deda Mrazove. Takva nam je i mušema, novogodišnja, i to je sve od prazničnog dekora što imamo u kući. Na stolu ajvar što je poslala Branka, kobasica što je poslala Sava, koju, doduše, jedemo samo mi mlađi, stariji kažu da ne vole kobasicu, da im se baš i ne jede kobasica danas, a mi im poverujemo. Prava praznična gozba. Deda, međutim, nije zadovoljan što se na njegovu muku niko ne obazire, pa počinje da stenje dok grize i da pravi grimase, a baba ga diskretno šutira ispod stola. On poskoči i drekne, vrag s tobom ženo šta se šutaš, baba pocrveni kao ajvar, malo tamnije samo. On misli da mi, pošto živimo u Beogradu, imamo novca na izvolte, iako zna da je tata napustio vojsku kada je strica pogodila granata i da sada živimo samo od Nadine plate, koja je mala, posebno mala za jedanaestoro koliko nas je sada u stanu. Bez obzira na to, on misli da bi moglo i da treba da se odvoji novca da on popravi zub, iako čvrsto verujem da deda nikada u životu nije ni posetio zubara. On misli da je sada pravi trenutak za takvo novo iskustvo. Baba, iako nepismena, zna da pročita dedu, pa pokuša da mu ne dozvoli da krene o tome da priča, ali ne vredi. „Ne mogu jesti“, kaže, „mogli

biste me kod lekara povesti, zub me boli“. „Ajde šuti, dede“, baba kaže na to, „jedu ljudi i bez nogu“. Nada ode da izvadi drugu turu kiflica iz rerne, iako niko više nije gladan, mada ni sit.

Koliko god ručak bio loš, uvek ga je valjalo pojesti jer posle dobijemo taj komad bananice. Bananice smo delili uzduž, da ne bi nekome pripao širi deo a nekom uži, nekome dupe, a nekome glava. Toga se, naravno, Nada setila, nakon hiljadu i jedne svađe oko čokoladnih bananica. Dok smo ih delili popreko, Nada je njima uvek davala deblji kraj, a nama govorila da treba da nas je sramota što se bunimo i da ne znamo mi šta je malo. Onda je shvatila da je i njima neprijatno što uvek dobijaju više. One, Savka i Dragana kažu da one to nisu jele nikad pre, da je kod njih bilo nekih drugih slatkiša, isto lepih, a ja nikako ne mogu ništa lepo sa njima da povežem. Njima su čela visoka, ravna i bela kao bioskopska platna, gde, čini mi se, ceo taj film o traktorima i naprečac pakovanjima mogu svaki dan da vidim. One ipak tvrde da znaju šta su slatkiši i da znaju šta je lepo, sećaju se, kažu.

Čudno mi je druženje sa njima jer znam da bi trebalo da mi budu bliske, sestre su mi nekakve, rodice, a ponovo su mi potpuno daleke, nikada se pre nismo videli, i sada, odjednom, ovih par meseci nerazdvajanja. Ta granata nas je, najednom, zbližila, jer, kažu, postoji mogućnost da naš tata postane i njihov tata, onda ćemo biti prave sestre. Strina je, kažu, otišla čim je rat počeo, njen otac nikada i nije bio za taj brak. Ja ne znam ništa o tome, osim da mi je žao. Žao mi je što kada izađemo napolje, ili vani, druga deca vide da Savka i Dragana nisu odavde, a njih dve vide da druga deca to vide, i tako u krug. Ja namerno u radnji govorim kru i varenika, da bih njima napravila mesta da govore to isto, jer znam da mene niko neće da dira. Znam i da je nekad još gore kad ih štitim. Kada igramo između dve vatre nekad ih namerno, baš ja, pogodim u glavu, da bi se osećale ravnopravno, a onda uveče ne mogu da spavam zbog toga i povraća mi se. Wc je noću često zauzet, svako malo je neko unutra. Mene vodokotlić budi jer grmi, nikada ga pre nisam tako čula, možda se tako čuje rat, pomislim. Savku i Draganu ne budi, jer one znaju da razlikuju rat od vodokotlića i ne brinu se. Jedna noć je sada dugačka jedanaest noći od kako smo svi tu i baš teško sviće, kao podgrevanje popare.

Nada izlazi iz kuće pre svih i ide na posao. Tata sprema doručak

i često nam zadrobi slatki keks sa kiselim mlekom, ili slani keks sa običnim mlekom i šećerom. Jednom smo ga naterali da proba ali ništa nije osetio jer je već popio koju, pošto od ranog jutra brine za strica. Tada smo shvatili da nema vajde da se bunimo. Dok mi jedemo petit ber sa mlekom u prahu i vodom, čujem dedu kako kroz zube govori da nema nameru da umre kod nas u ovoj našoj Srbiji i da će čim pre da se vrati. Ja se pitam što je onda i dolazio. I otkuda. I gde će i kamo će. Baba kaže, neka nas, neka, da vam maknem ovog vraga sa grbače, snaći ćemo se mi.

Jedno jutro smo ih ispratili na autobus kod motela „Hiljadu i jedna ruža“. Autobus pun samo baba i deda, svi uplakani, kao osnovci na prvoj ekskurziji. Nedostajaćemo im, kažu, a ipak odlaze. Baba maše kroz prozor a deda neće ni da pogleda. Otišli su, a paketi sa hranom u prahu prestali su da stižu. Trampa. Nije mi dugo bilo jasno ko su to oni a ko smo to mi. Glupo bi bilo priznati da mi i dan danas nije jasno, osim što znam da nekim ljudima para uši što govorim vani, kruh i varenika. Ove godine ću izvaditi pasoš i spustiti im po ružu, obećala sam. Nikada se nisam požalila na zubobolju.

Hanë njerëzit edhe pa këmbë

Milica Vučković

Gjyshi përtyp kiflen zëshëm, dhëmbi i dhemb, dhe i vjen keq që nuk i dhemb disi me zë që edhe ne ta dëgjojmë atë siklet. Savka thotë që kiflet janë të mrekullueshme, vetëm se, janë pak të forta, thotë, dhe po i dhembin veshët. Të gjithë qeshin me këtë, përveç Nadës, Nada këtë e merr personalisht sepse ajo i ka gatuar, por më mirë nuk ka mundur t'i gatujë nga vezët pluhur, qumështi pluhur dhe gjithçka tjetër pluhur që na vjen me postë. Pluhur, mbase qëllimisht, që t'na kujtojë se asgjë më nuk ka atje diku. Qumështi është i zier dhe i thartuar nga një kos i blerë për të bërë kos, e ne i gëzohemi gotës së re plastike të cilën e kemi fituar, sepse në prag të Vitit të Ri ambalazhi i kosit është me vizatime të bredhave dhe të Plakut të Vitit të Ri. Të tillë e kemi edhe mbulesën për tavolinë, festive, dhe ky është i gjithë dekori festiv që e kemi në shtëpi. Mbi tavolinë ajvari që e ka dërguar Branka, suxhuku që e ka dërguar Sava, të cilin, dorën në zemër, e hamë vetëm ne më të rinjtë, më të moshuarit thonë se nuk u pëlqen suxhuku, se sot nuk është se u hahet suxhuku, e ne u besojmë. Ndejë njëmendtë festive. Gjyshi, megjithatë, nuk është i kënaqur që askush nuk mërëzitet për sikletin e tij, dhe nis të rënkojë derisa kafshon dhe bën grimasa, e gjyshja fshehurazi e shkelmon poshtë tavolinës. Ai kërcen dhe bërtet, dreqi të marrtë oj grua pse po shkelmon, gjyshja skuqet si ajvari, veç me ngjyrë më të mbyllët. Ai mendon se ne, meqë jetojmë në Beograd, kemi para sa të duash, edhe pse e di se babai u largua nga ushtria kur xhaxhanë e kishte goditur predha dhe sot jetojmë vetëm nga rroga e Nadës, e cila është e vogël, sidomos e vogël për njëmbëdhjetë anëtarë sa jemi tani në banesë. Pavarësisht kësaj, atij ia merr mendja se do të kishte mundësi dhe se do të duhej të ndaheshin të holla që ai ta ndreqte dhëmbin, edhe pse besoj

pa fije dyshimi se gjyshi kurrë në jetë nuk ka shkuar te dentisti. Ai mendon se tani është momenti i duhur për një përvojë të tillë. Gjyshja, megjithëse pa shkollë, di ta lexojë gjyshin, prandaj provon të mos i lejojë të fillojë të flasë për këtë, por kot. „S’mund të ha“, thotë, „mund të më çoni te mjeku, dhëmbi më dhemb“. „Hajde boll, gjysh“, thotë gjyshja, „hanë njerëzit edhe pa këmbë“. Nada shkron për ta nxjerrë raundin e dytë të kifleve nga furra, edhe pse më askush nuk është i uritur, megjithëse as i ngopur.

Sado e keqe të jetë dreka, ajo duhej ngrënë, sepse pastaj e fitojmë atë copëz bananesh të vogla. Bananet e vogla i ndanim për së gjati, që ndonjërit të mos i takonte pjesa e gjerë, e tjetrit e ngushta, njërit prapanica, tjetrit koka. Kjo, gjithsesi, i kishte rënë në mend Nadës, pas një mijë e një grindjeve për krem banane. Derisa i ndanim horizontalisht, Nada atyre gjithmonë u jepte pjesën më të trashë, e neve na thoshte se duhet të na vinte turp që po kundërshtojmë dhe se nuk dimë çka është pak. Pastaj e kuptoi që edhe atyre u vjen keq që gjithmonë marrin më shumë. Ato, Savka dhe Dragana, thonë se nuk i kishin provuar kurrë më parë, se ato kishin ëmbëlsira të tjera, gjithashtu të mira, e unë kurrsesi nuk mund të ndërlihd asgjë të mirë me to. Ballet e tyre janë të larta, të rrafshata e të bardha si pëlhura kinemaje, ku, më duket, krejt atë film për traktorët dhe hallakamën e paketimeve mund ta shoh përditë. Ato megjithatë pohojnë se dinë çka janë ëmbëlsirat dhe dinë çka është mirë, e mbajnë në mend, thonë.

I çuditshëm më duket shoqërimi me to sepse e di se duhet të më ishin të afërta, i kam si motra, kushërira, e megjithatë i shoh si krejt të largëta, kurrë më parë nuk jemi parë, e tash përnjëherë, qe dy muaj të pandashëm. Ajo predhë, përnjëherë, na afroi sepse, thonë, se ekziston mundësia që babai ynë të bëhet edhe baba i tyre, dhe pastaj do të jemi motra të njëmendta. Gruaja e xhaxhait, thonë, ka shkuar me të nisur lufta, babai i saj kurrë nuk ka qenë për martesën e tyre. Unë për këtë nuk di asgjë, vetëm se më vjen keq. Më vjen keq qëkur dalim në oborr, apo jashtë, fëmijët e tjerë e shohin që Savka dhe Dragana nuk janë nga këtu, e ato e kuptojnë që fëmijët e tjerë po e shohin këtë, dhe kështu rreth e qark. Unë qëllimisht në dyqan them kru dhe varenika¹, që atyre t’u bëj vend

---

1 kruh, varenika - bukë, qumësht i zier (kroatisht) – sh. përkth.

të flasin ashtu, sepse e di se mua askush nuk do të më ngacmojë. E di se nganjëherë është edhe më keq kur i mbroj. Kur luajmë në mes dy zjarresh nganjëherë qëllimisht, pikërisht unë, i qëlloj në kokë që ato të ndihen të barabarta, e pastaj në mbrëmje nuk më zë gjumi për shkak të kësaj dhe më vjen të vjell. WC-ja natën është e zënë, vazhdimisht dikush është brenda. Mua më zgjon kazan i ujit se si bubullon, kurrë më parë nuk e dëgjoja kështu, mbase kështu edhe dëgjohet lufta, mendoj në vete. Savkën dhe Draganën nuk i zgjon, sepse ato mund ta bëjnë dallimin ndërmjet luftës dhe kazanit të ujit dhe nuk mërzhiten. Një natë tash është e gjatë sa njëmbëdhjetë net qëkur jemi të gjithë aty dhe vërtet vështirë agon, si ngrohja e përseshit.

Nada del nga shtëpia para të gjithëve dhe shkon në punë. Babi përgatit mëngjesin dhe shpesh na bluan biskota të ëmbla me kos, apo biskota të njelmëta me qumësht dhe sheqer. Njëherë e kemi detyruar t'i provojë por nuk ndjeu asgjë se tashmë i kishte rrëkëllisur disa, sepse që nga mëngjesi i hershëm po kujdesej për xhaxhin. Atëherë e kupton që nuk ia vlen të kundërshtosh. Derisa ne hamë petit beurre me qumësht pluhur dhe ujë, e dëgjoj gjyshin teksa nëpër dhëmbë thotë se nuk e ka ndërmend të vdesë te ne në këtë Serbi tonën dhe se do të kthehet sa më parë. Unë e pyes veten pse pra ka ardhur. Dhe nga ka ardhur. Dhe ku e nga do të shkojë. Gjyshja thotë, hajt, hajt, sa t'jua heq këtë shejtan nga kurrizi, do t'ia dalim ne.

Një mëngjes i përcollëm në autobus te moteli „Një mijë e një trëndafil“. Autobusi ishte plot gjyshër dhe gjyshe, të gjithë në lot, si filloristët në ekskursionin e parë. Do t'u mungojmë, thonë, e megjithatë largohen. Gjyshja bën me dorë nga dritarja e gjyshi as që e kthen shikimin. Shkuan, e pakot me ushqim në pluhur pushuan. Trampë. Për një kohë të gjatë nuk e kisha të qartë se kush janë ata dhe kush jemi ne. Do të ishte marrëzi të pranoja se edhe sot e kësaj dite nuk e kam të qartë, vetëm se e di që disa njerëzve ua vret veshin që kur dal jashtë, them *kruh* dhe *varenika*. Këtë vit do ta marr pasaportën dhe t'ua lëshoj nga një trëndafil, kam premtuar. Kurrë nuk jam ankuar për dhembje dhëmbi.

Јадат луѓето и без нозе

Милица Вучковиќ

Дедо ми гласно ги џвака кифличките, забот го боли и жал му е што не го боли некако наглас за и ние да му ја чуеме маката. Савка вели дека кифличките се сјајни, само малку се тврди, вели, па ја болат ушите. На тоа сите се смеат, освен Нада, Нада тоа го сфаќа лично зашто таа ги месеше, ама подобро не ни можела да ги замеси од јајца во прав, млеко во прав и сето останато во прав што ни стигнува по пошта. Во прав, можеби намерно, да нè потсети дека ништо веќе нема таму некаде. Млекото е сварено и поткиселено од едно купечко кисело млеко за потквас, а ние ѝ се радуваме на новата пластична чаша што ја добивме, оти спроти Нова година амбалажата на киселото млеко има нацртани елки и Дедо Мразовци. Таква ни е и мушамата, новогодишна, и тоа е сè од празничен декор што имаме дома. На масата ајвар што го пратила Бранка, колбас што го пратила Сава кој, додуша, го јадеме само ние младите, постарите велат дека не се по колбасите, дека баш и не им се јаде колбас денес, а ние им веруваме. Вистинска празнична гозба. Дедо ми, меѓутоа, не е задоволен, никој не обрнува внимание на неговата мака, па почнува да стенка додека гризе и да прави гримаси, а баба ми дискретно го шутира под масата. Тој потскокнува и вреснува: „Ѓаол да те земе, жено, што се шутираш?“, баба ми поцрвенува како ајварот, само малку потемно. Тој мисли дека ние, зашто живееме во Белград, спиеме на пари, иако знае дека татко ми ја напушти војската кога чичко ми го погоди граната и дека сега живееме само од платата на Нада, која е мала, особено мала за единаесеттемина што сега живееме во станот. Без оглед на тоа, тој мисли дека би можело и дека треба да се одвојат пари за тој да си го поправи забот, иако цврсто верувам дека дедо

ми никогаш во животот не бил на забар. Тој мисли дека сега е вистинскиот момент за такво ново искуство. Баба ми, иако неписмена, знае да го прочита дедо ми, па пробува да не му дозволи да почне да зборува за тоа, ама не вреди: „Не можам да јадам“, вели, би можеле да ме однесете на лекар, забот ме боли“. „Ај кути, дедо“, вели баба ми на тоа, јадат луѓето и без нозе“. Нада оди да ја извади втората тура кифлички од рерната, иако никој веќе не е гладен, макар што ни сит.

Колку и да беше лош ручекот, секогаш вредеше да се изеде, оти после го добивавме тоа парче бананче. Бананчињата ги делевме по должина за да не му падне некому поширок дел, а некому потенок, некому газот, некому главата. На тоа, секако, се сети Нада, по илјада и една кавга околу чоколадните бананчиња. Додека ги делевме попреку, Нада ним секогаш им го даваше подебелиот крај, а нам ни велеше дека треба да ни е срам што се буниме и дека не знаеме ние што е малку. После сфати дека и ним им е непријатно што секогаш добиваат повеќе. Тие, Савка и Драгана, велат дека тие никогаш пред тоа немале јадено такво нешто, дека кај нив имало некои други слатки, исто убави, а јас никако не можам ништо убаво со нив да поврзам. Ним челата им се високи, рамни и бели како филмско платно, каде што, ми се чини, целиот тој филм за тракторите и наврат-нанос пакувањата можам секој ден да го гледам. Тие сепак тврдат дека знаат што се слатки и дека знаат што е убаво, се сеќаваат, велат.

Чудно ми е дружењето со нив оти знам дека би требало да ми бидат блиски, братучетки ми се некакви, роднини, а пак ми се целосно далечни, никогаш претходно се немавме видено и сега одеднаш овие неколку месеци сме неразделни. Таа граната одеднаш нè зближи оти, велат, постои можност нашиот татко да стане и нивни татко, тогаш ќе бидеме вистински сестри. Стрина ми, велат, отишла штом почнала војната, татко ѝ никогаш не ни бил за тој брак. Јас не знам ништо за тоа, освен дека ми е жал. Жал ми е што кога ќе излеземе на улица или надвор, другите деца гледаат дека Савка и Драгана не се одовде, а тие двете гледаат дека другите деца тоа го гледаат, и така во круг. Јас намерно во продавница велам *крух и вареника*¹, за ним да им

---

1 леб и пресно млеко (превод од хрватски јаз.)

направам место да го кажат истото, оти знам дека мене никој нема да ме чепка. Знам и дека некогаш е уште полошо кога ги чепкам. Кога играме помеѓу два огна, некогаш намерно, баш јас ги погаѓам во глава за да се чувствуваат рамноправно, а после навечер не можам да спијам поради тоа и ми се повраќа. Вецето ноќе е често зафатено, нема, нема, па ќе влезе некој. Мене казанчето ме буди оти грми, никогаш порано не ми се слушало толку, можеби војната се слуша така, помислувам. Савка и Драгана не ги буди, оти тие знаат да разликуваат војна од казанче и не се секираат. Една ноќ сега е долга единаесет ноќи откако сме сите тука и тешко баш осамнува, како подгревање попара.

Нада излегува од дома пред сите и оди на работа. Тато го подготвува појадокот и често ни дробни некој сладок кекс со кисело млеко, или солени кекс со обично млеко и шеќер. Еднаш го натеравме да проба, ама ништо не сети оти веќе имаше испиено две-три, зашто рано сабајле се грижи за стрико ми. Тогаш сфативме дека нема фајде да се буниме. Додека ние јадеме „петит бер“ со млеко во прав и вода, го слушам дедо ми како низ заби зборува дека нема намера да умре кај нас, во оваа наша Србија и дека што поскоро ќе се врати. Јас се прашувам зошто тогаш доаѓал. И од каде? И каде ќе оди? Баба вели: „Пуштете нè, пуштете нè, да ви го тргнам гаолов од грб, ќе се снајдеме ние“.

Едно утро ги испративме на автобус кај мотелот „Илјада и една роза“. Автобусот полн само баби и дедовци, сите расплакани, како основци на прва екскурзија. Ќе им недостигаме, велат, а сепак заминуваат. Баба ми мавта низ прозорецот, а дедо ми нејќе ни да погледне. Отидоа, а пакетите со храна во прав престанаа да стигнуваат. Трампа. Долго не ми беше јасно кои се тие, а кои сме ние. Би било глупаво да признаам дека и ден-денес не ми е јасно, освен што знам дека на некои луѓе им бодат уши што надвор велам крух и вареника. Годинава ќе извадам пасош и ќе им спуштам по една роза, ветив. Никогаш се немам пожалено на забоболка.

Превод: Ѓоко Здравески

Plovak

Mbiujėsja

Пловка

Plovak

Sanja Radulović

Autorka: Sanja Radulović
Email: sanjara75@gmail.com

Plovak

Kupatilo je mjesto gdje mogu glasno plakati. Tamo šištanje vode iz tuša dominira i guta moje jecaje. Sjećam se majčinih riječi *Nemoj plakati! Budi jaka!* Te riječi su u mom poimanju izjednačile slabost sa suzama i živjela sam u nekoj vrsti prećutne identifikacije sve dok nisam dovoljno odrasla da naučim da su suze ljekovite. Od tada ih ne gutam, ali kad ih puštam na slobodu i dalje koristim kupatilo i tuš. To je moj prostor za suze, kao što je nebo prostor za puštanje papirnih zmajeva.

Pogled na sat me podsjeti da od rituala na listi čekanja stoji kafa, a da raspoloživog vremena ima dvadesetak minuta. Dok čekam da voda proključa, popravljam kosu, provjeravam da li su zatvoreni prozori, da li sam ugasila sve aparate, uključujući i peglu, kraljicu „ne znam da li sam ugasila“ aparata. Negdje sam pročitala duhovitu dosjetku o tome da žene znaju šta ste radili prije tri godine na današnji dan u petnaest časova i trideset minuta, ali ne znaju da li su jutros isključile peglu. Meni se to redovno dešava. Uvijek znam da li sam zaključala kuću, mada ne znam zašto još uvijek sa sobom nosim ključ kuće koja je odavno srušena i na čijim tragovima je izgrađena poslovna zgrada. Divila bih joj se da mi svaki put kad prođem pored nje iz oka ne iskoči sjećanje na našu kuću. Ispred kuće zelenilo, mali park. Crnogorično drveće i ruže

posađene u krug. Jedna višnja koja nikad nije dobro radala, a i onih nekoliko plodova koje bi nam darovala bili su gorki i sitni. Ispred kuće – popločano dvorište idealno za vožnju biciklom, ali idealno ne postoji, a u slučaju bicikl, za dokaz te teorije pobrinula se majka. Nema vožnje biciklom, možemo pasti i razbiti glavu i slomiti nogu i ko zna šta sve može da nam se desi... Majka ko majka, pokušava da preduprijedi sve nevolje, ali avaj! Život ne bi bio život i ne bi nosio orden težine da nam ne donosi slomljene noge i ruke, slomljene iluzije i slomljenu dušu, ali to dođe kasnije, kad odrastemo ili bar zakoračimo u predvorje odrastanja...

Ispred kuće vidim crno-bijelu mačku koja odavno svira harfu s anđelima i, ako je to gore iole blisko zemaljskim zakonima, sigurno joj malo nedostaje do penzije, a vidim je mladu i nedovoljno opreznju, kako leži na cesti i ne daje znake obećanja da će više ikada nahraniti svoje mačiče, koje je prijevremeno napustila, i čujem sopstveni glas, govorim baki da ode i vidi da li je mačka živa. A znam da nije, zna i baka, iako odlazi da provjeri očigledno. Otada spašavam mačke; prema crno-bijelim imam posebnu naklonost.

Kako od ovoliko slika mogu čuti šištanje vode koja je na putu da ispari i postane još jedna neuspjela kafa čiji zvuci me podsjećaju na otvorenu tuš, pa mi ponovo naviru suze? Kako da objasnim suzama da to nije ono šištanje vode kada one smiju da izađu napolje? Kako od ovolikih slika mogu vidjeti poslovnu zgradu? Dođe mi da toj velikoj sjajnoj zgradi objasnim da u njenim cipelama živi jedan veliki svijet, zaključan jednog oktobarskog dana, jedne kasne, veoma plodne jeseni, kad je i višnja bila slađa nego inače, a šljive nikad veće, nikad sočnije, nikad plavetnije. Kako da objasnim sjećanju da je vrijeme da prestanemo s tim? Obećala sam mu *Nomada na štiklama* i gotovo je s tim, zapisaću sve, prenijeću sadržaj svog sjećanja na papir, i papir će biti vlasnik moje prošlosti. Zauzvrat ću dobiti život u sadašnjosti. Da bih ispunila svoj dio pogodbe, na putu do posla, u gradskom autobusu dvocifrenog broja, zapisujem:

„Majka nije bila kod kuće cijeli dan. Neuobičajeno za nju. Sreća da je miran dan, puškaranje se ne čuje čak ni u daljini. Da nije tako, bila bih užasno zabrinuta. Ovako sam samo začuđena. Vratila se predveče. Prvi put poslije dugo vremena na njenom licu vidjela sam iskru, neku svjetlost u začetku. Bilo je mi drago zbog toga. Ali već sljedećeg trena radost su mi pomutile njene riječi da ćemo sutra

krenuti rano ujutro, već zorom, da ćemo mnogo pješačiti i da dobro razmislim šta ću ponijeti od stvari jer se ovamo više nećemo vraćati. Rat ne jenjava. Zima kuca na vrata. Bilo je nekoliko racionalnih rečenica kojima je majka pokušala da ublaži moju očiglednu tugu. Šta može stati na nejaku dječija pleća? Mnogo više nego što dijete pretpostavlja. Odlučih ponijeti album sa slikama, plišane igračke i nešto odjeće. Izgleda da su to bile moje dragocjenosti pošto živa bića nismo mogli ponijeti. Pas je morao ostati. Pas, običan po vjernosti, po boji, po rasi. Neobičan po tome što je bio heroj koji nas nije napustio iako je strah i nesreću mogao da osjeti prije nas. O njemu sam najmanje razmišljala, u mojoj dječijoj glavi nije bilo toliko mjesta za tugu. Sve je bilo popunjeno, i lista čekanja od nekoliko decenija bila je popunjena. Pas je došao na red tek nedavno, kada sam odlučila da napišem *Nomada*. Zbog bezbjednosti nisam smjela nikome da kažem za naš odlazak. Radilo se o ilegalnom prelasku granice kroz djelimično deaktivirano minsko polje, o pukoj potrebi da se spasi goli i jedini život. Bili smo bez drva na pragu zime, bez ideje gdje se nalazi moj otac, da li je živ, ako jeste, kako će se vratiti kući kad do nas može da se dođe jedino vazdušnom linijom, a on nije ptica. Da bar jeste, onda bismo i mi, njegovi potomci, bili bar poluptice, a možda bismo s jednim krilom uspjeli više nego s dvije noge. Možda bismo mogli da odletimo i donesemo malo drva za ogev, malo po malo, cjepanicu po cjepanicu, skupili bismo do zime valjda dovoljno. Onako kao što ptice prave gnijezdo, grančicu po grančicu. Moja ljubav prema pticama dolazi iz moje ljudske nemoći. Da sam ptica, možda bih mogla nabaviti i nešto hrane, ovdje hrane više nije bilo. Zalihe su se trošile, sve rjeđe su stizali avioni koji su iznad fudbalskog stadiona spuštali pakete humanitarne pomoći. Paketi su stizali uglavnom noću, obilježeni fluorescentnim predmetom nalik na plovak. Nakon nekoliko dana „plovak“ bi prestao da svijetli u mraku i onda je najčešće korišten kao privjesak. Ko zna kad je na redu iduće spuštanje paketa? Ko će nam to javiti i kako ćemo stići do tamo? Morala sam čutati. Majka je bila u pravu. Shvatila sam je ozbiljno, drugačije nisam ni mogla. A istovremeno su mi bol i žal za najboljom prijateljicom pritiskali grudi. Otići ću bez pozdrava, bez objašnjenja?! Da li će me razumjeti? Je li to došla po svoje ona aždaja izdaja koja guta lijepe odnose, o kojoj su pričali odrasli? Kako ću otići tek tako? Šta je život bez onih koje voliš? Znala sam da će ona doći i narednog jutra, kao i svakog prije toga,

da će donijeti samljeven ječam u čašici i da će se nadati da ćemo ga zajedno piti. Bila je to uspješna zamjena za kafu, u ritualnom smislu, za ukus odavno niko nije mario.

Uveče kasno kad su mama, brat i baka zaspali, uz plamen kandila napisala sam joj pismo čijeg se sadržaja nažalost ne mogu sjetiti. Mnogo godina nakon toga saznala sam da su sadržaj tog pisma čitali na jednoj radio-stanici i da su plakali svi. Kako je pismo dospjelo tamo nikad nisam saznala. Znam da ga je prvobitno našla osoba kojoj je i namijenjeno. Nisam otišla bez pozdrava. Nisam nikoga izdala! Za mene koja sam tek kretala put života s velikim repertoarom još neotpakovanih različitih vrsta izdaja, to je bila utjeha, koliko god mala.

Pošli smo u trenucima kada noć i dan živopisno flertuju. Iz navike ili ko zna čega zaključala sam kuću a ključ stavila u džep. Išli smo pješke, zatim traktorom. Sjećam se ljudi, njihovih lica, žene su imale marame zavijene oko glave, i gledali smo se tek ovlaš, a istovremeno i duboko. Poslije traktora ponovo je uslijedilo pješačenje, ovog puta stazom od oko jedan metar širine. Svuda okolo bile su mine. Išli smo u koloni, jedno za drugim, i ćutali. Bile su mi teške plišane igračke i razmišljala sam da li da ih bacim. Ipak, nisam. Kako da odlučim koju da bacim? Sve su bile uspomene. Baciti uspomenu u tom trenutku bio je neoprostiv grijeh. Nisam znala da će mi uspomene taj gest tako predano zadržati, i da one mene neće nikad izbaciti iz svojih skuta. Izdržala sam teret dječijeg svijeta ne sluteći da je to generalna proba za sve terete odraslog doba. Kada smo stigli, jedan od vojnika dao mi je čokoladu. Nasmijala sam mu se. Nisam znala kojoj je vojsci pripadao. Nikad nisam ni saznala. Godinama poslije toga čudila sam se zašto ljudi u zajedničkim fotografijama vojnika i djece vide propagandni kič. U mom svijetu taj prizor je imao drugačiju boju, boju crvenih višanja i sitnih i gorkih, ali živih.“

Trg Slavija – prenu me govorni aparat i označi povratak u realnost. Spakovala sam olovku i svesku u veliku torbu i ustala. Ispred mene je stajalo mnoštvo velikih i sjajnih poslovnih zgrada. Skrenuh pogled na drugu stranu. Pegla? Peglu sam isključila?

A ringlu? Kuću sam zaključala.

Mbiujësja

Sanja Raduloviq

Banjoja është vendi ku mund të qaj me zë. Atje zhurma e ujit nga dushi mbizotëron dhe përpin rrënkimin tim. Më kujtohen fjalët e nënës *Mos qaj! Bëhu e fortë!* Ato fjalë në mendjen time e barazuan dobësinë me lotët dhe jetoja në një lloj identifikimi të heshtur derisa nuk u rrita mjaftueshëm për të mësuar se lotët janë shëruese. Që atëherë nuk i përpij më, por kur i lëshoj lirshëm ende përdor banjon dhe dushin. Kjo është hapësira ime për lot, siç është qielli hapësirë për fluturimin e dragojve prej letre.

Një shikim i orës më sjell ndërmend se nga ritualet në listën e pritjes qëndron kafja, e nga koha në dispozicion ka nja njëzet minuta. Derisa pres ujin të vlojë, rregulloj flokët, kontrolloj a janë të mbyllura dritaret, a i kam fikur të gjitha pajisjet, duke përfshirë edhe hekurin, mbretëreshën e „s’e di a e kam fikur“ pajisjeve. Diku kam lexuar një konstatim qesharak se gratë dinë çka kanë bërë sot e tri vjet në orën pesëmbëdhjetë e tridhjetë minuta, por nuk dinë nëse e kanë fikur hekurin mëngjesin e sotëm. Mua kjo më ndodh rregullisht. Gjithmonë më ndodh të mos di nëse e kam mbyllur derën e shtëpisë, madje as nuk di përse ende e ruaj çelësin e shtëpisë e cila u rrënua tash e sa kohë dhe në gjurmët e së cilës u ndërtua një objekt afarist. Do ta kisha admiruar sikur sa herë që kaloj pranë tij të mos më kërcente nga syri kujtimi për shtëpinë tonë. Përpara shtëpisë gjelbërim, park i vogël. Drunj halorë dhe trëndafilë të mbjellur rreth e qark. Një vishnjë e cila kurrë nuk ka dhënë fruta si duhet, e edhe ato pak fruta që na dhuronte ishin të hidhura dhe të imëta. Përpara shtëpisë – oborri me pllaka ideal për ngasje të bicikletës, por idealja nuk ekziston, e në rastin e bicikletës për ta dëshmuar atë teori u kujdes nëna. S’ka ngasje të bicikletës,

mund të rrëzohemi e ta thyejmë kokën, këmbën dhe kushedi se çka mund të na ndodhë... Nëna si nëna, përpiket t'i parandalojë të gjitha fatkeqësitë, por kot! Jeta s'do të ishte jetë dhe s'do ta mbante medaljen e vështirësisë sikur të mos na sillte këmbë dhe duar të thyera, ëndrra dhe shpirt të thyer, por kjo vjen më vonë, kur rritemi apo të paktën kur e bëjmë hapin në hajatin e pjekurisë...

Përpara shtëpisë shoh një mace bardhë e zi e cila ka kohë që i bie harpës bashkë me engjëjt dhe nëse ajo lart është sadopak e ngjashme me ligjet e tokës, me siguri nuk i ka mbetur shumë deri në pension, ndërsa unë po e shoh të re dhe jo aq të kujdesshme, të shtrirë në rrugë pa dhënë shenja shprese se do t'i ushqejë më të vegjëlit e saj, të cilët i ka braktisur përkohësisht, dhe dëgjoj zërin tim, i them gjyshes të shkojë të shohë a është gjallë macja. E unë e di se nuk është, e di edhe gjyshja, edhe pse shkon për të kontrolluar atë që duket sheshit. Që atëherë unë i shpëtoj macet; ndaj atyre bardhë e zi kam simpati të veçantë.

Si ka mundësi që pas kaq imazhesh mund ta dëgjoj zhurmën e ujit i cili është rrugës për t'u avulluar dhe për t'u bërë edhe një kafe e pasuksesshme tingujt e së cilës ma kujtojnë dushin e lëshuar, dhe prapë më dalin lotët? Si t'u shpjegoj lotëve se kjo s'është ajo zhurmë e ujit kur ato guxojnë të dalin jashtë? Si ka mundësi që pas kaq imazhesh mund ta shoh objektin afarist? Më vjen t'ia shpjegoj atij objekti të madh shndritës se në këpucë të tij jeton një botë e madhe, e mbyllur në një ditë tetori, në një vjeshtë të vonshme, shumë të frytshme, kur edhe vishnja ishte më e ëmbël se zakonisht, e kumbullat asnjëherë më të mëdha, më të lëngshme, më të kaltra. Si t'ia shpjegoj kujtesës se ka ardhur koha t'i japim fund kësaj? Ia premtova *Nomadin me taka* dhe kjo tash merr fund, të gjitha do t'i shkruaj, do ta përcjell përmbajtjen e kujtimeve të mia në letër, dhe letra do të bëhet pronare e së kaluarës sime. Në këmbim do ta marr jetën e së tashmes. Për ta përmbushur pjesën time të marrëveshjes, rrugës për në punë, në autobusin e qytetit me numër dyshifror, shkruaj:

„Nëna nuk ishte në shtëpi gjithë ditën. E pazakonshme për të. Fatmirësisht dita është e mirë, gjuajtjet nuk dëgjohen as nga larg. Të mos ishte kështu, do të isha tmerrësisht e brengosur. Kështu jam vetëm e habitur. U kthye para muzgut. Për të parën herë pas shumë kohësh pashë në fytyrën e saj një shkëndijë, njëfarë drite

që po lindte. Më vinte mirë për këtë. Por nuk kaloi as edhe një çast dhe gëzimin ma turbulluan fjalët e saj se nesër do të nisemi herët në mëngjes, me t'u ngrysur, se do të ecim gjatë dhe se duhet të mendoj mirë çka do të marr me vete sepse më nuk do të kthehemi këtu. Lufta nuk vonon. Dimri troket në derë. Kishte disa fjalë të arsyeshme me të cilat nëna përpiqej ta zbuste trishtimin tim të qartë. Çka mund të mbajnë supet e plogështa të fëmijës? Shumë më shumë se ç'mendon fëmija. Vendosa ta merrja albumin me fotografi, lodrat prej pelushi dhe ca rroba. Dukej se ato ishin thesari im sepse qeniet e gjalla nuk mund t'i merrnim me vete. Qeni duhet lënë pas. Qeni, i zakonshëm për nga besnikëria, ngjyra, raca. I pazakonshëm për nga fakti se ishte hero i cili nuk na braktisi, edhe pse fatkeqësinë mund ta ndiente para nesh. Për të mendoja më së paku, në kokën time fëmijërore nuk kishte aq vend për trishtim. Gjithçka ishte mbushur, edhe lista e pritjes prej disa dekadash ishte e mbushur. Qenit i erdhi radha para pak kohe, kur vendosa ta shkruaja *Nomadën*. Për shkak të sigurisë nuk guxova t'i them askujt për largimin tonë. Bëhej fjalë për kalimin e jashtëligjshëm të kufirit përmes një fushe pjesërisht të çminuar, për nevojën e pastër për ta shpëtuar jetën e thjeshtë dhe të vetme. Ishim pa dru në prag të dimrit, pa ide se ku gjendej babai im, a ishte gjallë, nëse po, si do të kthehej në shtëpi kur te ne mund të vihet vetëm përmes vijës ajrore, e ai nuk është zog. Po sikur të ishte, atëherë edhe ne, pasardhësit e tij, do të ishim të paktën gjysmëzogj, e mbase edhe me një krah do t'ia dilnim më shumë se me dy këmbët. Mbase do të mund të fluturonim dhe të merrnim ca drurë për ngrohje, pak nga pak, trung pas trungu, mbase do të mblidhnim mjaftueshëm për dimër. Ashtu siç zogjtë bëjnë folenë, degë pas dege. Dashuria ime ndaj zogjve buron nga pafuqia ime njerëzore. Të isha zog, mbase do të mund të gjeja edhe pak ushqim, këtu ushqim më nuk kishte. Rezervat harxhoheshin, çdoherë e më rrallë vinin aeroplanët të cilët mbi stadiumin e futbollit lëshonin paketa me ndihma humanitare. Paketat mbërrinin kryesisht natën, të shënuar me mjete fluoeshente që dukeshin si mbiujëse. Pas disa ditësh „mbiujësja“ s'bënte më dritë në errësi dhe pastaj më së shpeshti përdorej si varëse çelësi. Kushedi kur do të vinë paketët e radhës? Kush do të na lajmërojë dhe si do të shkojmë deri atje? Duhej të heshtja. Nëna kishte të drejtë. E kam kuptuar seriozisht, ndryshe as që kam pasur mundësi. E njëkohësisht dhembja dhe dashuria

për shoqen ma shtypnin krahërorin. Po shkoj pa u përshëndetur, pa shpjegim?! Mos vallë u kthye kulçedra e pabesë e cila i përpin marrëdhëniet e mira, siç tregonin të mëdhenjtë? Si të shkoj ashtu, thjesht? Ç'është jeta pa ata të cilët i do? E dija se ajo do të vinte mëngjesin e nesërm, si çdo ditë para kësaj, se do ta sillte elbin e bluar në gotë dhe se do të shpresonte ta pimë së bashku. Ishte ky zëvendësim i suksesshëm i kafes, në kuptimin ritual, se për shije kush nuk mërzitej më.

Në mbrëmje vonë kur nëna, vëllai dhe gjyshja ranë në gjumë, nën dritën e kandilit ia shkrova një letër përmbajtja e së cilës për fat të keq nuk më kujtohet. Shumë vite më pas dëgjova se përmbajtjen e asaj letre e kishin lexuar në një radio-stacion dhe se të gjithë kishin qarë. Se si kishte arritur letra deri atje kurrë s'e kam kuptuar. E di se së pari e kishte gjetur personi të cilit edhe i ishte kushtuar. Nuk shkova pa u përshëndetur. Nuk e tradhtova askënd! Për mua që sapo isha nisur rrugës së jetës me një repertor të gjerë tradhtish ende të papaketuara e të llojlojshme, ky ishte ngushëllim, sado i vogël.

U nisëm në çastet kur nata dhe dita flirtojnë plot gjallëri. Sipas zakonit apo kushedi përse e mbylla derën dhe çelësin e futa në xhep. Shkuam në këmbë, pastaj me traktor. Më kujtohen njerëzit, fytyrat e tyre, gratë kishin shami të lidhura rreth kokës, dhe shikoheshim ashtu kalimthi, e njëkohësisht edhe thellë. Pas traktorit përsëri i vinte radha ecjes, kësaj here nëpër një shteg të gjatë një metër. Gjithkund rreth e rrotull kishte mina. Ecnim në kolonë, një pas një, dhe heshtnim. Më rëndonin lodrat prej palushi dhe më shkante mendja t'i hidhja. Megjithatë, nuk e bëra këtë. Si të vendos cilën ta hidhja? Të gjitha ishin kujtime. Ta hedhësh kujtimin në atë çast ishte mëkat i pafalshëm. Nuk e kam ditur që kujtimet do të ma ruanin atë gjest me aq përkushtim dhe se ato mua kurrë nuk do të më largojnë nga skutat e tyre. Durova barrën e botës fëmijërore pa më shkuar mendja se kjo është prova gjenerale për krejt ato barra të moshës madhore. Kur mbërritëm, njëri prej ushtarëve më dha një çokollatë. I buzëqesha. Nuk e dija cilës ushtri i takonte. Kurrë nuk e mora vesh. Shumë vite më pas habitesha përse njerëzit në fotografitë e përbashkëta të ushtarëve me fëmijë shohin një propagandistik. Në botën time ajo pamje kishte ngjyrë tjetër, ngjyrë vishnjesh të kuqe, të imëta dhe të hidhura, por të gjalla.“

Sheshi Slavija – më trembi altoparlanti dhe shënoi kthimin në realitet. Futa lapsin dhe fletoren në një çantë të madhe dhe u ngrita. Përpara meje qëndronin shumë objekte afariste të mëdha dhe të shndritshme. Ktheva shikimin në anën tjetër. Hekuri? Hekurin e kam fikur?

E pllakën? Shtëpinë e kam mbyllur.

Përkthim: Qerim Ondozi

Бањата е место каде можам гласно да плачам. Таму шуштењето на водата од тушот доминира и го голта моето јачење. Се сеќавам на мајчините зборови: „Немој да плачеш! Биди силна!“ Тие зборови во моето сфаќање ја изедначија слабоста со солзите и живеев во некој вид премолчена идентификација сè додека не станав доволно возрасна да научам дека солзите се лековити. Оттогаш не ги голтам, но кога ги пуштам на слобода и понатаму ја користам бањата и тушот. Тоа е мојот простор за солзи, како што небото е простор за пуштање на змејови од хартија.

Погледот на часовникот ме потсетува дека од ритуалите на листата за чекање стои кафето, а дека имам дваесетина минути расположливо време. Додека чекам водата да зоврие, ја местам косата, проверувам дали се затворени прозорците, дали сум ги исклучила сите апарати, вклучувајќи ја и пеглата, кралицата на „не знам дали ги исклучив“ апаратите. Некаде прочитав духовита досетка за тоа дека жените знаат што сте правеле пред три години на денешен ден во петнаесет часот и триесет минути, но не знаат дали утрото ја исклучиле пеглата. Мене тоа редовно ми се случува. Секогаш знам дали сум ја заклучила куќата, иако не знам зошто секогаш со себе го носам клучот од куќата која одамна е срушена и на чии траги е изградена деловна зграда. Би ѝ се восхитувала да не ми излегуваше секогаш сеќавањето на нашата куќа кога ќе врвев покрај неа. Пред куќата зеленило, мал парк. Зимзелени дрвја и рози посадени во круг. Една вишна која никогаш не раѓаше добро, а и оние неколку плодови кои ќе ни ги даруваше, беа

горчливи и ситни. Пред куќата - поплочен двор, идеален за возење велосипед, но идеално не постои, а во случајот на велосипедот, за доказ на таа теорија, се погрижи мајка ми. Нема возење велосипед, можеме да паднеме, да ја скршиме главата и да ја скршиме ногата и којзнае што сè може да ни се случи... Мајка ко мајка, се обидува да предупреди на сите неволји, но леле! Животот не би бил живот и не би го носел орденот на тежината, ако не ни носи скршени нозе и раце, скршени илузии и скршена душа, но тоа доаѓа подоцна, кога растеме или барем кога зачекоруваме во предворјето на растењето...

Пред куќата ја гледам црно-белата мачка која одамна свири на харфа со ангелите и, ако тоа горе е барем малку блиско на земските закони, сигурно малку ѝ недостасува до пензија, а ја гледам мала и недоволно внимателна, како лежи на патот и не дава знаци на ветување дека некогаш повторно ќе ги нахрани своите мачиња, кои предвреме ги напушти, и го слушам сопствениот глас, ѝ велам на баба да оди да види дали мачката е жива. А знам дека не е, знае и баба, иако оди да го провери очигледното. Оттогаш спасувам мачки; кон црно-белите имам посебна наклонетост.

Како од олку слики можам да го чујам шуштењето на водата која е на пат да испари и да стане уште едно неуспешно кафе чии звуци ме потсетуваат на отворен туш, па повторно ми доаѓаат солзи? Како да им објаснам на солзите дека тоа не е она шуштење на водата кога тие смеат да излезат надвор? Како од олку слики можам да ја видам деловната зграда? Ми доаѓа на таа голема сјајна зграда да ѝ објаснам дека во нејзините чевли живее еден голем свет, заклучен еден октомвриски ден, една доцна, многу плодна есен кога вишната беше послатка од обично, а сливите никогаш поголеми, никогаш посочни, никогаш посини. Како да му објаснам на сеќавањето дека е време да престанеме со тоа? Му ја ветив „Номад на штикли“ и готово е со тоа, ќе запишам сè, ќе ја пренесам содржината на своето сеќавање на хартија, и хартијата ќе биде сопственик на моето минато. Засекогаш ќе добие живот во сегашноста. За да исполнам дел од својот договор, на патот до работа, во градскиот автобус со двоцифрен број, запишувам:

„Мајка ми не беше дома цел ден. Невообичаено за неа.

Среќа што е мирен ден, пукање не се слуша дури ни во далечина. Да не е така, би била ужасно загрижена. Вака сум само зачудена. Се врати приквечер. Првпат по долго време на нејзиното лице видов искра, некаква светлина во зачеток. Ми беше драго поради тоа. Но веќе следниот миг радоста ми ја поматија нејзините зборови дека утре ќе тргнеме рано наутро, уште в зори, дека многу ќе пешачиме и добро да размислам што ќе понесам од работите, зашто ваму повеќе нема да се вратиме. Војната не стишува. Зимата тропа на врата. Имаше неколку рационални реченици со кои мајка ми се обиде да ја ублажи мојата очигледна тага. Што може да собере на слабите детски плеќи? Многу повеќе одошто детето претпоставува. Одлучив да го понесам албумот со слики, плишаните играчки и малку облека. Се чини дека тоа беа моите скапоцености, зашто живите суштества не можевме да ги понесеме. Кучето мораше да остане. Кучето, обично по верноста, по бојата, по расата. Необично по тоа што беше херој кој не нè напушти иако стравот и несреќата можеше да ги почувствува пред нас. За него најмалку размислував, во мојата детска глава немаше толку место за тага. Сè беше пополнето, и листата на чекање од неколку децении беше пополнета. Кучето дојде на ред дури неодамна, кога одлучив да ја напишам „*Номад*“. Поради безбедноста, не смеев никому да кажам за нашето заминување. Стануваше збор за илегално преминување на границата преку делумно деактивирано минско поле, за обична потреба да се спаси голиот и единствен живот. Бевме без дрва на прагот на зимата, без идеја каде се наоѓа татко ми, дали е жив и ако е, како ќе се врати дома кога до нас може да се дојде единствено по воздушна линија, а тој не е птица. Барем да беше, тогаш и ние, неговите потомци, би биле барем полуптици, а можеби со едно крило би успеале повеќе отколку со две нозе. Можеби би можеле да одлетаме и да донесеме малку дрва за огрев, малку по малку, цепеница по цепеница, белки би собрале доволно до зимата. Онака како што птиците прават гнездо, гранче по гранче. Мојата љубов кон птиците доаѓа и од мојата човечка немоќ. Да сум птица, можеби би можела да набавам и малку храна, овде повеќе немаше храна. Залихите се трошеа, сè поретко стигнуваа авионите кои над фудбалскиот стадион спуштаа пакети со хуманитарна помош. Пакетите стигнуваа

главно ноќе, обележани со флуоресцентен предмет налик на пловка. По неколку дена 'пловката' ќе престанеше да свети во мракот и тогаш најчесто е користен како приврзок. Којзнае кога е на ред следното спуштање пакети? Кој ќе ни го јави тоа и како ќе стигнеме дотаму? Морав да молам. Мајка ми беше во право. Ја сфатив сериозно, не ни можев поинаку. А истовремено болката и жалта за најдобрата пријателка ми ги притискаа градите. Ќе отидам без поздрав, без објаснување?! Дали ќе ме разбере? Дали дојде по своето онаа ламја на предавството која ги голта добрите односи за која зборуваа возрасните? Како ќе си отидам туку-така? Што е животот без оние кои ги сакаш? Знаев дека таа ќе дојде и наредното утро, како и секое пред тоа, дека ќе донесе мелен јачмен во чашка и дека ќе се надева дека ќе го пиеме заедно. Беше тоа успешна замена за кафе, во ритуална смисла, за вкусот одамна никој не се грижеше.

Доцна навечер кога мајка ми, брат ми и баба ми заспаа, на пламенот од кандилото ѝ напишав писмо на чија содржина, за жал, не можам да се сетам. Многу години потоа дознав дека содржината на писмото ја читале на една радио-станица и дека сите плачеле. Како писмото стигнало таму, никогаш не дознав. Знаам дека прво го нашла личноста за која е наменето. Не си заминав без поздрав. Никого не предадов! За мене, која допрва тргнав на патот на животот со голем репертоар сè уште неотпакувани различни видови предавства, тоа беше утеха, колку и да е мала. Појдовме во миговите кога денот и ноќта живописно флертуваат. Од навика или којзнае зошто ја заклучив куката, а клучот го ставив во џеб. Одевме пеш, потоа со трактор. Се сеќавам на луѓето, нивните лица, жените имаа врзани шамии околу главите, и се гледавме само површно, а истовремено и длабоко. По тракторите повторно уследи пешачење, овојпат по патека широка околу еден метар. Секаде наоколу имаше мини. Одевме во колони, едни по други и молчевме. Ми беа тешки плишаните играчки и размислував дали да ги фрлам. Сепак, не ги фрлив. Како да одлучам која да ја фрлам? Сите беа спомени. Да се фрлат спомените во тој миг беше непростлив грев. Не знаев дека спомените тој гест толку верно ќе ми го задржат и дека тие мене никогаш нема да ме исфрлат од својот скут. Го издржав товарот на детскиот свет, не насетувајќи дека тоа е генерална проба за сите товари на

возрасната доба. Кога стигнавме, еден од војниците ми даде чоколадо. Му се насмеивав. Не знаев на која војска припаѓа. Никогаш не ни дознав. Години потоа се чудеа зошто луѓето на заедничките фотографии на војниците и децата гледаат пропаганден кич. Во мојот свет таа глетка имаше поинаква боја, боја на црвени вишни, ситни и горчливи, но живи.“

Плоштад „Славија“ – ме сепна говорниот апарат и го означил почетокот на враќањето во реалноста. Го спакував пенкалото и тетратката во големата торба и станав. Пред мене стоеше мноштво од големи и сјајни деловни згради. Го свртев погледот на другата страна. Пеглата? Ја исклучив ли пеглата?

А ринглата? Куќата ја заклучив.

Превод: Иван Шопов

Индигото на бесот

Indigoja e tërbimit

Indigo bijesa

Индигото на бесот

Јована Матевска

Има ноќи кога сонувам како од раце ми се откинува и бега од мене. Трча ли, трча со калчуните кои зимата 1983 му ги сплетив. Мајчино срце гние кога и чедо ќе ѝ споменат. А моето под земјата години скапува. Не ми дадоа да го видам за последно. Киурот и еден човек можеше да го крене. Толку од таа снага Карпошова душманите оставија.

Оттогаш, па натаму живеам без живот, дишам на шкрги, инхалирам безволие. Досега ќе си пресудев со оваа рака која понекогаш знаеше да го плесне немиркото. Ама што да правам? Во истата колепка две деца израснав. Морам да се крепам за второво.

**

Кога лелеците на мајка ми станаа маалска химна и го разбудија дури Андон бекријата, ги оставив пиштолите сè додека пластиката од старост не се распака. Повеќе не бев дете. На мајка косата преку ноќ, таа августовска ноќ, ѝ побеле, а јас идното утро се разбудив десет години повозрасен. Растев без татко и ТОЈ беше мојата фреска за стравопочит. Со сините митралези во капаците, ретките мустаци и наредничкиот глас во мутација, чија пискавост почесто изнудуваше смеа кај мене, отколку покорност.

Не требаше да го оставам да замине. Ниту да играм „камај“ со него и да го принудувам да гледаме вестерн филмови. Како ова слепо црево, тој ден пред да замине, низ стомаков не прогледа?

Светка небесниот свод. Се плашам дури и кога грми. Кога

огнометите на некоја манифестација распалуваат и ноќта ја отвораат. Се плашам зашто знам дека и тој пред очи за навек да склопи гледал пиротехнички дебакл. Иако тој, мојот брат Јорде, беше и засекогаш ќе остане јунак. Во срцево му дигнав приватна надгробна плоча. Го изгравирав споменот за него.

**

Знаев дека по кукавичката заседа во Карпалак не смеам да се здружам со гневот. Гледав како под површината зад зениците на Бојан плута омразата. Се тае. Ноќе го слушам како блада, на семејната фотографија од наткасната поспано ѝ зборува, некогаш и вриска, срцето мое отрпнало, ама уште електрошокови и по негов скршен нокт го дрмаат.

Вчера Алберт ме поздрави во драгсторот. Не му вратив. Ги исцкртав сите броеви на моите познаници Албанци. Не сакам очи мои нивни расни карактеристики да восприемат.

Ах, што правам? Бојан таа моја беда фашистичка ја пресликува. Јас сум индигото на бесот.

**

Чекам на автобуската станица и зјапам во некролозите. Се присеќавам на Јордевиот. На почесната стрелба на погребот. Уши затнував како што сега ги затнувам кога нечистите во премин зборуваат. Ја зајмив „Meine Kaunf“ од Хитлер. И јас почнувам своја. Ќе ги истребам сите црни раски ориз од албанско потекло. Ете. Еден нивни, очигледно судејќи според физиономијата која толку добро ја имам простудирано, доаѓа накај мене. Караулата во глава издава наредба на тупаниците. Чуварите на мојата чест!

**

Вчера го донесоа Бојан со полиција до дома. Скината аркада и крвава кошула, иако крвавата кошула треба на полиците да почива, крај останатите книги.

„Госпоѓо, вашиот син беше уапсен бидејќи иницираше тепачка.“

Сакав во значката да го плукнам и да залаам, „лажеш, па тој на мравка не би гзгазнал“, но молкнав. Бојан по смртта на Јорде, крстен по нашиот предок Јордан Пиперката, стана нацистичка

аждаја. Кога-тогаш бев свесна дека жичките ќе му се спојат и куршлуз ќе избие. Јас сум виновна. Омразата одмазда повлекува. Затоа и зборовите се близнаци, ги одделува една буква.

**

Лежам вечерта и по санираната повреда, фластерот на мојата веѓа, превозот до дома во полициско комбе, се смешкам горделиво. Потоа егзибиционистички се присеќам на тепачката. На моите нокаути врз тие пегави јаболчници, ко двоглавиот му орел да станал абрашеста кобила. А богами му дадов и убава црвена позадина каде орелот ќе му слета. На клоците и тоа како се туткаше под челичниот шпиц, небаре црв на вжештен асфалт. Офкањата. Не даде никаков отпор додека го ќофтав. Аркадата ја скинав кога полицијата ме тресна на хауба.

И додека срцето ми се полнеше со гордост, метеорски дожд од мисли ми наврна на памет. Офкањата и на македонски и на албански исто звучат. Исто како болката.

**

Татко ми ги исполнуваше критериумите за мобилизација во војската. Липав, негодував, молев. Залудно. Мојот обид за татково дезертирање отиде јабана кога единствениот син на Лозевци, Андреј, загина во Вејце. Имаше едвај дваесет години. Нешто во татко ми се развиори. Мислам дека орозот на оваа одлука беа солзите кои можеа сите стомни во селото да ги наполнат, брчките долги колку бории на посивеното лице на Лозана, залутаниот поглед на Лознан скиташе по синилото небаре лови гулаби писмоноски.

Беше племенит човек. Се приклучи на армијата и нè остави мене и мајка ми, иако претходно ние бевме кочницата. Но војната не прашува каков си и кој зад себе далеку од фронтот си оставил. Куршумот не ја избегнува племенитоста, патува по траекторија создадена од тој кој го испукал.

Загина на 8 август на Карпалак. И самиот беше карпа човек. Се предаде. Го понуди своето тело како мамец, да го исчисти презимето што не се разобличило по принципот на македонските. По смртта име не му споменаа, ниту чувствуваа како доликуваше за бранител. Веројатно беше контрадикторно

за етничката политика која секојаземја, гулаш од националности, ја води. Соседите во меѓувреме почнаа да нагодуваат со рафал претпоставки, татко ми бил кодош, прикриен терорист. Мојам да замислам колку омраза собрале преткоморите на Лозана и каква лава црнките на нејзиниот сопруг еруптираа. Не им требаше долго да се обединат во болката, повеќе да наштетат некому додека сплотеноста им е чадор за ваквиот изговор. Се дигнаа на бунт. Но кој да разбере. Бесот заслепува и со останатите рефлекси предводи.

Бевме единствени Албанци во селото. Толку се сплотивме со заедницата, што повеќе се радувавме за Велигден, одошто го прославувавме Бајрам. Тензијата речиси и не се чувствуваше и покрај нашите разлики. Ист свезден свод ни покриваше глави, а Македонците се нација на која како 7/8-ски такт од музичките петолинија да им скокнал во плуќата. Татко ми беше Македонец. Не на хартија, но во душа. Загина за македонската кауза.

Денот кога последно бев во родното место го паметам ко вчерашен. Галон селани во галоп ја сардисаа нашата куќа. „Шиптари!“ - скандираа. Извиците ги тресеа стаклата, ушните ресички танцуваа под тактот на стравот. Северџан, млекарот, Сара од бакалницата, дури и Дејан, мојот најверен другар. Клино со клин се избива, па почнаа да ги коваат прозорците, на фасадата со боја за варосување испишуваа „смрт“ и „убијци“. Мајка ми ме фати за раменици и во сиот хаос, избезумена се обиде да ме вразуми. Знаев дека тоа ѝ беа последните зборови.

„Ќе бегаш, сине. Колку нозе те држат. Човечкиот бес е полош и од бесната кашлица на природата. Луѓето ќе зборуваат. Тоа на сите нѝ е дадено, без разлика каква генетика на потекло носиме. Ама не заборавај. Исти сме на оној, сѐ уште недопрен свет“, ме тапна по плешката и тоа тапнување уште ме боли кога времето се менува и спомени се навраќаат.

Трчав како Дејан во Андреевиот „Тунел“ и сам заграден во тунелот на етнички конфликти, жигосан зашто сум Албанец, осакатени зашто се Македонци. Знаев и дека тетка Деса не сакаше да го фрли чкорчето по кое кровот на мојата куќа вивна, исто како што и татко ми не се согласуваше со целите на паравоените групации. Не претпочиташе Голема Албанија, сѐ додека македонските полиња со пченица му нудеа корка

леб. Плачеше кога ја разнесоа пепелта на Андреј, на истото место каде за првпат го научи да вози велосипед. Летото 2001 беше Илинден 1903. Модифициран. И да, сите се бореа да го одбранат ова парче земја од непријателот, неминовно што тој непријател ја носи мојата расна ДНК.

Ќе трпам удари, моето постоење ќе биде черга на сечии импулси, како оној во средата на автобуската станица. Но мојот глас ќе ги надгласи останатите, ќе се извие над орелот и ќе го преземе царското место на лавот. Но сè додека некој е индиго на бесот, јас ќе бидам мултифункционална гума која трагите ќе ги брише. Ќе ја пигментирам тенката црта меѓу мене и нив. Со добрините што ќе ги издишувам и кога од речникот за навек ќе ја исфрлам сегрегацијата, заменките кои не одделуваат.

Мене. Од Вас.

Карпалак 2001

Со бројаницата во рака насетуваше дека нешто им претстои, злокоба будно ги демнеше. Желудникот се згужвал и претчувствата ко бинго топчиња се креваа низ дишникот. Останатите резервисти не ја споделуваа истата агоничност. За да ја потисне вознемиреноста, размислуваше што да му подари на Бојан кога ќе се врати. Филм со Џон Вејн. Му беше заколнат обожавател до гроб.

09.27. Го потчукна часовникот. Секундарникот запрел. Оеднаш и камионот запре. Одекнаа татнежи и војниците се дигнаа на нозе. Паднаа во заседа. Конвојот беше мета на поганите мозоци на нискоинтелигентни сепаратисти, жедни својата машкост да ја покажат преку доменот на силата.

„Нападнати сме! Давај отпор!“, нареди полковникот. Јорде ги проследи паничните гримаси на сопатниците. Ова беше затворена јама и немаше излез. Можеби подобро да му подари велосипед брзинец. Исплашените срнести очи шараа по внатрешноста на камионот. Шпетим го забележа крајот што зазоруваше во црнките на момчето. Татковскиот инстинкт го совлада пред ракетниот фрлач да го стори истото. Единствениот Албанец во камионот го прегрна со слабичкиот труп...

Indigoja e tërbimit

Jovana Matevska

Ka net kur ëndërroj se si nga duart më shkëputet dhe ik prej meje. Vrapon pa pushuar me çorape leshi të cilat ia thura dimrin e 1983-it. Zemra e nënës kalbet kur edhe fëmijën ia përmendin. Ndërsa imi nën tokë me vite kalbet. Nuk më lanë ta shoh për herë të fundit. Arkivolin madje një njeri mund ta mbante. Kaq lanë nga ai trup guximtar dushmanët.

Nga atëherë, jetoj pa jetë, mezi marr frymë, Frymoj ankth. Deri më tani i kisha dhënë fund me këtë dorë e cila ndonjëherë dinte ta rrihte të mbrapshtin. Por, ç'të bëj? Në të njëjtin djep rrita dy fëmijë. Duhet të mbahem për këtë të dytin.

**

Kur vajtimet e nënës u bënë himni i mëhallës dhe e zgjuan madje edhe Andon Bekriun, i lashë revolet derisa plastika nuk plasi nga vjetërsia. Nuk isha më fëmijë. Nënës gjatë natës, atë natë gushti, iu zbardhën flokët, ndërsa unë mëngjesin e ardhshëm u zgjova dhjetë vjet më i vjetër. U rrita pa baba dhe Ai ishte freska ime për respekt dhe frikë. Me mitralozat e kaltër në kapakë, mustaqet e rralla dhe zë urdhërues në mutacion, më shpesh më bënte të qesh sesa t'i nënshtrohem.

Nuk duhej ta la të shkojë. As të luajë „kamaj“ me të dhe ta detyroj të shikojë filma vestern. Si kjo zorrë qore, atë ditë para se të shkojë, nuk filloi të shohë nëpër këtë bark?

Ndriçon harku qiellor. Kam frikë madje edhe kur gjëmon. Kur fishekzjarrët e ndonjë manifestimi ndizen dhe e hapin natën. Kam frikë sepse e di se edhe ai para se t'i mbyllte sytë përgjithmonë ka parë spektakle piroteknike. Edhe pse ai, vëllai im Jorde, ishte dhe

do të mbetet përgjithmonë trim. Në zemrën time i ngrita një pllakë private mbi varr. E shënova kujtimin për të.

**

E dija se pas kurthit qyqar në Karpallëk nuk guxoj të bashkohem me tërbimin. E shihja se si nën bebëzën e Bojanit lundron urrejtja. Zë vend. Natën e dëgjoj si belbëzon, fotografisë familjare mbi komodë i flet i përgjumur, ndonjëherë edhe ulërit, zemra ime u mësua, por dridhet edhe për thuan e tij të thyer.

Dje Alberti më përshëndeti në shitore. Nuk ia ktheva. I fshiva të gjitha numrat e shqiptarëve që i kam njohur. Nuk dua sytë e mi tiparet racore të tyre t'i perceptojnë.

Ah, ç'jam duke bërë? Bojani atë mjerim fashist e pasqyron. Unë jam indigoja e tërbimit.

**

Pres në stacion të autobusëve dhe i shikoj nekrologët. Më kujtohet ai i Jordes. Në qitjen e nderit në varrim. I mbyllja veshët siç flasin të papastrit në rrugë. E huazova „Meine Kampf“ të Hitlerit. Edhe e filloj timen. Do t'i shfaros të gjitha ciflat e zeza të orizit nga prejardhja shqiptare. Njëri prej tyre, duket sipas fizionomisë të cilën e kam studiuar aq mirë, vjen drejt meje. Kulla në kokë u jep urdhër grushteve. Rojtarët e nderit tim!

**

Dje e sollën Bojanin me polici në shtëpi. Arkadë e plasur dhe këmishë e përgjakur, edhe pse këmisha e përgjakur duhej të qëndronte në dollap, pranë librave të tjerë.

„Zonjë, djali juaj u arrestua sepse nisi një rrahje.“

Desha t'ia pështyj distinktivin dhe të filloj të leh „gënjen, ai as milingonën nuk e shkel“, por heshta. Bojani pas vdekjes së Jordes, emri i paraardhësit tonë Jordan Piperkata, u bë egërsirë naciste. Kurdo qoftë, isha e vetëdijshme, se do t'i bashkohen telat dhe do të krijojnë një shpërthim. Unë e kam fajin. Urrejtja sjell urrejtje. Prandaj, edhe fjalët janë binjakë, i ndan një shkronjë.

**

Isha i shtrirë atë natë pas sanimit të plagës, fashë në vetullën time, transporti deri në shtëpi me furgonin policor, qeshem me

krenari. Pastaj, në mënyrë ekzibicioniste e kujtoj rrahjen. Grushtat e mi mbi ato mollëza me preka, si shqiponja dykrerëshe të ishte ngritur nga pela me abrashë. Besa, i dhashë edhe një të prapme të skuqur ku do t'i ndalet shqiponja. Mblidhej nga shqelmat me majë çeliku, si një krimb në asfalt të nxehtë. Rënkimet. Nuk dha fare rezistencë derisa e rrihja. Arkadën e plasa kur policia më përplasi për furgoni.

Dhe, përderisa zemra më mbushej me krenari, shi meteorologjik mendimesh më ra në mend. Rënkimi shqip dhe maqedonisht tingëllojnë njësoj. Njëjtë si dhimbja.

**

Babai im i plotësonte kriteret për mobilizim në ushtri. Dënesja, kundërshtoja, lutja. Kot. Përpjekja ime për dezertimin e babait shkoj së koti kur djali i vetëm i familjes Lozev, Adreja, u vra në Vejcë. Kíshte mezi njëzet vjet. Diçka shpërtheu te babai. Mendoj se fitili i këtij vendimi ishin lotët të cilët mund t'i mbushnin të gjitha shtambat e fshatit, rrudhat e gjata si qyngjet e fytyrës së përhitur të Lozanës, shikimi i humbur i Loznanit shëtiste nëpër qiell, thujse gjuan pëllumba postierë.

Ishte njeri aristokrat. Iu bashkua ushtrisë dhe na la mua dhe nënën, edhe pse më parë ne ishim frenuesit. Por, lufta nuk pyet se çfarë je dhe kë ke lënë larg vetes nga fronti. Plumbi nuk i ik aristokracisë, udhëton nëpër traktorin e krijuar nga ai i cili e ka shkrepur.

U vra më 8 gusht në Karpallëk. Ishte sa një shkëmb. U dorëzua. E ofroi trupin e vet si karrem, ta pastrojë mbiemrin i cili nuk u deformua sipas parimit të maqedonasve. Pas vdekjes emrin nuk ia përmendën, as që ia bën nderin siç i përngjan një mbrojtësi. Me siguri ishte kontradiktore për politikën etnike të cilën çdo vend, një gullash prej kombësive, e udhëheq. Fqinjët ndërkohë filluan të dalin me një rafal supozimesh, se babai im ka qenë spiun, terrorist i fshehur. Mund ta paramendoj se sa urrejtje është mbledhur në kokën e Lozanës dhe çfarë lave nga bebëzat e burrit të saj ka shpërthyer. Nuk u duhej shumë për t'u bashkuar në dhimbjen, më shumë t'i bëjnë dëm dikujt përderisa bashkimin e kanë një ombrellë për arsyetimin e këtillë. U ngritën në kryengritje. Por, kush ta kuptojë. Tërbimi verbëron dhe paraprin me reflekset e tjera.

Ishim shqiptarët e vetëm në fshat. Aq shumë u shkrimë me

bashkësinë, saqë më shumë gëzoheshim për Krishtlindje sesa e festonim Bajramin. Tensioni thuhet nuk ndjehej krahas dallimeve tona. Harku i njëjtë yjor na i mbulonte kokat, ndërsa maqedonasit janë një komb sikur një takt 7/8 të vijave muzikore t'u ketë hyrë në mushkëri. Babai im ishte maqedonas. Jo në letër, por në shpirt. Dha jetën për kauzën maqedonase.

Ditën kur për herë të fundit isha në vendlindje e mbaj mend sikur të ishte dje. Një tufë fshatarësh iu vërsulën shtëpisë sonë. „Shiptari!“ – bërtisnin. Thirrjet i dridhnin dritaret, timpanet e veshit kërcenin nën ritmin e frikës. Severxhani, qumështari, Sara nga shitorja, madje edhe Dejani, shoku im më besnik. Gozhda me gozhdë nxirret, kështu që filluan t'i gozhdojnë dritaret, në fasadë me ngjyrë shkruanin „vdekje“ dhe „vrasës“. Nëna më kapi për supë në tërë atë kaos, e hutuar provoi të më qetësojë. E dija se ato do të jenë fjalët e fundit të saj.

„Do të ikësh, bir. Sa të mbajnë këmbët. Tërbimi njerëzor është më i keq se kolla e tërbuar e natyrës. Njerëzit do të flasin. Kjo na është dhënë të gjithëve, pa dallim të gjenetikës që e bartim. Por, mos harro. Të njëjtë jemi në atë botën ende të paprekur“, më ra në shpinë dhe nga ajo rënie ende më dhemb kur ndryshon moti dhe kur kthehen kujtimet.

Vrapoja si Dejani në „Tunel“-in e Andreevit dhe i vetëm i rrethuar në tunelin e konflikteve etnike, i shënuar se jam shqiptar, të sakatuar sepse janë maqedonas. E dija se edhe teta Desa dëshironte ta hidhte shkrepësen pas së cilës kulmi i shtëpisë sime u dha në flakë, njëjtë si edhe babai im që nuk pajtohej me qëllimet e grupeve paraushtarake. Nuk dëshironte Shqipëri të Madhe përdërisa fushat maqedonase me grurë i jepnin një kore bukë. Qante kur e hodhën hirin e Andreas, në të njëjtin vend ku për herë të parë e mësoi të ngasë biçikletë. Vera e 2001-shit ishte lllindenit i 1903-ës. I modifikuar. Dhe po, të gjithë luftonin për ta mbrojtur këtë copë toke nga armiku, pa dallim se ky armik e mban DNA-në time racore.

Do të duroj goditje, ekzistimi im do të jetë një cergë e impulseve të secilit, si ai të mërkurën në stacionin e autobusëve. Por, zëri im do të jetë më i fuqishëm se i të tjerëve, do të ngrihet mbi shqiponjën dhe do ta zërë vendin mbretëror të luanit. Por, përdërisa dikush është indigo e tërbimit, unë do të jem një gomë multifunksionale e cila do t'i fshijë gjurmët. Do ta pigmentoj vijën e

hollë mes meje dhe atyre. Me të mirat që do t'i frymoj dhe kur nga fjalori përgjithmonë do ta largoj ndarjen, përemrat që na ndajnë.

Mua. Nga Ju.

Karpallëk 2001

Me tespihë në dorë e ndiente se diçka i pret, një fat i keq qëndronte mbi ta. Lukthi ishte mbledhur dhe parandjenjat si topa bingoje hidheshin në fyt. Rezervistët e tjerë nuk e ndanin këtë ndjenjë agonie. Për ta shtypur shqetësimin, mendonte çfarë t'i dhurojë Bojanit kur do të kthehet. Një film me Xhon Uejnin. Ishte një adhures i përбетuar i tij.

09.27. I ra orës së dorës. Akrepi i sekondave ishte ndalur. Përnjëherë edhe kamioni ndaloi. U dëgjua një zhurmë dhe ushtarët u ngritën në këmbë. Ranë në kurth. Vargani ishte cak i truve të helmuar të separatistëve me inteligjencë të ulët, të etshëm për ta treguar burrërinë nëpërmjet domenit të fuqisë.

„Jemi të sulmuar! Rezisto!“ , urdhëroi koloneli. Jorde i shikoi grimasat në panik të bashkudhëtarëve. Kjo ishte një gropë e mbyllur dhe s'kishte dalje. Ndoshta është më mirë t'i dhuroj një biçikletë të shpejtë. Sytë e trembur si të drerit shëtisnin nëpër kamion. Shpëtimi e vërejtë fundin që vinte në bebëzat e djalit të ri. Instinkti atëror mbisundoi para granatahedhësin për ta bërë të njëjtën gjë. Shqiptari i vetëm në kamion e përqafoi trupin e dobët...

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Indigo bijesa

Jovana Matevska

Ima nekih noći u kojima sanjam kako mi izmiče iz ruku i bježi od mene. Trči i trči u bičvama koje sam mu isplela u zimu 1983. Majčino srce raspada se i na sâm spomen čeda. A moje skapava pod zemljom godinama. Nisu mi ga dali vidjeti zadnji put. Kovčeg mogao je podići i jedan jedincati čovjek. Toliko su dušmani ostavili od te Karpoševe snage.

Otada pa nadalje živim bez života, dišem na škrge, inhaliram bezvoljnost. Presudila bih si dosada ovom rukom koja je ponekad znala pljesnuti vragolana. Ali što da radim. U istoj kolijevci odraslo je dvoje djece. Moram se pobrinuti o drugom.

**

Kad su majčini vapaji postali mahalaška himna, probudivši čak i Andona bekriju, ostavio sam pištolje sve dok nije plastika popucala od starosti. Više nisam bio dijete. Majci je posjedila kosa tijekom te kolovoske noći, a ja sam se sljedeće jutro probudio deset godina stariji. Rastao sam bez oca KOJI je bio moja fresa strahopoštovanja. S plavim mitraljezima na kopcima, rijetkim brkovima i s naredničkim glasom koji je mutirao pa je njegova piskavost češće iznuđivala smijeh kod mene, negoli pokornost.

Nisam ga smio pustiti da ode. Niti igrati „lopova i policajaca“ s njim i prisiljavati ga da gledamo vestern filmove. Kao slijepo crijevo, pogledao nas je toga dana prije odlaska, kroz trbuh?

Svjetluca nebeski svod. Bojim se i kad grmi. I kad vatrometi na nekoj manifestaciji raspaljuju i rastvaraju noć. Bojim se jer znam da je i on prije nego je sklopio oči zauvijek gledao pirotehničku propast. Iako je on, moj brat Jorde, bio i zauvijek će ostati junak.

U srcu sam mu podigao privatnu nadgrobnu ploču. Izgravirao sam spomenik za njega.

**

Znadoh da se poslije kukavičke zasede na Karpalaku ne smijem sprijateljiti s gnjevom. Vidio sam kako ispod Bojanove zjenične površine pluta mržnja. Pritajeno. Noću sam ga čuo kako bunca, mjesečarski se obraćajući obiteljskoj fotografiji na noćnom ormariću, ponekad i vrišteći, sve je to otrpjelo moje srce, iako ga još uvijek tresu elektrošokovi i poslije njegova slomljenog nokta.

Jučer me je Albert pozdravio u dragstoru. Nisam mu odvratio. Precrtao sam sve brojeve mojih poznanika Albanaca. Ne želim da moje oči njihove rasne karakteristike usvajaju. Ah, što radim? Bojan preslikava taj moj fašistički jad. Ja sam indigo bijesa.

**

Čekam na autobusnoj stanici i zurim u nekrologe. Prisjećam se Jordevoga. Počasnoga plotuna na pogrebu. Uši sam začepio kao što ih sada začepljujem kad nečisti u prolazu govore. Posudio sam Hitlerov Mein Kampf. I počinjem svoj. Istrijebit ću sve crno trunje iz riže albanskoga podrijetla. Eto. Jedan njihov, sudeći po očiglednoj fizionomiji koju sam toliko prostudirao, dolazi prema meni. Karaula u glavi izdaje naređenje šakama. Čuvarima moje časti.

**

Jučer je policija dovela Bojana kući. S puknutom arkadom i krvavom košuljom, iako krvava košulja mora stajati na policama, pored ostalih knjiga.

„Gospodo, Vaš sin je bio uhićen jer je započeo tučnjavu.“

Htjela sam mu pljunuti na značku i zalajati „Lažeš, pa on ne bi mrava zgazio“, ali sam zašutio. Bojan, poslije Jordeva smrti, kršten po našem pretku Jordanu Piperki, postao je nacistički zmaj. Bila sam svjesna da će mu se kad tad žičice spojiti pa će izbiti kratki spoj. Ja sam kriva. Mržnja osvetu priziva. Zato su i riječi blizanci, dijeli ih jedno slovo.

**

Ležim večeras poslije sanirane povrede, s flasterom na vjedi, vozeći se u policijskom kombiju, osmijehujem se ponosno. Zatim

se ekshibicionistički prisjećam tučnjave. Svojih nokautiranja tih pjegavaca, kao da je dvoglavi orao postao šarena kobila. A bogami sam mu napravio i lijepu crvenu pozadinu na koju će mu sletjeti orao. Previjao se i grčio pod željeznom šipkom kao crv na vrelom asfaltu. Zapomažući. Nije pružao nikakav otpor dok sam ga mlatio. Arkada mi je pukla kad me policija tresnula o haubu.

I dok mi se srce punilo ponosom, zasula mi je mozak meteorska kiša misli. Jaukanja i na makedonskom i na albanskom isto zvuče. Isto kao bol.

**

Moj otac ispunjavao je kriterije za vojnu mobilizaciju. Jecah, negodovah, molih. Uzalud. Moj pokušaj očovoga dezertiranja otišao je dovraga kad je jedina Lozevčevih, Andrej, poginuo u Vejcima. Imao je jedva dvadeset godina. Nešto se u mome ocu razvijorilo. Mislim da su okidač za ovu odluku bile suze koje su mogle napuniti sve vrčeve u selu, duboke bore kao što su bile na Lozaninom posivjelom licu, Lozanov odsutni pogled, koji je bludio po plavetnilu kao da lovi golubove pismonoše.

Bijaše plemenit čovjek. Priključio se armiji i ostavio mene i majku, iako ga nismo zadržavali prije toga. Ali rat ne pita kakav si i koga si ostavio iza sebe. Metak ne izbjegava plemenitost, putuje putanjom koju je stvorio onaj koji ga je ispucao.

Poginuo je 8. kolovoza na Karpalaku. I sâm je bio čovjek stijena. Predao se. Ponudio je svoje tijelo kao mamac, da osvijetla prezime što se nije demaskiralo po principu makedonskih. Poslije smrti nisu ni spomenuli njegovo ime, niti ga poštivali kao branitelja. Vjerojatno bijaše kontradiktorno za etničku politiku, taj gulaš od nacionalnosti, koju vodi svaka zemlja. Susjedi su u međuvremenu počeli nagađati rafalima pretpostavki: otac mi je bio cinkaroš, i prikriveni terorist. Mogu zamisliti koliko su mržnje sakupile Lozanine pretkomore i kakvu su lavu izbacile zjenice njenoga supruga. Nije im trebalo dugo da se ujedine u boli, pa da još više naštete nekome kad im je udruživanje kišobran za ovakav izgovor. Podigoše se na pobunu. Ali tko da to razumije. Bijes zasljepljuje i s drugim refleksima predvodi.

Bili smo jedini Albanci u selu. Toliko smo se zbližili sa zajednicom, da smo se više radovali Uskrsu negoli smo slavili Bajram. Napetost se gotovo i nije osjećala, bez obzira na naše razlike. Isti zvjezdani

svod bio je nad našim glavama, a Makedonci su nacija kojoj kao da je 7/8 glazbeni takt skočio u pluća. Otac mi je bio Makedonac. Ne na papiru, već u duši. Poginuo je za makedonsku stvar.

Pamtim dan svoga posljednjeg boravka u mjestu kao da se dogodio jučer. Galon seljaka u galopu je opkolio našu kuću. „Šiptari!“ skandirali su. Od uzvika su se tresla stakla, a ušne resice plesale u taktu straha. Među njima Severdžan mljekar, Sara trgovkinja, čak i Dejan, moj najvjerniji prijatelj. Klin se klinom izbija, pa su počeli zakivati prozore, ispisivati bojom po fasadi „Smrt“ i „Ubojice“. Majka me je uhvatila za ramena i u cijelom tom kaosu onako izbezumljena pokušala urazumiti. Znao sam da su joj to posljednje riječi.

„Bježi, sine. Koliko te noge nose. Čovječji bijes zloćudniji je i od bijesnog kašlja prirode. Ljudi će govoriti. To nam je svima dano bez razlike kakvu genetiku podrijetla nosimo. Ali ne zaboravi! Nalik smo onom istom još nedodirljivom svijetu“, potapšala me je po leđima, i to me njeno tapšanje još uvijek boli kad se mijenja vrijeme i vraćaju uspomene.

Trčao sam kao Dejan u Andrejevom „Tunelu“ i sâm ograđen tunelom etničkih konflikata, žigosan kao Albanac, osakaćen zato što smo Makedonci. Znao sam da teta Desa nije htjela baciti šibicu poslije koje je planuo krov moje kuće, isto kao što se moj otac nije slagao s ciljevima paravojnih grupacija. Nije pretpostavljao Veliku Albaniju, sve dok su mu makedonska polja s pšenicom nudila koru kruha. Plakao je kad su prosuli Andrejev pepeo na istom mjestu gdje ga je prvi put naučio voziti bicikl. Ljeta 2001. bijaše Ilinden 1903. Modificiran. I da, svi su se borili da obrane ovaj komadić zemlje od neprijatelja, a neminovno je da taj neprijatelj nosi moj rasni DNK-a.

Trpjet ću udarce, i moje postojanje bit će šatorčić svačijih impulsa, kao što je bio onaj u srijedu na autobusnoj stanici. Ali moj glas nadglasat će one koji su ostali, vinut će se iznad orla i preuzeti carsko mjesto lava. Ali sve dok je netko indigo bijesa, ja ću biti multifkcionalna gluma koja će brisati tragove. Pigmentirat ću tanku liniju između mene i njih. S dobrim djelima koja ću izdisati i kad iz rječnika zauvijek izbacim segregaciju, kao i zamjenice koje nas razdvajaju.

Mene. Od vas.

Karpalak 2001.

S brojanicama u ruci predosjećao je da im nešto predstoji, zla kob ih je budno vrebala. Želudac mu se stisnuo, a predosjećaji se kotrljali kao bingo kuglica kroz dušnik. Ostali rezervisti nisu dijelili istu agoničnost. Da potisne uznemirenost, razmišljao je što darovati Bojanu kad se vrati. Film s Johnom Wayneom. Bio je njegov zakleti obožavatelj do groba.

9:27. Lupnuo je po satu. Kazaljka za sekunde je stala. Odjednom se i kamion zaustavio. Kad su odjeknuli pucnjevi, vojnici su se digli na noge. Upadoše u zasjedu. Konvoj je bio meta poganih niskointeligentnih separatističkih mozgova koju su bili žedni pokazati svoju muškost silom.

„Napadnuti smo! Uzvрати!“ naređivao je pukovnik. Jorde je proslijedio panične grimase suputnicima. Bila je to zatvorena jama iz koje nije bilo izlaza. Možda je bolje da mu daruje bicikl s brzinama. Uplašene srneće oči kružile su po unutrašnjosti kamiona. Špetim je opazio svršetak što je zorio u mladićevim zjenicama. Očinski instinkt svladao je prije raketnog bacača koji je učinio isto. Jedini Albanac u kamionu zagrio ga je svojim slabašnim truplom...

Prevod: Borislav Pavlovski

Sneg je opet, Snežana

Sërish bie borë, Snezhana
Снег је опет, Снежана

Sneg je opet, Snežana

Lejla Kalamujić

Radio svira po cijeli dan. U dnevnoj sobi, na komodi ispod televizora. Radio je drvena smeđa kutija, marke *Triglav – Iskra*. Sprijeda ima oči – dva sjajna metalna kruga, i šest zuba – bijele plastične tipke – u tamnim desnim. Niko previše ne mari za program. Bitno je da nešto svira. Da potihlo krčka kako nas ne bi izjela tišina. Svijet lagano promiče u mrmoru glasova. Atmosfera svakodnevnice se uzburka jedino kad iz zvučnika krene pjesma *Sneg je opet, Snežana*.

Mislili su da ne primjećujem. Da ne osjetim nelagodu u njihovim odraslim tijelima. Da ne vidim kako okreću glavu od mene. Bacaju jedni drugima tugaljive poglede. A oči im se pune suzama. Jer ta pjesma nehotice dira u tvoju smrt. Podsjeća ih, rovari po uspomenama. Ona je tužbalica stopljena s mirisom kuće u kojoj sam odrasla.

Množe se dani. U mjesece, godine. Ja izrastam iz njihovih suza, kao sjeme iz rosnih kapljica. Ponekad, kad su njihovi pogledi zamagljeni, mogu osjetiti da gledaju kroz mene. Čeprkaju i traže nešto čega više nema. Upiru u prazninu, skrivenu u zametku mojih zjenica. Odrastam svjesna da u meni stanuje neko nepoznato Ništa.

A onda dođe rat. Radio se utiša. Sve stane. I nikad se ne vrati. Svako ode na svoju stranu. U svoju čahuru istine. Tišina nas je izjela. Ja sam ostala s Ništa. Nešto me jako žulja. Nešto čemu ne pomažu ni sve preživjele priče o tebi. I tvoja partijska knjižica u zadnjoj ladici stola više ne znači ništa. Ti si otvorena sveska. Neispisana. Zato te sada izvlačim iz mraka svojih zjenica. Otvaram ti vrata, i nudim stolicu. Moje pitanje je jasno: Da si kojim slučajem preživjela onu '82, da se u tvom pogledu država raspadala, ko bi ti tad bila, Snežana?

**

Počinjte rat...

Pakujemo se. Požuruješ me. Svako malo izvadiš nešto iz mog kofera. Ne možemo sve to ponijeti, kažeš. Tako je kako je. Država se raspala. Povlače se granice, i svako ide na svoju stranu. Svojima. Odlazimo bez pozdrava. Penjemo se uz Vraca. Napuštamo grad u plamenu.

U nekom smo autobusu. Tijesno je. Sjedim ti u krilu. Mimoilaze nas tenkovi. Iz njih kao rogovi štrče ruke s tri podignuta prsta. Vozimo se sporo. Svako malo neka kontrola. Traže ti ličnu kartu, mene ne pitaju ništa. Satima se vozimo do granice. U prozorskom staklu nazire se Drina. Ulaze dvojica, pa za njima još dvojica. Smiju se. Galame. Temeljito provjeravaju svakoga. Neki je problem u zadnjim redovima. Nešto se komeša gore. Ne daš mi da okrenem glavu. Izlaze. Njih četvorica. Ali sad je s njima i djevojka. Duge plave kose. Prestrašenog pogleda. Dok je odvode, psuju glupe Bosance kojima je jedna muslimanka promakla. Niko ne progovara. Usne su ti skupljene. Čelo namršteno. Očima mi naređuješ da držim jezik za zubima.

Potom smo u malom gradu. Stigle svojima. Na televiziji se naš bivši grad osipa pod granatama i mecima. Jedne večeri, tokom *Dnevnika 2*, kamera zumira našu ulicu. Nad Alminom se kućom uzdiže gust mrki dim. Pogledam te, a ti šutiš. Na trpezarijskom stolu zdjela puna voća i prazna vaza. Oči ti bježe od mog pogleda.

A ja te pitam: I šta sad? Šta sad Snežana?

Ili, počinjte rat...

Opet pakujemo kofere. Iz mog vadiš sve što misliš da je viška. Granice su skrojene. Država je nestala. Ona sad živi samo u našim srcima, to kažeš. Odlazimo. Daleko od tog očaja. Ukrcane smo u posljednji avion koji ide iz Sarajeva. Mjesecima se potucamo po izbjegličkim kampovima. U tuđoj zemlji, gdje nemamo nikoga. Malo pomalo lomimo jezik. Sričemo neke nove riječi. Ti dobiješ posao čistačice na željezničkoj stanici. Meteš, brišeš i glancaš pod od sivog mramora. Često, u predahu, širiš ruke i objašnjavaš prolaznicima kako je naša zemlja bila lijepa i velika. Oni te tugaljivo gledaju vodenastim očima, uzdahnu, odmahnu, pa jedni drugim tiho šapuću: *So slawische, so pathetische*.

Ponekad mi stigne pismo od Alme. Kaže dobro je, više ne puca. Dakle, dole je rat stao. Ali mi se ne vraćamo živjeti među grobovima, tako kažeš. I vučeš onu metlu. Godinama te gledam pognutu. Oko struka ti je vezan šal, kao zastava kojom podgrijavaš slatka sjećanja na pruge koje si gradila kao omladinka.

Swijet juri dalje. Ja ti uporno pokušavam reći da on ne ostaje na stanici kad umre neka država. Oko nas je sve više izbjeglica. Novih. Dolaze izdaleka, njihova su sjećanja svježija, bolnija. Šine i skretnice kojim putuju podmazuje mržnja domaćina. Ali ti ne slušaš, širiš te svoje ruke kao slomljena koplja. Sve do jednom, kad ti golobradi dječaci ljutih pogleda polome metlu. Psuju te i pljuju pod koji si glancala. Sjediš u lokvi vode nasred hladnog mramora. Zbunjeno gledaš u prljavi pod.

A ja te pitam: I šta sad? Šta sad Snežana?

Ili, počinje rat...

Ne pakujemo ništa. Država se raspala. Granice su krvave, ali mi ne idemo nikuda. Ovo je naš grad. I naša kuća, tako kažeš. Dodaš i da svako zlo jednom prođe. Preživjele smo rat. Tvoja firma je propala. Na birou si, godinama. Tu i tamo, ubodeš neki poslić. Nemaš zdravstveno, ni godine staža za penziju. Kuću smo dugo popravljale, ali sad je ok, uslovna. Godine prolaze, a ti i dalje vrijeme dijeliš na ono prije i ovo poslije rata. Često sjedimo šuteći. Tako i jedemo. Kad si loše raspložena, prebacuješ mi da sam se otuđila.

Jedne noći kasnim. Otključavam vrata. Ponoć je prošla. Ti sjediš za trpezarijskim stolom, na kojem me čeka ohlađena večera. Sjedam za sto. Pokušam jesti šutke. Ali ne, ti hoćeš da znaš gdje sam do ova doba. Ne odgovaram. Ljuta si, dereš se. Kažeš da si zvala sve redom. Niko nema pojma gdje sam, šta se to sa mnom dešava. Nazvala si i Almu, kažeš. Bila je malo zbunjena. Ti si se šokirala kad ti je rekla da se više ne vidamo. A rekla ti je i za neku svađu koju sam imala s prijateljima. Da su tad stvari malo izmakle kontroli. I... Nije ti ispričala priču do kraja.

Prođe me glad. Ustajem od stola. Pokušavam proći pored tebe. Ali ti hoćeš objašnjenje. Za ovakvo ponašanje, prekinuta drugarstva. Kažeš da ne razumiješ kakva sam to osoba postala. Hoćeš priču do kraja.

Pomislim, kad hoćeš, pa neka. Rekli su da sam kopile i da me rodila četnikuša, kažem. Zabezegnuta si. Sad se tebi ne razgovara.

Okrećeš glavu. Najradije bi pobjegla. A ja ti ne dam. Čvrsto ti stisnem mišicu. Jaukneš. Ja tiho sikćem: U našem gradu, govore da si četnikuša. Gledaš me nijemo, blijedih usana.

A ja te pitam: I šta sad? Šta sad Snežana?

**

Kad bolje razmislim, znam da nije nimalo fer što ti ovo radim. Što te tako besramno vučem kroz blato u koje nisi ugazila. Još bez pitanja. Biće bolje da te vratim u Šabanovu pjesmu, da te prepustim onim davnim suzama. Jer, vidi, ti si moja majka, i ma šta uradila, gdje god nas odvela, moralo bi se desiti da ti u nekom trenutku bijesno vrisnem u lice: Kako te samo mrzim! I zalupim vratima.

Sjedim u sobi. Sveska je ostala neispisana. Ja bih sad da je zatvorim, da se pomirim sa svim tvojim neproživljenim životima. Kroz otvorene prozore ulazi hladan zrak. Sunce se sakrilo u tamu. Ti pokucaš, otvaraš vrata. Sjedneš na stolicu. Kažeš svratila si, tek onako, da malo protegnemo noge, same – ti i ja.

Hodamo u tišini. Čas uskim, čas širokim ulicama. Drhtiš od zime. Privijaš se uz moje tijelo kao djevojčica. Mračno je. Silazimo niz vijugavu cestu. Nikako da shvatim gdje smo to mi nakon svih ovih godina. A onda naglo staneš. Ukopaš se u mjestu. Negdje dole gori ulična rasvjeta. Čuju se glasovi, brujanje auta. Ali ti nećeš dalje. Gledaš me.

I kažeš: Znaš, dobro je. Dobro da sam umrla.

Sërish bie borë, Snezhana

Lejla Kalamujqi

Radioja këndon tërë ditën. Në dhomën e ditës, në komodinë poshtë televizorit. Radioja është kuti e drurit ngjyrë drapri e markës *Triglav – Iskra*. Përpara ka sy – dy r Rathë shkëlqyes prej metali dhe gjashtë dhëmbë – susta të bardha prej plastike – në dhëmballa të errëta. Askush nuk mërzitet fort për programin. Me rëndësi është të bëjë zhurmë diçka. Të gumëzhijë lehtë-lehtë që të mos na gllabërojë heshtja. Bota dalëngadalë venitet në shushurimën e zërave. Atmosfera e përditshmërisë trazohet vetëm kur nga altoparlanti nis kënga *Sneg je opet, Snežana*.

Kujtuan se nuk po e vërej. Se nuk e ndiej sikletin në trupat e tyre të rritur. Se nuk po shoh se si e largojnë shikimin nga unë. I hedhin njëri-tjetrit shikime të trishta. E sytë mbushur me lot. Sepse ajo këngë padashur prek vdekjen tënde. I kujton, ua trazon kujtimet. Ajo është këngë vaji e shkrirë me aromën e shtëpisë në të cilën u rrita.

Ditët sa vijnë e shtohen. Bëhen muaj, vite. Unë rritem me lotët e tyre, si fara me pikët e vesës. Nganjëherë, kur shikimet e tyre mjugullohen, mund ta ndiej se shikojnë brenda meje. Hallakasin dhe kërkojnë diçka që nuk është më. Ia ngulin sytë boshllëkut, të fshehur në farën e bebëzave të mia. Rritem me vetëdijen se brenda meje banon një *Asgjë* e panjohur.

Dhe pastaj vjen lufta. Radioja pushon. Gjithçka ndalet. Dhe kurrë nuk kthehet më. Secili shkon në anën e vet. Në zgavrën e së vërtetës së vet. Heshtja na ka gllabëruar. Unë mbeta me *Asgjënë*. Diçka më sëmbon fort. Diçka së cilës nuk i ndihmojnë as krejt rrëfimet e mbijetuara për ty. Edhe librezja jote e partisë në sirtarin e fundit të tavolinës më nuk ka kurrfarë kuptimi. Ti je fletore e hapur. E pashkuar. Prandaj, tani po të nxjerr nga terri i bebëzave të mia. Ta hap derën dhe ta ofroj karrigën. Pyetja ime është e qartë: Sikur

rastësisht ta kishe mbijetuar atë '82-shin, sikur në shikimin tënd të shpërbëhej shteti, kush do të ishte ti atëherë, Snezhana?

**

Nis lufta...

I bëjmë gati valixhet. Me ngut. Vazhdimisht nxjerr diçka nga valixhja ime. Nuk mund t'i marrim të gjitha, thua. Është kështu si është. Shteti u shkatërrua. Kufijtë tërhiqen, dhe secili shkon në anën e vet. Te të vetët. Largohemi pa u përshëndetur. Hipim mbi Vraca. Braktisim qytetin në flakë.

Jemi në njëfarë autobusi. Është ngushtë. Jam në prehrin tënd. Tanket na kalojnë pranë. Prej tyre si brirë zgjaten duart me tri gishta të ngritur. Lëvizim ngadalë. Vazhdimisht ndonjë kontroll. Ta kërkojnë letërnjoftimin, mua nuk më pyesin gjë. Me orë të tëra udhëtojmë deri te kufiri. Nga xhami i dritares shtrihet Drina. Futen dy veta, dhe pas tyre edhe dy të tjerë. Qeshin. Bërtasin. Kontrollojnë secilin në hollësi. Ka një problem në rreshtat e fundit. Diçka po ndodh lart. Nuk më lejon ta kthej kokën. Dalin. Të katër. Por tash me ta është edhe një vajzë. Me flokë të gjatë bjonde. Me shikim të lemerishëm. Derisa e marrin, i shajnë boshnjakët e marrë të cilëve u paska ikur një myslimane. Askush nuk bën zë. Buzët i ke të mpira. Ballin të ngrysur. Me sy më urdhëron ta mbaj gojën mbyllur.

Pastaj jemi në një qytet të vogël. Erdhëm te të tanët. Në televizion qyteti ynë i dikurshëm përshkohet nga granatat dhe plumbat. Një mbrëmje, gjatë *Ditarit 2*, kamera afron rrugën tonë. Mbi shtëpinë e Almës ngritet tym i zi i dendur. Të shikoj, e ti hesht. Në tryezë pjata plot pemë dhe vazoja boshe. Sytë të ikin nga shikimi im.

E unë të pyes: E çka tash? Çka tash, Snezhana?

Apo, nis lufta...

Përsëri i bëjmë gati valixhet. Nga valixhja ime nxjerr gjithçka që mendon se është tepër. Kufijtë janë vizatuar. Shteti u zhduk. Ai tash jeton vetëm në zemrat tona, kështu thua. Largohemi. Larg nga ai mjerim. Gjendemi në aeroplanin e fundit i cili shkon nga Sarajeva. Me muaj të tërë përpëlitemi nëpër kampe të refugjatëve. Në vend të huaj, ku nuk e kemi askënd. Dalëngadalë e zotërojmë gjuhën. Mësojmë fjalë të reja. Ti gjen punë si pastruese

në stacionin hekurudhor. Fshin, pastron dhe lustron dyshtemenë nga mermeri i hirtë. Shpesh, kur pushon, zgjat duart dhe u tregon kalimtarëve se si vendi ynë ishte i bukur dhe i madh. Ata të shikojnë trishtueshëm me sy ujorë, psherëtimë, bëjnë me dorë, dhe njëri-tjetrit i pëshpërisin: *So slawische, so pathetische*.

Nganjëherë më vjen letra nga Alma. Mirë është thotë, nuk po gjuhet më. Pra, lufta ka mbaruar poshtë. Por ne nuk kthehemi të jetojmë ndër varre, kështu thua. Dhe e tërheq zvarrë atë fshesë. Me vite të shikoj të përkulur. Rreth belit mban shallin, si një flamur me të cilin i ngroh kujtimet e ëmbla hekurudhash të cilat i ndërtoje në rini.

Bota nxiton tutje. Unë me ngulm përpiqem të të them se ajo nuk ndalet në stacion kur vdes ndonjë shtet. Rreth nesh ka çdoherë e më shumë refugjatë. Të rinj. Vijnë nga larg, kujtimet e tyre janë më të freskëta, më të dhimbshme. Hekurudhat dhe kthesat përgjatë të cilave udhëtojnë i ngjyen urrejtja e nikoqirit. Por ti s'dëgjon, i zgjat ato duart e tua si shtiza të thyera. Përherë deri në momentin kur djemtë pa mjekër me shikime të zemëruara ta thyejnë fshesën. Të shajnë dhe ta pështyjnë dyshtemenë të cilën e lustron. Ulesh në një moçal uji në mes të mermerit të ftohtë. Shikon me habi dyshtemenë e përlyer.

E unë të pyes: E çka tash? Çka tash, Snezhana?

Apo, nis lufta...

Nuk bëjmë gati asgjë. Shteti u shpërbë. Kufijtë janë plot gjak, por ne nuk shkojmë kund. Ky është qyteti ynë. Dhe shtëpia jonë, kështu thua. Shton edhe se çdo e keqe një herë kalon. E mbijetua luftën. Ndërmarrja jote ka dështuar. Kërkon punë me vite të tëra. Aty-këtu, gjen ndonjë punë të vogël. Nuk ke sigurim shëndetësor, as përvojë pune për pension. Shtëpinë e kemi meremetuar gjatë, por tani është në rregull, kushtimisht. Vitet kalojnë, e ti vazhdon ta ndash kohën në atë para luftës dhe pas luftës. Shpesh kalojmë kohë pa thënë asnjë fjalë. Ashtu edhe hamë. Kur je me disponim të keq, më qorton se jam tëhuajuar.

Një natë vonohem. E hap derën. Ka kaluar mesnata. Ti rri në tavolinën e tryezës, ku më pret darka e ftohur. Ulem në tavolinë. Provoj të ha pa folur. Por jo, ti dëshiron të dish ku kam qenë deri në këtë kohë. Nuk përgjigjem. Hidhërohesh, ulërin. Tregon se i kishe lajmëruar të gjithë me rend. Askush s'e ka haberin ku jam,

çka po ndodh me mua. Ke biseduar edhe me Almën, thua. Ishte pak e habitur. Ti u shtange kur të tha se nuk shiheshim më. Dhe ta kishte përmendur edhe një zënkë të cilën e kisha pasur me miqtë. Se gjërat tash kishin dalë pak jashtë kontrollit. Dhe... Nuk ta tregoi rrëfimin deri në fund.

Nuk kam më uri. Ngrihem nga tavolina. Provoj të kaloj pranë teje. Por ti kërkon shpjegim. Për një sjellje të këtitllë, shoqëri të ndërprera. Thua se nuk kupton në çfarë personi jam shndërruar. Kërkon ta dëgjoj rrëfimin deri në fund.

Mendoj, meqë dëshiron, mirë pra. Më thanë se jam kopile dhe se më ka bërë një çetnike, them. Mbetë gojëhapur. Tash ty nuk të bisedohet. E kthen kokën. Më me qejf do të ikje. E unë s'të lë. Të kapi fort për dore. Gjëmon. Unë murmuroj ngadalë: Në qytetin tonë thonë se je çetnike. Më shikon si e mpirë, me buzë të zbehta.

E unë të pyes: E çka tash? Çka tash, Snezhana?

**

Kur e mendoj më mirë, e di se nuk është hiç e drejtë që po ta bëj këtë. Që po të tërheq pa fije turpi nëpër baltë në të cilën nuk e ke futur këmbën. Ende pa pyetje. Më mirë të të kthej te kënga e Shabanit, të të lë në ato lot të dikurshëm, Sepse, shiko, ti je nëna ime, dhe çkado që bën, ngado që na çon, gjithsesi do të ndodhë që në një moment të të ulërij plot mllef në fytyrë: Sa shumë të urrej! Dhe ta përplas derën.

Rri në dhomë. Fletorja ka mbetur e pashkruar. Unë me qejf tani do ta mbyll, të pajtohem me të gjitha jetët e tua të pajetuara. Nga dritaret e hapura depërton ajri i ftohtë. Dielli u fsheh në errësirë. Ti troket, e hap derën. Ulesh në karrigë. Thua u ktheve, ashtu, të zdërgjahemi pak, të vetëm – ti dhe unë.

Ecim në heshtje. Herë rrugëve të ngushta, herë atyre të gjera. Dridhesh nga acari. Ngjitesh për trupin tim si vogëlushe. Është errësirë. Zbresim poshtë rrugës me kthesa. Kurrsesi të kuptoj ku qenkemi ne pas kaq shumë vitesh. E pastaj përnjëherë ndalesh. Shtangesh në vend. Diku poshtë shihen dritat e rrugës. Dëgjojen zërat, gumëzhima e veturave. Por t'i nuk lëviz vendit. Më shikon.

Dhe thua: Ta dish, mirë është. Mirë është që kam vdekur.

Përkthim: Qerim Ondozi

Снег је опет, Снежана¹

Лејла Каламуџиќ

Радиото свири по цел ден. Во дневната соба, на комодата под телевизорот. Радиото е дрвена кафена кутија, марка „Триглав – Искра“. Напред има очи – два метални круга што светат и шест заба – бели пластични типки во темни непца. Никој не се секира премногу за програмата. Важно е нешто да свири. Тивко да крчка за да не нè изеде тишината. Светот полека се провлекува во мрморењето на гласовите. Атмосферата на секојдневицата се бранува само кога од звучникот ќе почне песната „Снег је опет, Снежана“.

Мислеа дека не забележувам. Дека не ја сеќавам неугодноста во нивните тела на возрасни. Дека не гледам како ја вртат главата за да не ме гледаат. Си даваат еден на друг тажни ишарети. А очите им се полни солзи. Зашто таа песна не сакајќи чепка во твојата смрт. Ги потсеќа, им буричка по сеќавањата. Таа е тажаленка стопена со мирисот на кукјата во која пораснав.

Се множат деновите. Во месеците, годините. Јас растам од нивните солзи, како семе од капки роса. Понекогаш кога нивните погледи се замаглени, можам да почувствувам дека гледаат низ мене. Буричкаат и бараат нешто што веќе го нема. Се впериуваат во празнината, скриена во никулецот на моите зеници. Растам свесна дека во мене живее некое непознато Ништо.

А потоа доаѓа војната. Радиото се стишува. Сè застанува. И никогаш не се враќа. Секој оди на своја страна. Во својот

---

1 „Снег је опет, Снежана“ е песна од Шабан Шаулиќ (заб. на прев.).

кожурец на вистината. Тишината нè изеде. Јас останав со Ништо. Нешто многу ме јаде. Нешто за што не помагаат ни сите преживевани приказни за тебе. И твојата партиска книшка во задната фиокичка на масата веќе не значи ништо. Ти си отворена тетратка. Празна. Затоа сега те извлекувам од мракот на своите зеници. Ти ја отворам вратата и ти нудам столче. Моето прашање е јасно: „Ако по некоја случајност ја преживееше онаа ‘82, ако во твојот поглед се распаѓаше државата, која ќе беше ти тогаш, Снежана?“

**

Почнува војната...

Се пакуваме. Ме брзаш. Нема-нема, па ќе извадиш нешто од мојот куфер. „Не можеме сето тоа да го понесеме“, велиш. „Така е како што е. Државата се распадна. Се повлекуваат граници и секој оди на своја страна. Кај своите.“ Си заминуваме без поздрав. Се качуваме по Враца. Го напуштаме градот во пламен.

Во некој автобус сме. Тесно е. Ти седам в скут. Се разминуваме со тенкови. Од нив како рогови стрчат раце со кренати три прста. Се возиме бавно. На секој чекор некоја контрола. Ти бараат лична карта, мене не ме прашуваат ништо. Со саати се возиме до граница. Во стаклото од прозорецот сирка Дрина. Влегуваат двајца, па по нив уште двајца. Се смеат. Вреват. Секого темелно го проверуваат. Има некој проблем во задните редови. Нешто се раздвижува горе. Не ми даваш да ја свртам главата. Излегуваат. Четворицата. Ама сега со нив има и девојка. Со долга руса коса. Со исплашен поглед. Додека ја одведуваат, ги пцујат глупите Босанци на кои една муслиманка им се провлекла. Никој не прозборува. Усните ти се собрани. Челото намрштено. Со очи ми наредуваш да не сум зуцнала.

Потоа сме во малиот град. Стигнавме кај своите. На телевизија нашиот поранешен град се осипува под гранатите и куршумите. Една вечер во *Дневник 2* камерата ја зумира нашата улица. Над куќата на Алма се издигнува густ темен чад. Те погледнувам, а ти молчиш. На трпезариската маса чинија полна овошје и празна вазна. Очите ти бегаат од мојот поглед.

А јас те прашувам: „И што сега? Што сега, Снежана?“

Или почнува војната...

Пак ги пакуваме куферите. Од мојот вадиш сè што мислиш дека е вишок. „Границите се скроени. Државата исчезна. Таа сега живее во нашите срца“, тоа го велиш. Заминуваме. Далеку од тој очај. Натоварени сме во последниот авион што си оди од Сараево. Со месеци скитаме по бегалски кампови. Во туѓа земја каде што немаме никого. Малку по малку си го кршиме јазикот. Сричаме некои нови зборови. Ти добиваш работа како чистачка на железничката станица. Го метеш, го бришеш и го гланцаш подот од сив мермер. Често додека здивнуваш, ги шириш рацете и им објаснуваш на минувачите дека нашата земја била убава и голема. Тие тажничко те гледаат со водникавите очи, воздивнуваат, одмавнуваат, па едни на други тивко си шепотат: „*So slawische, so pathetische*“.

Понекогаш ми стигнува писмо од Алма. Вели дека е добро, веќе не се пука. Значи војната долу престанала. „Ама ние не се враќаме да живееме меѓу гробови“, така велиш. И ја влечеш онаа метла. Со години те гледам наведната. Околу половината имаш врзано шал, како знаме со кое си ги подгриваш слатките сеќавања на пругата што си ја градела како младинка.

Светот јури напред. Јас упорно се обидувам да кажам дека тој не останува на станицата кога ќе умре некоја држава. Околу нас има сè повеќе бегалци. Нови. Доаѓаат од далеку, нивните сеќавања се посвежи, поболни. Шините и свртниците по кои патуваат ја подмачкуваат омразата на домаќините. Ама ти не слушаш, ги шириш тие свои раце како скршени копја. Сè до еднаш кога голобрадите момчиња со лути погледи ќе ти ја скршат метлата. Те пцујат и ти плукаат по подот што си го гланцала. Седиш во вирот вода среде студениот мермер. Збунето гледаш во валканиот под.

А јас те прашувам: „И што сега? Што сега, Снежана?“

Или почнува војната...

Не пакуваме ништо. „Државата се распадна. Границите се крвави, ама ние никаде не одиме. Ова е наш град. И наша куќа“, така велиш. Додаваш и дека секое зло еден ден поминува. Ја преживеавме војната. Твојата фирма пропадна. Под завод си со години. Ваму-таму, фаќаш понекоја работичка. Немаш здравствено, ни стаж за пензија. Куќата долго ја поправавме,

ама сега е океј, условна. Годините минуваат, а ти и натаму времето го делиш на она пред и она по војната. Често седиме молчејќи. Така и јадеме. Кога си лошо расположена, ми префрлаш дека сум се отуѓила.

Една ноќ доцнам. Ја отклучувам вратата. Помина полноќ. Ти седиш на трпезариската маса на која ме чека оладена вечера. Седнувам на маса. Пробувам да јадам молчејќи. Ама не, ти сакаш да знаеш каде сум до ниедно време. Не одговарам. Лута си, се дереш. Велиш дека си ги барала сите по ред. Никој врска нема каде сум, што се случува со мене. Си ја побарала и Алма, велиш. Била малку збунета. Ти си се шокирала кога ти рекла дека веќе не се гледаме. А ти кажала и за некоја кавга што сум ја имала со пријателите. Дека тогаш работите малку излегле од контрола. И... не ти ја раскажала докрај приказната.

Ми се одјаде. Станувам од масата. Се обидувам да поминам покрај тебе. Ама ти сакаш објаснување. За ваквото однесување, за прекинатите пријателства. Велиш дека не разбираш каков човек сум станала. Ја сакаш приказната до крај.

Помислувам: штом сакаш, тогаш важи. „Ми рекоа дека сум копице и дека ме родила четникуша“, велам. Запрепастена си. Сега тебе не ти се разговара. Вртиш со главата. Најрадо би побегнала. Ама јас не ти давам. Цврсто ти ја стегнувам пазувата. Лелекнуваш. Јас тивко квичам: „Во нашиот град, велат дека си четникуша“. Ме гледаш немо, со бледи усни.

А јас те прашувам: „И што сега? Што сега, Снежана?“

**

Кога ќе размислам подобро, знам дека не е нималку фер што ти го правам ова. Што така бесрамно те влечам низ калта во која немаш згазено. Уште и без прашање. Ќе биде поарно да те вратам во песната на Шабан, да те препуштам на оние дамнешни солзи. Зашто, види, ти си ми мајка, и што и да направиш, каде и да нè однесеш, би морало да се случи во некој миг бесно да ти вреснам в лице: „Колку многу те мразам!“ И да ја треснам вратата.

Седам в соба. Тетратката остана ненапишана. Би ја затворила сега, да се помирам со сите твои непроживевани животи. Низ отворените прозорци влегува студен воздух. Сонцето се сокрило во темницата. Ти тропаш, отвораш врата.

Седнуваш на столчето. Велиш, си свратила, така само малку да истегнеме нозе, сами – ти и јас.

Одиде во тишина. Час по тесни, час по широки улици. Трепериш од студот. Се прилепуваш до моето тело како девојченце. Мрачно е. Слегувам низ кривулестиот пат. Никако да сфатам каде сме по сите овие години. А потоа нагло стануваш. Се вкопуваш во место. Некаде долу свети уличното светло. Се слушаат гласови, брмчењето на автомобилите. Ама ти нејќеш понатаму. Ме гледаш.

И велиш: „Знаеш, добро е. Добро што умрев.“

Превод: Ѓоко Здравески

Lazar

Lazari

Лазар

Lazar

Adam Pakai

Nije to taj mrak. Mrak je u mom selu tada bio gušći i imao je miris, imao je ukus. Sećam se da su mi bila puna usta tog mraka. Bila je neka rana jesen, još leto nije shvatilo da je prošlo. Na kraj sela počinjala je šuma koja se obrušavala naniže, strmoglavo se spuštala niz obronke te proklete planine. U toj šumi je živio mrak. Sećam se da su me kao malog plašili tom šumom. Kad neću da jedem, da se obučem, skinem, legnem...plašili su me i onda kad nisam hteo da primim vakcinu, pozdravim se sa nekom tetkom koja je doputovala iz Nemačke, i kojoj je trebalo da se radujem, iako je prvi put u životu vidim. Uglavnom, mrak je izlazio iz te šume, tamo bi se prvo pojavio, a onda bi polako, kuću po kuću zauzimao ceo zaselak. Laza je došao u selo sporednim putem, sa druge strane. On nije ni znao da ima šuma i ta strmina u njoj. Bio je blentav. Laza je bio lud, samo ja to tada nisam znao. Mislio sam da je nemiran jer je štene i da će jednom odrasti i smiriti se. Mešanac, duge umršene dlake, crne, visok oko 30 cm. Bio je nekako nezgrapnan i nesrazmeran, kao da je sastavljen od više različitih pasa. Kao da je mešanac nečeg što bi moglo da bude terijer i lošeg predosećaja za budućnost. A bio je srećan, bespredmetno i bezrezervno srećan. Pamtim ga kako istrčava sa trema kuće, kako iz sve snage trči u krug dok mu roze jezik landara skoro do uha. Pamtim ga kako protrčava kroz točkove traktora koji prolaze putem, kako mahnito pije vodu da u nju potopi celu njušku pa onda ide po tremu, kaplje mu ona voda sa njuške dok majka psuje i mene i njega. On me gleda, pronalazi se u svakoj njenoj psovci, al' gleda u mene. Proverava, da l' psuje samo njega ili i mene. Ako nas psuje obojicu, onda nije strašno. Po mom licu, Laza je znao da razlikuje kad psuju samo njega, a kad nas obojicu. Dugo Laza nije ni bio Laza, nije imao ime. Probali smo razna pseća imena

na njemu, ali ni na jedno ime nije reagovao. Crni, Maza, Lunja... ni na šta nije reagovao. To njegovo ime kao da je i bilo predznak nesreća. Onako blentavom, njemu ime nije ni trebalo, mi, svi u kući, napeli smo po svaku cenu da mu damo neko ime, jer eto ne može pas bez imena. Tako su mi govorili. U neko doba Deda je na tremu čitao novine i krenuo je da psuje na sav glas, koliko ga je grlo nosilo. „Dosta više njihovog Cara Lazara i Kosova, i istorije i ratova...“ Ne sećam se više šta je sve psovao i koliko dugo, ali se sećam da je majka istrčala iz kuće da ga utiša i da ga smiri. Bile su to godne kada je Deda psovao sve češće i više, kad čita novine ili kad gleda vesti. Uglavnom na to njegovo psovanje Laza se prvi put trgao. Tako je Laza dobio ime. Da stvar bude gora, ja kao dete to nisam ni znao, ali put kojim je Laza došao u naše selo bio je sa istočne strane i vodio je do drugog, srpskog sela. Nisam prepoznavao tu izdajničku razliku i razumeo otpor koji si ljudi u selu imali prema mom Lazi, ubogom malom psu, nesvesnom neprilagođenosti sopstvenog imena. Kad bih prolazio kroz selo, dozivajući ga, jer je uvek negde lutao, ljudi su me nekad popreko gledali. Nekad ne. Jedino se Laza uvek radovao kad me ugleda i kad bih uspeo da ga dozovem, kao da je tražio on mene a ne ja njega. Deda ga nikad nije voleo, i kad sam pitao zašto, samo je odgovorio: „Muti vodu koju kasnije pije“. Mislio sam kao dete da ta rečenica nešto znači, neku mudrost koju ću uvideti odrastanjem. Sada znam, ništa nije nikad značila. Sa Lazom sam prvi put ušao u šumu u kojoj se u našem selu krio mrak. Tumarao je, ja sam tumarao za njim, pred šumom nije stao, ušetao je kroz gusto rastinje divlje kupine, ja sam ušetao za njim. Bio je dan, bistar i jasan kao izvorska voda, ali je u toj šumi bilo hladno i bio je neki polumrak. Tek kada sam duboko za Lazom zagazio u šumu, shvatio sam gde se nalazim. I prvi put se nisam uplašio. Ta šuma je sa strane, sa puta i iz sela, izgledala mnogo strašnije nego kad se u nju uđe. Plašila je samo spolja, iznutra, to je bila obična padina na kojoj su gusto rasla stoletna stabla i bila je toliko visoka da vrh krošnjii nisam ni video. Laza je išao ispred mene, možda deset, dvadeset koraka, možda i manje. Ničega tu nije bilo što bi uznemirilo njegovu pseću dušu i, samim tim, nije bilo ničega što bi uznemirilo mene. Tako sam sa Lazom prvi put naučio da su stvari kojih se najviše plašim samo spolja strašne i da izgledaju strašno, a kad uđeš u njih, strah koji se nagomilao dok si ih spolja posmatrao nestaje. Da neki strahovi zapravo postaju potpuno obične stvari

kad im se ude u srž. Ipak, ta šuma je sa prvim naznakama večeri pravila je tako gust i crn mrak koji bi pokrivaio celo selo. Laza i ja smo već uveliko bili kući tog dana kad iz šume krenuo mrak. Gledali smo ga hrabro, pravo u oči i nismo se plašili. Šta ima da se plašimo, mi smo taj mrak videli iznutra.

Došao je ubrzo i rat. Sećam se da je Deda umro sa prvim vestima o njemu, sa dubokim nespokojem u duši i uplašenim pogledom. I sećam se da sam kao dečak mislio da se Deda plašio smrti. Sad tek znam da to nije bio strah od smrti. Plašio se života. Rat je počeo negde daleko, u nekoj ravnici koju nikad nisam video, počeo je i na moru, priobalnim gradovima, koje isto nikad nisam video. Sve je to bilo daleko iza šume, na kraju sela. Lazu to nije posebno pogodilo. Nije postao tiši i potuljen, kao ljudi u mom selu i njihovi psi, stoka, nije se pregojio te jeseni kao naš mačak i nije prestajao da ponosno laje na sve strane kad prolazi selom, podbunjujući tim lavežom zamišljenje seljane upalih očiju. Onda je rat došao bliže, mnogo bliže. Granate su se čule, njihov se odsjaj jasno video i parao je onaj mrak koji je izlazio iz šume. Prvi me je blesak te eksplozije na smrt uplašio, tresao sam se. Laza nije. Laza je lajao na taj bljesak kao što je lajao na sve. Blesci i eksplozije dolazile su sa svih strana, kao da su opkolili selo, postali su obični zvukovi i obično svetlo, više se nisam ni plašio. Čak je i Laza prestao da laje na njih. Do te mere su postali obični da bi kad pukne, blesne ili eksplodira, Laza uvek samo pogledao mene. Tako smo se sporazumevali, pogledima, i nikad mi nije bilo jasno da l' je to on proveravao gde sam i da li sam dobro ja, ili je proveravao da li je dobro on. Ne znam da l' je hteo da ja njega pazim ili je pazio on mene. Čudna je stvar kada zlo uđe u rutinu i postane obično. Ljudi su iz rata izašli pričajući strašne priče a ja ih nemam. Iako sam bio još dete, sećam se kad su prvi put pred našom kućom proterali kola puna leševa. Sa kola je visila jedna ruka, ličila mi je na ruku komšija Ibri, domara u našoj školi. Ni dandanas mi nije jasno kako ruka može da liči na čoveka ali eto, ja sam video da može. Nisam se plašio, nije bilo strašno i nisam noćima sanjao tu scenu. Jednostavno, to je bio ljudski tovar na kolima, kao što su pre toga prolazila kola natovarena senom, drvetom ili krompirom. Konji su se polako vukli uzbrdo, pored je išao neki čovek koji je pazio da tovar ne padne. Pamtim taj prolazak kola po tom što je Lazao došao do ograde, malo duže gledao, okrenuo se i nije zalajao. A obično bi zalajao. Tada sam prvi put pomislio da je

Laza odrastao i postao pas, da nije više blesavo, razigrano štene. Kao i svi, i mi smo bili gladni, nismo imali šta da jedemo, pokrivali smo se preko glave i sklanjali u šupe, gde nas i kad nas oteraju. Vojske, komšije, predosećaji roditelja, svejedno. Gledao sam ih kako se gase, moji roditelji, kako nestaju kao ljudi. Bili su živi i zdravi, a kopnili su kao sneg na padini ispod šume u kojoj je živeo mrak. Ćutanja, znao sam to po ćutanjima, onda kad bi prošao dan da ništa ne progovore, ni međusobno, ni nama deci, kada bi prošao dan da ne podviknu na Lazu zbog nekog njegovog sitnog nestašluka, papuča koje bi nosio po dvorištu, prevrnutog lončića vode ili larme laveža jer je vrana sletela na žicu u dvorištu. Uspomene na njih prestaju tada, u tom vremenu i na tom mestu. Ne menja istinu druga jesen rata kad je oca zboleo zub, kad je noćima ostajao budan, prevtao se po slamarici. Obilazio domove zdravlja, ali nije bilo zubara, nije bilo lekova, svi su bili u ratu. Ne menja istinu da je jednom krenuo u šumu očiju zakrvavljenih od bola i nespavanja i da se nije vratio. Da li se ubio zbog zubobolje, da li su ga ubili, da li su to bili naši ili njihovi. Svejedno. Sećam se da su ga na kolima dovezli i da je bio sam u tim kolima. Sahranili smo ga na brzinu, samo mi, porodica. Bio je i Laza. Godinama kasnije kada bih to prepričavao, ovde u belom svetu, dešavalo se da ljudi zaplaču umesto mene. Ja eto nikad nisam osetio ništa prema tome što je jednom otišao i nije se vratio. Znam da ga je danima boleo taj zub i da je morao da ode. Neposredno nakon toga majka je sve više pričala o tome da moramo da idemo mi, deca, jedno po jedno, da se sklanjamo negde. Dolazili su neki ljudi, naši, njihovi, u visokim kolima, civilu, uniformama. Laza je lajao samo na njih. Na granate više nije. Donosili su pakete i konzerve i sećam se da je jednom Laza isekao jezik na poklopac do pola otvorene konzerve. Zato je mislim kasnije i lajao na njih. Nismo pobegli, otišli smo, jedan po jedan, ispraznila se kuća. Poslednji sam ostao ja. Nisam hteo da idem zbog Laze, nisam hteo ni da ostanem, opet zbog Laze. Ta ideja da sâm, kao dečak, pešačim niz put pored one šume dok u mraku ne nađem na neki kamion, nije mi bila jasna. Nikako mi nije bila sigurnija od našeg ambara, one rupe u dvorištu prekrivene zemljom, koju je otac napravio pre nego što ga je zboleo zub, za nas decu. Čak sam mogao da se krijem i u štali u onom koritu iz kog su nekad hranjene krave. Sve je imalo više smisla nego da odšetam pored šume, noću, sam. Krenuo sam, tad, kad su to veliki dogovorili

i krenuo sam jer sam morao. Nisam imao neki stav prema tome, prema tim koracima, niz put, pa uzbrdo, pored šume u kojoj živi mrak, pa kroz poljanu. Laza je išao pored mene tad prvi put pored noge. Ponašao se dostojanstveno kao vaspitan i veliki, pognute glave, nije trčkarao okolo i nije lajao. Prvi put Laza je bio takav. Ni traga onom blesavom štencu kom je sve igra. Laza je tada, tim putem, odrastao i gledao sam ga kako odrasta. U zlo doba noći stigli smo do tog kamiona, bio je sakriven u žbunju i Laza ga je prvi video. Zastao je. Nije lanuo, nije pustio glasa, podigao je glavu i gledao je taj kamion. Po njemu sam znao da smo stigli, da nije bilo njega, ja bih samo produžio dalje i prošao pored tog šumarka. Ubacili su me u kamion kao džak, dete džak, u tišini, bez reči, bez Lazinog laveža. Sećam se da sam ga gledao kako sedi na putu i kako nije ni pokušao da krene za mnom, da lane, da me dozove. On je, kad je krenuo, znao da može samo da me isprati. Ja sam se još nadao da mogu da pitam i da molim da ga povedemo. On je eto bio načisto. Posle su došli neki vojni punktovi, spiskovi, po kojima su nas prozivali. Došli su prviremeni smeštaji, jedan, drugi, treći. Krevet na sprat sa propalim dušecima, neke čudne, iskorišćene i potrgane igračke, „humanitarne“. Usledili su razgovori, satima, sa strancima, sa našima, vojnici u belim uniformama, da ih se kao deca ne plašimo. Na kraju sam ipak osvanuo kod one tetke u Nemačkoj, kojoj se nisam radovao kad je došla kod nas. Nije se ni ona obradovala meni. Kod nje je do mene i došlo pismo, bilo je tamo pre mene. Majka je pisala da je u selu sve isto, da Laza luta po selu kao pre rata i da svaku večer sa njom, pa joj je kao da sam ja tamo. Pustila ga je čak u kuću da spava. Ostao sam u Nemačkoj neko vreme. Posle dalje u neki stacionar, pa preko okeana u grupni smeštaj. Saznavao sam sve kasnije, pred komisijom tih ljudi koji su veći to mesto mene plakali. Saznao sam da mi je majka nastradala u ratu. Samo to. Tek sam kasnije od jednog čoveka iz našeg sela čuo da su je našli zaklanu u zadnjem dvorištu iza kuće i da je izgledalo kao da je donesena tu, odnekud iz sela. Nepoznati ljudi plakali su nad mojom sudbinom kao da je film. A ja sam zamišljao tu sliku, sećao se našeg dvorišta i video već majku kako u sumrak ide kroz selo i viče: „Lazare, Lazare...“, koliko je grlo nosi. Zamislio sam vojnike koji je opkoljavaju. Možda „njihove“, koji bi je ubili jer je psu dala srpsko ime, po tom njihovom caru. Možda su opet bili naši

vojnici, koji su je ubili jer su mislili da traži nekog Srbina u našem selu. Taj čovek koji je poslednji koji je video živu, od ljudi koje sam ja video, potvrdio mi je da svako veče ona išla selom i tražila Lazara da ga vodi kući i da se sa tim psom saživela bolje nego većina dece sa roditeljima u tom vremenu, na tom mestu. Od tog čoveka čuo sam poslednju vest u životu koja me se ticala i koju sam slušao. Nemam više pitanja i nema više odgovora. Zaustio sam i stao, nisam to izgovorio, ono poslednje pitanje, njemu, te večeri. Zato ni dan-danas ne znam kako je završio Lazar. Ne ide kad ti neko priča kako ti mati ubijena da pitaš za psa. Nije umesno i nije ljudski.

Postao sam inženjer hidrotehnike u Kanadi, lepo živim. Imam dve ćerkice, suprugu. Kada sam došao do prvih većih para otišao sam kod doktora i tražio da mi povade sve zube i naprave protezu. Imao sam svega 26 godina i mislili su da sam lud. Svi zubi su mi bili zdravi. Morao sam da idem kod psihijatra. Kad su čuli priču za mog oca i onu zubobolju dali su mi uverenje da zubar može da mi izvadi sve zdrave zube. Tako sam upoznao sadašnju ženu, radila je apsolventski staž kod psihologa koji mi je dao taj papir. Potvrdu da sa svojim zubima mogu šta hoću. Tako ti je to ovde, za sve ima procedura i ima papir. Kredit za kuću sam otplatio, kola imamo dvoja, dva odmora, jedan zimski i jedan letnji. Idemo na izlete za praznike, slikamo se, idemo porodično na porodična slavlja... al' sve to nekako nema pravu boju, nema onaj ukus, miris, intenzitet... sve ti je to ništa, moj Lazare.

Llazari

Adam Pakai

Nuk është ky ai terr. Terri në fshatin tim atëbotë ishte më i dendur dhe kishte aromë, kishte shije. Më kujtohet se gojën e kisha plot me atë terr. Ishte njëfarë vjeshte e hershme, vera ende s'e kishte kuptuar që kishte mbaruar. Në fund të fshatit shtrihej pylli i cili derdhej teposhtë, lëshohej tatëpjetë poshtë atyre shpateve të mallkuara të malit. Në atë pyll rronte terri. Më kujohet kur isha i vogël më frikësonin me atë terr. Kur s'dua të ha, të vishem, të zhvishem, të shkoj në shtrat... më frikësonin edhe atëherë kur nuk doja ta merrja vaksinën, të përshëndetesh me ndonjë teto që kishte ardhur nga Gjermania, për të cilën do të duhej të isha gëzuar, edhe pse po e shoh për herë të parë në jetë. Në përgjithësi, terri dilte nga ai pyll, së pari shfaqej atje, dhe pastaj dalëngadalë, shtëpi për shtëpi e mbërthente gjithë fshatin. Llaza erdhi në fshat nga rruga dytësore, nga ana tjetër. Ai as që e dinte se kishte pyll dhe tatëpjetë brenda tij. Ishte çamarrok. Llaza ishte i çmendur, por unë këtë nuk e dija atëbotë. Mendoja se nuk zinte vend sepse ishte këlysh dhe se një ditë do të rritej e të qetësohej. Racë e përzier, me qime të gjata të ngërthyera, të zeza, i gjatë nja 30 cm. Ishte disi i ngathët dhe joproporcional, si të ishte bërë prej qenve të ndryshëm. Si të ishte i përzier me diçka që do të mund të ishte terrier dhe parandjenjë e keqe për të ardhmen. E ishte i lumtur, kot dhe pa rezervë i lumtur. E mbaj mend si vraponte nga veranda e shtëpisë, si vraponte me gjithë forcën rreth e qark derisa gjuha pembe i shkonte gati te veshi. Më kujtohet si u shkonte pas rrotave të traktorit të cilat kalojnë rrugës, se si marrëzisht pinte ujë duke i lagur gjithë turitë dhe pastaj i rrekej verandës, uji i pikon nga turitë derisa nëna më shan edhe mua edhe atë. Ai më shikon, e gjen veten në çdo të sharë të saj, por më shikon mua. Kërkon ta dijë, e shan vetëm atë apo edhe

mua. Nëse na shan të dyve, s'është rrezik. Sipas fytyrës sime, Llaza mund të bënte dallimin kur e shajnë vetëm atë, dhe kur na shajnë të dyve. Për shumë kohë Llaza nuk ishte fare Llaza, nuk kishte emër. I provuam emra të ndryshëm qensh, por ndaj asnjë emri nuk reagonte. Crni, Maza, Lunja... nuk reagonte fare. Ai emër i tij sikur të ishte paralajmërim i fatkeqësive. Ashtu i ngathët, atij emri as që i duhej, ne, të gjithë në shtëpi, u sulëm që me çdo kusht t'i vëmë një emër se s'bën pa emër. Ashtu më thoshin. Në një çast, Gjyshi po lexonte gazetëgazetën në verandë dhe nisi të shante me gjithë fuqinë, sa ia mbante fyti. „Boll më me atë Car Llazarin dhe Kosovën e tyre, me histori dhe me luftëra...“ Nuk më kujtohen më të gjitha të sharat dhe sa zgjati kjo punë, por më kujtohet se nëna doli vrap nga shtëpia për ta qetësuar për të ardhur në vete. Ishin ato vite kur Gjyshi shante përherë e më shumë, kur lexon gazeta apo kur përcjell lajme. Sido që të jetë, ndaj asaj të share të tij Llaza reagoi për herë të parë. Kështu edhe u quajt Llaza. Që puna të jetë edhe më keq, unë si fëmijë as nuk e dija, por rruga nga ka ardhur Llaza në fshatin tonë ishte nga ana lindore dhe çonte deri te fshati tjetër, fshati serb. Nuk e vëreja atë dallim të pabesë dhe nuk e kuptoja ngurrimin që banorët e fshatit e kishin ndaj Llazës tim, qenushit të vogël të gJORë, të pavetëdijshëm për emrin e tij të pavend. Kur dilja në fshat, kur e thirrja, sepse gjithmonë bredhte dikund, njerëzit nganjëherë më shikonin me bisht të syrit. Nganjëherë jo. Vetëm Llaza gjithmonë gëzohej kur më shihte, dhe kur ia dilja ta thërrisja ishte sikur ai po më kërkonte mua e jo unë atë. Gjyshi kurrë nuk e deshi, dhe kur e pyeta përse, vetëm u përgjigj: „E turbullon ujin të cilin pastaj e pi“. Mendoja si fëmijë se ajo fjali kishte ndonjë domethënie, ndonjë urtësi të cilën do ta kuptoj kur të rritem. Tash e di, kurrë kurrfarë kuptimi s'ka pasur. Me Llazën për herë të parë kam hyrë në pyllin në të cilin në fshatin tonë fshihej terri. Bredhte, unë bredhja pas tij, para pyllit nuk u ndal, hyri brenda shkurreve të gjata të manaferrës së egër, unë hyra pas tij. Ishte ditë, e çiltër dhe e qartë si uji i burimit, por në atë pyll ishte ftohtë dhe kishte njëfarë gjysmëerrësire. Vetëm kur depërtova në thellësitë e pyllit bashkë me Llazën, e pashë se ku gjendesha. Dhe herën e parë nuk u frikësova. Ai pyll nga anash, nga rruga dhe nga fshati dukej shumë më frikshëm sesa kur hyn në të. Më frikësonte vetëm nga jashtë, nga brenda ishte një lëndinë e rëndomtë ku dendurazi rriteshin drunjtë njëqindvjeçarë dhe ishte aq e lartë, saqë majet e drunjve

as që i shihja. Llaza shkonte përpara, ndoshta nja dhjetë, njëzet hapa, ndoshta edhe më pak. S'kishte aty asgjë që do të mund ta trazonte shpirtin e tij prej qeni dhe, rrjedhimisht, s'kishte asgjë që do të më trazonte mua. Kështu me Llazën për herë të parë kuptova se gjërat të cilat më së shumti ma fusin frikën janë të frikshme dhe duken frikshëm vetëm nga jashtë, e kur hyn brenda tyre, frika e cila u grumbullua derisa i sodisje nga jashtë zhduket. Se disa gjëra në të vërtetë bëhen sende krejt të thjeshta kur u hyhet në thelb. E, megjithatë, ai pyll me shenja të para të muzgut krijonte një terr aq të dendur dhe aq të zi i cili e mbulonte gjithë fshatin. Llaza dhe unë tashmë ishim në shtëpi kur nga pylli u nis terri. E shikonim me guxim, drejt në sy dhe nuk kishim frikë. Pse të kemi frikë, ne atë terr e kemi parë nga brenda.

Shumë shpejt erdhi edhe lufta. Më kujtohet se Gjyshi vdiq pas lajmeve të para për të, me shqetësimin e thellë në shpirt dhe me shikimin e frikësuar. Dhe më kujtohet se si fëmijë mendoja se Gjyshi i frikësohej vdekjes. Tash e kuptova se nuk ishte ajo frikë nga vdekja. Frikësohej nga jeta. Lufta nisi diku larg, në një rrafsh të largët të cilin kurrë s'e kam parë, nisi edhe në det, në qytete bregdetare të cilat kurrë s'i kam parë. Krejt kjo ishte shumë larg mbrapa pyllit, në fund të fshatit. Llaza në veçanti u prek. S'u bë më i qetë e as më dinak si njerëzit në fshatin tim dhe qentë, bagëtitë e tyre, s'u bë më i majmë atë vjeshtë si maçoku ynë dhe s'pushoi së lehuri me krenari nga të gjitha anët kur shkonte fshatit, duke i zgjuar me ato të lehura fshatarët e mendueshëm me sy të përhumur. Pastaj lufta sa vinte e afrohej, çdoherë e më afër. Dëgjoheshin predhat, shkëlqimi i tyre shihej qartë dhe e shqyente atë terr i cili dilte nga pylli. Shkëndija e parë e atij shpërthimi ma futi frikën në palcë, dridhesha. Llazës jo. Llaza i lehte asaj shkëndije siç i lehte çdo gjëje. Shkëndijat dhe shpërthimet vinin nga të gjitha anët, sikur ta kishin rrethuar fshatin, u bënë tinguj të zakonshëm dhe dritë e zakonshme, më nuk kisha frikë. Madje as Llaza nuk u lehte më. U bënë të zakonshme në atë masë sa që kur kërset, shkëlqen apo eksplodon, Llaza gjithmonë më shikon vetëm mua. Kështu merreshim vesh, me shikime, dhe asnjëherë nuk e kuptova nëse ai po kërkonte ta dinte se ku isha dhe nëse isha mirë, apo nëse po shikonte se a ishte mirë vetë ai. Nuk e di nëse donte të kujdesesha unë për të apo nëse ai kujdesej për mua. Është punë e çuditshme kur ligësia hyn në rutinë dhe bëhet gjë e zakonshme.

Njerëzit nga lufta kanë dalë duke rrefyer tregime të tmerrshme e unë nuk kam aso tregimesh. Edhe pse isha fëmijë, më kujtohet kur për herë të parë para shtëpisë sonë kaluan qerre plot kufoma. Nga qerrja varej një dorë, më dukej si dora e komshi Ibrës, kujdestarit të shkollës sonë. As sot e kësaj dite nuk e kam të qartë se si mund t'i ngjajë dora njeriut, por, ja, unë e pashë se mundet. Nuk kisha frikë, nuk ishte e frikshme dhe nuk e shihja në ëndërr atë skenë me net të tëra. Thjesht, ishte kjo ngarkesë njeriu në qerre, siç kalonin përpara qerret e ngarkuara me sanë, me dru e me patate. Kujt ngadalë tërhiqnin përpjetë, pranë tyre ecte një njeri i cili kujdesej që ngarkesa të mos binte. Më kujtohet edhe ai kalim i qerres pasi Llaza shkoi deri te gardhi, u kthye dhe nuk lehu. E zakonisht lehte. Në atë çast për herë të parë më shkoi mendja se Llaza ishte rritur dhe ishte bërë qen, se nuk ishte më këlysh çamarrok, lozonjar. Si të gjithë, edhe ne kishim uri, nuk kishim ç'të hanim, mbulonim kokën dhe fshiheshim në hangarë, kudo dhe sa herë që na përzënin. Ushtritë, fqinjët, parandjenjat e prindërve, pa dallim. I shihja se si po shuheshin prindërit e mi, se si po zhdukeshin si njerëz. Ishin të gjallë e të shëndoshë, e u venitën si bora në shpatin rrëzë pyllit ku jetonte terri. Heshtje, e dija sipas heshtjes, atëherë kur kalonte një ditë e tërë pa e thënë asnjë fjalë, as me njëri-tjetrin, as me ne fëmijët, kur kalonte një ditë e tërë pa e qortuar Llazën për shkak të ndonjë shejtanllëku të tij, papuçeve që i çonte lart e poshtë oborrit, tenxheresë së kthyer mbrapsht apo hovit të të lehurave për shkak se sorra ka zbritur në tel në oborr. Kujtimet për ta ndalen aty, në atë kohë dhe në atë vend. Nuk e ndryshon të vërtetën vjeshta e radhës kur babait nisi t'i dhembte dhëmbi, kur me net të tëra rrinte zgjuar, rrotullohej nëpër sanë. Shkonte nëpër shtëpi të shëndetit, por nuk kishte mjekë, nuk kishte barna, të gjithë ishin në luftë. Nuk e ndryshon të vërtetën se njëherë u nis drejt pyllit me sy të përgjakur nga dhimbja dhe pagjumësia dhe se nuk u kthye. A e vrau veten për shkak të dhimbjes së dhëmbit, a e vranë, a ishin të tanët apo të tyret. Nuk ka rëndësi. Më kujtohet se e sollën me qerre dhe se ishte vetë në ato qerre. E varrosëm në shpejtësi, veç ne, familja. Ishte edhe Llaza. Vite më pas, kur e tregoja këtë, këtu në fshatin e bardhë, ndodhte që njerëzit t'ia nisnin vajit në vend timin. E unë, thjesht kurrë nuk kam ndier asgjë për atë se njëherë shkoi dhe nuk u kthye. E di se me ditë me radhë i dhembte ai dhëmb dhe se i duhej të shkonte. Pak kohë pas kësaj nëna vazhdimisht thoshte se

edhe ne duhet të shkojmë, fëmijët, një nga një, të fshihemi diku. Vinin disa njerëz, të tyre, me kerre të larta, civilë, të unifromuar. Llaza u lehte vetëm atyre. Predhave jo më. Sillnin paketa dhe konserva dhe më kujtohet se njëherë Llaza e preu gjuhën në kapakun e konservës gjysmë të hapur. Për këtë arsye ma merr mendja se edhe u lehte atyre. Nuk ikëm, shkuam, një nga një, u zbraz shtëpia. I fundit mbeta unë. Nuk doja për shkak të Llazës, nuk doja as të rrija, prapë për shkak të Llazës. Atë ide që unë vetë, si fëmijë, të ec poshtë rrugës buzë atij pylli derisa ta gjej ndonjë kamion në terr, nuk e kisha të qartë. Kurrsesi nuk më dukej më i sigurtë se hambari ynë, ajo zgavër në tokë e mbuluar me dhe, të cilën babai e bëri para se ta kapte dhëmbi, për ne fëmijët. Madje mund të fshihesha edhe në atë ahur në atë koritë nga e cila dikur ushqeheshin lopët. Gjithçka kishte më shumë kuptim se të nisesha buzë pyllit, natën, vetë. U nisa, atëherë, kur të mëdhenjtë u morën vesh dhe u nisa se s'kisha tjetër. Nuk kisha ndonjë qëndrim ndaj kësaj, ndaj atyre hapave, poshtë rrugës, pastaj përpjetë, buzë pyllit ku rronte terri, pastaj nëpër fushë. Llaza shkonte pranë meje, për herë të parë atëherë pranë këmbëve të mia. Sillej me dinjitet si i edukuar dhe i madh, me kokën poshtë, nuk vraponte sa andejkëndej dhe nuk lehte. Për herë të parë Llaza ishte i tillë. As edhe një gjurmë të atij këlyshi çamarrok që veç dinte të lozte. Llaza atëbotë, në atë rrugë, u rrit dhe e shihja se si rritej. Në terrin e natës erdhëm deri te ai kamion, ishte i fshehur në kaçubë dhe Llaza e pa i pari. U ndal. Nuk lehu, nuk lëshoi zë, ngriti kokën dhe e vështronte atë kamion. Sipas tij e dija se kishim mbërritur, të mos ishte ai, unë veç do të kisha vazhduar dhe të kaloja pranë atij zabeli. Më futën në kamion si thesin, fëmija thes, në heshtje, pa asnjë fjalë, pa të lehurat e Llazës. Më kujtohet duke e shikuar se si u ul në rrugë dhe nuk provoi të nisej pas meje, të lehte, të më thërriste. Kur u nis, ai e dinte se vetëm mund të më përcjellë. Unë ende shpresoja se mund t'i pyesja e t'i lusja ta merrnim me vete. E ai, thjesht këtë e kishte të qartë. Pastaj pasuan disa pika ushtarake, regjistra, sipas të cilave na thërrisnin. Pasuan strehimet e përkohshme, i pari, i dyti, i treti. Krevati me kate me dyshekë të prishur, ca lodra të çuditshme, të përdorura dhe të grisura, „humanitare“. Vazhduan bisedat, me orë të tëra, me të huajt, me të tanët, ushtarët me uniforma të bardha, që mos t'ua kemi frikën si fëmijë. Në fund megjithatë u gdhiva te ajo teze në Gjermani, së cilës nuk iu gëzova kur erdhi te ne. As ajo

nuk m'u gëzua fort. Te ajo erdhi edhe letra për mua, kishte mbërritur para meje. Nëna po shkruante se në fshat ishte gjithçka njëjtë, se Llaza po bredhte nëpër fshat si para luftës, dhe se çdo natë shkon për ta kërkuar. Shkon fshatit dhe e thërret, por sigurohet që çdo natë ta kalojë me të, dhe i duket sikur edhe unë jam atje. Madje e ka lënë të flejë brenda shtëpisë. Në Gjermani qëndrova për disa kohë. Pastaj vazhdova tutje në një qendër pranimi, pastaj kalova oqeanin në një strehim kolektiv. Vonë e merrja vesh, përpara komisionit të atyre njerëzve të cilët përherë qanin në vendin tim. Mora vesh se nëna më kishte pësuar në luftë. Kaq. Më vonë nga një njeri i fshatit tonë dëgjova se e kishin gjetur të prerë në oborrin e fundit mbrapa shtëpisë dhe se dukej sikur e kishin sjellë aty, diku nga fshati. Njerëzit e panjohur qanin për fatin tim si të ishte ndonjë film. E unë e përfytyroja atë pamje, më kujtohej oborri ynë dhe thuajse e shihja nënën me t'u ngrysur teksa shkonte fshatit dhe thërriste: „Llazar, Llazar...“, me gjithë fuqinë. I përfytyroja disa ushtarë teksa e rrethojnë. Ndoshta „të tyre“, të cilët do ta vrisnin se qenit ia kishte lënë emrin serb, sipas atij cari të tyre. E mbase ishin edhe ushtarët tanë, të cilët e vranë sepse mendonin se po e kërkonte ndonjë serb në fshatin tonë. Njeriu i fundit që e kishte parë të gjallë, nga njerëzit që kam takuar unë, më kishte konfirmuar se ajo çdo mbrëmje shkonte fshatit dhe e kërkonte Llazarin ta çonte në shtëpi dhe se me atë qen kishte kaluar shumë më mirë se shumica e fëmijëve me prindër në atë kohë, në atë vend. Nga ai njeri dëgjova lajmin e fundit në jetë i cili më përkiste dhe të cilin e dëgjoja. Nuk kam më pyetje dhe nuk ka më përgjigje. Mbeta gojëhapur dhe u ndala, nuk e thashë atë, atë pyetjen e fundit, atë mbrëmje. Prandaj, as sot e kësaj dite nuk e di si përfundoi Llazari. Nuk shkon të pyesësh për qenin kur dikush të tregon si ta kanë mbytur nënën. Nuk është e hijshme e as njerëzore.

U bëra inxhinier i hidroteknikës në Kanada, jetoj mirë. Kam dy vajza, bashkëshorte. Kur bëra para sa duhet shkova te mjeku dhe i kërkova të m'i nxjerrin të gjithë dhëmbët dhe të më vendosin protezë. Isha veç 26 vjeç dhe mendonin se isha çmendur. Të gjithë dhëmbët i kisha të shëndoshë. M'u desh të shkoja te psikiatri. Kur e dëgjuan rrëfimin për babain tim dhe për atë dhembje dhëmbi më dhanë vërtetimin se dentisti mund të m'i nxjerrë të gjithë dhëmbët e shëndoshë. Kështu u njoha me gruan time, bënte praktikën para mbarimit të fakultetit te ai psikologu, i cili ma dha atë letër.

Vërtetimin se me dhëmbët e mi mund të bëj ç'të dua. Kështu është këtu, për gjithçka ekziston procedura dhe ka letra. Këtu për shtëpi e kam kryer, kam dy vetura, dy pushime, pushimin dimëror dhe veror. Shkojmë në ekskursionë për festa, fotografohemi, shkojmë në festa familjare... por krejt kjo disi s'e ka ngjyrën e njëmendtë, s'e ka atë shije, atë erë, atë intensitet... krejt kjo është asgjë, or Llazar.

Përkthim: Qerim Ondozi

Лазар

Адам Пакаи

Тоа не е тој мрак. Мракот во моето село тогаш беше погуст и имаше мирис, имаше вкус. Се сеќавам дека устата ми беше полна со тој мрак. Беше рана есен, летото уште не сфати дека поминало. На крајот на селото почнуваше шума која се спушташе надолу, стрмоглаво се спушташе низ стрмнините на проклетата планина. Во таа шума живееше мракот. Се сеќавам дека како мал ме плашеа со таа шума. Кога не сакав да јадам, да се облечам, да се соблечам, да си легнам... ме плашеа и тогаш кога не сакав да примам вакцина, да се поздравам со некоја тетка која допатувала од Германија и на која требаше да ѝ се радувам, иако ја гледав првпат во животот. Главно мракот ќе излезеше од шумата, таму прво ќе се појавеше, а потоа полека, куќа по куќа го заземаше целото селце.

Лаза дојде во селото по спореден пат, од другата страна. Тој не ни знаеше дека има шума и стрмнина во неа. Беше улав. Лаза беше луд, само што јас тогаш не го знаев тоа. Мислев дека е немирен зашто е кутренце и дека еднаш ќе порасне и ќе се смири. Мелез со долги замрсени влакна, црни, висок околу 30 сантиметри. Беше некако несмасен и несразмерен, како да е составен од повеќе различни кучиња. Како да е мелез од нешто што би можело да биде териер и лошо претчувство за иднината. А беше среќен, беспредметно и безрезервно среќен. Го памтам како истрчува од тремот на куќата, како со сета сила трча во круг додека розовиот јазик му се мавта скоро до ушите. Го памтам како протрчува до тркалата на тракторите кои минуваат по патот, како лудо пие вода и во неа ја потопува целата муцка, па потоа оди по тремот, му капе водата од муцката додека мајка ми ме пцуе и мене и него. Тој ме гледа, се

пронаоѓа во секоја нејзина пцовка, но гледа во мене. Проверува дали го пцуе само него или и мене. Ако нè пцуе двајцата, тогаш не е страшно. По моето лице Лаза знаеше да разликува кога го пцујат само него, а кога и двајцата.

Долго време Лаза не ни беше Лаза, немаше име. Пробавме различни имиња за него, ама не реагираше на ниедно име. Црни, Маза, Луња... не реагираше на ништо. Тоа негово име како да беше и предзнак на несреќата. Онака, улав, нему име не му требаше, ние, сите во куќата, запнавме по секоја цена да му дадеме некое име, зашто ете, не може куче без име. Така ми велеа. Еднаш дедо на тремот читаше весник и почна да пцуе на цел глас, колку што го држи грлото: „Доста веќе со нивниот Цар Лазар и Косово, и историја, и војни...“ Не се сеќавам веќе што сè пцуеше и колку долго, но се сеќавам дека мама истрча од дома да го стивне и да го смири. Беа тоа години кога дедо пцуеше сè почесто и сè повеќе, кога читаше весник или кога гледаше вести. Главно на неговото пцуење Лаза првпат реагираше. Така Лаза го доби името. За да биде работата полоша, јас како дете не знаев, но патот по кој Лаза дојде во нашето село беше од источната страна и водеше до другото, српското село. Не ја препознавав предавничката разлика и не го разбирав отпорот кој луѓето во селото го имаа кон мојот Лаза, кутрото мало куче, несвесно за неприлагоденоста на сопственото име. Кога ќе поминував низ селото повикувајќи го, зашто секогаш некаде талкаше, луѓето некогаш ме гледаа попреку. Некогаш не. Единствено Лаза секогаш се радуваше кога ќе ме видеше и кога ќе успеев да го довикнам, како тој да ме бараше мене, а не јас него. Дедо никогаш не го сакаше и кога го прашав зошто, само одговори: „Ја мати водата која подоцна ја пие“. Како дете мислев дека таа реченица значи нешто, некоја мудрост која ќе ја сфатам со растењето. Сега знам, никогаш не значела ништо.

Со Лаза првпат влегов во шумата во која во нашето село се криеше мракот. Талкаше, јас талкав по него, пред шумата не застануваше, шеташе низ густите грмушки на дивите капини, јас шетавам зад него. Беше ден, бистар и јасен како изворска вода, но во шумата беше студено и беше некаков полумрак. Дури кога длабоко по Лаза загазив во шумата, сфатив каде се наоѓам. И првпат не се уплашив. Шумата отстрана, од патот и од селото, изгледаше многу пострашно отколку кога ќе се влезе во неа.

Плашеше само однадвор, однатре тоа беше обична падина на која густо растеа столетни стебла и беше толку висока што ни врвот на крошните не го видов. Лаза одеше пред мене, можеби десет, дваесет чекори, можеби и помалку. Тука немаше ништо што би ја вознемирила неговата кучешка душа и со самото тоа немаше ништо што би ме вознемирило мене. Така со Лаза првпат научив дека нештата од кои најмногу се плашам се страшни само однадвор и дека изгледаат страшно, а кога ќе влезеш во нив, стравот, кој се насобрал додека си набљудувал однадвор, исчезнува. Дека некои стравови всушност стануваат сосема обични нешта кога ќе им се влезе во сржта. Сепак, шумата со првите знаци на вечерта правеше толку густ и црн мрак кој го покриваше целото село. Лаза и јас веќе одамна бевме дома тој ден кога од шумата тргна мракот. Го гледавме храбро, право во очи и не се плашевме. Што има да се плашиме, ние го видовме мракот однатре.

Набрзо дојде и војната. Се сеќавам дека дедо умре со првите вести за неа, со длабок несопој во душата и уплашен поглед. И се сеќавам дека како дете мислев оти дедо се плашеше од смртта. Дури сега знам дека тоа не беше страв од смртта. Се плашеше од животот. Војната почна некаде далеку, во некоја рамнина која никогаш не сум ја видел, почна и на море, во крајбрежните градови кои, исто така, не сум ги видел. Сето тоа беше далеку зад шумата, на крајот од селото. Лаза тоа не го погоди посебно. Не стана потивок и потиштен како луѓето во моето село и нивните кучиња, стоката не се прегои таа есен како нашата мачка и не престана гордо да лае на сите страни кога минуваше низ селото, вознемирувајќи ги со лаењето замислените селани со пропаднати очи. Потоа војната дојде поблиску, многу поблиску. Гранатите се слушаа, нивниот отсјај јасно се гледаше и го параше мракот кој излегуваше од шумата. Првиот блесок на таа експлозија ме уплаши до смрт, се тресев. Лаза не. Лаза лаеше на блесокот како што лаеше на сè. Блесците и експлозиите доаѓаа од сите страни, како да го опколиле селото, стануваа обични звуци и обично светло, повеќе не се ни плашев. Дури и Лаза престана да лае на нив. До таа мера станаа обични што кога ќе пукнеше, кога ќе блеснеше или експлодираше, Лаза секогаш само ме погледнуваше мене. Така се разбиравме, со погледи и никогаш не ми беше јасно дали

тој проверуваше каде сум и дали сум добро или проверуваше дали тој е добро. Не знам дали сакаше јас да внимавам на него или тој внимаваше на мене. Чудна работа е кога злото ќе влезе во рутина и ќе стане обично. Луѓето од војната излегуваа раскажувајќи страшни приказни, а јас ги немам. Иако уште бев дете, се сеќавам кога првпат пред нашата куќа потераа кола полна со лешеви. Од колата висеше една рака, ми личеше на раката на комшијата Ибро, домарот во нашето училиште. Ни ден денес не ми е јасно како може раката да личи на човек, ама ете, јас видов дека може. Не се плашев, не беше страшно и не ја сонував со ноќи таа сцена. Едноставно тоа беше човечки товар на кола, како што пред тоа минуваа коли натоварени со сено, дрва или компир. Коњите полека се влечеа нагоре, покрај нив одеше некој човек кој внимаваше товарот да не падне. Го паметам минувањето на колата по тоа што Лаза дојде до оградата, гледаше малку подолго, се сврти и не залаја. А обично ќе залаеше. Тогаш првпат помислив дека Лаза пораснал и станал куче, дека повеќе не е улаво, разиграно кутренце. Како и сите, и ние бевме гладни, немавме што да јадеме, се покривавме преку глава и се засолнувавме во шупата, каде и кога ќе нè отераат. Војската, комшиите, претчувствата на родителите, сеедно. Ги гледав како се гасат моите родители, како исчезнуваат како луѓе. Беа живи и здрави, а се стопија како снегот на падината под шумата во која живееше мракот. Молчењата, го знаев тоа по молчењата, тогаш кога ќе поминеше ден без да кажат нешто, ни меѓу себе, ни нам, на децата, кога ќе поминеше ден да не му подвикнат на Лаза поради некоја негова ситна палавштина, папучата која ја носеше по дворот, превртеното лонче со вода или гласните лаења, зашто врана слетала на жицата во дворот. Спомените на нив престануваат тогаш, во тоа време и на тоа место.

Не ја менува вистината втората есен од војната кога татко ми го забеле забот, кога со ноќи остануваше буден, се превртуваше по сламарицата. Ги обиколуваше здравствените домови, но немаше забар, немаше лекови, сите беа во војна.

Не ја менува вистината дека еднаш тргна во шума со очи закраввени од неспиење и дека не се врати. Дали се уби поради забоболката? Дали го убиле? Дали тоа биле нашите или нивните? Сеедно. Се сеќавам дека го донесоа на кола и дека беше сам во

колата. Го погребавме набрзина, само ние, семејството. Беше и Лаза. Со години подоцна кога ќе го раскажував тоа, овде во белиот свет, се случуваше луѓето да заплачат место мене. Јас, ете никогаш не почувствував ништо за тоа што еднаш си замина и не се врати. Знам дека со денови го болеше забот и дека мораше да оди. Непосредно потоа мајка ми сè повеќе зборуваше за тоа дека мораме да одиме ние, децата, едно по едно, да се засолниме некаде. Доаѓаа некои луѓе, наши, нивни, во високи коли, во цивилка, во униформи. Лаза лаеше само на нив. На гранатите повеќе не лаеше. Носеа пакети и конзерви и се сеќавам дека еднаш Лаза си го исече јазикот на капачето од полуотворената конзерва. Затоа мислам дека подоцна и лаеше на нив. Не побегнавме, заминавме, еден по еден, куќата се испразни. Последен останав јас. Не сакав да си заминам поради Лаза, не сакав ни да останам, пак поради Лаза. Таа идеја, како момче, да пешачам по патот покрај онаа шума додека во мракот не најдам на некој камион, не ми беше јасна. Никако не ми беше посигурна од нашиот амбар, онаа дупка во дворот прекриена со земја, која татко ми ја направи пред да го заболи забот, за нас децата. Дури можев да се кријам и во шталата, во она корито од кое некогаш јадеа кравите. Сè имаше повеќе смисла, отколку да отшетам покрај шумата, ноќе, сам.

Тргнав тогаш кога големите го договорија тоа и тргнав зашто морав. Немав некаков став кон тоа, кон тие чекори, по патот, па низбрдо, покрај шумата во која живее мракот, па низ полјаната. Лаза одеше пред мене, тогаш првпат покрај нозете. Се однесуваше достоинствено како воспитан и голем, со наведната глава, не трчкаше наоколу и не лаеше. Првпат Лаза беше таков. Ни трага од она улаво кутренце за кого сè е игра. Лаза тогаш, по тој пат, порасна и го гледав како расте. Во лошото време на ноќта стигнавме до камионот, беше сокриен во џбуноот и Лаза прв го виде. Застана. Не лаеше, не пушти глас, ја крваше главата и го гледаше камионот. По него знаев дека сме стигнале, да не беше тој, јас само ќе продолжев понатаму и ќе поминев покрај шумичката. Ме ставија во камионот како вреќа, дете-вреќа, во тишина, без зборови, без лаењето на Лаза. Се сеќавам дека го гледав како седи на патот и како не ни се обиде да тргне по мене, да залае, да ме повика. Тој кога тргнавме, знаеше дека може само да ме испрати. Јас уште се надевав дека можам да прашам и да молам да го понесеме.

Дојдоа привремените сместувања, едно, второ, трето. Кревет на спрат со пропаднати душеци, некои чудни, распарталени играчки, „хуманитарни“. Уследија разговори со часови со странците, со нашите, војниците во бели униформи за да не се плашине од нив како деца. На крајот сепак ме осамна кај онаа тетка во Германија, на која не ѝ се радував кога дојде кај нас. Ни таа не ми се израдува мене. Кај неа до мене стигнало и писмо, било таму пред мене. Мајка ми пишала дека во селото сè е исто, дека Лаза талка по селото како пред војната и дека секоја ноќ оди да го бара. Оди по селото и го повикува, внимава секоја вечер да е со неа, па ѝ е како јас да сум таму. Го пуштила дури и да спие во куќата.

Останав во Германија некое време. Потоа, понатаму во некој стационар, па преку океанот во групно сместување. Дознавав сè подоцна, пред комисијата од тие луѓе што вечно плачеа место мене. Дознав дека мајка ми настрадала во војната. Само тоа. Дури подоцна од некој човек од нашето село чув дека ја нашле заклана во задниот двор зад куќата и дека изгледало како да е донесена тука, од некаде од селото. Непознати луѓе плачеа над мојата судбина како да е филм. А јас ја замислив таа слика, се сеќавав на нашиот двор и веќе ја видов мајка ми како во самрак оди низ селото и вика: „Лазаре, Лазаре“, колку што ја држи глас. Ги замислив војниците кои ја опколуваат. Можеби „нивните“, кои ја убиле зашто мислеле дека бара некој Србин во нашето село. Тој човек, последниот што ја видел жива, од луѓето кои ги видов, ми потврди дека секоја вечер одела низ селото и го барала Лазар да го води дома и дека со кучето живеела подобро отколку повеќето деца со родителите во тоа време, на тоа место. Од тој човек ја слушнав последната вест во животот која се однесуваше на мене. Немам повеќе прашања и нема повеќе одговори. Ја отворив устата и станав, не го изговорив тоа, она последно прашање, нему, таа вечер. Затоа ни ден денес не знам како завршил Лазар. Не оди кога некој ти кажува како е убиена мајка ти, ти да прашуваш за кучето. Не е умесно и не е човечки.

Станав инженер по хидротехника во Канада, убаво живеам. Имам две ќеркички, сопруга. Кога дојдов до првите поголеми пари, отидов на доктор и побарав да ми ги извадат сите заби

и да ми направат протеза. Имав само 26 години и мислеа дека сум луд. Сите заби ми беа здрави. Морав да одам на психијатар. Кога ја слушнаа приказната за татко ми и онаа забоболка, ми дадоа потврда дека забарот може да ми ги извади сите здрави заби. Така ја запознав сегашната жена, работеше како апсолвент стажант кај психологот кој ми го даде тој документ. Потврда дека со своите заби можам да правам што сакам. Така ти е тоа овде, за сè има процедура и има документ. Кредитот за куќата го отплатив, двајцата имаме кола, два одмора, еден зимски и еден летен. Одиме на излети за празниците, се сликаме, одиме семејно на семејни слави... ама сето тоа некако нема вистинска боја, го нема оној вкус, мирис, интензитет... сето тоа е ништо, мој Лазаре.

Превод: Иван Шопов

Një e kaluar e frikshme

Застрашувачко минато
Zastrašujuća prošlost

Një e kaluar e frikshme

Verime Zimberi-Beluli

Tollovi e paraqitur muaj të tërë. Gjumë me frikë, njerëz të panjohur rreth e përçark shtëpisë....Gjyshi shikon të gjitha lajmet e mundshme në televizion, dhe shumë shpesh pas përfundimit të lajmeve me zë të ulët thotë: „Diçka do të ndodhë“, ose „Lufta është shumë e keqe, ndihmona zot mos e përfjetojmë“.

Zbardhi dita e 2 majit 2001, diku rreth orës 3 të mesditës filluan të gjuanin në ajër, gjuajtje që unë nuk kisha dëgjuar asnjëherë, kaluan afër shtëpisë me qindra ushtarë duke u nisur rrugës malit, pasi shtëpia ishte afër malit, njerëzit shfaqnin eufori se çfarë po ndodhte, dëgjoheshin këngë patriotike të ushtarëve dhe komentet e njerëzve e fituam luftën e shpallëm „zonën e lirë“. Disa pleq sikur edhe gjyshi im, thoshin „lufta sa ka filluar, nuk fituam asgjë, po uroj të mos humbim shumë...“. Kaloi 2 maji me eufori me shpresë se tani jemi të lirë, dhe zbardhi 3 maji... Në mëngjes u zgjova u bëra gati për shkollë... gjyshi më tha: „Bijë e babës sikur sot të mos shkosh në shkollë, ngase dje u shpall zonë e lirë e sot të presim se çka po ndodh“ i heshtur duke mos dashur të më frikësonte.... Unë insistova që të shkoja sepse çfarëdo që të ndodhte shkolla do të punonte siç mund të mendonte një 14 vjeçare që nuk e kishte idenë se çfarë ishte lufta. U bëra gati dhe dola në rrugicë për t'i pritur shoqet e lagjes që të takoheshim dhe që të vazhdonim bashkë për në shkollë si çdo ditë tjetër. U takuam, dhe sa i thamë Mirëmëngjes njëra tjetrës filluam të diskutonim për ngjarjen e djeshme, se si ishte ndjenja të jesh e lirë, në zonë të lirë, se si ne shqiptarët do t'i kemi të drejtat e tona do mundemi të shkollohemi në gjuhën amtare e diskutime të tjera...

Kur arritëm në shkollë doli drejtori i shkollës dhe na tha „shkolla

nuk punon këtë javë, kur të fillojë të punojë do t'ju lajmërojmë“, ne vazhduam për në shtëpi... diku nga mesdita lajmet e televizioneve të Maqedonisë tregonin për ultimatimet që i kishte dhënë Republika e Maqedonisë se do të fillonte bombardimin e disa fshatrave ku si numër një përmendej fshati ynë-Sllupçan.

Me urdhrin e gjyshit i paketuam disa rroba duke përfshirë batanijet dhe enët dhe shkuam në shtëpinë e xhaxhait në bodrumin e shtëpisë, i cili i kishte rreth 20m katrorë dhe u strehuam rreth 50 veta, përfshirë gra, fëmijë, pleq. Aty u strehuam me shpresë se do rrinim disa orë. Sa kaloi një orë që u strehuam filluan bombardimet e fshatit duke filluar mali, dhe duke i përfshirë edhe shtëpitë ku edhe erdhi lajmi se vdiqën dy fshatarë. Momentet sa vinin dhe bëheshin më të vështira. Unë me vete kisha edhe çantën e shkollës ku fillova të mbaj shënime në një fletore që e shndërrova në ditar. Me fillimin e granatimeve nga ana e ushtrisë maqedonase filluan edhe ankthet e banorëve civilë, filloi edhe frika, britmat e fëmijëve në djep, dridhjet e grave shtatzënë, pleqve të paralizuar, tmëri veç filloi. Kaluan disa ditë me granatime dhe ne tashmë filluam të besonim se me siguri do të vdisnim, por në cilën radhë të granatimeve nuk dihej, mungesa e ujit, e bukës sa filloi të ndjehej edhe më shumë. Kafshët e ngordhura para derës së shtëpisë filluan të jepnin efektet e veta virale. Gjatë disa minuta armëpushim në ditë arrinin të mbushnim ujë i cili më pas nuk mjaftonte as për të pirë, pasi që tashmë ishim 50 veta. Pas disa ditëve rresht në bodrum një mëngjes maji i ftohtë dhe i errët, njërës nga gratë shtatzënë i erdhën dhimbjet dhe të gjitha simptomat e lindjes. E strehuan gruan në një qoshe të dhomës dhe pas disa orësh gruaja lindi. Foshnja e porsalindur vdiq ndërsa gruaja mbeti e paralizuar për tërë jetën, në momentin që po e shkruaja këtë artikull gruaja për të cilën fola ndërroi jetë.

Pati momente tmëri e frike deri më 24.05.2001, datë kjo që do ta mbaj mend deri sa të jem gjallë, ditë që nisi me zëra të frikshëm të granatimeve, ditë që nisi me barkun e uritur për bukë dhe ujë, ditë që në orën 9 të mëngjesit ulërima u bë edhe më e madhe kur në bodrumin ku ishim të strehuar plasi granata, krijoi tym flakë, zëra të frikshëm, të bërtitura duke kërkuar secili fëmijën e vet, ose fëmijët, nënat, momente tmerruese kur sheh duke ikur 50 veta nga disa shkallë të vogla që nuk linin as dy veta përnjëherë të kalonin, dhe pas disa minutash u strehuam në një bodrum tjetër

dhe e numëronim njëra tjetrën a mbetëm të gjithë të gjallë apo jo.... frikësoheshim kur e shihnim gjakun duke rrjedhur si ujë dhe duke u ngushëlluar se mjafton a është gjallë ende a ka puls...pritni se ende s'kam mbaruar e di se po prisni të tregoj se sa vdiqën, po vdiqën shumë vdiqën shumë në të njëjtën orë plasi granata dhe në bodrumin tjetër të familjes dhe aty vdiqën 10 persona më i vjetri 33 vjeç dhe më i vogli 6 muajsh... vdiq nëna me dy fëmijë, vdiq vajza e vogël 7 vjeçare, po më vdiq dhe shoqja, kushërira që e diskutonim lirinë më 02 maj, që e kisha kushërirë dhe shoqe klase, vdiq ajo vajza ambicioze e re që kishte ëndërr të bëhej mjeke, që nga klasa e 6-të e fliste gjuhën frënge të cilën e mësoi vetëm nga librat, të cilën mësuesi i gjuhës frënge e pagëzoi mbretëresha e klasës...

Erdhi babai i saj për të parë se si ishte gjendja në bodrumin tonë, dhe papritmas e mori lajmin se në bodrumin tjetër vajza është duke ndërruar jetë por të nxitonte ta takonte për herë të fundit, moment që më kujtohet fytyra e xhaxhait se si u nxi, se si u bë e errët dhe se sa me pa fuqi u ngrit në këmbë dhe shkoi për ta takuar vajzën për herë të fundit, ashtu dhe ndodhi, sapo ia lëmoi fytyrën vajza ndërroi jetë.

Prapë nuk mori fund gjithçka, pasi si familje u larguam për t'u strehuar në një fshat tjetër pas disa ditësh nga tmerrri që e përjetuam të gjithë e posaçërisht gratë shtatzënë, erdhi koha të lindte edhe gruaja e dytë shtatzënë e familjes, e cila lindi dhe vdiq së bashku me fëmijën. Përjetuam dhe kulmin e tmerrit...

Erdhi gushti u nënshkrua Marrëveshja e Ohrit filluam të kthehemi nëpër shtëpitë tona të rrënuara, pa drita por të paktën nuk kishte luftime.

Kujtimet mbesin. Pyetjet sillen. Kush ishte viktimitë në këtë rast? Kush janë kriminelët në këtë luftë? Kush ishte fajtor për konflikt? A ishte luftë korrekte kur vdiqën fëmijë?

Unë në mendjen time i kam zgjidhur këto çështje, në momentin që po e shkruaj këtë temë jam në ambientet e shoqatës për zhvillim të komuniteteve, për bashkëpunim ndëretnik, për bashkëjetesë midis njerëzve pa e marrë parasysh kombësinë. Me pjesëmarrjen time në trajnime për paqe, në Republikën e Maqedonisë, unë mësova shumë, u njoha me shumë shoqe maqedonase, me të cilat nuk shoh asnjë dallim nga vetja, edhe ato janë njerëz si unë, edhe ato janë të prekura nga konflikti, edhe ato kanë qenë viktima të luftës sikur dhe unë, ka nga ato që pikërisht kanë humbur anëtarë

të familjes njësoj si edhe unë, dhe unë me shumë zemër i ftoj të pimë kafe ose kur më ftojnë shkoj me shumë qejf, pasi që e di se ne kemi shumë gjëra të përbashkëta ne kemi qenien e përbashkët njeri, për ne nuk ekziston gjuha e urrejtjes, ne u bëmë shoqe dhe mendoj se do të mbetemi shoqe pa i marrë parasysh gjërat se si do të ecin, sepse me rëndësi është te kesh shoqe, dhe jo cilës kombësie i takojnë ata.

Me rastin e 9 majit 2015, ngjarjet që ndodhën në Kumanovë, pasi pamë shumë trazira, personi i parë që i shkrova ishte shoqja ime maqedonase (*Сандра што се случува?*), pasi shkëmbyem disa mesazhe me Sandrën u ndjeva disi më e lehtësuar, e ndjeva se diçka politike po zhvillohej aty, dhe jo luftë ndëretnike civile.

Lufta asnjëherë nuk ka qenë e mirë, në luftë për mendimin tim nuk ka fitues, patjetër se ka vetëm humbës, ka viktimë, ka tmerre, ka lotë, ka humbje, humbje dhe asgjë tjetër. Shpresoj dhe dëshiroj që çdo vajzë e re dhe çdo i ri qofshin të cilisdo kombësie shqiptarë ose maqedonas të mos rriten me gjuhën e urrejtjes, të mos edukojnë breza që bëjnë ndasi etnike, sepse vetëm ai që se ka përjetuar luftën mendon se nuk është gjë e keqe. Ai/ajo që e ka përjetuar e di, e kupton dhe asnjëherë nuk dëshiron të ndodhë e njëjta gjë më. Nuk shoh arsye dhe mënyrë për të urrejtur kombësinë e dikujt. Çdo njeri në këtë botë përfaqëson, mendimin, idenë dhe subjektin e vet psiko-social. Çdo herë nisem me idenë se ka maqedonas të mirë dhe shqiptarë të mirë, individët dhe përfituesit që përfitojnë nga armiqësimi i të tjerëve nuk kanë kombësi. Ekonomia dhe mirëqenia ekonomike nuk njej kombësi. Situatat e rënda politike ekonomike dhe sociale sjellin deri tek përhapja e konflikteve që për t'i shërbyer kauzës së të tjerëve ato e marrin titullin konflikte ndëretnike.

Për mua shoqëria shumëetnike ka shumë vlerë, ka shumë vlera kulturore, ka shumë gjëra të përbashkëta për të cilat ka hapësirë për t'u diskutuar. Jetesa në mjedise të përziera është përparësi, njerëzit ballafaqohen me njohje të kulturave të ndryshme, kanë prirje për të ditur më shumë gjuhë, prandaj ne qytetarët e Republikës së Maqedonisë sidomos të qyteteve të përziera etnike duhet të jemi të lumtur që jetojmë në mjedise të tilla, duke mos lënë të ndikojnë ngjarjet e rënda politike dhe përfitimet personale të politikanëve në përkeqësimin e marrëdhënieve ndëretnike.

Застрашувачко минато

Вериме Зимбери - Белули

Најавен неред со месеци. Спиене со страв, непознати луѓе околу куќа... Дедо ми ги гледа сите можни вести на телевизија и честопати по завршувањето на вестите тивко вели: „Нешто ќе се случи“ или „Војната е многу лоша, помогни ни Господе да преживееме“.

Се раздени на 2 мај 2001. Некаде околу 3 часот попладне почнаа да пукаат во воздух, пукотници кои ги немав слушнато никогаш. Поминаа покрај мојата куќа стотици војници одејќи кон планината, бидејќи куќата беше до планината. Луѓето изразуваа еуфорија од тоа што се случуваше, се слушаа патриотски песни од војниците и коментари на луѓето дека ја добивме војната и објавивме „слободна зона“. Неколку старци, како и дедо ми, велеа: „Војната само што почна, ништо не сме победиле, но посакувам да не изгубиме многу...“. Заврши 2 мај со еуфорија, со надеж дека сега сме слободни и раздени 3 мај... Наутро се разбудив, се спремив за на училиште... Дедо ми ми рече: „Чедо мое, а да не одиш денеска на училиште, вчера објавија слободна зона, да почекаме да видиме што ќе се случи денеска“, тивко, не сакајќи да ме уплаши... Јас инсистирав да одам бидејќи што и да се случеше, училиштето ќе работи, како што можеше да размислува 14-годишно девојче, кое немаше идеја што е тоа војна. Се спремив и излегов на улица за да ги чекам другарките од маалото да се сретнеме и да продолжиме заедно за на училиште, како секој друг ден. Се сретнавме и само што си рековме „Добро утро!“, една на друга, започнавме да разговараме за вчерашниот настан, какво било чувството да бидеш слободен, во слободна зона, како ние Албанците ќе ги имаме нашите права, ќе можеме да се школуваме на мајчин јазик и други разговори...

Кога пристигнавме во училиште, директорот на училиштето ни рече: „Училиштето не работи оваа недела, ќе ве известиме кога ќе почне да работи“. Тргнавме кон дома... Некаде нападне вестите на македонските телевизии говореа за ултиматумите кои ги направила Република Македонија дека ќе почне со бомбардирање на некои села, каде што како прво се споменувааше нашето село – Слупчане.

По наредба на дедо ми, спакувавме малку облека, ќебиња и садови и се сместивме во подрумот на куќата на чичко ми, кој имаше околу 20 метри квадратни, во кои бевме 50 души, меѓу кои и жени, деца, старци. Таму се сместивме со надеж дека ќе седиме неколку часови. Еден час откако се сместивме, започна бомбардирањето на селото во кое беа опфатени и куќите. Ни стигна веста дека се убиени двајца селани. Како проаѓаа миговите стануваа сè потешки. Јас со себе ја зедев и училишната чанта, па така почнав да пишувам белешки во една тетратка, која се претвори во дневник. Со започнувањето на гранатирањето од страна на македонската војска започна и вознемиреноста на цивилното население, започна и стравот, врисоците на бебињата во колевка, треската на бремените жени, парализираните старци, ужасот веќе започна. Минаа неколку денови со гранатирање и ние веќе почнавме да размислуваме дека сигурно ќе умреме, но по кое гранатирање по ред, не се знаеше. Недостигот на вода и леб почна повеќе да се чувствува. Загинатите животни пред вратата на куќата започнаа да ги даваат своите вирални ефекти. Во текот на неколкуте минути на престанок со гранатирање, успевавме да наполниме вода, која не беше доволна ниту за пиење бидејќи веќе бевме педесетмина. По неколку денови престој во подрумот, едно ладно и темно утро, една бремена жена ја фатија болки и сите симптоми на породување. Ја сместија во еден агол на собата и по неколку часови таа се породила. Штотуку роденото бебе умре, а жената остана парализирана за цел живот. Додека го пишував ова, жената за која раскажував почина.

Имаше моменти на ужас до 24.5.2001, датум кој ќе го паметам додека сум жива, ден кој започна со застрашувачка бука од гранатирањето, ден кој започна со гладен за леб и жеден за вода стомак, ден кога уште од 9 часот наутро

врискањето стана уште поголемо, кога во подрумот каде што бевме сместени, пукна граната, создаде дим и огин, страшни гласови, викање, барајќи го секој своето дете или деца, мајките, застрашувачки моменти кога гледаш како бегаат педесетмина низ неколку мали скали, низ кои не можеа ниту двајца да поминат и по неколку минути се сместивме во друг подрум и се пребројувавме дали сите останавме живи или не... се плашевме кога ја гледавме крвта како тече како вода и се тешевме дека е доволно што останавме живи, дали има пулс... Чекајте, уште не сум завршила, знам дека чекате да ви кажам колку загинаа. Умреа многу, многу умреа. Во истиот час пукна граната и во друг подрум загинаа десетмина, најстариот 33, а најмладиот 6 месеци. Умре мајка со две деца, умре седумгодишно девојче, ми умре другарка, братучетка ми со која разговаравме за слободата на 2 мај, која ми беше и другарка од одделение, умре тоа амбициозното девојче, кое сонуваше да стане докторка и која уште од 6 одделение говореше француски, кој го научи само од книги, и наставникот по француски ја нарече „кралица на одделението“...

Дојде татко ѝ за да види каква е состојбата во нашиот подрум и одеднаш му дојде веста дека во другиот подрум ќерка му е на умирање и да оди да ја види за последен пат. Момент на кој се сеќавам е како лицето на чичко ми поцрне, како стана темно и како безмоќно стана на нозе и отиде да си ја види ќерката за последен пат. Така и бидна, само што ѝ го погали лицето, таа умре.

Пак не заврши сè бидејќи многу семејства се сместија во друго село, по неколку денови ужас кој го доживевме сите, особено бремените жени. Дојде време да се породи и втората бремена жена од семејството, која се породи и умре заедно со детето. Го доживевме и врвот на ужасот...

Дојде август, се потпиша Охридскиот договор и почнавме да се враќаме во нашите разрушени куќи, без светла. Но, барем немаше војна.

Спомените остануваат. Прашањата се вртат. Кој беше жртвата во овој случај? Кои се криминалците во оваа војна? Кој беше виновен за овој конфликт? Беше ли коректна војна кога загинаа деца?

Јас во мојата глава ги решив овие прашања. Додека го

пишувам ова, се наоѓам во просториите на Здружението за развој на заедници, за меѓуетничка соработка, за соживот меѓу луѓето, без разлика на националност. Со моето учество на тренинзи за мир во Република Македонија јас научив многу, запознав многу Македонки, кај кои не гледам никаква разлика од себе. И тие се луѓе како јас, и тие се погодени од конфликтот, и тие биле жртви на војната како јас. Има од тие кои изгубиле член од семејството исто како јас, и јас со цело срце ги канам да пиеме кафе или кога ме канат, одам со големо задоволство, бидејќи знам дека ние имаме многу заеднички работи, ние сме од ист вид – луѓе. За нас не постои говорот на омраза. Станавме другарки и мислам дека ќе останеме другарки, без разлика на тоа како ќе течат работите бидејќи важно е да имаш другарки, не е важно на која националност ѝ припаѓаат.

На 9 мај 2015 настаните што се случиле во Куманово, откако видовме многу немири, првата личност на која ѝ пишав беше мојата другарка Македонка (Сандра, што се случува). Откако разменивме неколку пораки со Сандра, се почувствував некако олеснето, видов дека нешто политичко се случува таму, а не меѓуетничка војна.

Војната никогаш не била добра. Во војна, според мене, нема победник. Секако дека има само губитници, има жртви, има ужаси, има солзи, има загуби, ништо друго. Се надевам и посакувам секоја млада девојка и секое младо момче, од која било националност да се, Албанци или Македонци, да не растат со говор на омраза, да не воспитуваат генерации кои прават етнички разлики, бидејќи само оној којшто не ја почувствувал војната мисли дека таа не претставува нешто лошо. Тој/таа што го почувствувал/а, знае, разбира дека никогаш не посакува да се случи истото. Не гледам причина и начин да се мрази нечија националност. Секој во овој свет претставува свое психосоцијално мислење, идеја и субјект. Секогаш поаѓам од идејата дека има добри Македонци и добри Албанци. Поединците и тие кои профитираат од создавањето непријателство кон другите, немаат националност. Економијата и економската благосостојба не познава националност. Тешките политички, економски и социјални состојби доведуваат до ширење на конфликтот и за да ѝ служат на каузата на другите, тие го добиваат називот „меѓуетнички конфликт“.

За мене многуетничкото општество има голема вредност, има многукултурни вредности, има многузаеднички вредности, има многу заеднички нешта за кои има простор за дискусија. Животот во мешани средини е предност, луѓето се соочуваат со запознавање на разни култури, имаат можност да научат повеќе јазици. Затоа ние, граѓаните на Република Македонија, особено во етнички мешаните градови, треба да бидеме среќни што живееме во такви средини и да не дозволиме на тешките политички настани и личните профити на политичарите да влијаат на заострување на меѓуетничките односи.

Превод: Крешник Ајдини

Zastrašujuća prošlost

Verime Zimberi-Beluli

Zbrka je trajala mesecima. Spavali smo u strahu, nepoznati ljudi bili su svuda oko naše kuće... Deda je pratio sve moguće vesti na televiziji, i često bi nakon dnevnika tiho govorio: „Nešto loše se sprema“, ili: „Rat je veliko zlo, ne daj bože da to doživimo.“

Svanuo je i taj 2. maj 2001. godine. Negde oko 3 sata po podne počela je pucnjava u vazduh, pucnjava kakvu ja nisam nikada doživela. Kraj naše kuće prolazile su stotine vojnika, krećući se ka brdima u blizini kuće. Ljudi su bili u euforiji zbog toga što se dešavalo, vojnici su pevali patriotske pesme, a ljudi komentarisali kako smo dobili rat i kako smo proglašeni „slobodnom zonom“. Neki stariji, poput mog dede, govorili su da je „rat tek počeo, nismo mi dobili ništa, samo da se ne desi da izgubimo previše“. Drugi maj je prošao u euforiji i s nadom da ćemo sada biti slobodni. Tako je osvanuo i 3. maj... Ujutru smo ustali i spremili se za školu. Deda mi je rekao: „Oko dedino, a da ne ideš danas u školu, jer je juče proglašena slobodna zona i danas čekamo šta će se desiti.“ Da me ne bi uplašio, ništa mi više nije rekao. Ja sam insistirala da idem u školu, jer šta god da se desi, škola će raditi, tako je razmišljala četrnaestogodišnjakinja koja nije imala pojma o tome šta je rat. Spremila sam se i izašla na ulicu da sačekam drugarice iz svog naselja da zajedno krenemo ka školi, kao i svaki drugi dan. Kako smo se okupile i pozdravile jedna drugu, počele smo da raspravljamo o jučerašnjem događaju, o tome kako je to kad se osećaš slobodno, u slobodnoj zoni, i kako ćemo mi, Albanci, ostvariti svoja prava i kako ćemo moći da se obrazujemo na maternjem jeziku...

Kada smo stigli do škole, izašao je direktor i rekao nam: „Škola neće raditi ove sedmice, obavestićemo vas kada počne sa

radom“, i mi smo se vratile kući... Negde oko podneva, na vestima makedonske televizije preneli su vest o ultimatumima Republike Makedonije – da će bombardovati neka sela, među kojima je pomenuto i naše selo Slupčan.

Po dedinoj naredbi spakovali smo nešto odeće, ćebadi i posuđa i otišli kod strica. Smestili smo se u podrum kuće. U tih 20 kvadratnih metara potražili smo sklonište nas pedesetoro, žene, deca i starci. Nadali smo se da ćemo tamo provesti svega nekoliko sati. Kada je prošlo sat vremena otkako smo došli u sklonište, počelo je bombardovanje sela, počev od brda, uključujući i kuće u kojima je, kako je javljeno, poginulo dvoje seljana. Svaki naredni trenutak bio je sve teži. Ja sam sa sobom ponela i školsku torbu, pa sam počela da vodim beleške u svesci koja je ubrzo postala moj dnevnik. Kada je makedonska vojska počela da granatira, počeo je i nemir kod civilnog stanovništva, počeo je strah, plač dece u kolevcu, drhtanje trudnica, nepokretnih staraca, počeo je sav užas. Prošlo je nekoliko dana u granatiranju i bili smo uvereni da ćemo svi umreti, samo se nije znalo kada tačno. Nestašica vode i hrane snažno se osećala. Uginule životinje pred vratima kuće počele su da ostavljaju svoje bakterijske posledice. U svega nekoliko minuta prekida vatre u toku dana uspevali smo da natočimo vode, koje ubrzo nije bilo dovoljno ni za piće, jer nas je tu bilo pedesetoro ljudi. Nakon nekoliko dana zaredom u podrumu, jednog prohladnog i mračnog majskog jutra, jednoj od trudnica krenuli su bolovi i svi simptomi porođaja. Smestili su je u jedan ugao sobe i nakon nekoliko sati je rodila dete. Tek rođeno odojče umrlo je, dok je majka ostala nepokretna za ceo život. U trenutku dok pišem ovaj članak, ta žena je i preminula.

Trenuci užasa i straha sve do 24. 5. 2001, do datuma koji ću pamtiti dok budem živa, datuma koji je počeo sa zastrašujućim zvukom granata, dana koji je počeo sa stomakom gladnim hleba i žednim vode, dana kada je u 9 sati ujutru buka postala još veća kada je u podrumu, gde smo bili sklonjeni, eksplodirala granata. Počelo je da se dimi, čuli su se uplašeni glasovi, uzvici dece koja su tražila majku ili majki koje su tražile decu, užasni prizori pedesetoro ljudi koji beže preko nekoliko malenih stepenika koje ni dvoje ljudi ne može u isto vreme da prođe... Za nekoliko minuta sklonili smo se u neki drugi podrumu i prebrojavali smo se jesmo li svi živi. Strah od prizora krvi koja lije kao voda i olakšanje što je još živ, ima puls... ali čekajte, nisam još završila, znam da čekate da kažem koliko je

bilo mrtvih. Umrlo ih je mnogo. Umrlo ih je mnogo, jer u isto vreme je granata pogodila i drugi podrum, gde je poginulo desetak ljudi, od kojih je najstariji imao 33 godine, a najmlađi šest meseci... umrla je majka sa dvoje dece, umrla je sedmogodišnja devojčica, umrla je i moja drugarica, rođaka sa kojom sam razgovarala o slobodi 2. maja, koja mi je bila rođaka i drugarica iz razreda, umrla je mlada ambiciozna cura koja je želela da postane doktorka, koja je od šestog razreda govorila francuski, koji je sama naučila, iz knjiga, i koju je nastavnik francuskog jezika prozvao kraljicom tog razreda...

Došao je njen otac da proveri kakvo je stanje u našem podrumu i odmah je dobio vest da mu u drugom podrumu umire ćerka i da požuri da je obiđe poslednji put. Pamtim kako se stričevo lice smračilo u tom trenutku, kako je nemoćno ustao i otišao da obiđe ćerku poslednji put. Tako je i bilo, ona je preminula.

I opet to nije kraj. Kad smo nakon nekoliko dana porodično otišli u zaklon u drugo selo, nakon užasa koje smo svi preživeli, došlo i vreme da se porodi druga trudnica u porodici. Ona je na porođaju umrla zajedno sa detetom. Doživeli smo i vrhunac užasa...

Došao je avgust, potpisan je Ohridski sporazum i mi smo počeli da se vraćamo svojim razorenim kućama, bez svetla, ali barem nije bilo ratnih dejstava.

Ostalo je sećanje. Pitanja se nižu. Ko je bio žrtva u ovom slučaju? Ko su zločinci u ovom ratu? Ko je bio krivac za sukob? Je li bila fer borba u kojoj umiru deca?

Ja sam, u svom umu, rešila i ta pitanja. U trenutku dok pišem o ovoj temi nalazim se u prostorijama Društva za razvoj zajednica, za međuetničku saradnju, za suživot među ljudima bez obzira na nacionalnu pripadnost. Učešćem u treninzima za mir u Republici Makedoniji, naučila sam mnogo toga, upoznala sam mnogo drugarica Makedonki, kod kojih ne primećujem nikakvu razliku u odnosu na sebe, i one su ljudi kao i ja, i one su pogođene konfliktom, i one su bile žrtve rata kao i ja, ima i među njima upravo takvih koje su izgubile nekog člana porodice, isto kao i ja, i ja ih svim srcem pozivam da pijemo kafu zajedno, ili kada me one pozovu, idem s punim zadovoljstvom, jer znam da imamo mnogo zajedničkih stvari, da nas povezuje to što smo ljudska bića, za nas ne postoji jezik mržnje, mi smo drugarice i mislim da ćemo i ostati drugarice bez obzira na to kako se stvari budu razvijale, jer je važnije imati drugaricu nego to koje je ona nacionalnosti.

O slučaju od 9. maja 2015. i događajima u Kumanovu, nakon građanskih protesta, najpre sam saznala od drugarice Makedonke (Сандра што се случува).¹ Nakon što smo razmenile nekoliko poruka, osetila sam se nekako lakše, osetila sam da se tu kuva neka politička igra, a ne međuetnički građanski rat.

Rat nikada nije bio dobar. U ratu, po mom mišljenju, nema pobjednika, sigurno ima samo gubitnika, ima žrtava, ima užasa, suza, gubitaka i ničega drugog. Nadam se i želim da nijedna devojka, nijedan momak, bilo koje nacionalnosti, albanske ili makedonske, ne odrasta uz jezik mržnje, da se ne obrazuju generacije koje se etnički dele, jer samo neko ko nije doživeo rat može da misli da on ne predstavlja nešto loše. Neko ko ga je doživeo zna, shvata i ne želi da se ikada dogodi ista stvar. Ne vidim razlog i način da mrzim nečiju nacionalnost. Svaka osoba na svetu predstavlja sopstveno mišljenje, ideje i svoj psiho-socijalni sklop. Svaki put treba da pođemo od ideje da ima i dobrih Makedonaca i dobrih Albanaca, te da pojedinci i profiteri od tuđih neprijateljstava nemaju nacionalnost. Ekonomija i ekonomsko blagostanje ne poznaju nacionalnosti. Teške političke, ekonomske i društvene situacije dovode do otvaranja sukoba koji služe interesima drugih, a zovu se međuetničkim konfliktima.

Za mene je multietničko društvo od velike vrednosti, ono poseduje mnoge kulturne vrednosti, ima mnogo zajedničkih stvari o kojima postoji prostor za diskusiju. Život u mešanoj sredini je prednost, ljudi se susreću sa poznavanjem različitih kultura, teže da poznaju više jezika, stoga i mi građani Republike Makedonije, naročito građani iz etnički mešanih sredina, treba da budemo srećni što živimo u takvom okruženju, ne dozvoljavajući da nam teška politička dešavanja i lični interesi političara utiču na pogoršanje međuetničkih odnosa.

Prevod: Đorđe Božović

---

¹ Mak. Sandra, šta se događa?

Војна е мал збор

Lufta është fjalë e vogël

Rat je mala riječ

Војна е мал збор

Сања Михајловиќ-Костадиновска

Мама ми имаше кажано дека има големи и мали зборови. Учителот Аралампие изгледа само ги знаеше малите оти цело време велеше: да, не и молчи. Ама јас, сепак мислев дека учителот Аралампие е голем човек, оти имаше големо име. Аралампие. Мислиш ќе те голтне со името. Ам. И со очите. Големи како чинии. На училиште сите ме викаа скратено Ице. И јас многу го мразев тоа мало име. „Ице, седи!“ „Ице, подај!“ „Ице, оди по цигари!“ „Ице, ова. Ице, она.“ Кога почна војната, ја прашав мама: „Мамо, а војна е голем или мал збор?“ Мама само ме погали по главата и ми кажа: „Страшен збор е тоа, сине.“ Ама не ми кажа дали е голем или мал. Штом сите зборуваа за него, мора да е голем. Ама мене ми се чинеше некако мал: вој-на. Како иг-ра. Зашто ние децата си играме. Или како змеј. Сега веќе немам змеј, зашто ми се фати на едно дрво и бато не сакаше да се качи да ми го земе и јас три дена плачев. Или како цокле. Зашто еден ден тато цело време врескаше каде му е цоклето, каде му е цоклето, и кога мама донесе една мала даска, јас не можев да се изначудам како може човек да вреска толку многу за една толку мала работа.

Го кажав ова на мама, а таа се насмевна и ми кажа дека малите зборови не се мали затоа што се куси. И ми рече да помислам, на пример, на мама, вода, леб, и дека иако се мали, сепак се многу важни. Мислам дека ѝ поверував, ама една вечер пред спиење си мислев мама да не ги измешала работите, зашто еве сладолед е ем долг, ем голем збор. Или велосипед. Или Гевгелија. Ама потоа помислував на возот што нè носеше во Гевгелија кај дедо, а воз е многу мал збор, може и најмал, ама да не беше возот, ние немаше да можеме да стигнеме кај дедо. Немаше да го сретнеме кондуктерот што секогаш ми

намигнуваше и ме пушташе без карта. Ама еве кондуктер е долг и голем збор. И тежок. И страшен. Може пострашен од војна, ама никој не се плаши од кондуктер, а сите се плашеа од војна. Мислам дека не е мал зашто кога почна војната, учителот Аралампие ни кажа дека ќе трае долго и дека може нема да го завршине одделението. А јас знаев дека многу зборови што се големи траат долго. Како на пример, риболов, приказна, летување. Мислам дека е голем и зашто мама еднаш ми рече да не зборувам за војната, оти тоа било работа на големите. Ама јас и не сакам да зборувам, јас само сакам да ми кажат дали е голем или мал. А тие упорно ми велат, мал си, не треба да знаеш. И јас не знам како да им кажам дека знам дека сум мал, ама дека еден ден ќе бидам голем. И тогаш што ќе правам? Кој ќе ми каже ако не ми кажат сега? Како цело време ми велат дека мора да научам да ги мијам забите, да ги врзувам врвците, да јадам со десна рака, да не зборувам со полна уста, да си го истресам курето кога ќе мочкам. Ме научија на овие работи, а не сакаат да ми кажат за војната. Јас мислам дека ќе чекам да им заврши таа нивна војна и после ќе им кажам убаво. Дека војната е мал збор зашто кога ќе го напишам во тетратката, ни до пола ред не стига.

Lufta është fjalë e vogël

Sanja Mihajloviq – Kostadinovska

Mami më kishte thënë se ka fjalë të mëdha dhe të vogla. Mësuesi Aralampie siç duket i dinte vetëm të voglat, sepse vazhdimisht thoshte: „po“, „jo“ dhe „hesht“. Por, unë, megjithatë, mendoja se mësuesi Aralampie është njeri i madh, sepse kishte emër të madh. Aralampie. Mendon se do të të gëlltis me emrin. Ham. Edhe me sytë. Të mëdhenj si pjata. Në shkollë të gjithë më thirrnin shkurtimisht Ice. Unë shumë e urreja këtë emër të vogël. „Ice, ulu!“, „Ice, jepja!“. „Ice, shko për cigare!“, „Ice, këtë, Ice, atë“. Kur filloi lufta, e pyeta mamin: „Mami, lufta është fjalë e madhe apo e vogël?“ Mami vetëm ma ledhatoi kokën dhe më tha: „Është fjalë e tmerrshme, bir“. Por, nuk më tregoi a është e madhe apo e vogël. Pasi të gjithë flasin për të, duhet të jetë e madhe. Por, mua më dukej disi e vogël: luf-ta. Si lo-ja. Sepse ne fëmijët luajmë. Apo, si balona. Nuk kam më balonë, sepse m’u lidh për një dru dhe vëllai nuk deshi të ngjitet ta marrë dhe unë qava tri ditë me radhë. Apo si plinta. Sepse një ditë të tërë babi pandërprerë bërtiste ku e ka plintën, ku e ka plintën, dhe kur ia sollli mami një dërrasë të vogël, nuk mundesha të besoja se si mund të bërtiste njeriu aq shumë për një gjë kaq të vogël.

Ja thashë këtë mami dhe ajo u qesh dhe më tha se fjalët e vogla nuk janë të vogla sepse janë të shkurtra. Dhe, më tha të mendoj, për shembull, si mami, ujë, bukë dhe se edhe pse janë të vogla, janë shumë të rëndësishme. Mendoj se i besova, por një natë para gjumit mendoja mos mami i ka përzier punët, sepse ja që akullorja është edhe fjalë e gjatë edhe fjalë e madhe. Apo biçikletë. Apo Gjev gjeli. Por, pastaj më kujtohej treni që na çonte në Gjev gjeli te gjyshi dhe tren është fjalë shumë e shkurtër, ndoshta edhe më e shkurtra, por, sikur të mos ishte treni, ne nuk do të mund të shkonim te

gjyshi. Nuk do ta takonim konduktorin i cili gjithmonë ma bënte me sy dhe më lëshonte pa biletë. Mirëpo, ja që konduktor është fjalë e madhe. Dhe, e rëndë. Dhe, e frikshme. Ndoshta më e frikshme se lufta, por askush nuk frikësohet nga konduktori, ndërsa të gjithë frikësoheshin nga lufta. Mendoj se nuk është fjalë e vogël, sepse kur filloi lufta, mësuesi Aralampie na tregoi se do të zgjasë shumë dhe se ndoshta s'do ta përfundojmë klasën. Ndërsa unë e dija se shumë fjalë të cilat janë të gjata zgjasin shumë. Si, për shembull, peshkimi, rrëfimi, pushimi. Mendoj se është e madhe edhe sepse mami më tha të mos flas për luftën, sepse kjo qenka punë e të rriturve. Por, unë nuk dua të flas, unë vetëm dua të më tregojnë a është e madhe apo e vogël. Ndërsa ata me këmbëngulje më thonë, je i vogël, nuk duhet ta dish. Edhe unë nuk e di si t'u them se e di se jam i vogël, por se një ditë do të jem i madh. Dhe, ç'të bëj atëherë? Kush do të më tregojë nëse nuk më tregojnë tani? Si tërë kohën më thonë se duhet të mësohem t'i laj dhëmbët, t'i lidh këpucët, të ha me dorën e djathtë, të mos flas me gojën plot, ta shkundi lucin kur e bëj shurrën. M'i mësuan këto gjëra dhe nuk duan të më tregojnë për luftën. Mendoj të pres t'u përfundojë ajo lufta e tyre dhe pastaj do t'u tregoj unë. Se lufta është fjalë e vogël sepse kur do ta shkruaj në fletore, as gjysmë reshti nuk arrin.

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Rat je mala riječ

Sanja Mihajlović Kostadinovska

Mama mi je rekla da ima velikih i malih riječi. Izgleda da učitelj Aralampije zna samo male jer je cijelo vrijeme vikao da, ne i šuti. Ali, ja sam ipak mislio da je učitelj Aralampije veliki čovjek, jer je imao veliko ime. Pomislio bi da će te progutati imenom. Ham. I očima. Velikim poput tanjura. U školi su me svi zvali skraćeno Ice. A ja sam jako mrzio to malo ime. Ice, sjedi. Ice, dodaj. Ice, idi po cigarete. Ive ovo. Ice ono. Kad je počeo rat, pitao sam mamu: „Mama, je li rat velika ili mala riječ?“ Mama me je samo pomilovala po glavi i rekla: „To je strašna riječ, sine.“ Ali mi nije rekla je li to velika ili mala riječ. Čim svi govore o njoj, mora da je velika. Ali meni se činila nekako mala: rat. Kao igra. Zato smo je se mi djeca igrali. Ili kao zmaj. Sada više nemam zmaja jer mi se zakačio za drvo, a braco se nije htio popeti da ga skine, zbog čega sam plakao tri dana. Ili kao cokla. Zato što je otac jednoga dana cijelo vrijeme urlao gdje mu je cokla, gdje mu je cokla, i kad je mama donijela jednu daščicu, nisam se mogao načuditi kako može čovjek urlati toliko mnogo zbog jedne tako male stvari. Rekao sam to svojoj mami, a ona se osmjehnula i rekla mi da male riječi nisu male zato što su kratke. I rekla mi je da pomislim, na primjer, na mama, voda, kruh, koje su, iako male, ipak veoma važne. Mislim da sam joj povjerovao, ali sam jedne večeri prije spavanja pomislio nije li mama pomiješala stvari jer je sladoled i duga i velika riječ. Ili bicikl. Ili Đevdelija. No, zatim sam razmišljao o vlaku kojim smo putovali djedu u Đevdeliju, a vlak je jako mala riječ, možda i najmanja, ali da nije bilo vlaka mi ne bismo mogli doputovati djedu. Ne bismo susreli ni konduktera koji mi je uvijek namigivao i puštao me bez karte. A evo, kondukter je duga i velika riječ. I teška. I strašna. Možda strašnija od rata, iako se nitko ne boji konduktera, a svi se boje rata. Mislim da rat nije

mala riječ jer kad je doista počeo, učitelj Aralampije rekao nam je da će trajati dugo i da možda nećemo završiti razred. A ja sam znao da mnoge riječi koje su velike traju dugo. Kao na primjer, ribolov, pripovijetka, ljetovanje. Mislim da je velika i zato što mi je mama jednom rekla da ne govorim o ratu, jer je to bila stvar velikih. Ali ja i ne želim govoriti, ja samo želim da mi kažu je li velika ili mala. A oni mi uporno govore, mali si, ne moraš znati. Doista ne znam na koji način im reći kako znam da sam mali, ali da ću jednog dana biti veliki. I što ću tada napraviti? Tko će mi tada reći, ne kažu li mi sada? Kao što mi cijelo vrijeme ponavljaju da moram naučiti prati zube, vezivati vezice, jesti desnom rukom, ne govoriti punim ustima, otresti si pimpek poslije pišanja. Naučili su me sve te stvari, a ne žele mi ništa reći o ratu. Mislim da ću pričekati da završi taj njihov rat nakon kojega ću im lijepo skresati. Da je rat mala riječ jer kad ću ga napisati u bilježnicu neće stići ni do pola retka.

Prevod: Borislav Pavlovski

Prozori

Dritaret

Прозорци

Prozori

Srdan Gagić

„Sjaši s tv-a stoko bezrepa!“ urla otac na bezdušan ravni ekran televizora, s kojeg se krevelje uvijek ista lica što slabo mare za živce mog oca, velikog zelenog guštera koji se razvlači po plišu pozajmljenog dvosjeda i palaca jezikom na virtualne neprijatelje, krklja i rukama grabi u prazno. Posred čela mu iskoči velika pulsirajuća žila, njegovo treće oko što sve vidi i duboko proživljava, migolji se i poskakuje kao gladan crv pod seborejičnim pokrovom, pa psuje i prijeti ovima što ga ne čuju i što se psovki i prijetnji ionako ne plaše.

Onda slušamo isto: deda partizan, on komunista, a mi mu dođemo najslabija karika dostojanstvenog porodičnog stabla koje će s nama konačno istruliti; mi smo gnjile jabuke u zdjeli koje oko sebe šire neumitnu epidemiju propadanja, konačna smrt što decenijama kasni. Na popisu stanovništva insistirao da se u polje nacionalnost napiše: ponosan Jugosloven hrvatskog porijekla sa stalnim prebivalištem u Srbiji. Popisivač je pokušao da mu objasni pravila igre, ali je suočen s gnjevom mog oca odustao od te namjere pa je na svoju inicijativu i iz sitne pakosti upisao kratko: Srbin.

„Vidi ovog što se guzi po cijeli dan na televiziji! Pa koje si ti sad mudo!“ Tako izvaljen na dvosjedu, dok mlati rukama i prijeti kvrgavim kažiprstom, podsjeća na guštera izvrnutog na leđa kojem u suštini – nema pomoći.

„A šta si ti? Moj sine, kurac na biciklu. Kraj.“

**

Pamćenje je uvijek tu negdje. Juče sam se sjetio teških drvenih roletni na Stelinim prozorima, koje nisam volio. Nosile bi mrak u sobu čak i ljeti, a svjetlost bi u tankim ravnima presijecala prostoriju u kojoj bi se od svega jasno vidjele samo čestice prašine što tromo

lebde u vazduhu... Kao mrena su se, jedna za drugom, spuštale i dizale pred mojim očima; djeca vrište iz kolica, roditelji šetaju tromo i pitajući se kakvom su to skičecom čudovištu dali život, domaće se mačke nezainteresovano razvlače po bedemima, a ja ih čas vidim čas ne vidim i za mene su svi oni više slike nego živi. Vidik mi presijeca fantomska roletna, a od sunca kao svici titraju pred okom pjege. Na balkonu, na pretposljednem spratu zgrade, ja sam strano tijelo što ga zemlja nasilno pokušava odbaciti kroz proreze prošlog.

Kao i drugi, morala je poći i Stela i sa njom Maks koji je već sljedećeg dana lipsao negdje u putu. Pakovala je tanjire i escajg, uramljene slike na kojima su se mahom mrštili pokojnici. U prvim godinama rata umro je i djed, neprimjetno i tiho, pa mnogi i danas misle da je živ. Za njim je najviše patila ona, jer je u velikoj prizemnoj kući sa četiri sobe živjela sama s Maksom, koji je od djedove smrti načisto posenilio i često samo stajao okrenut zidu, načuljenog uha i isplaženog jezika, i zurio u nevidljive insekte koji su pred njegovim ćoravim okom ispisivali tajne poruke. Stela je vjerovala da Maks gleda u dedu – čiji se duh, valjda, razvlačio po vanjskom zidu kuće – pa je Maksa od tada posebno tetošila, ali je matorom i umornom psu uglavnom bilo svejedno i čekao je da mu invazija nevidljivih mrava okupira tijelo i oslobodi ga reume i života. „Vratićemo se brzo“, govorila je majka dok su joj grudi ispod lagane košulje drhtale kao u groznici. Berala je knjige koje će ponijeti, no istina je da joj je pred okom bio samo užas neizvjesnosti i da je umjesto slika i naslova na koricama vidjela mutne i mračne vizije budućeg. A ja sam, stojeći na dovratku, gledao u guste, teške zavjese na dvokrilnom prozoru i negdje duboko u sebi bio srećan što one ostaju u toj kući same.

Posljednjih godina Stela je živjela u domu na drugoj obali rijeke, u velikoj kući koja je bila tek nešto mlađa od nje. Mi smo je posjećivali na smjene, svi sem oca, a činilo se nikad dovoljno. Kad god bi se vratila od Stele, majka je bila umorna i ćutljiva. Mogla je osjetiti blizinu njenog kraja na koji nije spremna. Sjela bi za kuhinjski sto i gulila krompire za večeru dok ih ne bi bilo dovoljno da se nahrani pola solitera. Onda bi uzdisala brišući obraze blatnjavim dlanom i niko se ne bi usudio prići da je tješi, jer to se u našoj porodici nije radilo. Prećutno smo vjerovali u ljekovitost suza iako smo s godinama postajali rezistentni na tu medicinu. I mada nismo bili sasvim svjesni razloga majčine patnje, znali smo da utjehe nema,

a valjda je s vremenom i ona dolazila do istog uvida pa je do dana Steline smrti i sama prestala da plače. Na sahrani moje bake majka je čak i pjevala.

Otac bi gundao što se novac troši na Stelino luksuziranje, ali se ono nikad nije dovodilo u pitanje. „Nek se vrati tamo. Beograd nije vaš!“ govorio bi otac i šrmckao iznad svog čaja. „Nek ide tamo, pa tamo nek crkne. Nisam ja Rokfeler.“

I ja sam posjećivao Stelu; kad ne nađem nijedan drugi valjan razlog da izbjegnem povratak kući, odlučio bih velikodušno da je posjetim i provedem još koji sat daleko od svoje kule i njenog nesrećnog ključara. U razlistalom dvorištu doma u kojem su se kao stjenice načičkali ljudi na zalasku, kao posljednji trzaji koji opominju da uskoro nastupa smrt, bilo je nečeg svečanog. Stela, koja je cijelog života vodila bitku protiv mraka svojih teških drvenih zastora, našla se u najsvjetlijoj kući na svijetu. Ali Stelu je mrak opet, nekako, prevario, jer je ubrzo po dolasku u dom skoro potpuno obnevidjela. Njene sive, vodenaste oči postale su slijepe; gledala bi obično ka nekoj nevidljivoj tački koja je sažimala sjećanja kao slike i ona bi ih, valjda, tada i vidjela, negdje unutra, sa skrovite strane. Ja bih joj u pogledu vidio čega ondje možda nije ni bilo: ili je svega toga i bilo u Steli, ali smo mi prestali da je vidimo onog trenutka kada smo napustili zavičaj. Kada se izmjestila iz svoje prirodne scenografije, kad je nestalo velikih mračnih prozora, ucvjetane kecelje i brašnjavog kuhinjskog stola, možda je već tada nestalo Stele, ili je ona za nas ostala sahranjena, zatrpana pod temeljima svog doma, pokopana ispod duda u dvorištu, a na mjesto njenih grudi poboden kalem s kojeg će se neka druga djeca hraniti voćem.

Nisam mnogo razmišljao o njoj, našim susretima i onome što slijedi, ali su se te slike godinama kasnije javljale i iznova ispisivale, i dopisivale, uostalom; um je rado razgrađivao memoriju i falsifikovao sve što je trebalo. Sad mi se čini, tog posljednjeg puta, nekakav mi se drhtaj sjurio duž kičme i poluglasno sam zacvilio. Ili sam samo pomislio *cvili!* dok su nepodmazane šarke zatvarale za mnom kapiju i odradile posao umjesto mene.

Vratićemo se kroz jednu drugu kapiju – majka i ja. „Najbolje bi bilo da se i ne vratite. Beograd nije vaš!“ Više od bolesti koja mu je oduzimala sve više, oca je izjedala činjenica da nikad više neće vidjeti mjesto na kojem je postao moj otac, vojnik, oficir. Za mene, grad u kojem sam se rodio samo je jedan od gradova, nikakva

uspomena, nikakav poznat osjećaj; malo neizvjesnosti i želje da ponovo ugledam Stelinu kuću, mutna nervoza koja prolazi kroz kosti i kičmu i trese mi lijevo stopalo dok prekrštam nogu preko noge. Nepozvani koji ide od jedne tačke do druge, od ne-doma ka ne-domu. Ako nema zavičaja, nema mjesta na svijetu koje bi te vezalo.

Nepoznat čovjek zaliva cvijeće ispod prozora – oni su bijeli, aluminijumski, i sunce se o njih odbija. „Nije Beograd naš!“ odzvanja u glavi očev glas i nešto mi teško gmiže od grudi ka grlu i ja zamišljam oca, malog zelenog guštera kako mi mili po mozgu. Stranac se nadvija nad mirisnim lejama, finim rukavicama skuplja baštenske bube i puca mu kurac i za Beograd i za nas i lijep je, uglađen čovjek i ovdje je da stvori svoj dom. Za neke smo stranci uvijek bili mi, i to je istorija svijeta. „Nije Beograd naš!“ a mi mu se prvim vozom vraćamo. Ondje je otac, u svojoj kuli iz koje ne silazi. Beograd nije njegov i on je veliki zeleni gušter koji će umrijeti bez sunca. Gledam u prozore i više ih ne prepoznajem. Teških drvenih roletni nema i, odjednom, sve je jednostavno bijelo i čisto. Gledam u kuću bez prozora i mislim, sigurno su i oni otišli sa Stelom. Nema ničeg prirodnijeg od toga, šapućem dok gledam kako se tresu majčine mlitave sise.

**

„Sjaši s tv-a stoko bezrepa!“ urla otac na bezdušan ravni ekran televizora. Čudo tehnike sa kojeg se krevetlje oni koji su nas nekad potjerali. Otac ima osamdeset godina i sve je sivo i tiho. Ja imam upola manje i često sjedim pored njega, jer nema drugog mjesta na koje bih otišao. Osamdesetogodišnjaci su kao djeca, a četrdesetogodišnjaci – to je tek ništa, ljudi na sredini – ispred nema još mnogo, a iza mrak. Ocu svake večeri prije spavanja kuvam čaj, kako je majka radila, šoljicu za smirenje, koja ga razgnjevi. Bezrepi se šepure po televizoru, provlače ruke kroz ekran i grabe po sobi šta stignu. Jedna ruka siječe struju, druga zavrće vodu, treća me hvata za gušu i steže. Onda ustanem iz fotelje, nakon što me prvi san izlomio i izmučio, i prelazim u svoju sobu. Ondje se već razbudim pa silom stežem oči i mislim, možda ću tako i umrijeti, ali mi se pred očima kao na kaleidoskopu smjenjuju pogledi što vire kroz teške drvene roletne i najčešće do zore ne uspijem ponovo da zaspim.

Dritaret

Srgjan Gagia

„Zbrit nga televizori oj lopë e gjallë!“ i ulërin babai ekranit të rrafshhtë e pa ndjenja, nga i cili zgërdhien gjithmonë fytyrat e njëjta të cilave s’u bëhet fort vonë për nervat e babait tim, hardhucës së madhe ngjyrë bari që zdërgjahet mbi pelushin e divanit të huazuar dhe u sulet me gjuhë armiqve virtualë, merr frymë me zor dhe përpëlitet me duar e këmbë. Në mes të ballit i del damari i madh që pulson, syri i tij i tretë që sheh gjithçka dhe e ndien me shpirt, përpëlitet e kërcën si krimbi i uritur nën mbulesën nga seborea, dhe shan e i kërcënon këta që s’po e dëgjojnë dhe që ashtu-kështu nuk u frikësohen sharjeve dhe kërcënimeve.

Pastaj përsëritet gjithçka: gjyshi partizan, ai komunist, e ne hallka më e dobët e trungut të denjë familjar i cili me ne do të kalbet përgjithmonë; ne jemi molla të kalbura në pjatë të cilat përreth vetes shpërndajnë epideminë e pashmangshme të shkatërrimit, vdekja përfundimtare që vonohet tash e disa dekada. Gjatë regjistrimit të popullsisë ka këmbëngulur që në rubrikën e përkatësisë kombëtare të shkruajë: jugosllav krenar me origjinë kroate me banim të përhershëm në Serbi. Zyrtari i regjistrimit ka provuar t’ia shpjegojë rregullat e lojës, por me t’u ballafaquar me mllefën e babait tim hoqi dorë nga ai synim dhe me iniciativë të tij e nga ligësia shkroi shkurt: serb.

„Shihe këtë që tërë ditën e kthen prapanicën në televizion! E ti, ç’drejqin je?!“ Ashtu zvarrë në divan, derisa përpëlitet me duar dhe kërcënon me gishtin tregues me gunga, të kujton hardhucën e kthyer në shpinë për të cilën në thelb – nuk ka shpëtim.

„E ti, çka je? Eh bir, mut me lule. Fund.“

**

Kujtimet përherë janë aty pranë. Dje m'u kujtuan roletat e rënda prej druri në dritaret e Stelës, të cilat nuk i doja. Ato sillnin terr në dhomë edhe gjatë verës, e drita në vija të holla e priste dhomën në të cilën mund të dalloheshin qartë vetëm grimcat e pluhurit që ngadalë qarkullojnë pezull në ajër... sikur membrana, njëra pas tjetrës, ngriteshin dhe lëshoheshin përpara syve të mi; fëmijët ulërijnë nga karrocet, prindërit shëtisin pa nxitim dhe e pyesin veten ç'loj bishe paskan lindur, macat e shtëpisë pa kureshtje lëvizin poshtë e lart mureve, e unë herë i shoh herë s'i shoh dhe për mua të gjithë ata janë më shumë imazhe se sa të gjallë. Pamjen ma pret roleta fantazmë, e nga dielli para syrit flaken shkëndijat si xixëllonja. Në ballkon, në katin e parafundit të ndërtesës, unë jam trup i huaj të cilin toka me dhunë përpiqet ta vjellë nga të çarat e të kaluarit.

Si të tjerët, u detyrua të shkonte edhe Stela e bashkë me të edhe Maksi i cili jo më larg se të nesërmen ngordhi diku rrugës. Paketoi pjatat dhe takëmet, fotografitë në kornizë që tregonin mërrolat e të ndjerëve. Në vitet e para të luftës vdiq edhe gjyshi, qetë dhe pa u vërejtur, dhe shumëkush edhe sot e kësaj dite mendon se është gjallë. Për të më së shumti vuajti ajo, sepse në shtëpinë e madhe përdhesë me katër dhoma jetonte vetëm me Maksin, i cili qëkur vdiq gjyshi përnjëherë u plak, dhe shpeshherë vetëm rrinte i kthyer nga muri, me veshët lart e me gjuhën jashtë, dhe ua ngulte sytë insekteve të padukshme që përpara syrit të tij qorr shkruanin porosi të fshehta. Stela besonte se Maksi e shikonte gjyshin – shpirti i të cilit, mbase, zvarritej përgjatë murit të jashtëm të shtëpisë – dhe prandaj që atëherë Maksin e llastonte në veçanti, por qenit plak e të lodhur kryesisht s'i bënte përshtypje dhe priste që invazoni i milingonave të padukshme t'ia pushtonte trupin dhe t'ia hiqte reumën dhe jetën. „Kthehemi shpejt“, thoshte e ëma derisa gjinjtë nën këmishën e hollë i dridheshin si të ishin në ethe. Zgjedhte librat që do t'i merrte me vete, por e vërteta është se përpara syve i shfaqej vetëm tmerri i pasigurisë dhe se në kopertina në vend të imazheve e titujve shihte vegime të turbullta e të errëta të së ardhmes. E unë, duke qëndruar te dera, shikoja perdet e trasha dhe të rënda të dritares dykrahëshe dhe diku thellë në vete isha i lumtur që ato po mbesin vetëm në atë shtëpi.

Viteve të fundit Stela jetonte në një qendër në bregun tjetër të lumit, në një shtëpi të madhe, e cila ishte pak më e re se ajo. Ne e vizitonim me ndërrime, të gjithë pos babait, e dukej thujse kurrë aq sa duhet. Sa herë që kthehej nga Stela, nëna ishte e lodhur dhe e heshtur. Mund ta ndiente afrimin e fundit të saj, për të cilin nuk ishte gati. Ulej pranë tavolinës së kuzhinës, dhe qëronte patate për darkë derisa të mjaftonin për ta ngopur gjysmën e soliterit. Pastaj ofshante duke e fshirë ballin me shuplakën e përbaltur dhe askush nuk guxonte t'i afrohej ta ngushëllonte, sepse kjo në shtëpinë tonë nuk bëhej. Heshturazi besonim në efektin shërues të lotëve edhe pse me kalimin e viteve bëheshim rezistentë ndaj atij bari. Dhe megjithëse nuk e kishim krejt të qartë arsyen e dhimbjes së nënës, e dinim se ngushëllim nuk ka, e mbase me kohë edhe ajo arrinte në këtë përfundim dhe kështu deri në ditën e vdekjes së Stelës nuk qau më. Në varrimin e gjyshes sime nëna madje këndoi.

Babai murmuronte pse po shpenzohen paratë për luksin e Stelës, por kjo gjë kurrë nuk u vë në pyetje. „Le të kthehet atje. Beogradi s’është i juaj!“ thoshte babai dhe frynte hundët mbi çajin e tij. „Le të shkojë atje, dhe atje le të plasë. S’jam unë Rokfeler.“

Edhe unë e vizitoja Stelën: kur nuk gjeja asnjë arsye tjetër të vlefshme për t’i ikur kthimit në shtëpi, vendosja me zemërgjerësi ta vizitoja dhe të kaloja edhe ca orë larg kullës sime dhe portierit të saj fatkeq. Në oborrin e shpupurishur të qendrës në të cilën ishin grumbulluar njerëzit sikur guralecë, si të dridhurat e fundit që paralajmërojnë se së shpejti vjen vdekja, seç kishte diçka solemne. Stela, e cila gjatë gjithë jetës së saj kishte zhvilluar betejën kundër territ të perdeve të saj të drunjta, u gjend në shtëpinë më të ndritur në botë. Por Stelën terri përsëri e mashtrroi disi sepse pak kohe pasi kishte ardhur në qendër gati e humbi të pamurit. Sytë e saj të hirtë, të lagur u bënë të verbër; zakonisht shikonte në një pikë të padukshme e cila i përmbledhte kujtimet si fotografi dhe ajo, mbase, atëherë edhe i shihte, diku brenda, nga ana e fshehtë. Unë në shikimin e saj shihja atë që mbase as nuk ekzistonte: apo gjithçka ekzistonte brenda Stelës, por ne më nuk e pamë në momentin që u larguam nga vendlindja. Kur u zhvendos nga skenografia e saj natyrore, kur u zhdukën dritaret e mëdha të errëta, përparëset me lule dhe tavolina e përmiellur e kuzhinës, mbase atëherë humbi edhe Stela, apo ajo për ne mbeti e varrosur, e ngujuar brenda themeleve të shtëpisë së saj, e groposur poshtë dudës në kopsht,

dhe në vend të gjinje të saj kalemi që nxjerr kokën nga i cili ca fëmijë të tjerë do t'i hanë frutat.

Nuk kam menduar shumë për të, për takimet tona dhe për atë që pason, por krejt këto imazhe shfaqeshin më vonë dhe rishkruheshin, dhe këmbenin letra, ndër të tjera; mendja me ëndje përpunonte kujtesën dhe falsifikonte gjithçka që duhej. Tash më duket, atë herën e fundit, njëfarë drithërime më kaploi poshtë kurrizit dhe me gjysmë zëri cijata. Apo vetëm m'u duk *po cijat!* derisa bagllamët e palyer e mbyllnin portën pas meje dhe e kryenin punën në vend timin.

Do të kthehemi nga një portë tjetër – nëna dhe unë. „Më mirë do të ishte sikur të mos ktheheshit më. Beogradi nuk është i juaj!“ Më shumë se sëmundja e cila po i merrte shumë e më shumë, babanë e mundonte fakti se kurrë më nuk do ta shihte vendin në të cilin u bë babai im, ushtar, oficer. Për mua, qyteti në të cilin u lindi është veç një prej shumë qyteteve, kurrfarë kujtese, kurrfarë ndjesie e njohuri; një fije pasigurie dhe dëshire për ta parë sërish shtëpinë e Stelës, nervoza e mjegullt e cila m'i përshkon eshtrat dhe kurrizin dhe ma dridh këmbën e majtë derisa i kryqëzoj këmbët. I panjohuri që shkon nga një pikë te tjetra, nga jo-shtëpia te jo-shtëpia. Nëse s'ke vendlindje, s'ka vend në botë që mund të të lidhë.

Njeriu i panjohur ujit lulet poshtë dritareve – ato janë të bardha, prej alumini, dhe dielli reflektohet mbi to. „Nuk është Beogradi i yni!“ jehon në kokë zëri i babait dhe një duq më i mblidhet në kraharor drejt fytit e unë e përfytyroj babanë, hardhucën e gjelbër teksa ma përkëdhel trurin. I huaji përkulet mbi lulet plot aromë, me dorëza fine mbledh insekte kopshti dhe fort i kërset edhe për Beogradin edhe për ne, dhe është njeri i bukur, i lëmuar dhe ka ardhur këtu ta krijojë shtëpinë e vet. Për disa, ne ishim gjithmonë të huaj, dhe kjo është historia e botës. „Nuk është Beogradi i yni!“ e ne i kthehemi me trenin e parë. Atje është babai, në kullën e tij nga e cila nuk zbrit. Beogradi nuk është i tij dhe ai është hardhuca e madhe e gjelbër e cila do të vdesë pa diell. I shikoj dritaret dhe nuk po i njoh më. Roletat e rënda prej druri s'janë më dhe, përnjëherë, gjithçka është thjesht bardhë dhe pastër. Shikoj shtëpinë pa dritare dhe mendoj, sigurisht edhe ato kanë shkuar bashkë me Stelën. S'ka gjë më të natyrshme se kjo, pëshpëris derisa shikoj se si dridhen gjinjtë e lëshuar të nënës.

**

„Zbrit nga televizori oj lopë e gjallë!“ i ulërin babai ekranit të rrafshhtë e pa ndjenja. Çudia teknologjike nga e cila zgërdhohen ata që dikur na dëbuan. Babai i u bë tetëdhjetë vjeç dhe gjithçka është e hirtë dhe e qetë. Unë i mbusha sa gjysma e tij dhe shpesh rri pranë tij, sepse nuk ka vend tjetër ku do të kisha shkuar. Tetëdhjetëvjeçarët janë si fëmijë, e katërdhjetëvjeçarët – e kjo është një hiç, njerëzit në mes – përpara s’na ka mbetur shumë, e mbrapa terr. Babait çdo mbrëmje para gjumit i përgatis çaj, siç bënte nëna, një filxhan për qetësim, i cili e tërbon. Lopët e gjalla sillen lart e poshtë në televizion, nxjerin duart nga ekrani dhe rrëmbejnë ç’të mundën. Një dorë ndërpret rrymën, tjetra e ndal ujin, e treta më kap për fyti dhe më shtrëngon. Pastaj ngritem nga kolltuku, pasi më kishte kapluar dhe rraskapitur gjumi i parë, dhe kaloj në dhomën time. Deri atje më del gjumi dhe me forcë i shtrëngoj sytë dhe mendoj, ndoshta ashtu edhe do të vdes, por përpara syve si në kaleidoskop më ndërrohen shikimet të cilat depërtojnë nga roletat e rënda prej druri dhe shpesh s’më merr gjumi deri në agim.

Përkthim: Qerim Ondozi

Прозорци

Срѓан Гагиќ

„Симни се од телевизорот, стоко безопашеста!“ , вреска татко ми во бездушниот рамен екран од телевизорот, од кој се криват секогаш истите лица што слабо се грижат за нервите на татко ми, големиот зелен гуштер кој се развлекува по кадифето на позајмениот двосед и удира со јазикот по виртуелните непријатели, кркори и со рацете граби во празно. Среди челото му излегува големата пулсирачка жила, неговото трето око што сè гледа и длабоко проживува, се помрднува и потскокнува како гладен црв под себореичниот покрив, па пцуе и им се заканува на овие што не го слушаат и што и онака не се плашат од пцовки и закани.

Потоа го слушаме истото: дедо партизан, тој комунист, а ние му доаѓаме како најслаба алка на достоинственото семејно стебло кое конечно ќе изгније со нас; ние сме гнили јаболка во садот кои околу себе ја шират неизбежната епидемија на пропаѓањето, конечната смрт што доцни со децении. На пописот на населението инсистираше во полето националност да се напише - горд Југословен со хрватско потекло, со постојано живеалиште во Србија. Попишувачот се обиде да му ги објасни правилата на игра, но соочен со гневот на татко ми, се откажа од намерата, па на своја иницијатива и поради ситна пакост напиша кратко: Србин.

„Гледај го овој што се тртка по цел ден на телевизија! Па, кој кур си ти сега?!“ Така потпрен на двоседот, додека мавта со рацете и се заканува со искривен показалец, потсетува на гуштер превртен на грб за кој, во суштина, нема помош.

„А што си ти, мој сине? Кур на точак. Крај.“

**

Памтењето е секогаш тука некаде. Вчера се сетив на тешките дрвени ролетни на прозорците на Стела кои не ги сакав. Носеа мрак во собата, дури и во лето, а светлоста во тенки линии ја пресекуваше просторијата во која од сè јасно се гледаа само честичките прашина, што трмаво лебдеа во воздухот... Како мрени, една по друга, се спуштаа и се креваа пред моите очи; децата врескаат од количките, родителите шетаат трмаво и се прашуваат на какво врескаво чудовиште му дале живот, домашните мачки незаинтересирано се развлекуваат по бедемите, а јас час ги гледам, час не ги гледам, и за мене сите тие повеќе се слики отколку живи. Видикот ми го пресекува фантомската ролетна, а од сонцето како светулки ми треперат пегите пред окото. На балконот, на претпоследниот кат од зградата, јас сум туѓо тело што земјата насилно се обидува да го отфрли низ прорезите на минатото.

Како и другите, мораше да појде и Стела, и со неа Макс, кој веќе следниот ден цркнал некаде по пат. Ги пакуваше чиниите и есцајгот, врамените слики на кои се муртеа покојниците. Во првите години од војната умре и дедо, незабележливо и тивко, па многумина и денес мислат дека е жив. По него најмногу страдаше таа, зашто во големата приземна куќа со четири соби живееше сама со Макс, кој од смртта на дедо начисто стана сенилен и само стоеше свртен кон сидот, со начулени уши и исплазен јазик и суреше во невидливите инсекти кои пред неговите ќорави очи испишуваа тајни пораки. Стела веруваше дека Макс гледа во дедо, чијшто дух, белки, се развлекуваше по надворешниот сид на куќата, па Макс оттогаш посебно го негуваше, но на старото и уморно куче, главно, му беше сеедно и чекаше инвазија на невидливи мравки да му го окупира телото и да го ослободи од ревмата и животот. „Ќе се вратиме брзо“, велеше мајка ми, додека градите под лесната кошула ѝ трепереа како во грозница. Ги бираше книгите што ќе ги понесе, но вистина е дека пред очите ѝ беше само ужасот на неизвесноста и дека наместо сликите и насловите на кориците, гледаше матни и мрачни визии на иднината. А јас, стоејќи на доворотникот, гледав во густата тешка завеса на двокрилниот прозорец и некаде длабоко во себе бев среќен што тие остануваат сами во таа куќа.

Последните години Стела живееше во домот на другиот брег на реката, во голема куќа која беше само малку помлада од неа. Ние ја посетувавме во смени, сите освен татко ми, а се чинеше никогаш доволно. Кога и да се вратеше од кај Стела, мајка ми беше уморна и молчалива. Можеше да ја почувствува близината на нејзиниот крај на кој не е спремна. Ќе седнеше на масата во кујната и лупеше компири за вечера додека немаше доволно за да се нахрани половина зграда. Потоа ќе воздивнеше, бришејќи ги солзите со каллива дланка и никој не се осмелуваше да пријде да ја теши, зашто тоа во нашето семејство не се правеше. Премолчено верувавме во лековитоста на солзите иако со години станувавме резистентни на тој лек. И иако не бевме сосема свесни за причината за страдањето на мајка ми, знаевме дека нема утеха, а белки со времето и таа доаѓаше до истиот заклучок, па до денот на смртта на Стела и самата престана да плаче. На погребот на баба ми мајка ми дури и пееше.

Татко ми негодуваше што се трошат пари за луксузирање на Стела, но тоа никогаш не се доведуваше во прашање. „Нека се врати таму. Белград не е ваш!“ велеше татко ми и шмркаше над својот чај. „Нека оди таму, па нека цркне. Не сум јас Рокфелер.“

И јас ја посетував Стела; кога немаше да најдам ни една друга добра причина да го избегнам враќањето дома, ќе одлучев великодушно да ја посетам и да поминам уште некој час далеку од својата кула и нејзиниот несреќен клучар. Во разлистаниот двор на домот, во кој како стеници се начичкале луѓе на залез, како последни треперења кои опоменуваат дека наскоро настапува смртта, имаше нешто свечено. Стела, која цел живот водеше битка против мракот на своите тешки дрвени пердиња, се најде во најсветлата куќа на светот. Но, Стела повторно некако ја излажа мракот, зашто набрзо по доаѓањето во домот речиси сосема ослепе. Нејзините сиви, воденести очи станаа слепи; обично гледаше кон некоја невидлива точка која ги сумираше сеќавањата како слики и таа, веројатно, и тогаш ги гледаше некаде внатре од скриената страна. Јас во тој поглед го гледав она што можеби таму воопшто го немаше или сето тоа и беше во Стела, но ние престанавме да ја гледаме во оној миг кога го напуштивме родниот крај. Кога се измести од својата природна сценографија, кога исчезнаа големите

мрачни прозорци, цветните престилки и брашнестата кујнска маса, можеби уште тогаш исчезна Стела или таа за нас остана погребана, затрупана под темелите на својот дом, закопана под дудинката во дворот, а на местото на нејзините гради -забоден калем од кој некои други деца ќе се хранат со овошје.

Не размислував долго за неа, на нашите средби и на она што следи, но тие слики со години подоцна се јавуваа и одново се испишуваа, и се допишуваа, впрочем, умот радо ја разградуваше меморијата и фалсификуваше сè што треба. Сега, ми се чини, последниот пат некаков трепет ми претрча долж 'рбетот и полугласно зацимолев. Или само помислив: цуу!, додека неподмачканите шарки ја затвораа капијата зад мене и ја одработија работата место мене.

Ќе се вратиме низ една друга капија – мајка ми и јас. „Најдобро би било и да не се вратите. Белград не е ваш!“ Повеќе од болеста која му одземаше сè повеќе, татко ми го јадеше фактот дека никогаш повеќе нема да го види местото на кое стана мој татко, војник, офицер. За мене градот во кој се родив е само еден од градовите, никакви спомени, никакво познато чувство; малку неизвесност и желба повторно да ја видам куќата на Стела, матната нервоза која поминува низ коските и 'рбетот и ми го тресе левото стапало додека прекрстувам нога преку нога. Неповиканиот кој оди од една точка до друга, од „недомот“ кон „недомот“. Ако нема роден крај, нема место на светот кое би те врзало.

Непознат човек ги полева цвеќињата под прозорецот - тие се бели, алуминиумски и сонцето се одбива од нив. „Белград не е наш!“ – одзвонува во главата татковиот глас и нешто тешко ми ползи од градите кон грлото и јас го замислувам татко ми, мал зелен гуштер како ми лази по мозокот. Странецот се надвива над мирисните леи, со фини ракавици ги собира градинарските бубачки и го забеле курот и за Белград и за нас, и убав е, фин човек, и овде е да создаде свој дом. За некои странците секогаш бевме ние, и тоа е историјата на светот. Белград не е негов и тој е голем зелен гуштер кој ќе умре без сонце. Гледам во прозорците и повеќе не ги препознавам. Тешките дрвени ролетни ги нема и одеднаш сè е едноставно бело и чисто. Гледам во куќата без прозорци и мислам: сигурно и тие отишле

со Стела. Нема ништо поприродно од тоа, шепотам додека гледам како се тресат млитавите цицки на мајка ми.

**

„Симни се од телевизорот, стоко безопашеста!“ вреска татко ми во бездушниот рамен екран на телевизорот. Чудо на техниката од кое се криват оние кои некогаш нè протераа. Татко ми има осумдесет години и сè е сиво и тивко. Јас имам двојно помалку и често седам покрај него, зашто нема друго место на кое би отишол. Осумдесетгодишниците се како деца, а четириесетгодишниците – тоа е ништо, луѓе на средина, пред мене нема уште многу, а зад мене мрак. На татко ми секоја вечер пред спиење му варам чај, како што правеше мајка ми, шолја за смирување, која го разгневува. Безопашестите се шепурат по телевизорот, ги провлекуваат рацете низ екранот и грабаат што стигнат по собата. Едната рака ја сече струјата, другата ја исклучува водата, третата ме фаќа за гуша и ме стега. Потоа станувам од фотелјата, откако првиот сон ме скршил и измачил и преминувам во својата соба. Таму веќе се будам, па сосила ги стегнувам очите и мислам можеби така и ќе умрам, но пред очите, како на калеидоскоп, ми се менуваат погледите што сиркаат низ тешките дрвени ролетни и најчесто до зори не успевам повторно да заспијам.

Превод: Иван Шопов

O!

O!

Anela Ilijaš

Pijući kavu i ujedno užurbano hodajući, Fahima je došla do one trafike, jedine trafike u ovom velegradu gdje su se prodavale novine na njezinom materinskom jeziku. Kupivši novine, prošetala je do najbližeg kafića i ušla. Susrevši se pogledom s pogledom konobara, pomalo se glupo osmjehnula, a konobar je hladno upitao: „As always?“ i ona je brzo počela kimati glavom. Odabrala je stolić do prozora, smjestila se i otvorila novine. Konobar je donio veliku šalicu crne kave. Napravila je neodređeni pokret rukom u znak zahvalnosti. Otpila je veliki gutljaj kave i, naslonivši se laktovima na stol, udubila u čitanje novina. Međutim, zureći u novine, osjećala je kako joj se kapci sklapaju i kako god se prisiljavala pročitati barem jedan članak, nije se mogla skoncentrirati. Sasvim bi sigurno zaspala gledajući besmislene nakupine slova u novinama da odjednom iznad svoje glave nije začula nježan glasić koji je recitirao stihove:

„Olovni oblaci otimaju osvit,
Ostavljam ovaj otok.“

Fahima je podigla glavu. Nasuprot nje je sjedila mlada djevojka. Imala je ravnu riđu kosu do ramena, ljepuškastu, još sasvim dječje lice i, Fahima je uštipnula sebe da se uvjeri da ne spava, raznobojne oči: jedno oko plave boje, a drugo - zelene. Fahima je popila još kave.

„Oprostite što sam samo ovako sjela za Vaš stol bez da sam Vas išta pitala. Samo sam primijetila da čitate novine, novine na mojem... Vašem... Našem jez... Dolazite iz bivše Jugoslavije, jel'da?“

„Da“, odgovorila je Fahima i popila još malo kave.

„Ja sam Asja. A-sja. Ja sam pjesnikinja“, veselo se predstavila ridokosa djevojka s jednim plavim, a jednim zelenim okom.

„Fahima. Rekla si da pišeš pjesme?“ odgovorila je Fahima i, otvorivši torbicu, izvadila kutijicu s tabletama. Na kutijici je pisalo „KOFEIN: konzumirati najviše dvije tablete dnevno“.

„Da, pjesme. Moja mama uvijek je ponavljala da ljudi ratuju samo zato što ne čitaju dovoljno poezije.“

Fahima je popila dvije tablete s kavom.

„Iz kojeg ste grada, Fahima?“

„Iz Sarajeva“, rekla je Fahima i izvadila još dvije tablete i popila ih s kavom.

„Iz Sarajeva? Nikad nisam bila u Sarajevu. A ja sam napola Hrvatica, napola Srpkinja. I još sam pjesnikinja. A-sja.“

Fahima je napravila neodređen pokret rukom za konobara i on je donio još jednu šalicu crne kave za Fahimu.

„Napola Hrvatica, napola Srpkinja. Je li zeleno oko srpsko ili hrvatsko?“

Asja se samo nasmijala i prošaptala još nekoliko stihova:

„Ostali ožalošćeni ostaju

Otkrivati otajstvo.“

Fahima je popila još kave i još nekoliko tableta. Pogledala je Asju i rekla:

„Čitala sam da jedan starac iz Vijetnama ne spava već četrdeset godina! Da mi je bar znati njegovu tajnu!“

Asja ju je pogledala svojim zelenim i plavim okom.

„Zašto želite nikad ne spavati? Zašto konzumirate toliko kofeina?“

„Recitiraj mi, molim te, još svoje stihove.“

„Ožednio ocean očajno

Očekuje oazu.

Zašto konzumirate toliko kofeina?“

„Kad je počeo Rat, tek sam završila medicinsku školu. Za medicinsku sestru, znaš? I odlučila sam volontirati. Biti medicinska sestra u vojnom hospitalu. Liječili smo sve vojnike: neovisno o nacionalnosti. Tamo sam svakog dana vidjela sve: izgorjela tijela, tijela bez udova, obezglavljena tijela, smrad, trulež, gnoj... I miris trpkve krvi... Bilo je tako zastrašujuće.... Tako zastrašujuće, tako zastrašujuće.... Mislila sam da neću preživjeti. Da ću u jednom trenutku umrijeti: od groznice. Ali preživjela sam. I onda sam se odselila na drugi kraj svijeta: čim dalje, čim dalje... Ali one strahote rata progone me i ovdje. Svaki put kad zaspim, sanjam ta izgorjela

tijela, tijela bez udova, obezglavljeni tijela, smrad, trulež, gnoj... I miris trpke krvi..."

Fahima je popila još kave i dodala:

„Bojim se zaspati. Shvaćaš? Ako zaspim, opet ću vidjeti to... Bojim se zaspati!“

Asja je slušala odsutno zureći u novine i crtajući u njima prstom krugove.

„Bojim se zaspati“, ponovila je Fahima i popila još jednu tabletu.

Nastavljajući odsutno crtati krugove u novinama, Asja je tiho ispričala, više sebi, nego Fahimi:

„Kad je počeo Rat, ja sam bila još mala. Živjela sam s roditeljima u Hrvatskoj, u malom hrvatskom selu. Tamo su svi bili Hrvati, samo je moja mama bila Srkinja. Kada je počeo Rat, svi Hrvati u našem selu zamrzili su Srbe. Masovno su poludjeli. Došli su k nama i ubili su moju mamu. Mene i tatu čvrsto su zavezali za stolce i prisilili nas da gledamo kako ubijaju mamu... Dugo su ju mučili... Nešto kasnije mog tatu ubili su srpski četnici na bojištu... Jedan - jedan.“

„Tako zastrašujuće...“

„Ocean ohladio

Oprezno, opasno, otrovno... Kad su moju mamu ubijali, ona je vikala. Vikala je: „O-O-O-O!“, ali ljudi obično ne viču tako. Ljudi viču „A-A-A-A!“, a ona je vikala „O-O-O-O!“ Nikad neću shvatiti zašto je vikala O... Zamislite, vikala je O!“

Odjednom se Asja počela smijati. I u dječjem, laganom smijehu Fahima je prepoznala odzvuke bolesnog smijanja. I Fahimi je sve postalo jasno: djevojka je sišla s uma nakon doživljene tragedije. Užasnuto je šapnula:

„Jadno dijete!...“

Asja se prestala smijati i postala vrlo ozbiljna.

„Nisam jedna. Ja sam A-sja. Ja sam pjesnikinja. Moja mama uvijek je ponavljala da ljudi ratuju samo zato što ne čitaju dovoljno poezije.“

Ustala je:

„Moram ići.“

Fahima je napravila neodređen pokret rukom kako bi ju zadržala.

„Čekaj! Bilo mi je tako lijepo ne pričati engleski s tobom u ovom gradu! Napiši mi svoj telefonski broj da se možemo još vidjeti.“

Izvadila je iz torbice penkalu i pružila ju Asji zajedno sa salvetom.

Asja je brzo napisala nešto i vratila je Fahimi. Fahima je uzela u ruke salvetu. Na njoj je pisalo:

„Olovni oblaci otimaju osvit,

Ostavljam ovaj otok.

Ostali ožalošćeni ostaju

Otkrivati otajstvo.

Ožednio ocean očajno

Očekuje oazu.

Ocean ohladio

Oprezno, opasno, otrovno.“

Kad je podigla glavu, Asje već nije bilo.

Te noći Fahima je, napokon, nakon dugog vremena, zaspala i sanjala je ljude svih nacionalnosti: Hrvate, Srbe, Bošnjake, Francuze, Japance, Talijane, Amerikance i svih-svih-svih nacionalnosti kako sjede na podu u krugu, tj. u obliku slova O, a u sredini slova O riđokosu šarenooku pjesnikinju Asju koja čita svoju poeziju.

O!

Anela Ilijash

Duke pirë kafën dhe njëkohësisht duke ecur me nxitim, Fahimja erdhi deri te ai kiosk, deri te i vetmi kiosk në këtë qytet të madh ku shiteshin gazetat në gjuhën e saj amtare. Me ta blerë gazetën, shëtiti deri te kafja më e afërt dhe hyri brenda. Duke u takuar me shikimin e kamarierit, qeshi disi me marrëzi, ndërsa kamarieri e pyeti me gjakftohtësi: „As always?“ dhe ajo shpejt nisi të pohonte me kokë. Zgjodhi tavolinën pranë dritares, u rehatua dhe i hapi gazetat. Kamarieri ia solli një filxhan të madh me kafe të zezë. Bëri një lëvizje të paqartë me dorë në shenjë falënderimi. Rrëkëlleu një gllënjë të madhe kafe dhe, duke u mbështetur me bërrylë mbi tavolinë, u zhyt në leximin e gazetës. Por, pa ia lëshuar sytë gazetës, e ndiente se si kapakët e syve po i mbylleshin dhe sido që mendohej ta lexonte të paktën një artikull, nuk mund të përqendrohej. Sigurisht se do ta kishte marrë gjumi duke shikuar në ata grumbuj të pakuptimtë shkronjash sikur përnjëherë mbi kokën e saj të mos e ndiente zërin e njomë i cili recitonte vargjet:

*„Retë e çelikta rrëmbejnë agimin,
Largohem nga ky ishull.“*

Fahima ngriti kokën. Përballë saj qëndronte një vajzë e re. Kishte flokë të drejta me ngjyrë të kuqe deri te supet, fytyrë të lezetshme, gati fëmijërore dhe Fahimja e pickoi veten të sigurohej se nuk ishte në gjumë, sytë me ngjyrë të ndyrshme: një sy i kaltër, e tjetri – i gjelbër. Fahimja piu edhe një gllënjë.

„Më falni që u ula kështu në tavolinën tuaj pa ju pyetur. Vetëm pashë se po lexonit gazeta, gazeta në gjuhën ti... në gjuhën tu... në gjuhën to... Ju jeni nga ish-Jugosllavia, apo jo?“

„Po“, ia ktheu Fahimja dhe piu edhe pak kafe.

„Unë jam Asja. A-sja. Unë jam poete“, u prezentua plot hare vajza flokëkuqe me një sy të kaltër dhe një të gjelbër.

„Fahima. The se shkruan poezi?“, u përgjigj Fahimja dhe, duke e hapur çantën, nxori një kuti me tableta. Në kuti shkruante „KOFEIN: të konsumohen më së shumti dy tableta në ditë“.

„Po, poezi. Mami im gjithmonë përsëriste se njerëzit luftojnë vetëm sepse nuk lexojnë mjaft poezi.“

Fahimja piu dy tableta me kafe.

„Nga cili qytet jeni, Fahime?“

„Nga Sarajeva“, tha Fahimja dhe nxori edhe dy tableta dhe i piu me kafe.

„Nga Sarajeva? Kurrë s’kam qenë në Sarajevë. E unë jam gjysmë kroate, gjysmë serbe. Dhe plus jam poete. A-sja.“

Fahimja bëri një lëvizje të paqartë me dorë drejt kamarierit dhe ai sollti edhe një filxhan me kafe të zezë për Fahimen.

„Gjysmë kroate, gjysmë serbe. E syri i gjelbër është serb apo kroat?“

Asja vetëm buzëqeshi dhe pëshpëriti edhe disa vargje:

„Të tjerët të trishtë mbesin

Për ta fajësuar fshehtësinë.“

Fahimja piu edhe pak kafe dhe disa tableta të tjera. E shikoi Asjën dhe tha:

„Kam lexuar se një plak nga Vietnami nuk fle tash e katërdhjetë vjet! Ah, sikur ta dija fshehtësinë e tij!“

Asja e shikoi me syrin e saj të gjelbër dhe të kaltër.

„Pse dëshironi të mos flini kurrë? Pse konsumoni aq shumë kafeinë?“

„Më recito të lutem, edhe disa vargje të tua.“

„E mori etja oqeanin tmerrësisht

Pret oazën.

Pse konsumoni aq shumë kafeinë?“

„Kur nisi Lufta, sapo e kisha mbaruar shkollën e mjekësisë. Për motër medicinale, e ke parasysh? Dhe vendosa të bëhesha vullnetare. Të jem motër medicinale në spitalin ushtarak. Kujdeseshim për ushtarët: pavarësisht përkatësisë kombëtare. Atje çdo ditë shihja gjithçka: trupa të djegur, trupa pa gjymturë, trupa pa kokë, kutërbim, kalbje, qelb... Dhe erë gjaku të thartë... Ishte aq e tmerrshme... E tmerrshme, e tmerrshme... Mendoja se nuk do të mbijetoja. Se në një çast do të vdisja: nga ethet. Por

mbijetova. Dhe pastaj u shpërngula në pjesën tjetër të botës: sa më larg, sa më larg... Por tmerret e luftës nuk më lënë rehat sa këtu. Sa herë më merr gjumi, i shoh në ëndërr ata trupa të djegur, trupa pa gjymturë, trupa pa kokë, kutërbim, kalbje, qelb... dhe atë erë gjaku të thartë...“

Fahimja piu edhe pak kafe dhe shtoi:

„Kam frikë nga gjumi. Më kupton? Nëse fle, përsëri do t'i shoh... Kam frikë nga gjumi!“

Asja dëgjonte e përhumbur duke ia ngulur sytë gazetave dhe me gisht vizatonte rrathë mbi to.

„Kam frikë nga gjumi“, përsëriti Fahimja dhe piu edhe një tabletë.

Duke mos u ndalur së vizatuari rrathë në gazeta, Asja rrëfeu qetë-qetë, më shumë për vete se për Fahimen:

„Kur nisi Lufta, unë isha ende e vogël. Jetoja me prindërit në Kroaci, në një fshat të vogël kroat. Atje të gjithë ishin kroatë, vetëm mami im ishte serbe. Kur nisi lufta, të gjithë kroatët në fshatin tim filluan t'i urrenin serbët. U çmendën në mënyrë masive. Erdhën te ne dhe e vranë mamin tim. Mua dhe babin na lidhën fort për karrige dhe na detyruan të shikonim se si po e vrasin mamin... E torturuan gjatë... Më vonë dikur babin tim e vranë çetnikët serbë në fushëbetejë... Një me një.“

„E tmerrshme...“

„Oqeani u ftoh

Kujdesshëm, rrezikshëm, helmueshëm... Kur po e vrisnin nënën time, ajo bërtiste. Bërtiste: „O-O-O-O!“, por njerëzit zakonisht nuk bërtasin ashtu. Njerëzit bërtasin „A-A-A-A!“, e ajo bërtiste „O-O-O-O!“ Kurrë s'kam për ta kuptuar përse bërtiste O... Merreni me mend, bërtiste O!“

Përmjeherë Asja filloi të qeshte. Dhe në buzëqeshjen e lehtë fëmijërore Fahimja dallonte jehonën e të qeshurës së sëmurë. Edhe Fahimes iu bë e qartë: vajzës i kishte ikur truri pas tragjedisë së përjetuar. Plot trishtim pëshpëriti:

„Fëmijë i gjorë!...“

Asja pushoi së qeshuri dhe u bë shumë e vrenjtur.

„Nuk jam e gjorë. Unë jam A-sja. Unë jam poete. Mami im gjithmonë përsëriste se njerëzit luftojnë vetëm sepse nuk lexojnë mjaft poezi.“

U ngrit:

„Më duhet të shkoj.“

Fahimja bëri një lëvizje të paqartë me dorë për ta ndalur.

„Prit! M'u bë shumë qejfi që nuk fola anglisht me ty në këtë qytet! Ma shkruaj numrin e telefonit që të mund të shihemi përsëri.“

Nxori stilolapsin nga çanta dhe ia zgjati Asjës së bashku me një façoletë. Asja shpejt e shpejt shkruajti diçka dhe ia ktheu Fahimes. Fahimja e mori façoletën në dorë. Në të shkruante:

„Retë e çelikta rrëmbejnë agimin,

Largohem nga ky ishull.

Të tjerët të trishtë mbesin

Për ta fajësuar fshehtësinë.

E mori etja oqeanin tmerrësisht

Pret oazën.

Oqeani u ftoh

Kujdesshëm, rrezikshëm, helmueshëm.“

Kur e ngriti kokën, Asja tashmë ishte larguar.

Atë natë Fahimen, më në fund, pas një kohe të gjatë, e mori gjumi dhe ëndërroi njerëz të të gjitha përkatësive etnike: kroatë, serbë, boshnjakë, francezë, japonezë, amerikanë dhe të të gjitha përkatësive etnike të ulur në dysheme në një rreth, pra në formën e shkronjës O, e në mes të shkronjës O poeten flokëkuqe sylarushe duke lexuar poezitë e saj.

Përkthim: Qerim Ondozi

O!

Анела Илијаш

Пијејќи кафе и воедно забрзано одејќи, Фахима дојде до онаа трафика, единствената трафика во овој велеград каде што се продаваа весници на нејзиниот мајчин јазик. Купувајќи весници, прошета до најблиското кафе и влезе. Откако ѝ се сретна погледот со погледот на келнерот, малку глупаво се насмевна, а келнерот студено праша: „As always?“ и таа пребрзо почна да клима со главата. Одбра масичка до прозорецот, се смести и го отвори весникот. Келнерот ѝ донесе голема шолја црно кафе. Направи неопределено движење со раката во знак на благодарност. Отпи голема голтка кафе и, потпирајќи се со лактите на масата, се задлабочи во читањето на весникот. Меѓутоа, зјапајќи во весникот чувствуваше дека клепките ѝ се склопуваат и колку и да се присилуваше да прочита барем една статија, не можеше да се сконцентрира. Сосема сигурно ќе заспиеше гледајќи во бесмислениот куп букви во весникот да не чуеше одеднаш над својата глава нежно гласче што ги речитираше стиховите:

*„Оловни облаци осамнувањето го откреднуваат
Го оставам овој остров.“*

Фахима ја крена главата. Спроти неа седеше млада девојка. Имаше рамна црвена коса до рамена, убавко, сè уште сосема детско лице и, Фахима се штупна за да се увери дека не спие, разнобојни очи: едното око сино, а другото – зелено. Фахима се напи уште од кафето.

„Простете што тукутака седнав на вашата маса без да ве правам. Само забележав дека читате весник, весник на мојот... вашиот... нашиот јаз... Доаѓате од поранешна Југославија, нели?“

„Да“, одговори Фахима и се напи уште малку кафе.
„Јас сум Асја. А-сја. Јас сум поетеса“, весело се претстави црвенокосата девојка со едно сино, а едно зелено око.
„Фахима. Рече дека пишуваш песни?“ одговори Фахима и откако ја отвори торбичката, извади кутивче со таблети. На кутивчето пишуваше „КОФЕИН. Да се конзумираат две таблети дневно“.
„Да, песни. Мајка ми секогаш повторуваше дека луѓето војуваат само затоа што не читаат доволно поезија.“
Фахима испи две таблети со кафето.
„Од кој град сте, Фахима?“
„Од Сараево“, рече Фахима и извади уште две таблети и ги испи со кафето.
„Од Сараево? Никогаш не сум била во Сараево. А јас сум пола Хрватка, пола Србинка. И уште сум и поетеса. А-сја.“
Фахима направи неодредено движење со раката по келнерот и тој донесе уште една шолја црно кафе за Фахима.
„Пола Хрватка, пола Србинка. Дали зеленото око е српско или хрватско?“
Асја само се насмеа и прошепоти уште неколку стихови:
*„Останатите ожалостени остануваат
Да го откријат отајувањето.“*
Фахима испи уште кафе и уште неколку таблети. Ја погледна Асја и рече:
„Читав дека еден старец од Виетнам не спие веќе четириесет години! Само да ја знаев неговата тајна!“
Асја ја погледна со своето зелено и своето сино око.
„Зошто сакате никогаш да не спиете? Зошто конзумирате толку кофеин?“
„Рецитирај ми, те молам, уште свои стихови.“
„*Ожеднетиот океан очајно
Очекува оаза.*“
„Зошто конзумирате толку кофеин?“
„Кога почна војната, само што ја завршив медицинската школа. За медицинска сестра, знаеш? И одлучив да волонтирам. Да бидам медицинска сестра во воената болница. Ги лечевме сите војници независно од националноста. Таму секој ден гледав сè: изгорени тела, тела без раце и нозе, обезглавени тела, смрдеа, гнилеж, гној... И мирис на горчлива крв...

Беше толку застрашувачки... Толку застрашувачки, толку застрашувачки... Мислев дека нема да преживеам. Дека во еден миг ќе умрам од треска. Ама преживеав. И потоа се отселив на другиот крај од светот, што подалеку, што подалеку... Ама тие стравотии од војната ме прогонуваат и овде. Секојпат кога ќе заспијам, ги сонувам тие изгорени тела, телата без раце и нозе, обезглавените тела, смрдеата, гнилежот, гнојот... И мирисот на горчлива крв..."

Фахима се напи уште кафе и додаде:

„Се плашам да заспијам. Сфаќаш? Ако заспијам, пак ќе го видам тоа... Се плашам да заспијам!“

Асја ја слушаше отсутно сурејќи во весникот и цртајќи во него кругови со прстот.

„Се плашам да заспијам“, повтори Фахима и се напи уште една таблета.

Продолжувајќи отсутно да црта кругови по весникот, Асја тивко раскажа, повеќе себеси, отколку на Фатима:

„Кога почна војната, јас уште бев мала. Живеев со родителите во Хрватска, во мало хрватско село. Таму сите беа Хрвати, само мајка ми беше Србинка. Кога почна војната, сите Хрвати во нашето село ги замразија Србите. Масовно полудеа. Дојдоа кај нас и ја убија мајка ми. Мене и татко ми цврсто нè заврзаа за столиците и нè присилија да гледаме како ја убиваат мама... Долго ја мачеа... Нешто подоцна татко ми го убија српските четници на фронтот... Еден – еден.“

„Толку засташувачки...“

„Океанот оладен

Омразно, опасно, отровно...“

„Кога ја убија мајка ми, таа викаше. Викаше: ‚О-О-О-О!‘, ама луѓето обично не викаат така. Луѓето викаат: ‚А-А-А-А!‘, а таа викаше: ‚О-О-О-О!‘. Никогаш нема да сфатам зошто викаше О... Замислете, викаше О!“

Одеднаш Асја почна да се смее. И во детската лесна смеа Фатима препозна одзив на болно смеење. И на Фахима сè ѝ стана јасно - девојката се мрднала од умот по доживеаната трагедија. Ужаснато шепна:

„Кутро дете!...“

Асја престана да се смее и стана многу сериозна.

„Не сум кутра. Јас сум А-сја. Јас сум поетеса. Мајка ми

секогаш повторуваше дека луѓето војуваат само затоа што не читаат доволно поезија.“

Стана:

„Морам да одам.“

Фахима направи неодредено движење со раката за да ја задржи.

„Чекај! Ми беше толку убаво да не зборувам англиски со тебе во овој град! Запиши ми го својот телефонски број за да можеме пак да се видиме.“

Извади од торбичката пенкало и ѝ го подаде на Асја заедно со салфетата. Асја брзо напиша нешто и ѝ ја врати на Фахима. Фахима ја зеде в раце салфетата. На неа пишуваше:

„Оловни облаци осамнувањето го откраднуваат,

Го оставам овој остров.

Останатите ожалостени остануваат

Да го откријат отајувањето.

Ожеднетиот океан очајно

Очекува оаза.

Океанот оладен

Омразно, опасно, отровно.“

Кога ја подигна главата, Асја веќе ја немаше.

Таа ноќ Фахима конечно по долго време заспа и сонуваше луѓе од сите националности: Хрвати, Срби, Бошњаци, Французи, Јапонци, Италијани, Американци и сите, сите, сите националности како седат на под во круг, т.е. во облик на буквата О, а во средината на буквата О црвенкосата шареноока поетеса Асја, која ја чита својата поезија.

Превод: Ѓоко Здравески

Qeni dhe derri

Кучето и свињата

Kuče i prase

Qeni dhe derri

(Katër pamje të një tregim)

Afrim Demiri

1. Prolog fëmijërie

Nuk më rastisi kurrë t'i shihja së bashku një qen dhe një derr. Për as që isha ndonjë njohës i jetës së kafshëve. Çdo herë në fëmijëri më nevrikosnin shakatë rreth kryqëzimit të kafshëve. Epiteti fyes për mushkën më nxiste kundërshti irituese për seksin. Ditët e verës në fshat, iknin nën rrëfimet banale për seksin e kafshëve, madje për seksin e njerëzve me kafshët! Rrëfimet për delet dhe dhitë, m'i sollën pamjet e para të maniakëve seksualë. Fillova t'i shihja njerëzit si vazhdim i natyrshëm i kafshëve.

Në anën tjetër tregimet për qengjin dhe derrin e patën ndarë botën time në dysh, tamam si ndahet lindja dhe perëndimi. Qengji më dukej më ëngjëllor, kurse derri më bastard. Nëpërmjet kafshëve njerëzit cilësonin moralin e karaktereve. Sikur njëra kafshë kishte lindur për një grup të njerëzve, kurse tjetra për grupin tjetër. Njëra kafshë himnizohej e tjetra demonizohej.

Një fotografi e futur në një kornizë të verdhë, ku qengji bëhej kurban në vend të djalit, kishte qëndruar me vite e varur mbi shtratin tim të gjumit. Thika e ngritur në përgatitje të therrjes së djalit, dhe sjellja e qengjit nga një ëngjëll aty pranë, ishte trishtimi im fëmijëror. E pyesja veten se a e kam unë ndonjë qengj shpëtimtar. Kurse derri i fqinjëve serbë, që e shihja nga dritarja e dhomës, me gërgatjet e tij më dukej si diçka e ndyrë, dekor i shëmtuar lëvizës i përditshmërisë sime. Këtë dualizëm animal e prishte tregimi për qenin e Sharrit, si një super racë. Madje emri i tij lliir, mbushte bateritë e mia fillestare të krenarisë së prejardhjes. Dajtë e mi kishte vite që e kultivonin këtë racë. Unë shkoja më shpesh, më shumë për qenin se sa për ta. Besnikëria e qenit në mënyrë naive filloi të zinte vendin e besnikërisë së njeriut. Derri

vazhdoi të ngjallte dyshime tek unë, si një kafshë përjashtuese e kodit biologjik.

Isha në dyshim, nëse dyshimet ndaj tij binin mbi fqinjët serbë, apo ishte e anasjellta, dyshimi ndaj fqinjëve binte mbi derrin.

2. Vrasja e qenve, para vrasjes së njerëzve

Nuk e di a ka ngjarë në ndonjë luftë tjetër, që së pari të vriten qentë e pastaj njerëzit. Këtë praktikë vrastare e zbatuan forcat serbe. Në shtëpinë e dajëve, me të hyrë në oborr, e vranë qenin e Sharrit e pastaj i dëbuan njerëzit. Qeni ishte viktimi e parë. Nuk arriti as të lehte, kur plumbat e shtrinë përtokë. Zjarri i kaploi dy shtëpitë e dajëve duke djegur edhe kujtimet e fëmijërisë sime. Ishin përflakur edhe degët e Mollës së thartë, frutet e së cilës na dukeshin si limonë. Kafshimi i saj na i mbante dhëmbët e mpirë me ditë. Mpirja e pllakosi edhe fshatin atë ditë. Në fshatin fqinj u vranë disa kryefamiljarë pa e ndërruar asnjë fjalë. Ata ishin pleq që nuk braktisën pragun e vet. Njeri prej tyre u dogj në karrocë së bashku me shtëpinë, ishte i palëvizshëm.

U pushkatuan me dhjetëra qen dhe kafshë, si të ishte kjo luftë midis njerëzve dhe kafshëve. Gjithçka dukej e përmbysur, u ndërruan rolet, nuk dihej kush e përfaqësonte anën shtazarake. Plumbat i shpuan tejprtej ekranet e televizorëve, si të ishin robër. Në luftë nuk u vritkan vetëm njerëzit, u vritkan shenjat e jetës. Pulat e një ferme, kukurisnin si të egra në përpjekje për të mbijetuar. Pamjet e absurdit ishin bërë piktura të dhembshme. Rrëfimet për dhunimet e grave dhe vajzave i zëvendësuan rrëfimet për seksin me kafshët nga kohët e fëmijërisë. Unë sërish ndjeva krupë. Lufta më dukej një kafshë me shumë kokë! Shpërthimet majave të Gurinës, nuk dihej nëse vinin nga toka apo nga ajri. Banorët e struktur në kaçuba donin që të ishin bomba të NATO-s, i merrnin si bombone. Nuk besonin se nga fshati fqinj, i banuar me serbë, fluturonin predhat e pastrimit të terrenit. Në fshatin e boshatisur ishte arratisur edhe koha. Oxhaqet mbi shtëpitë e djegura dukeshin si pikëçuditëse të tmerrit. Kundërmimi i kufomave përzihej me aromën e trëndafilave të përgjakur. Fluturimi ngushëllues i fluturave i ruante lëvizjet e vetme normale të ditëve, krahas diellit dhe hënës që rrezonin pikëllueshëm. Gufimi i gjelbërimit ndillte besimin e ringjalljes. Molla e thartë i kishte dështuar frutet. Bashkë me fillimin e shpërbërjes së kufomave edhe lufta po jepte shpirt si një fantazmë. Vdekja e

luftës i përngjante vdekjes së një dinosauri. Vdekje që binte mbi të tjerët. Njerëzit si zogj të trembur u shpërndanë nëpër botë. Pa valixhe ata përngjanin në një statist filmash të hororit.

Në ditën e kthimit ata po ndërronin zhanrin e filmit, disa edhe rolet. Nga fshatrat e zbrazëta ato po urbanizoheshin. Dajët e mi erdhën dhe u vendosën në shtëpinë e fqinjit tim serb. Qeni i vrrarë i Sharrit, po zëvendësohej me derrin. Lufta edhe kafshëve po ua ndërronte pronarët.

Mua po më ndërrohej pamja e përditëshmërisë së dikurshme.

3. Gjuajtësit e derrave

Nuk i njihja dajët e mi, në shtëpinë e fqinjit serb. Portrete të huaja ishin vendosur në korniza të gabueshme. As lëvizjet në oborr nuk dukeshin normale, zërat që i dëgjoja vinin si të pakuptimta. Kur hyra në shtëpi nuk u ndjeva sikur te dajët. Edhe ata nuk ndiheshin si në shtëpinë e vet. Fotot e fqinjëve të ikur kishin mbetur në mur si dëshmi e një kohe që po ikte. Një hapësirë të përbashkët ndanin portretet që lëviznin, me ato në mure. Unë nuk shihja njerëz, shihja portrete. Shtëpitë e djegura u zëvendësuan me shtëpitë e braktisura. Serbët e braktisën qytetin nën pasigurinë e përfundimit të luftës. E çuditshme, shqiptarët nuk mund të jetonin në luftë, kurse serbët në paqe!

Nga tharku i derrave krahas kundërmimit vinte një zhurmë turbulluese. Klithma e tyre të sillte parasysh një mal të dendur dhe një gjueti mbi derrat e egër. Por këta ishin derra të butë, dikush tjetër ishte i egër. Dera e tharkut ishte e hapur dhe derrat po sulmoheshin, po përgjakeshin po vidheshin, po sakatoheshin. Muzgu i ditës së lirisë po paralajmëronte natën e vazhdimet të absurdit vetëm në dimension tjetër. Qentë dhe lopët nuk arritën të mbijetonin në luftë, tani u erdhi radha derrave, ata duhej të vriteshin në kohë paqeje. Veshët u tundeshin si gjethe lakrash të kalbura nga acari, u hiqej dredha në lëkurën e përbaltur derisa ngarkoheshin gjysmë të gjallë nga therrjet, në kamionetat e gjuetarëve urbanë. Në mua përmysej paragjykimi për derrat. Ata përfundonin nëpër skara dhe mishi i tyre filloi të shitej si mish i drerëve. Tjetërsimi i tyre ndodhi edhe pas pjekjes, kështu e kërkonte mbrojtja e moralit religjioz.

Dajët e mi, që nuk e kishin mbrojtur qenin e tyre, nuk e mbrojtën dot as derrin. Derri dhe qeni ishin uvertyra të tmerrit.

Kur përfundoi gjahu mbi derrat, u dëbuan edhe ata nga shtëpia e serbëve. Ajo nuk mund t'iu takonte, as si strehë pikëllimi. Asaj ia kishin vënë syrin tuxharët e lirisë. Në Merdar u hapën sportelet e transaksioneve ndërnacionale. Shtëpitë e serbëve po digjeshin. Një plakë serbe u vra e vetmuar në shtëpinë e saj. E çuditshme pleqtë shqiptarë dhe serbë, më lehtë e përjetuan shtëpinë si varr të vet se sa shpërnguljen. Lufta po vazhdonte vetëm me metoda të tjera. Tani lufta nuk më dukej kafshë, tani ajo u shndërrua në virus. Trenat sërish bartnin njerëz, por tani në kahje tjetër. Ofshamat e njerëzve ishin të njëjtat vetëm tingëllonin në gjuhë tjetër. Në qytetin tim zvogëlohej numri i njerëzve që i njihja, rritej numri i të panjohurve.

Filmit horror i shtohet një episodë.

4. Epilogu i një kohe të përgjakshme

Duhej të kalonte kohë, që vdekja të largohej nga trupi im. Ajo kishte hyrë si frikë dhe i brente qelizat e mia. Ishte bërë si një organ shtesë, si gjaku, si uji. Pa largimin e saj nuk isha unë. Disa i thonin stres postraumatik. Unë u rrita duke dëgjuar rrëfimet për vrasjet, tani po i përjetoja. „E ka zënë gjaku vrasësin“, ishte një frazë, që më ndiqte nga fëmijëria. Edhe në Kanunin e Lekës, nuk e kuptoja, si të zë gjaku i viktimit. Por e kuptoja se gjaku nuk bëhej ujë. Si në balada më tingëllonin fjalët dëftuese për ata që u patën vëllazëruar, duke pirë gjakun e njëri-tjetrit. Për „pobratimët“. Nuk e paramendoja dot si pihej gjaku dhe si krijohej vllazëria nga pikat e gjakut. Tani dëgjohehin rrëfime të tjera, kush ka derdhur më shumë gjak, ndaj kujt. Ishte kohë e përgjakur.

Fytyra e qytetit filloi të bëhej me pasqyra. Fasadat e qelqta tregonin se po vinte një kohë e qelqtë. Shëmbëllima ime në ato fasada shpërfytyrohej. Në to krihnin flokët edhe vajzat e ardhura nga Moldavia. Rrëfimet për seksin me kafshët, për dhunimet u zëvendësuan me tregimet për bordelet. Moldavet e bardha u bënë sinonim i mishit të bardhë. Mua sërish më vërshonte krupa. Dajët nga hiri ndërtuan shtëpitë e reja, por nuk mbanin më qen. Fqinjët serbë nuk u kthyen më. Në shtëpinë e tyre të shitur u ndërtua një rrokaqiell. Në qytet nuk mbeti më asnjë derr. Vdekja filloi të dilte nga unë si fantazma nga Llampa e Alaudinit. Unë duhej ta krijoja përrallën e re, për ta mundur vdekjen.

Unë duhej ta kapërceja vijën e gjakut.

Кучето и свињата (Четири погледи на еден расказ)

Африм Демири

1. Пролог на детството

Ми се немаше случено да видам заедно куче и свиња. Ниту бев некој познавач на животот на животните. Секогаш во детството ме нервираа смешките околу вкрстувањето на животните. Навредувачкиот епитет за мазгата ми предизвикуваше иритирачко спротивставување на сексот. Летните денови на село минуваа под баналните приказни за сексот на животните, дури и за сексот на луѓето со животни! Приказните за овците и козите ми ги доведоа првите претстави за сексуалните манијаци. Почнав да ги гледам луѓето како природен след на животните.

Од друга страна, приказните за јагнето и свињата го поделија мојот свет на два дела, токму како што се дели исток и запад. Јагнето ми личеше на поангелско, додека свињата повеќе како копице. Преку животните го оценуваа моралот на карактерите. Како едно животно да беше родено за една група луѓе, а друго за другата група. Едното животно се воспеваше, а другото се демонизираше.

Една слика ставена во жолта рамка, каде што јагнето одеше курбан наместо синот, стоеше со години закачена над мојот кревет. Кренатиот нож спремен да го заколе детето и доведувањето на јагнето од страна на еден ангел во близина, беше мојот ужас од детството. Се прашував имам ли јас некое јагне спасител? А свињата на нашите соседи Срби, која ја гледав од прозорецот на собата, со нејзиното грофкање ми личеше на нешто валкано, грд подвижен декор на моето секојдневије.

Овој животински дуализам го расипуваше приказната за шарпланинецот, како супер раса. Дури неговоти име Илир ги полнеше моите почетнички батерии на гордоста за потеклото. Моите вујковци со години ја култивираа оваа раса. Јас одев почесто, повеќе за кучето отколку за нив. Верноста на кучето наивно почна да го зафаќа местото на верноста на човекот. Свињата продолжи да ми раѓа сомнежи, како исфрлено животно од биолошкиот код.

Имав двојба, дали сомнежите кон неа паѓаа на соседите Срби, или беше обратно, сомнежите кон соседите паѓаа на свињата.

2. Убиството на кучињата, пред убиството на луѓето

Не знам дали се случило во некоја друга војна прво да се убиваат кучињата, потоа луѓето. Оваа убиствена пракса ја спроведоа српските сили. Во куќата на вујковците, влегувајќи во дворот, го убија шарпланинецот, потоа ги протераа луѓето. Кучето беше првата жртва. Не успеа ниту да залае кога куршумите го легнаа на земја. Огин ги зафати двете куќи на вујковците, горејќи ги и спомените на моето детство. Изгореа и гранките на киселото јаболко, чии плодови ни наликуваа на лимони. Нивното каснување ни ги држеше забите отрпнати цел ден. Отрпнатоста го зави и селото тој ден. Во соседното село беа убиени неколку глави на семејства без да биде изустен ниту збор. Беа стари луѓе кои го немаа напуштено својот праг. Еден од нив беше запален во количка заедно со куќата, беше неподвижен.

Беа стрелани десетици кучиња и животни, како да беше ова војна помеѓу луѓето и животните. Сè беше превртено, се заменија улогите, не се знаеше кој ја застапува страната на животните. Куршумите ги пробива екраните на телевизорите, како да беа заробеници. Во војна не се убивале само луѓе, се убивале знаците на живот. Пилињата во една фарма кукурикаа како диви во обид да преживеат. Призорите на апсурдот станаа болни слики. Говорењето за силувањето жени и девојки го заменија со говорење за секс со животни од детска возраст. Јас повторно почувствував одбојност. Војната ми наликуваше на животно со многу глави! Експлозиите на врвовите на Гурина не се знаеше дали доаѓаат од земја или од воздух. Луѓето пикнати

по шумите сакаа бомбите да се на НАТО, ги гледаа како бонбони. Не веруваа дека од соседното село, населено со Срби, летаа гранатите за чистење на теренот. Во испразнетото село беше избегано и времето. Оџаците над запалените куќи наликуваа на извичници на ужасот. Смрдеата од лешевите се мешаше со мирисот на закрвавените трендафили. Сочувствителниот лет на пеперутките ги одржуваше единствените нормални движења во денот, покрај сонцето и месечината кои тажно зрачеа. Избивањето на зеленилото раѓаше чувство на нов живот. На киселото јаболко не му успеаја плодовите. Заедно со почетокот на распаѓањето на телата и војната испушташе душа, како некој дух. Смртта на војната наликуваше на смртта на еден диносаурус. Смрт која паѓа врз другите. Луѓето како исплашени врапци се разотидоа низ светот. Без куфери, тие наликуваа на филмски статисти во хорор филм.

На денот на враќањето тие го заменуваа филмскиот жанр, а некои и улогите. Празните села се урбанизираа. Моите вујковци дојдоа и се вдомија во куќата на мојот српски сосед. Убиениот шарпланинец беше заменет од свињата. Војната и на животните им ги менуваше сопствениците.

Мене ми се менуваше погледот на некогашното секојдневие.

3. Ловците на свињи

Не ги познавам моите вујковци од куќата на соседот Србин. Туѓи портрети беа ставени во погрешни рамки. Ниту движењата во дворот не изгледаа нормални, гласовите што ги слушав беа неразбирливи. Кога влегов во куќата, не се почувствував како кај вујковци. Ниту тие се чувствуваа како во своја куќа. Сликите на избеганите соседи беа останале на ѕид како доказ на едно време во заминување. Заедничка просторија делеа портретите што се движат, со тие на ѕидовите. Јас не гледав луѓе, гледав портрети. Изгорените куќи се заменија со напуштени куќи. Србите го напуштија градот под несигурноста на крајот на војната. Чудно, Албанците не можеа да живеат во војна, а Србите во мир!

Од свињската штала покрај смрдеата, доаѓаше и збунувачка бука. Нивниот крик предочуваше густа планина и лов на диви свињи. Но, ова беа питоми свињи, некој друг беше див. Вратата од шталата беше отворена, па свињите беа напаѓани, се

раскрвавуваа, се крадеа, се осакатуваа. Муграта на слободниот ден најавуваше ноќ на продолжување на апсурдот, само во друга димензија. Кучињата и кравите не успеаја да преживеат во војна, сега им дојде ред на свињите кои требаше да се убијат во мир. Ушите им се тресеа како скапани од мраз лисја од зелка, им се собираше раскалената кожа додека се товарира полуживи од колењето во камионетите на градските ловци. Во мене потонуваше предрасудата за свињите. Тие завршуваа по скари и нивното месо почна да се продава како еленско месо. Нивното отуѓување се случи и по печењето, така бараше одбраната на верскиот морал.

Моите вујковци, кои не го одбранија своето куче, не ја одбранија ниту свињата. Свињата и кучето беа увертира на ужасот. Кога заврши ловот на свињи, и тие се исфрлија од српската куќа. Таа не можеше да им припадне ниту како засолниште на тагата. Им фати око на трговците на слободата. Во Мердаре се отворија шалтери за меѓународни трансакции. Српските куќи се палеа. Една стара Србинка беше убиена, сама во својата куќа. Чудно, старците Албанци и Срби полесно ја доживеаја куќата како свој гроб, отколку да се иселат. Војната продолжуваше само со други методи. Сега војната не ми личеше на животно, сега таа се претвори во вирус. Возовите повторно пренесуваа луѓе, но сега во друг правец. Лелекањето на луѓето беше исто, само звучеше на друг јазик. Во мојот град се намалуваше бројот на луѓето што ги познавав, се зголемуваше тој на непознати.

На хорор филмот му се додаде една епизода.

4. Епилогот на едно крваво време

Требаше да мине време за смртта да избега од моето тело. Таа беше влегла како страв и ги натежнуваше моите клетки. Стана како дополнителен орган, како крвта, како водата. Без нејзиното отстранување не бев јас. Некои го викаа посттравматичен стрес. Пораснав слушајќи за убиства, а сега ги доживував. „Го стигна крвта убиецот“, беше една фраза што ме следеше од детството. Ниту во Канунот на Лека не разбирав како те стига крвта на жртвата. Но разбирав дека крвта не е вода. Како во балада ми звучеа показните зборови за тие кое се побратимиле пиејќи ја крвта еден на друг. За „побратимите“.

Не можев да замислам како се пие крв и како се создава братство од капките крв. Сега се слушаа други приказни, кој излеал повеќе крв кон кого. Беше крваво време.

Лицето на градот почна да станува со огледала. Стаклените фасади кажуваа дека доаѓа едно стаклено време. Мојот отсјај во тие фасади се преобразуваше. На нив се чешлаа и девојките дојдени од Молдавија. Приказните за сексот со животни, за силувањата се заменија со приказни за борделите. Белите Молдавки станаа синоним за бело робје. Мене повторно ме обземаше одбивност. Вујковците од пепел изградија нови куќи, но не држеа веќе куче. Соседите Срби не се вратија повеќе. На местото на нивната продадена куќа се изгради облакодер. Во градот не остана ниту една свиња. Смртта почна да излегува од мене како духот од Аладиновата ламба. Треба да создадам нова приказна за да ја победам смртта.

Требаше да ја прескокнам крвавата линија.

Превод: Крешник Ајдини

Kuče i prase (Četiri slike iz jedne priče)

Afrim Demiri

1. Prolog iz detinjstva

Nikad u životu nisam video kuče i prase zajedno. Da budem iskren, i nisam neki poznavalac života životinja. Svaki put su me u detinjstvu uznemirivale šale o ukrštanju životinja. Uvredljivi naziv za mazgu mi je izazvao iritirajuću odbojnost prema seksu. Naime, letnji dani provedeni na selu obično su prolazili u banalnim razgovorima o životinjskom seksu, čak i o seksu između ljudi i životinja! Kroz priče o ovcama i kozama stvorio sam u glavi prve slike seksualnih manijaka. Počeo sam da posmatram ljude kao prirodni produžetak životinjske vrste.

S druge strane, priče o jaganjcima i prasićima podelile su moj svet na pola, baš kao što su podeljeni na dve strane istok i zapad. Jagnje mi je uvek izgledalo više andeosko, dok mi se prase činilo više poganim. Pomoću životinja ljudi su procenjivali nečiji moralni status i karakter. Kao da je jedna životinja rođena za jednu grupu ljudi, a druga za drugu. Jedna životinja se, tako, uzdizala u nebesa, a druga demonizovala.

Jedna slika, uokvirena žutim ramom, na kojoj je jagnje bilo žrtvovano umesto dečaka, stajala je godinama obešena iznad mog kreveta. Moja trauma iz detinjstva bio je nož podignut da zakolje dečaka, dok anđeo pod njega donosi jagnje. Pitao sam se imam li ja takvo neko jagnje koje će mene spasiti kada bude trebalo. S druge strane, prase, kod naših komšija Srba, koje sam mogao da vidim sa prozora sobe, činilo mi se kao nešto užasno prljavo, sa onim njegovim groktanjem, kao ružni pokretni dekor moje svakodnevice. Taj životinjski dualizam pokvarila je priča o šarplanincu, kao psu

super rase. Čak mi je i njegovo ime, Ilir, ulivalo prve naboje ponosa zbog porekla. Moji ujaci su već godinama gajili tu rasu psa. I ja sam ih češće posećivao zbog psa nego zbog njih samih. Pseća vernost je, naivno, počela da zauzima mesto ljudskoj vernosti. Jedino mi je prase i dalje pobuđivalo određenu dozu nepoverenja, kao životinja koja predstavlja izuzetak od tog biološkog koda.

Bio sam u dilemi da li mi se to nepoverenje prema prasetu prenosilo i na komšije Srbe, ili je bilo obratno, da mi se nepoverenje prema komšijama prenelo i na prase.

2. Ubistvo pasa, pre ubistva ljudi

Ne znam da li se još u nekom ratu desilo da se prvo ubijaju psi, a zatim ljudi. Tu ubilačku praksu primenjivale su srpske snage. U kući mojih ujaka, na ulazu u dvorište, prvo su upucali šarplaninca, a zatim su prognali ljude odatle. Kuće je bilo prva žrtva. Nije uspelo ni da zalaje, meci su ga oborili. Vatra je zahvatila obe kuće mojih ujaka, paleći i sve moje uspomene na detinjstvo. Gorele su i grane divlje jabuke, voćke koja nam se činila poput limuna. Jedan zagriz i danima bi nam usta bila utrnuti. Trnci su toga dana obuzeli i čitavo selo. U susednom selu je ubijeno nekoliko domaćina bez ijedne reči. Bili su starci koji nisu napustili svoja ognjišta. Jedan od njih je izgoreo u kolicima, zajedno sa kućom, jer je bio nepokretan.

Upucano je na desetine pasa i drugih životinja, kao da je to bio rat između ljudi i zveri. Sve je izgledalo naopako, bile su zamenjene uloge, nije se znalo ko tu predstavlja životinjsku stranu. Meci su prodirali kroz ekrane televizora, kao da su i oni bili ratni zarobljenici. U tom ratu nisu mete bili samo ljudi, kao da su mete bili svi znaci života. Kokoške na jednoj farmi kokodakale su iz sveg glasa, pokušavajući da prežive. Apsurdni prizori postali su bolne slike. Svedočenja o silovanjima žena i devojaka zamenile su priče o seksu sa životinjama iz vremena detinjstva. I ja sam ponovo osetio nagon za povraćanjem. Rat mi se činio poput neke životinje sa bezbroj glava! Nije se znalo da li eksplozije po vrhovima Kamenitih gora dolaze sa zemlje ili iz vazduha. Meštani, koji su se krili po žbunju, priželjkivali su da to budu NATO bombe, za njih su one padale s neba kao bombone. Nisu verovali da to iz susednog sela, naseljenog Srbima, doleću projektili za čišćenje terena. Iz ispražnjenog sela proterano je i vreme. Dimnjaci na spaljenim kućama činili su se poput jezivih uskličnika. Snažan zapah leševa

mešao se s mirisom zakrvavljenih ruža. Jedino je utešni let leptira svedočio o normalnoj smeni dana i noći, pored sunca i meseca, koji su tugaljivo obasjavali zemlju svojom svetlošću. Tek je cvetanje biljaka unosilo veru u mogućnost ponovnog življenja. Ona kisela jabuka nije rodila. S početkom raspadanja leševa i rat je počeo da ispušta dušu poput privida. Odumiranje rata podsećalo je na smrt dinosaura. Smrt koja je pala i sručila se preko drugih. Ljudi su, poput uplašnih ptica, bili rasuti po celom svetu. Bez prtljaga, podsećali su na statiste u horor filmovima.

Na dan povratka promenili su filmski žanr, a neki od njih i uloge. Sišli su iz opustošenih sela i urbanizovali se. Moji ujaci su došli i nastanili se u kući mog komšije Srbina. Onaj upucani šarplaninac zamenjen je sada prasetom. Rat je i životinjama promenio vlasnike.

Meni se promenila slika one nekadašnje svakodnevice.

3. Lovci na svinje

Nisam mogao da prepoznam svoje ujake u kući komšije Srbina. Neke tuđe fotografije stajale su u pogrešnim ramovima. Čak se ni pokreti kroz dvorište nisu činili normalnim, glasovi koje bih čuo dopirali su do mene kao nerazumljivi. Kada sam ušao u kuću, nisam se osetio kao da sam kod svojih ujaka. Ni oni se nisu osećali kao da su u svojoj kući. Slike izbeglih komšija ostale su da vise po zidovima kao svedoci nekog prohujalog vremena. Taj zajednički prostor su sada delili portreti u pokretu sa onima na zidovima. Ja u njima nisam video ljude, video sam pokretne portrete. Spaljene kuće zamenjene su napuštenim kućama. Srbi su otišli iz grada zbog nebezbednosti u suton rata. Začudo, Albanci nisu mogli da žive u ratu, a Srbi u miru!

Iz svinjca je, pored smrada, dopirala i uznemirujuća buka. Krici svinja oživljavali su sliku neke guste šume i lova na divlje veprove. Ali ovo su bile domaće svinje, dok su divlje bile nešto drugo. Vrata od svinjca bila su otvorena i svinje su gađali, ranjavali i ubijali, masakrirali. Sumrak prvog dana u slobodi najavljivao je noć produžetka apsurdna, samo na drugom nivou. Psi i stoka nisu uspeli da prežive rat, sada je došao red na svinje, njih je trebalo ubiti u miru. Uši su im se mrdale kao listovi promrzlog kupusa, nabori na blatnjavoj koži su im nestajali kako su ih polužive utovarali na kamionete gradskih lovaca. Ja sam prevazišao predrasude prema svinjama. Završavale bi na roštilju i njihovo meso je počelo da se

prodaje kao smetina. Njihovo otuđenje se dešavalo čak nakon pečenja, jer su tako tražili čuvari religioznog morala.

Moji ujaci, koji nisu sačuvali svoje kuće, nisu poštedeli ni prase. Prase i kuće bili su uvertira užasa. Kada je završen lov na svinje, i njih su prognali iz kuće Srba. Nije mogla da im pripadne, čak ni kao utešno sklonište. Zapala je za oko trgovcima slobodom. Na Merdarima su otvoreni šalter-kiosci za međunacionalne transakcije. Sada su spaljivane srpske kuće. Jedna srpska starica je ubijena, sama u svojoj kući. Čudno je kako je albanskim i srpskim starcima lakše padalo da im kuće budu grobnice, nego da se presele. Rat se nastavio, samo drugim metodama. Sada više nije izgledao toliko životinjski, sada se pretvorio u virus. Vozovi su ponovo prevozili ljude, ali sada u drugom pravcu. Ljudske patnje bile su iste, samo su sada odzvanjale na drugom jeziku. U mom gradu se smanjio broj ljudi koje sam poznao, a porastao je broj nepoznatih.

Horor filmu dodata je još jedna epizoda.

4. Epilog jednog krvavog vremena

Trebalo je da prođe neko vreme, da smrt nestane iz mog tela. Ušla je u mene poput straha i nagrizala mi ćelije. Postala je poput nekog dodatnog organa, kao krv, kao voda. S njom to više nisam bio ja. Neki su govorili – posttraumatski stres. Odrastao sam slušajući priče o ubistvima, a sada sam ih i doživio. „Odnela je krv ubicu“, bila je izreka koja me je pratila od detinjstva. Nalazila se i u Kanonu Leke Dukadžina, iako nisam nikada razumeo kako tačno krv žrtve može nekoga da odnese. Ali sam shvatao kako krv nije voda. Kao u epskim pesmama, odzvanjale su mi u pamćenju reči kojima ljudi postaju braća tako što ispiju krv jedan od drugoga. Pobratimi. Iako nisam nikada zamišljao kako se tačno pije krv i kako se to stvara bratstvo od kapljica krvi. Sada su se, međutim, mogle čuti drugačije priče – ko je kome prolio više krvi. Bilo je to svakako krvavo vreme.

Lice grada počelo je sve više da liči na ogledalo. Staklene fasade ukazivale su na to da dolazi neko blistavo i šljašteće vreme. Moj odraz u tim fasadama se izmenio. Pred njima su sada popravljale kosu devojke koje su stigle iz Moldavije. Priče o seksu sa životinjama i o silovanjima zamenile su priče o bordelima. Svetlopute Moldavke postale su sinonim za belo meso. Meni se opet povraćalo. Moji ujaci su iz pepela podigli nove kuće, ali nisu više držali psa. Komšije Srbi nisu se više vratili. Na mestu njihove prodane kuće podignut je

soliter. U gradu više nema nijedne svinje. Smrt je počela da izlazi iz mene poput duha iz Aladinove lampe. Morao sam da ispričam novu bajku, kako bih savladao smrt.

Morao sam da pređem tanku krvavu liniju.

Prevod: Đorđe Božović

Ja sam svakog dana sve više nemirna

Unë dita-ditës jam çdoherë e më e shqetësuar
Секој ден сум сè понемирна

Ja sam svakog dana sve više nemirna

Andrea Popov Miletić

Lepo kaže pisac knjige *Jugoslavija, moja dežela*, ko nije bio tamo kad je bio rat, neka čuti, neka ne sere. Evo, ćutaću. Bila sam beli medved. Ili ću pričati samo ono što znam, čega se sećam.

Ujaka su pokupili predveče. Bio je sav zelen. Mama je popizdela na baku što je uopšte otvorila vrata. Baka ga je izljubila tri puta (prvi put da to vidim) i plakala (prvi put da ja znam). Kad je išao napolje uvek je govorio: „Idem u život.“ Pomislila sam kako je ovog puta drugačije. Kad su ga iz Orolika prebacili u Šid, pisala sam mu pismo.

Crtež: uja i njegov drug na tenku, srca, cveće, zastave i veliki natpis Šidlend.

**

Sve je već bilo gotovo i sve je bilo normalno. Išli smo preko, sve je bilo isto. Vojvođansko selo s one strane ogledala. Kuće sa dugačkim tremom, pločice, fasade i velika dvorišta, iza silosi i živina. Kroz sve sobe redom da dođeš do kupatila, miris naftalina i veliki jastuci u sobama. Hladni jorgan kad nalegne preko tebe kao mrtva čovečina. Sve je bilo normalno, samo se nešto krilo iza osmeha. Jasno se sećam bake sa levim zamagljenim staklom naočara. Čoveka bez ruke kako pije pivo ispred dragstora. Devojčice koja je skupljala mirišljave papiriće i pevala Draganu Mirković u helankama. Dok smo igrale lastiš, rekla je: „Silovanje je kad te vežu, pa ti daju da piješ vina i rakije.“ Mame koja je slušala pesmu „Čovek sa sjajem meseca u oku“ i krišom plakala. Sve je bilo normalno, kuće su pokazivale cveće i vez na jastucima. Bili su prazni kao oko iza mutnih naočara. Osmeh su, za druge, okačili kao

cveće. Bili su prazni kao izbušene kuće. Belog medveda su pustili iz kaveza. Ja sam svakog dana sve više nemirna

**

Dok mu je Majka kačila cvet na rever, gledala ga je u oči kao kakvog bludnog sina i oprostila mu mladost ludost.

U jednom trenu, postao je svestan užasa ili mu je tako rekao *body language* trener, tek, gledao je pored, usta skupljenih u grču da se ne zatresu.

Njen bol je apstraktan, izvan našeg poimanja. Njegov stid se materijalizovao i počeo da smrdi kao da je postao svestan gde je bačen. Na isto mesto.

U tom jednom trenutku ona je postala uzvišeno biće, a on ono u šta se ne gleda.

Isključila sam TV. Izvinite što vam nismo poslali nekog boljeg.

Ona ga je gledala pravo u oči kako samo Majka zna.

Ja sam svakog dana sve više nemirna.

**

Od pradede sam nasledila verovanje u vile i loš osećaj za vreme. Pričao je o vetru koji počne da duva na livadi tako da polegne trava i kako su lično njega uhvatile u kolo bosonoge devojke sa dugačkim kosama, jer je ostao predugo na začaranom mestu. Probudio se ispod jednog drveta i više nikada nije dozvolio da ga noć zatekne kraj česme Viline vode. Iz Jasenovca su ih izveli u koloni jednog dana i strpali u voz. Posle svega, mislio je: sigurno nas ne voze na neko lepo mesto. Prateći svoj osećaj za tajming, iskočio je iz vagona negde u Sremu i krio se kod rođake na tavanu, spavao na senu noćima. Lep san, kakav usred onih zagušujućih košmara pradedi nije mogao ni da dođe u podsvest, glasio je ovako: sremskokarlovački Hrvati svojim su potpisima spasili svoje sugrađane iz logora smrti i njihova molba ih je sve oslobodila i poslala kućama. To je bila java. Kad je voz stigao u Sremske Karlovce, prababa je plakala jer su sve komšije stigle, samo se on nije vratio kući. Došao je tek posle nekoliko nedelja, izgledao je tako da su se deca plašila da provire u sobu u kojoj je ležao. Prababa je prodala kuću da bi ga lečila, otišli su pod kiriju, kuvala je za njega supe i razne đakonije, a za decu šta ostane.

Ja sam svakog dana sve više nemirna.

**

Ivana Brlić Mažuranić (bilo je to pre sto godina) mi je pripovedala glasom moje majke u onom malom stanu (bilo je to pre sto života), koji je bio jedna soba podijeljena komodom. Bila sam tad beli medved. Volela sam taj jezik, bio je jednako moj. Taj mi jezik fali kao izgubljeni deo mene, jezik crtača, kvizova i slikovnica. Živela sam tad u Biblioteci „Vjeverica“, a sobu mi je osvetljavala „Svjetlost“ Sarajevo. Samo smo na moru bili srećni. I more smo izgubili. Pamtim mamin izraz lica kad ulazi u hladnu vodu. Još pamtim sreću na maminom licu: pa ti plivaš.

**

Youtube komentari ispod crtanog filma Peppa pig/Praščić Pepa
- Hrvatski

I ako je na hrvatskom ja volim pepu
Ubi hrvata da srbin nema brata
Imam 9 godina i obozavam pepu

**

Gledam dečaka kako se igra i mislim to je život, bahato ruši u trenu sve ono što je dugo i pažljivo gradio. Kroz prozor kola sve crkva do crkve, iglice u travi. Od gore crkva je igla u plastu sena. A nama, dole, crkva je igla. Crkva je igla koja oči bode. Laser brani Sarajevo od dioptrije, piše na reklami za očnu kuću. Mogla si ti da budeš žena koja nostalgично gleda za autobusom i potom nastavlja da cepa drva, a ona da bude ti koja putuješ. Deca spavaju sa crvenom pištaljkom pod jastukom. Bik je daltonista, crvena je tu zbog vas.

**

Juhuhu program za decu
HRT televizija
Prisavlje 3
10000 Zagreb, Republika Hrvatska

Dragi Juhuhuovci,

Zovem se Danica i imam šest godina. Mama mi je pomogla da vam napišem ovo pismo. Gledam vašu emisiju svako jutro pre vrtića. I subotom i nedeljom. Moram da vam kažem da je program

sjajan i najbolji od svega su crtani (koje vi zovete crtići). I TV vrtić je isto super, naročito Krtac i devojka sa narandžastom kosom i priče o devojčici koja se zove Danica kao i ja. Ja živim u Novom Sadu i mi nemamo tako lep program, ali gledam vašu televiziju i sve razumem. Najviše mi se sviđa kada u crtanom ne kažu prase nego praščić i kad pesma o Tomasu ide: vesele su tračnice Tomice i družine i kad čujem vrtuljak umesto vrteška. Bila sam dva puta u Hrvatskoj na moru i teta koja nam je iznajmljivala sobu nam je dala da se igramo u bašti i tamo su rasle narandže i kivi (mislim da je teta rekla ovako: naranče i kivi). Išli smo svaki dan u jednu radnju koja je ista kao Idea kod nas, ali se zove Konzum.

Crtež: Danica i njen brat na Petrovaradinskoj tvrđavi, VOLIMO VAS (L ide na pogrešnu stranu), u uglu mala vila.

**

Imam ćerku Danicu i sina Zorana, verujem u vile i patim za morem. Bivši muž otišao za Slovačku da radi. Kaže da je najstariji tamo. Sve neka deca iz finih kuća. Mere mu vreme na pokretnoj traci. Niko mi nije poginuo u ratu. Zaobišli su me geleri, masovne grobnice, silovanje, ludilo, humanitarna pomoć i to da me neko zove polutankom/četnikom/ustašom/balijom. Majka mi je umrla odmah posle rata kao jedna od tihih, nevidljivih žrtvava svega što se desilo. Ujak se vratio sa fronta i nikad više nije ni reči progovorio o tome. Mi nam više ne znači isto, meni i njemu.

Ratišta su nam danas kao stolovi pisaca u spomen-sobama, ne možemo da zamislimo da je neko na njima pucao ili pisao. Kao jezik koji uporno ide na mesto gde je nekad bio zub, misao ide na prazno mesto koje je opustošila smrt. More nam više nije isto, ni dovoljno plavo, propusti ga kroz filtere, pojačaj boje. Da li si iskusio šta znači biti čovek sve dok nisi ubio nekog lošeg, sve dok nisi spasao nekog dobrog? Nemamo tako jak mikroskop koji bi nam rekao šta to postajemo posle smrti, objašnjavam detetu. Ali golim okom vidimo ko seje smrt i ne činimo ništa, to sam prećutala. Ima dana kad živimo u koncentracionom logoru Zemlja. A opet ima dana kada svuda prodiru „odbljesci normalnosti“ i život teče dalje sa letnjim hitovima i bosim nogama što vire iz kolica u prolazu, drugarice teše jedna drugu po klupama na keju, a oblaci na štapićima su u našim rukama. Mudro drveće nečujno baca semenje da ga na nogavicama nosimo dalje, da putuje sa nama i da se ponovo rodi. Jutro je i deca

piške u mlazevima, stvarajući privid potoka i protočnosti prirode. Golub grlenim glasom ponavlja svu dosadu ove planete. U gradu koji nije na moru možemo kožu namazati kremom za sunčanje, mirisati sopstveno rame i ljubiti ga kao novorođenče.

Sa kraljevskoplavom zavesom na glavi naležemo u krivini Jergović i ja, čvrsto ga držim u rukama. Dok autobus krivuda čitam kako dečaku zbog vožnje utroba hrli napolje. Ispred prihvatnog centra koji je nekad bio klanica, na putu između železničke i autobuske stanice Šid, deca migranata puštaju zmajevе. Šidani se žale da im migranti kradu po prodavnicama i plaše decu. Smetlište gori, to je smeće onih što žive u svojim kućama. Šidlend.

„Znamo kako se stranci ponašaju (...) Šta će raditi u slobodno vreme bez kontrole? Kod nas su i šestogodišnjaci navikli da idu kući sami iz obdaništa, mame će sa plašiti za njih“, kaže inicijatorica peticije protiv srpskih radnika u Slovačkoj.

Sinoć sam sanjala kako po mraku šetamo kraj mora, a ljudi iskaču iz ruševina i teraju nas metlama. Strahovi u mraku, ne od životinja, već od ljudi, od njihovih loših namera. Čovek ima više zlih namera od životinje, čija jedina zla namera može biti da te pojede. Evo, doktore, završavam, ovo je kraj. U mraku su nam sve ulice one u kojima ćemo biti opljačkani, silovani, ubijeni. Predugo? Rekli ste da zapišem sve što mi se mota po glavi. Sve je to samo Vaša projekcija, vidite, uzrok sveg Vašeg nezadovoljstva... kaže mi psihoterapeut kojeg sanjam, jer pravi mnogo košta, a zna se da je najbolje ići privatno.

Unë dita-ditës jam çdoherë e më e shqetësuar

Andrea Popov Miletiq

Mirë thotë autori i librit *Jugosllavija, moja dežela*, kush nuk ka qenë atje gjatë luftës, le të heshtë, le të mos hajë mut. Mirë, pra, s'po flas. Isha arushë e bardhë. Apo do të flas vetëm për atë që di, vetëm ajo që më kujtohet.

Dajën e morën buzë mbrëmjes. Ishte bërë krejt jeshil. Mami ishte tërbuar me gjyshen se e kishte hapur derën. Gjyshja e puthi tri herë (hera e parë që po shihja diçka të tillë) dhe qau (hera e parë që unë di për këtë). Sa herë dilte jashtë, thoshte: „Po shkoj në jetë“. M'u duk se kësaj radhe ishte ndryshe. Kur nga Oroliku e zhvendosën në Shid, i shkrova letër.

Vizatimi: daja dhe shoku i tij mbi tank, zemra, lule, flamur dhe një mbishkrim i madh Shidlend.

**

Gjithçka tashmë kishte mbaruar dhe gjithçka ishte normale. Shkonim matanë, gjithçka ishte njëjtë. Fshati i Vojvodinës nga ajo anë e pasqyrës. Shtëpi me veranda të gjata, pllaka, fasada dhe oborre të mëdha, mbrapa hambarë dhe bagëti. Kalon nëpër secilën dhomë për të shkuar në banjo, aroma e naftalinës dhe jastëkë të mëdhenj në dhoma. Jorgani i ftohtë kur zë vend mbi ty si një kufomë trupmadhe. Gjithçka ishte normale, vetëm se diçka fshihej mrapa buzëqeshjeve. Më kujtohet mirë gjyshja me xhamin e majtë të avulluar të syzeve. Njeriu pa një dorë teksa pi birrë përpara dyqanit. Vogëlushja që mblidhte letra aromatike dhe këndonte këngët e Dragana Mirkoviqit, me çorape të gjata. Derisa luanim me llastik, tha: „Dhunim është kur të lidhin, dhe pastaj të japin të pish

verë e raki". Mami që dëgjonte këngën „Njeriu me shkëlqimin e hënës në sy" dhe qante fshehurazi. Gjithçka ishte normale, shtëpi me lule e jastëkë të qëndisur. Ishin boshe si syri mbrapa syzeve të mjegulluara. Buzëqeshjen, për tjetrin, e kishin varur siç varen lulet. Ishin boshë sikur shtëpitë e zhbiruar. Arushën e bardhë e kishin liruara nga kafazi. Unë dita-ditës jam çdoherë e më e shqetësuar.

**

Derisa Nëna ia kapte lulen për jake, e shikonte në sy si një kopil dhe ia fali rininë e shthurur.

Në një çast, e kuptoi tmerrin apo, siç i kishte thënë trajneri i *body language*, shikoi anash, gojëmbyllur në ngërç se mos i dridhen buzët.

Dhimbja e saj është abstrakte, përtej kapshmërisë sonë. Turpi i tij u materializua dhe nisi të kundërmonete kur e kuptoi se ku e kishin hedhur. Në po të njëjtin vend.

Në atë çast ajo u shndërrua në qenie madhështore, e ai në atë në të cilën nuk shikohet.

E ndala televizorin. Kërkojmë falje që nuk ju kemi dërguar ndonjë më të mirë.

Ajo e shikonte drejt në sy ashtu siç di vetëm Nëna.

Unë dita-ditës jam çdoherë e më e shqetësuar...

**

Nga stërgjyshi kam trashëguar besimin në zana dhe ndjenjën e keqe për kohën. Fliste për frymën e cila nis të fryjë në livadh dhe bari përkulet, dhe se si atë vetë e kishin zënë në valle vashat këmbëzbathura me flokë të gjatë, sepse kishte mbetur shumë gjatë në një vend të magjepsur. U zgjua poshtë një peme dhe më kurrë nuk lejoi që ta zë nata buzë kroit të Ujit të Zanave. Nga Jasenovaci një ditë i nxorën në kolonë dhe i futën në tren. Tek e fundit, mendoj: sigurisht nuk po na çojnë në ndonjë vend të bukur. Duke e ndjekur ndjenjën e tij për tajming, kërceu nga vagoni diku në Srem dhe u fsheh te një kushërirë në tavan, e natën flinte mbi sanë. Gjumi i mirë, i cili në mes të atyre maktheve ngulfatëse stërgjyshit as që mund t'i shkonte në ndër dije, tingëllonte kështu: kroatët e Sremski Karlovcit me nënshkrimet e tyre i shpëtuan bashkatdhetarët e tyre nga kampet e vdekjes dhe lutja e tyre i çliroi të gjithë dhe i dërgoi nëpër shtëpitë e tyre. Kjo ishte zhgjëndrra. Kur treni mbërriti në

Sremski Karlovci, stërgjyshja qau sepse të gjithë fqinjët e saj kishin ardhur, vetëm ai nuk ishte kthyer në shtëpi. Erdhi vetëm pas disa javësh, dukej ashtu që fëmijët frikësoheshin të shikonin në dhomën ku ai lëngonte. Stërgjyshja e shiti shtëpinë për ta shëruar, morën shtëpi me qira, i gatuate supa e llojloj ushqimesh, e për fëmijët ç'të tepronte.

Unë dita-ditës jam çdoherë e më e shqetësuar.

**

Ivana Brlj Mazhuraniq (ishte kjo qe njëqind vjet) më rrëfente me zërin e nënës sime për atë banesë të vogël (ishte kjo qe njëqind jetë), e cila ishte një dhomë e ndarë me komodinë. Atëherë isha arushë e bardhë. Më pëlqente ajo gjuhë, ishte imja gjithashtu. Ajo gjuhë më mungon si pjesë e humbur imja, gjuha e filmave të vizatuar, e kuizeve dhe e librave me vizatime. Jetoja atëherë në Bibliotekën „Ketri“, e dhomën ma ndriçonte „Drita“ e Sarajevës. Vetëm në bregdet ishin të lumtur. Edhe detin e humbëm. Më kujtohet shprehja e fytyrës së mamit kur futet në ujin e ftohtë. Ende më kujtohet lumturia në fytyrën e mamit: ti paske mësuar not.

**

Komentet në Youtube poshtë filmiit të vizatuar Peppa pig/
Derrkuci Pepa - kroatisht

Edhe pse është në kroatisht, unë e dua pepën

Kroatin me e vra, që serbi mos me pasë vëlla

Jam 9 vjeç dhe e adhuroj pepën

**

E shikoj vogëlushin teksa loz, dhe mendoj kjo është jetë, pa pikë halli në një çast shkatërron gjithçka që ka ndërtuar shumë gjatë dhe me kujdes. Nga dritarja e kerit kishë pas kisha, gjilpëra në bar. Nga lart kisha është gjilpërë në mullarin e sanës. E për ne, poshtë, kisha është gjilpërë. Kisha është gjilpërë që t'i shpon sytë. Laseri mbron Sarajevën nga dioptria, shkruan në një reklamë të një optike. Mund të ishe ti ajo grua e cila me nostalgji shikon drejt autobusit dhe pastaj vazhdon të çajë dru, e ajo të jetë ti që udhëton. Fëmijët flenë me pipëzën e kuqe poshtë jastëkut. Demi është daltonist, e kuqja është këtu për ju.

**

Programi për fëmijë Juhuhu
Televizioni HRT
Prisavlje 3
10000 Zagreb, Republika e Kroacisë

Të dashur juhuhu,

Quhem Danica dhe jam gjashtë vjeç. Mami më ka ndihmuar ta shkruaj këtë letër. E shikoj emisionin tuaj çdo mëngjes para se të shkoj në çerdhe. Edhe të shtunave dhe të dielave. Më duhet t'ju them se programi është i mrekullueshëm dhe më i miri prej tyre është filmi i vizatuar (të cilin ju e quani i animuar). Edhe TV çerdhja gjithashtu është super, sidomos Urithi dhe vajza me flokë ngjyrë portokalli dhe rrëfimet për vajzën e cila quhet Danica si unë. Unë jetoj në Novi Sad dhe ne nuk kemi program aq të mirë, por unë e shikoj televizionin tuaj dhe kuptoj gjithçka. Më së shumti më pëlqen kur në filmin e vizatuar nuk thonë derrkuc, por gic, dhe kur kënga për Tomasin thotë: hekurudhat e Tomkës janë plot hare, dhe kur dëgjoj rrotullimë në vend të ringeshpilit. Dy herë kam qenë në Kroaci në bregdet dhe teta e cila na lëshonte dhomën me qira na la të loznim në kopsht ku rriteshin portokallët dhe kivit (më duket se teta tha kështu: portokalla dhe kivi). Çdo ditë shkonim në një dyqan i cili është i njëjtë si Idea te ne, por quhet Konzum.

Vizatimi: Danica dhe vëllai i saj në Kalanë e Petrovaradinit, JU DUAM (A-ja shkon në anën e gabuar), në kënd një zanë e vogël.

**

Kam një vajzë me emrin Danica dhe një djalë me emrin Zoran, besoj në zana dhe vuaj për detin. Ish-bashkëshorti ka shkuar të punojë në Sllovaki. Thotë se është më i moshuari atje. Krejt të rinj nga shtëpitë e mira. Kohën ia masin me shiritin lëvizës. Askush s'më ka vdekur në luftë. Më anashkaluan predhat, varrezat masive, dhunimet, çmenduria, ndihma humanitare dhe që dikush të më quajë magjupe/çetnike/ustashe/balicë. Nëna më vdiq menjëherë pas lufte si njëra prej viktimave të heshtura, të padukshme të krejt asaj që kishte ndodhur. Daja u kthye nga fronti dhe kurrë më nuk e tha asnjë fjalë për këtë. Ne nuk e ka më kuptimin e njëjtë, as për mua as për të.

Vatrat e luftës tani na janë bërë si tavolinat e shkrimtarëve

nëpër dhoma-muze, nuk mund ta marrim me mend që dikush ka qëlluar apo ka shkruar mbi to. Si gjuha e cila me ngulm shkon në vendin ku dikur ishte dhëmbi, mendimet shkojnë në vendin bosh të cilin e ka shkretuar vdekja. Deti më nuk na duket njëjtë, as mjaft i kaltër, fute nëpër filtra, shtoji ngjyra. E ke provuar ndonjëherë se ç'do të thotë të jesh njeri para se ta vrisje një njeri të lig, apo ta shpëtoje një të mirë? Nuk kemi mikroskop aq të fuqishëm i cili do të na tregonte se në çka shndërrohem pas vdekjes, i shpjegoj fëmijës. Por me sy shohim kush mbjell vdekje dhe nuk bëjmë asgjë, këtë pjesë nuk e thashë. Ka ditë kur jetojmë në kampin e përqendrimit të quajtur Tokë. E nganjëherë ka ditë kur gjithandej depërtojnë „shkëndijat e normalitetit“ dhe jeta vazhdon me hitet e verës dhe me këmbë të zbathura të cilat varen nga karrocet që kalojnë pranë, shoqet ngushëllojnë njëra-tjetrën në bankina të pendës, e retë në shkoptha janë në duart tona. Druntjtë e urtë heshturazi hedhin farën që me këmbët e pantallonave ta çojmë më tej, të udhëtojnë me ne dhe të lindë përsëri. Është mëngjes dhe fëmijët pshurren në përrenj duke krijuar imazhin e rrjedhës dhe të rrjedhshmërisë së natyrës. Pëllumbi me zërin grykor e përsërit gjithë monotoninë e kësaj planete. Në qytet i cili nuk është në bregdet mund ta lyejmë lëkurën me krem për rrezitje, t'i marrim erë supit dhe ta puthim si një foshnje e sapolindur.

Me perden e kaltër mbretërore në kokë marrim kthesën Jergoviqi dhe unë e mbaj fort në duar. Derisa autobusi merr kthesa, lexoj se si fëmijës për shkak të vozitjes zorrët duan t'i dalin jashtë. Përpara qendrës së pritjes e cila dikur ishte therrtoe, në rrugën ndërmjet stacionit hekurudhor dhe stacionit të autobusit Shid, fëmijët e emigrantëve lozin me gjita. Banorët vendas ankohen se emigrantët po vjedhin në dyqane dhe po i frikësojnë fëmijët. Mbeturinat digjen, janë këto mbeturina të ayre që jetojnë në shtëpitë e tyre, Shidlend.

„E dimë se si sillen të huajt (...) Ç'do të bëjnë në kohë të lirë pa kontroll? Te ne edhe gjashtëvjeçarët janë mësuar të kthehen vetë në shtëpi nga kopshti, nënat do të frikësohen për ta“, thotë iniciatorja e petitionit kundër punëtorëve serbë në Sllovaki.

Mbrëmë kam parë ëndërr sikur po shëtisnim në errësi buzë detit, e njerëzit ia behin nga rrënojat dhe na përzënë me fshisa. Frika në errësi, jo nga kafshët, por nga njerëzit, nga qëllimet e tyre të këqija. Njeriu ka më shumë qëllime të këqija se kafsha, derisa

qëllimi i saj i vetëm i keq mund të jetë të të hajë. Qe, doktor, po e mbaroj, ky është fundi. Në errësirë i kemi të gjitha ato rrugë në të cilat do të na plaçkisin, të na dhunojnë, të na vrasin. Shumë gjatë? Ju më thatë të shkruaja gjithçka që më sillet nëpër kokë. Krejt kjo është veç projekcioni Juaj, shikoni, pasojë e krejt pakënaqësisë Suaj... më thotë psikoterapeuti të cilin e shoh në ëndërr, sepse ai i vërteti kushton shumë, e dihet që te privati është më së miri.

Përkthim: Qerim Ondozi

Секој ден сум сè понемирна

Андреа Попов Милетик

Убаво вели писателот на книгата „Југославија, моја дежела“, кој не бил таму кога беше војната, нека молчи, нека не сере. Еве, ќе молчам. Бев бела мечка. Или ќе зборувам само за она што го знам, на што се сеќавам.

Вујко ми го собраа предвечер. Целиот беше зелен. Мама попизде на баба што воопшто ја отвори вратата. Баба го бакна трипати (првпат го гледам тоа) и плачеше (првпат јас да знам). Кога одеше надвор, секогаш велеше: „Одам во живот.“ Помислив дека овој пат е поинаку. Кога од Оролик го префрлија во Шид, му пишав писмо.

Цртеж: вујче и неговиот другар на тенк, срциња, цвеќе, знамиња и голем натпис „Шидленд“.

**

Сè веќе беше готово и сè беше нормално. Одевме отаде, сè беше исто. Војводинското село од онаа страна на огледалото. Куќи со долг трем, плочки, фасади и големи дворови, позади силоси и живина. Низ сите соби по ред за да дојдеш до тоалетот, мирис на нафталин и големи перници во собите. Студен јорган кој налегнува преку тебе како мртво човечиште. Сè беше нормално, само нешто се криеше зад насмевката. Јасно се сеќавам на бабата со лево замаглено стакло на очилата. На човекот без рака како пие пиво пред драгсторот. На девојченцето кое собираше миризливи хартијки, ја пееше Драгана Мирковиќ во хеланки. Додека игравме ластик, рече: „Силување е кога ќе те врзат, па ти даваат да пиеш вино и ракија.“ На мајката која ја слушаше песната „Човек са сјајем

месеца у оку“ и кришум плачеше. Сè беше нормално, куќите покажуваа цвеќе и вез на перниците. Беа празни како окото зад матните очила. Насмевката за другите ја закачуваа како цвеќе. Беа празни како продупчените куќи. Белата мечка ја пуштија од кафезот. Јас секој ден сум сè понемирна.

**

Додека мајка му ставаше цвет на реверот, го гледаше во очи како некаков блуден син и му ја прости младоста - лудоста.

Во еден миг стана свесен за ужасот или така му рече тренерот по „*body language*“, само гледаше настрана, со усни склопени во грч за да не се затресат.

Нејзината болка е апстрактна, надвор од нашето поимање. Неговиот срам се материјализира и почна да смрди како да стана свесен каде е фрлен. На истото место.

Во тој еден миг таа стана возвишено суштество, а тој она во што не се гледа.

Го исклучив телевизорот. Извинете што не ви испративме некој подобар.

Таа го гледаше право во очи како што само мајка знае.

Јас секој ден сум сè понемирна.

**

Од прадедо ми го наследив верувањето во вили и лошото чувство за време. Зборуваше за ветерот кој почнува да дува на ливадата така што ја легнува тревата и како лично него го фатиле на оро босоноги девојки со долги коси, зашто останал предолго на маѓепсано место. Се разбудил покрај едно дрво и никогаш повеќе не дозволил ноќта да го затекне крај чешмата на Вилина вода. Од Јасеновац го извеле во колона еден ден и го пикнале во воз. После сè, мислел: сигурно нè возат на некое убаво место. Следејќи го своето чувство за тајминг, излегол од вагонот некаде во Срем и се криел кај роднините на таван, спиел на сено со ноќи. Убавиот сон, каков што среде оние загушувачки комшари на прадедо ми не можел да му дојде ни во потсвеста, гласел вака: сремскокарловските Хрвати со своите потписи ги спасиле своите сограѓани од логорот на смртта и нивната молба ги ослободила сите и ги испратила дома. Тоа било јаве. Кога возот стигнал во Сремски Карловци,

прабаба ми плачела зашто сите комшии стигнале, само тој не се вратил дома. Дошол дури по неколку недели, изгледал така што децата се плашеле да сирнат во собата во која лежел. Прабаба ми ја продала куќата за да го лечи, отишле под кирија, варела за него супи и разни јадења, а за децата што ќе остане.

Јас секој ден сум сè понемирна.

**

Ивана Брлик Мажураниќ (беше тоа пред сто години) ми раскажуваше со гласот на мајка ми во оној мал стан (беше тоа пред сто животи), кој беше една соба поделена со комода. Бев тогаш бела мечка. Го сакав тој јазик, беше еднакво мој. Тој јазик ми фали како изгубен дел од мене, јазик на цртаните филмови, квизовите и сликовниците. Живеев тогаш во Библиотеката „Верверичка“, а собата ми ја осветлуваше „Светлост“ Сараево. Само на море бевме среќни. И морето го изгубивме. Го памтам изразот на лицето на мајка ми кога влегува во студената вода. Уште ја памтам среќата на лицето на мама: „Па, ти пливаш“.

**

Јутјуб коментари под цртаниот филм „Perpa pig“/„Прасето Пепа“ - хрватски

„I ako je na hrvatskom ja volim peru.“

„Ubi hrvata da srbin nema brata.“

„Imam 9 godina i obozavam peru.“

**

Го гледам момчето како си игра и мислам - тоа е живот, арогантно го урива за миг сето она што долго и внимателно го градел. Низ прозорецот на автомобилот сè црква до црква, иглички во тревата. Од горе црквата е игла во пластот сено, а нам долу црквата ни е игла. Црквата е игла која боде очи. „Ласер го брани Сараево од диоптрија“, пишува на рекламата за очна клиника. Можеше ти да бидеш жената која носталгично гледа по автобусот и потоа продолжува да цепи дрва, а таа да биде ти која патуваш. Децата спијат со црвено свирче под перницата. Бикот е далтонист, црвената е тука за вас.

**

„Јухуху“ програма за деца
ХРТ
„Присавје“ 3
10 000 Загреб, Република Хрватска

Драги Јухухуховци,

Се викам Даница и имам шест години. Мама ми помогна да ви го напишам писмово. Ја гледам вашата емисија секое утро пред градинка. И во сабота и недела. Морам да ви кажам дека програмата е сјајна и најдобра од сите цртани (кои вие ги викате „цртиќи“). И ТВ градинката исто е супер, особено Кртац и девојката со портокалова коса и приказните за девојчето кое се вика Даница, како и Јас. Јас живеам во Нови Сад и ние немаме толку убава програма, но ја гледам вашата телевизија и разбирам сè. Најмногу ми се допаѓа кога во цртаниот филм не велат прасе туку прашчиќ и кога песната за Томас оди: „vesele su tračnice Tomice i družine“ и кога ќе чујам „вртуљак“, место „вртешка“. Бев двапати во Хрватска на море и тетката која ни ја изнајмуваше собата нè пушти да си играме во дворот и таму растеа портокали и киви (мислам дека тетката рече вака: наранче и киви). Одевме секој ден во една продавница која е иста како „Idea“ кај нас, но се вика „Конзум“.

Цртеж: Даница и нејзиниот брат на Петроварадинската тврдина, VOLIMO VAS (L оди на погрешната страна), во аголот мала вила.

**

Имам ќерка Даница и син Зоран, верувам во вили и страдам за морето. Поранешниот маж отиде за Словачка да работи. Вели дека е најстар таму. Сè некои деца од фини куќи. Му го мерат времето на подвижна лента. Никој не ми загина во војната. Ме заобиколија шрапнелите, масовните гробници, силувањето, лудилото, хуманитарната помош и тоа некој да ме вика полутанка/четник/ушташ/балија. Мајка ми умре веднаш по војната како една од тивките, невидливи жртви на сè што се случи. Вујко ми се врати од фронтот и никогаш повеќе не кажа ни збор за тоа. Ние повеќе не значи ништо, за мене и за него.

Боиштата денес ни се како масите на писателите во спомен-собоите, не можеме да замислиме дека некој на нив пукал или пишувал. Како јазик кој упорно оди на местото каде некогаш имало заб, мислата оди на празното место кое го опустошила смртта. Морето повеќе не е исто, ни доволно сино, пушти го низ филтри, засили ги боите. Дали си искусил што значи да се биде човек сè додека не си убил некој лош, сè додека не си спасил некој добар? „Немаме толку добар микроскоп кој би ни кажал што стануваме по смртта“, му објаснувам на детето. „Но со голо око гледаме кој сее смрт и не правиме ништо“, тоа го премолчив. Има денови кога живееме во концентрациониот логор на Земјата. А пак има денови кога секаде продираат „одблесците на нормалноста“ и животот тече понатаму со летните хитови и босите нозе што висат од количките во преминот, другарките се тешат една со друга по клупите на кејот, а облаците на стапчињата се во нашите раце. Мудрите дрвја нечујно фрлаат семе да го носиме и понатаму на ногавиците, да патува со нас и повторно да се роди. Утро е и децата мочкаат во млазови, создавајќи привид на поток и проточност на природата. Гулабот со грлат глас ја повторува сета досада на оваа планета. Во градот кој не е на море можеме да ја намачкаме кожата со крем за сончање, да го мирисаме сопственото рамо и да го бакнуваме како новороденче.

Со кралскосината завеса на главата се навалуваме во свиокот Јерговиќ и јас цврсто го држам во раце. Додека автобусот кривулка, читам како на момчето поради возењето утробата му лета надвор. Пред прифатниот центар кој некогаш бил кланица, на патот помеѓу железничката и автобуската станица „Шид“ децата на мигрантите пуштаат змејови. Шигани се жалат дека мигрантите им крадат по продавниците и ги плашат децата. Губриштето гори, тоа е е губрето на оние што живеат во своите куќи. Шидленд.

„Знаеме како се однесуваат странците(...) Што ќе прават во слободно време без контрола? Кај нас и шестгодишниците се навикнаа да одат дома сами од забавиште, мајките ќе се плашат за нив“, вели иницијаторката на петицијата против српски работници во Словачка.

Синоќа сонував како по мрак шетање покрај морето, а луѓето излегуваат од урнатините и нè бркаат со метли. Стравови

во мракот, не од животни, туку од луѓе, од нивните лоши намери. Човекот има повеќе лоши намери од животните, чија единствена зла намера може да биде да те изеде. Еве, докторе, завршувам, ова е крај. Во мрак сите улици ни се оние во кои ќе бидеме ограбени, силувани, убиени. Предолго? Рековте да запишам сè што ми се мота во глава.

„Сето тоа е само Ваша проекција, гледате? Причина за сето Ваше незадоволство...“, ми вели психотерапевтот кој го сонувам, зашто вистинскиот чини многу, а се знае дека е најдобро да се оди на приватно.

Превод: Иван Шопов

Ime oca – crtica

Emri i babait – vizë

Име на таткото – цртичка

Ime oca – crtica¹

Milan Vorkapić

Jučer sam se vratila iz Srbije, te zemlje mraka, četnika, mržnje i prasića. Evo još nisam raspakirala ni stvari, ni dušu. Još sam sva zbrčkana, a moram se srediti. Najprije moram odnijeti aparat da mi razviju slike... nije mi dovoljno samo u kompjuteru. Može mi pasti sistem pa ću opet biti bez oca. Zar opet u formularima stavljati crticu umjesto imena oca?

**

Tu nekakovu Borču jedva sam našla. Taksi nisam smjela koristiti, jer sam upozorena da će me ta beogradska fukara odrati do kože. Čuveni su po tome čak i ovdje kod nas. U Borči sam izašla po nekoj odokativnoj procjeni jednog starijeg gospodina:

„Ah, devojkco. Ovde ti nazivi ulica i ne znače nešto. Znete li koja je kafana ili stovarište u blizini?“

Na kiosku mi objašnjavaju da sam trebala izaći jednu stanicu ranije. No, bez obzira na to, bila sam zadovoljna. Otkako sam izašla iz vlaka, tražila autobus i putovala za tu Borču, imala sam neku nelagodu, čak se osvrkala provjeravajući prati li me tko. Začudo, nitko me nije zaklao, pa čak ni uvrijedio, uprkos mojoj ijekavici. Cijelo vrijeme sam iz Zagreba vježbala: „levo“, „hleb“, „mleko“, „gde“, „bioskop“... Uzalud. Čim sam izašla na kolodvoru, upitala sam:

„Gospon, prosim vas...“

I što je interesantno, do sad nisam sreła nijednog četnika... ili se vješto kriju. Osjetili me, pročulo se da dolazim. Čak ova žena ljubazno izlazi iz kioska i pokazuje prečicu kako se ne bih vraćala

---

1 Priču je izabrao tim *Biber*.

autobusom tu jednu postaju... stanicu... valjda. Poput upornog lovca, tako sam se i ja pješice primicala svojoj lovini. Na banderi pribijen komad daske na kojoj je ručno napisano „deveta ulica“... Latinicom?! Steglo mi se grlo: to je to. Višednevnu znatiželju sad mi naglo potisnuo strah i nelagoda. Samu sebe tjeram da izdržim i ne odustanem od avanture. Šarolike kuće: velike omalterisane i sa željeznom ogradom, nezavršene, parkirani skupi i jeftini auti, čak jedan traktor, hrpe pijeska i dasaka, veš na žici, mješalice, makadam. Pratim brojeve. Kako se primiče 39, počinju mi i koljena sitno drhtati, izdaje me i srce - nenormalno udara... A da odustanem?... Ipak sam se trebala javiti pismom, provjeriti želi li on taj susret, saopćiti mu da postojim. Evo 37... sad će 39. Ne mogu tvrditi da je kuća; ozidano prizemlje od sivih betonskih blokova, umjesto krova po ravnoj ploči zategnut veliki najlon pritisnut daskama i tim jeftinim sivim blokovima. U jedan blok usadena letva s TV antenom. Ispred kuće mješalica pokrivena najlonom, havarisan „jugo“ također pokriven najlonom... Jesu li i oni obučeni u najlonsko odijelo? U dvorištu nikoga. Kao tuđim nogama idem betonskom stazom do poluotvorenih vrata... Nema zvona, kucam na mutno staklo.

**

„Razumijem ja tebe, djevojko, ali razumi i ti mene. Normalno je da tražiš ćaću. Normalno, velim, ali da mi tako nepoznata baneš u kuću i kažeš da si mi ćer... To je... to je baš bez osnova. Točno je da sam se u mladosti volio s Ankicom... tvojom materom. I jako mi je ža' što je umrla... baš mi je iskreno ža', njesam zna za to. A to što ti je rekla, ne vjerujem da je istina. Ne more biti istina, razumiješ? A da ti pravo velim, Ankicu sam jako i iskreno volijo, pobjega sam zbog nje iz JNA, rizikova vojni sud. A ona, neka ti je mati, ali ti moram to reći, nije bila vjerna... Varala me, imala nekoga još... Eto, zato ti ja ne vjerujem, curo moja draga. I to je njezino neko varanje, vjeruj ti meni, bilo baš gadno. Ne morem ti sve pričati, nije red; 'ćer mi možeš biti...“

„Pa, ja vam i jesam 'ćer.“

„A uuu! Što si navalila: 'ćer, pa 'ćer! Nije ti ovo turska serija, pa da tek tako odednom iskoči ti ćaća, brat, sestra... Ja ti ljepo velim da to ništa ne priznam, jerbo imam svoje muke i nevolje previše. A i sirotinja sam ti, sirotinja. Bolje odaberi za ćaću nekoga bogatoga.

Za tvoju mater neću da čujem. Pokoj joj duši, ali bolje ne zaslužije, vjere mi. Ako si popila sok...“

„Dobro. Otići ću, ali Vas molim da mi kažete zašto mislite da vas je majka iznevjerila. Samo to i odmah idem i više me nećete nikad vidjeti.“

„Slušajdere ti, djevojko! Reću ti još to... pa... Evo vako. Bijo ja u JNA u Sloveniji. Napali nas Slovenci 27.06.91. na aerodromu Cerklje. Ispališe desetak granata na nas... Branili smo se, ne vjerujući da neko naš more pucati na nas. Tvoji Rvati počeli masovno dezertirati, samo ih nestaje. I mene zvali i objasnili mi kako pobjeći; mislili da sam njev. Što zbog stra od toga rata, što zbog Ankice, ‘edne noći se i ja izvučem i pobjegnem. Četvrtkom nas napali, a ja dezertira u petak veče. Iako je bilo samo desetak kilometri do rvacke grance, cjelu subotu sam se krijo i puza. Kad sam, u neđelju, nekako došao u moje mjesto, znao sam da ne smijem kući, jer me, možda, čeka milicija, a i u Rvackoj se počelo naveliko pucati. Odlučim da idem kod Ankice u selo, tu mi nekako bilo najsigurnije, a i srce me vuklo. ‘Edva se nako u uniformi nekako provučem do njezina sela, u pondiljak rano javim se samo nekom Goranu Kuji i odem njeznoj kući... I znaš li što sam naša, djevojko? Otškrinuta vrata, nikoga nema, a unutra namješten sto za dvoje. I to onako... svečano: bjeli stolnjak, cvjeće i svijeća, dvije kristalne čaše, dva pladnja, čevapi... Muzika tijano svira... Mora da joj je taj bijo jako važan kad ga je tako carski dočekivala dok sam se ja tuka na aerodromu. Mene nikad nije tako dočekivala, da znaš... Možda ti je taj otac?... Povučem se tijano ka’ što sam i doša. Priznajem ti da su me suze i bjes gušili... Štoš... Možda je tako bilo i najbolje, jer da sam ih naša’, njesam siguran što bi se desilo. Možda bi i krv pala, jer sam je zbilja volijo. Eto... to ti je to...“, uzdahnu Mile.

Djevojka se poče smijati nekim gorkim smijehom koji preraste u jecaje. Čovjek je smrknuto promatrao ne znajući što činiti. Počuta, pa šupljim glasom protisnu:

„Za po sata mi se vraćaju žena i sin... Nebi volijo da... da... da te nađu.“

Ona zajedno s maramicom iz torbice izvadi nekoliko listova:

„Eh, tata, tata“, uzdahnu prekorno ga pogledavši uplakanim očima, otvarajući malu bilježnicu. „Ovo je mamin dnevnik. Pročitat ću ti dio... pa ti onda odluči. Brzo ću... Evo, mislim da je najbolje od... od... evo odavde:

Nedjelja, 16.06.91. – Napisala pismo u Dojčland. Lijep sunčan dan. Dolazila tetka. Ove budale i dalje kao ratuju, pa kao nešto se mire. Ako se bene smire i ja ću se smiriti. Kakve sam sreće, Mile će mi prvi nastradati.

Ponedjeljak, 17.06.91. – Danas radila poslije podne. Prije podne sišla do trgovine. Više i ne trebam pitati, Goran Kuja mi kaže da nemam pošte. Neki čiča iz Donjih Strnovaca nakupovao punu prikolicu brašna, soli, riže, salame, keksa, makarona, šećera, baterije, toaletni papir, pivo, vino, slaninu, brdo konzervi. Naručio kod Kuje 50 litara petroleja. Miki ga pitao što će mu to, da ne otvara dućan u Strnvcima. A čiča će: „Krvavi rat je počeo, djeco.“ Miki se i dalje sa njime šegači: „Pa što će ti onda pivo i vino? Da nećeš četnike gađati flašama?“ A on će: „Čiča je, sinko, edan rat preživio pa zna da te svaka vojska ostavi na miru ako imaš što za popiti.“ Svi su se smijali, samo meni nije do smija. Kud baš da počne rat kad je Mile u vojsci. Ima li on sad neko pivo ili konzervu? Svi psuju JNA, a ja vjerujem u nju i vjerujem da će mi se on vratiti.

Utorak, 18.06.91. – Večeras sam gledala dnevnik. Svi su poludili. Ja nikako ne mogu razumjeti zašto se ti neki sitni problemi moraju rješavati ratom. Zašto Hrvati pucaju po JNA kad su i tamo Hrvati? Javili da neka stranka Prava traži obnovu NDH. U salonu smo presjedile bez i jedne mušterije.

Srijeda, 19.06.91. – Fičo mi je jutros jedva upalio, skoro da zakasnim na posao. Da nije ove nizbrdice od kuće do sela, ne znam kako bi upalila. Ostavila sam ga kod majstora, popravio je do kraja radnog vremena. Sad pali kao mina. Kakva prokleta mina, i ja sam počela ratovati. Kuhala grah, imaću za tri dana.

Četvrtak, 20.06.91. – Oblačno, kao da će neka kiša. Gorana Kuje brat otišao u te Zenge. Kažu da im je Tuđman obećao 2.000 maraka plaću. Kuja kaže da će dati otkaz, pa se i on prijaviti, jer ne može ni za godinu dana toliko zaraditi kao trgovac. U salon došla samo gazdaričina kuma da joj operem kosu.

Petak, 21.06.91. – Upravo je završio dnevnik. Ovo je katastrofa, načisto su svi poludjeli. Kome ovo treba? Zar će nam od rata biti bolje? Jedino što mi daje nadu da je neki Bejker, Američka budža, izjavio da je Amerika za cijelu Jugu. Grah mi je malo zagorio, ali mi se ne da ponovo kuhati. I dalje nemam pošte.

Subota, 22.06.91. – Sviraju za uzbunu, kao napadaju nas srbočetnici. Uzbuna je i kod mene; četvrti dan nisam dobila. Panika.

Nedjelja, 23.06.91. – Jedem grah, a on jede mene. Bila sam kod tetke pa otišla na pumpu. Napunila sam do vrha i u kanister, jer su počele velike nestašice. Bio onaj čiča iz Donjih Strnovaca u pravu. Nema benzina, nema pisma od njega, nema menzisa, opšta nestašica. Tetka me grdi što nisam od Tijelova išla u crkvi i kaže da moram danas. Imam ja, izgleda, u sebi tijelovo zbog kojega, tetka moja draga, moram sutra ginegologu.

Ponedjeljak, 24.06.91. – Ne moram ginekologu. Jutros sam dušu isповраćala. Malo mi je sve to glupo, ali sad znam i bez doktora da sam trudna. Propast. Ali kako kaže Skarlet: „O tome ću sutra razmišljati.“ Gazdarica spominje otkaz, jer nema posla.

Utorak, 25.06.91. – Došlo pismo iz Dojčlanda. Starci mi česitaju rođendan i javljaju da su mi tim povodom uplatili 200 marona. Svake godine mi oni tako šalju za Gebursttag. Samo što ću ove marone potrošiti na čišćenje, a ne na čašćenje. Hrvatska i Slovenija proglasile nezavisnost. Veselje po gradu, pucnjava i ushićenje.

Srijeda, 26.06.91. – Rođendan. Napunila sam 20 godina. Suma sumarum: cura i po; imam posao frizerke, fiću u dobrom stanju, sama u kući, starce koji redovito šalju iz Dojčlanda. Najvrednije i jedino što imam je moj Mile za koga se svaku večer molim Djevici. Imam i povraćanje – uspomenu na njegovo odsustvo. Kad sam išla s posla, navratim u trgovinu po kruh i mlijeko. Kupila sam i makarone pa skuhala gulaš za 2 dana, a ništa mi se ne jede, jer sve, ionako, isповraćam. Goran Kuja ispričao kako je bio sa nekima koji su pobjegli iz JNA. Pitam ga jesu li to dezerteri, a on kaže da su to patriote. Ludnica. U dnevniku javljaju kako su MUP-ovci prodrli u Glinu. Srbi izvršili napad na policijsku stanicu. Haos.

Četvrtak 27.06.91. – U dnevniku javili da su Slovenci minobacačima napali aerodrom Cerklje. Prokleti bili, cio dan sam plakala i molila se Bogu da mi ga sačuva. Samo da preživi, više mi nije bilo ni važno što smo se dogovorili za svadbu odmah čim dođe iz JNA. Samo da se živ vrati, i ništa više. Makar i ranjen. Samo da mi se Mile vrati, da nisam sama u ovoj ludnici.

Petak, 28.06.91. – Cio dan plačem. Gazdarica dala teti Miri otkaz. Plače žena, zna da drugi posao ne može naći. Kud je u godinama, tud je i „njihova“. Njezin Stanko dobio otkaz čim je HDZ preuzela vlast u Mjestu. Gazdarica je ubjeđuje da otkaz nema veze sa njenom nacionalnošću, pa kao, nju će odmah vratiti čim se posao poveća u salonu. Moš mislit. Ja pukla pa joj kažem: „Ako je to istina, onda ja

odoh sa posla“. Gazdarica me zgranuta gleda, nema što reći, jer je zatečena, pa pristaje da Mira ostane, a da ja idem kući. Zašto sam to uradila? Pa, Mira ima djecu, a drugo, pravi je drug i treće, meni nije više ni do čega.

Slovinci napali kasarne, JNA ima gubitke. Ovi na televiziji ih bjesomučno bodre da pobiju sve srbo-četnike i jugo-komunjare. Bože me sačuvaj. Valjda je živ, valjda je živ.

Subota, 29.06.91. – Nisam dugo mogla zaspati, pa sam se probudila tek oko 9. Ne ustajem, razmišljam. Možda trebam poslušati mamu i otići u Dojčland. Ako se Mile vrati, odmah palimo u Švabiju. Bila tetka i molila da je sutra odvezem u Mjesto kod šnajdera. Hoću, sve je bolje od samoće u ovoj osamljenoj kući na kraju sela. Moram bježati među ljude da bih manje razmišljala. Valjda je živ, valjda je živ – Djevo, pomози. Pomози i ti njihova Djevo, ili je to ista, ne znam. Pomozite zajedno, ako ste dvije.

Nedjelja, 30.06.91. – Tetka nije došla do 8. Odlučila sam čekati Milu i kako on odluči i za abortus, i za selidbu – tako ću uraditi. Sad mi nekako lakše. Odemo do šnajderaja, opet joj nisu dovršili šivenje. Obećao da će sutra sigurno biti gotovo. Tetka kao tetka: fino sa šnajderom, a kad je sjela u fiću ispsovala mu sve po spisku i svu rodbinu na kamaru nije prestajala slagati sve do našeg sela. Nudila mi za benzin, a jedva dočekala da je odbijem. Prihvatila sam jedino da je i sutra ponovo vozim.

Ponedjeljak, 01.07.91. – Sve manje povraćam, jedem kiselo. Tetka poranila i do grada nastavila psovati krojača. Ostavim tetku kod krojača, jer opet nije završio. Obećao do podne. Tetka sa njime opet ljubazna, ali ostaje u radnji. Odem u grad da je čekam do 12. Prvo „Kod mosta“ odem pojesti kiflu i popiti bijelu kavu. Samo što sam sjela banu Goran Kuja i izbeći se u mene kao da je duha vidio. Uhvati me za mišku i izvuče u hodnik. Vidim da se nešto dešava, pitam ga da nije možda došlo pismo od Mile. A on će šišteći: „Prije pola sata sam sretio onoga tvog Milu, pobjegao iz Slovenije. Pita kako je kod nas u selu, jer se mora negdje skloniti. Spominjao tebe, veli da mu je kod tebe najsigurnije.“

Točno sam osjetila kako mi polagano rastu krila, plućima nisam mogla dodati zraka koliko su tražila. Izjurila sam i sjela u fiću. Sigurno je umoran, gladan. Znam koliko voli čevapčiče, kupim kilo i 10 lepinja. Jurim kući, kvragu tetka i njen šnajderaj. Sve gledam hoću li ga vidjeti negdje uz put. Sigurno se jadan krije i od Srba i

Hrvata, i policije i vojske, i od pametnih i blesavih – žuri on svojoj curi, zlato moje. Brzo sam postavila sto, bijeli stolnjak, dva tanjira, čevape, cvijeće, čak svijeću upalila, našla muzikicu. Kad sam stavljala čaše shvatim da sam od silnog uzbuđenja zaboravila piće. Pivu, naravno. Mile ne može bez pive. Sjurim se u fiću i pravo u trgovinu kod Gorana Kuje. Kao za vruga, zatvoreno; još se nije vratio iz Grada. Nastavim do gostionice i kupim gajbu pive. Požurim natrag. Čekala sam i čekala. Ništa. Ja sam bila i ostala ovca. Ili me Kuja prevario ili me Mile zaboravio. A možda su ga uhapsili. Cijelu noć sam sjedila i čekala.“

**

Jučer sam se vratila iz Srbije, te ispljuvane zemlje, i kako kažu, zemlje mraka, mržnje, četnika i zaostalosti. Četnika nigdje ni za lijek, nitko me nije ni napao ni silovao. Ni taj mrak nisam vidjela; rasvjetlila mi se slika porodice. Upoznala sam oca Milu i brata Đorđa. Nismo se isplakali i pali jedni drugima na grudi, nije bilo kao u filmovima. Ispitivački smo se gledali i nismo mnogo ni pričali, jer nismo imali o čemu. Više smo onako zbunjeni pričali nešto čega se i ne sjećam. Sviju troje nešto smeteni trabunjali. Slikali se. Obećala sam ponovo doći, jer ćaća ne smije u Hrvatsku. I doći ću sigurno. Sad više ne moram u dokumentima u rubrici „Ime oca“ stavljati crticu. Nije mi ćaća neki ljepotan, ali zato mi je brat ko slika. Mlađi 5 godina od mene, momak kao zmaj. Crn, visok... Ma nije važno što se zove Đorđe i što navija za Zvezdu... Slikali smo se i svima ću pokazati koga sam našla i što sad imam. Uramit ću moje bogatstvo za koje nisam ni znala da ga imam. Moram ići upaliti svijeću čaćinima, kad već on ne može. Kupila sam i one „njihove“ žute svijeće jer ih ovdje nema. Izbačene. Sad kad idem materi na groblje, ići ću i na njihovo da dedu i babi upalim svijeću. Đed Jovo i baba Milica... Tata mi rekao da su odmah desno kod ulaza. Veli, piše na spomeniku, ako ga neko nije razbio.

Eh, mati, mati... Koliko jedna piva može promijeniti sudbinu, nikada ne bi vjerovala. Otišla sam tražiti oca, a našla tatu.

Emri i babait – vizë¹

Milan Vorkapiq

Dje u ktheva nga Serbia, nga ai vend i errësirës, i çetnikëve, i urrejtjes dhe i derrkucëve. Ja, ende nuk i kam shpaktuar as gjërat, as shpirtin. Ende jam krejt e hallakatur, e më duhet të rregullohem. Së pari më duhet ta çoj aparatin të m'i zhvillojnë fotografitë... nuk më mjafton vetëm në kompjuter. Mund të dështojë sistemi dhe prapë të jem pa baba. E si të shkruaj prapë viza nëpër formularë në vend të emrit të babait?

**

Atë farë Borçe mezi e kam gjetur. Taksi nuk kam guxuar të marr, sepse më kanë paralajmëruar se ata mjeranë beogradas do të ma nxjerrin yndyrën. Njihen për këtë edhe këtu te ne. Në Borça dola sipas një vlerësimi të përafërt të një zotërie të moshuar:

„Ah, vajzë. Këtu emrat e rrugëve s'kanë fort kuptim. Mos dini ndonjë kafene apo depo aty afër?“

Te kiosku më shpjegojnë se është dashur të dilja në stacionin paraprak. Por, pavarësisht kësaj, isha e kënaqur. Qëkur dola nga treni, duke kërkuar autobus e duke udhëtuar për tek ajo Borça, kisha njëfarë sikleti, madje edhe e ktheja kokën për të parë mos po më përcjell kush. Çuditërisht, askush nuk më preu, madje as nuk më ofendoi, përkundër ijekavicës sime. Gjatë gjithë kohës në Zagreb kam ushtruar: „majtë“, „bukë“, „qumësht“, „ku“, „kinema“... Kot. Me të dalë nga stacioni i autobusit, pyeta:

„Zotëri, më ndjeni...“

Dhe ç'është më interesante, deri më tani nuk kam takuar asnjë çetnik... ose po fshihen me shumë shkathtësi. Më kanë dalluar, u fol se do të vija. Madje, edhe kjo grua me mirësjellje del nga kiosku

---

1 Tregimin e zgjodhi ekipi Biber.

dhe ma tregon rrugën trup që të mos kthehem me autobus për një ndalesë... stacion... mbase. Si një gjuetar këmbëngulës, ashtu edhe unë në këmbë po i afrohem gjahut tim. Në shtyllën elektrike një copë dërrase e ngulitur ku shkruante „rruga e nëntë“... Me alfabetin latin?! M'u tha fyti: kjo është, pra. Kureshtjen që e kisha për shumë ditë përnjëherë ma shtypi frika dhe shqetësimi. E detyroj veten të duroj dhe të mos heq dorë nga aventura. Shtëpi të larmishme: të mëdha, të rrumbullozura e me rrethoja prej hekuri, të pambaruara, vetura të parkuara të shtrenjta e të lira, madje edhe një traktor, grumbuj zalli dhe dërrasash, rroba në tel, makina për beton, rrugë e asfaltuar. Shikoj numrat. Ndërsa po i afrohem 39-shit, edhe gjunjët nisin të më dridhen, më tradhton edhe zemra – rrah shumë shpejt... Të heq dorë?... Megjithatë është dashur të dërgoj një letër, të shoh a e dëshiron ai këtë takim, t'i tregoj se po ekzistoj. Qe 37-shi... tash vjen 39. Nuk mund të them se është shtëpi; përdhesa e murosur me blloqe të hirta betoni, në vend të kulmit mbi pllakën e rrafshtë një najlon i madh i përforcuar me dërrasa dhe me ato blloqe të lira ngjyrë hiri. Në një bllok një dërrasë me antenë televizori. Përpara shtëpisë mikseri i mbuluar me najlon, „jugo-ja“ e prishur gjithashtu e mbuluar me najlon... Mos janë të veshur me kostume prej najloni? Në oborr asnjë njeri. Si me këmbë të huaja kaloj shtegun prej betoni deri te dera gjysmë e hapur... Nuk ka zile, trokas në xhamin e mjegulluar.

**

„Të kuptoj unë ty vajzë, por më kupto edhe ti mua. Është normale të kërkosh babain. Normale po them, por të hysh ashtu e panjohur në shtëpi dhe të më thuash se je bija ime... Kjo është... kjo është bash pa bazë. Është e vërtetë se në rini jemi dashur me Ankicën... nënën tënde. Dhe më vjen shumë keq që ka vdekur... vërtet më vjen shumë keq, nuk e kam ditur. E ajo që të ka thënë, nuk besoj se është e vërtetë. S'mund të ishte e vërtetë, kupton? E me të thënë të drejtën, Ankicën e kam dashur shumë edhe sinqerisht, për të kam ikur prej APJ-së, kam rrezikuar gjykatën ushtarake. E ajo, ani që e ke nënë, duhet të të them, nuk ka qenë besnike... Më ka tradhtu, ka pasur një tjetër... Eh, prandaj unë s'po të besoj, e dashur. Dhe ky mashtrimi i saj, më beso, ka qenë shumë i poshtër. S'kam nevojë të t'i tregoj krejt, nuk është rendi; vajzë mundem të të kem...“

„Po unë jam bija juaj.“

„Auuu! S’po ndalesh: bijë, bijë! Nuk është kjo serial turk, që përnjëherë të të dal babai, vëllai, motra... Unë po të them qartë: nuk pranoj kurrëgjë, se i kam telashet e mia dhe i kam boll. Dhe jam i lodhur, i lodhur. Më mirë zgjidh ndonjë pasanik. Për nënën tande nuk dua të dëgjoj. Rahmet i pastë shpirti, po më mirë s’meriton, për besë. Nëse e ke pirë langun...“

„Mirë. Po shkoj, por po ju lus të më tregoni pse mendoni se nëna ju ka tradhtuar. Veç këtë dhe menjëherë po shkoj dhe kurrë më s’do të më shihni.“

„Dëgjo këtu, vajzë! Po ta them edhe këtë... po... Kështu. Unë isha në APJ në Slloveni. Na sulmuan sllovenët më 27.06.91 në aeroportin Cerklje. Hodhën nja dhjetë granata mbi ne... U mbrojtëm, pa besuar se dikush yni mund të gjuajë mbi ne. Kroatët e tu nisën të dezertonin në mënyrë masive, veç zhdukeshin. Edhe mua më thirrën dhe më shpjeguan qysh të ik; kujtuan se jam i tyre. Pak prej frike nga ajo luftë, pak për shkak të Ankicës, një natë edhe unë tërhiqem dhe largohem. Na sulmuan të enjten, e unë dezertova të premten në mbrëmje. Edhe pse kishte nja dhjetë kilometra deri te kufiri kroat, krejt të shtunën jam fshehur dhe kam shkuar zvarrë. Kur të dielën diqysh kam mbërritur në vendin tem, e kam ditur se nuk mundem të shkoj në shtëpi, se ndoshta më pret milicia, e në Kroaci nisi të gjuhet me të madhe. Vendosa të shkoj te Ankica në katund, aty isha më i sigurt, po edhe zemra më ngrente. Mezi diqysh me uniformë mbërrij në katundin e saj, të hënen në mëngjes i paraqitem vetëm njëfarë Goran Kujës dhe shkoj te shtëpia e saj... Dhe a e di çka gjeta atje, vajzo? Dera e hapur, kurrkush aty, e brenda tavolina gati për dy veta. Dhe ashtu... solemne: mbulesa e bardhë, lule e qiri, dy gota prej kristali, dy pjata të mëdha, qebapë... Muzikë e lehtë... Me siguri atë e kishte shumë të rëndësishëm qysh e kishte pritur si mbretin e unë duke vdekur në aeroport. Mua kurrë nuk më ka pritur ashtu, ta dish... Ndoshta atë e ki babë?... Tërhiqem ngadalë si qysh pata shkuar. E pranoj se loti edhe hidhërimi ma zinin frymën... E po... Ndoshta kështu është më mirë, se po t’i kisha gjetur, s’jam i sigurt ç’do të ndodhte. Ndoshta edhe gjak do të kishte, se njëmend e kam dashur. Eh... kështu pra...“, ofshau Mile.

Vajza nisi të qeshë me njëfarë të qeshure të hidhur e cila shndërrohet në rënkim. Burri e shikon i ngrysur pa ditur ç’të bëjë.

Hesht, dhe pastaj me një zë me gjysmë fryme thotë:

„Për gjysmë ore më kthehet shoqja dhe djali... Nuk kam qejf të... të... të të gjejë.“

Ajo bashkë me një faculetë nga çanta nxjerr disa fletë:

„Eh, babi, babi“, ofshan me qortim duke e shikur me sy të përlotur, ndërsa po e hapte fletoren e bardhë. „Ky është ditari i mamit. Po ta lexoj një pjesë... e ti pastaj vendos. Shpejt e lexoj... Eh, mendoj se është më së miri prej... prej... qe, prej këtu:

E diel, 16.06.91. – Kam dërguar letër në Dojçland. Ditë e bukur me diell. Tezja ka qenë. Këta të çmendur përsëri bëhen se po luftojnë, e pastaj pajtohen. Nëse qetësohen të krisurit, qetësohem edhe unë. Po fatin që e kam unë, Mile do të më pësojë i pari.

E hënë, 17.06.91. – Sot kam punuar pasdite. Paradite kam shkuar deri te shitorja. Më s’kam nevojë të marr leje, Goran Kuja më thotë se s’kam postë. Nji mixhë nga Donji Strnovaci e ka mbushur riomrkion me miell, kripë, oriz, sallamë, biskota, makarona, bateri, letër toaleti, birrë, mish të thatë, një mal me konserva. Ka porositur prej Kujës 50 litra vajguri. Miki e ka pyet pse i duhen, mos po hap dyqan në Strnovci. E mixha ia kthen: „Ia ka nisur lufta e përgjakshme, o djem.“ Miki vazhdon ta ngucë: „E pse të duhet birrë edhe venë, pra? T’i gjuash çetnikët me shishe, ë?“ E ai ia kthen: „Mixha, djalo, e ka mbijetuar një luftë, dhe e di se secila ushtri të lë rehat nëse ke diçka të pish.“ Krejt kanë qeshur, veç unë s’jam për të qeshur. Ku e gjeti tash lufta kur Mile është në ushtri. A ka ai ndonjë birrë a konservë tash? Krejt po e shajnë APJ-në, e unë i besoj dhe besoj se ai ka për t’u kthyer.

E martë, 18.06.91. – Sonte i kam shikuar lajmet. Krejt janë tranuar. Unë kurrsesi nuk mundem të kuptoj pse disa probleme të vogla duhen të zgjidhen me luftë. Pse kroatët po luftojnë kundër APJ-së nëse edhe aty ka kroatë? Kanë lajmëruar se njëfarë Partie e Drejtë po kërkon ripërtëritjen e NDH-së. Në sallon s’na ka ardhur asnjë myshteri.

E mërkurë, 19.06.91. – Fiqa sot në mëngjes mezi u nder, gati u vonova në punë. Po të mos ishte kjo teposhtëz, s’e di qysh e kisha nderur. E kam lënë të mjeshtri, e ka rregulluar deri në fund të orarit të punës. Tash po ndizet si minë. Po çfarë mine e dreqit, edhe unë ia kam nisur të luftoj. Kam zi pasul, kam për tri ditë.

E enjte, 20.06.91. – Vranët, sikur ka për të rënë shi. Vëllai i Goran Kujës u bë pjesë e zengave. Po thonë që Tuxhmani u ka premtuar

rrogë 2.000 marka. Kuja po thotë se po jep dorëheqje, se as për një vit s'mundet të fitojë si tregtar. Në sallon ka ardhur vetëm ndrikulla e pronarit veç për t'ia larë flokët.

E premte, 21.06.91. – Sapo kanë përfunduar lajmet. Kjo është katastrofë, thjesht krejt janë tranuar. Kujt i duhet kjo? A do të na bëjë mirë lufta? Të vetmen shpresë po ma jep njëfarë Bejkeri, njeri i madh amerikan, ka deklaruar se Amerika është për krejt Jugosllavinë. Pasuli m'u ka djegur pak, po s'po më zihet prapë. Nuk ka postë.

E shtunë, 22.06.91. – Dëgjohet alarmi, thonë se po na sulmojnë serboçetnikët. Alarm edhe te unë; dita e katërt nuk më kanë ardhur. Panikë.

E diel, 23.06.91. – Po ha pasul, e ai po më ha mua. Isha te tezja dhe pastaj te pompa. E mbusha plot edhe në kantë, se ka nisur skamja e madhe. Mirë e kishte ai mixha nga Donji Strnovci. S'ka benzinë, s'ka letër prej tij, s'ka të përmuajshme, skamje e përgjithshme. Tezja më qorton që s'kam shkuar në kishë prej kungimit, dhe se duhet të shkoj sot. Kam unë, siç duket, trup në vete për shkak të të cilit, oj teze e dashur, më duhet të shkoj nesër te gjinekologu.

E hënë, 24.06.91. – S'kam pse shkoj te gjinekologu. Sot desh dhashë shpirt prej të vjellave. Krejt kjo më duket pak budallaki, por e di edhe pa doktor se jam shtatzanë. Mos pyet! Por, siç thotë Skarlet: „Për këtë mendojmë nesër.“ Pronarja përmend përjashtimin, se nuk ka punë.

E martë, 25.06.91. – Erdhi letra nga Dojçlandi. Pleqtë ma urojnë ditëlindjen dhe më lajmërojnë se për këtë më kanë çuar 200 t'kuqe. Çdo vit më çojnë kështu për Gebursttag. Veç se këto marka po i harxhoj për pastrim, jo për dëfrim. Kroacia dhe Sllovenia shpallin pavarësinë. Festë në qytet, gjuajtje me armë dhe ngazëllim.

E mërkurë, 26.06.91. – Ditëlindja. I kam mbushur 20 vjet. Suma sumarum: vajzë e gjysmë; jam frizere, fiqa në gjendje të mirë, vetë në shtëpi, pleqtë që rregullisht çojnë prej Dojçlandit. Më e vlefshme dhe e vetmja që kam është Mile im për të cilin çdo mbrëmje e lus Virgjëreshën. Kam edhe të vjella – kujtim të mungesës së tij. Kur po kthehesha nga puna, u ndala në dyqan për bukë dhe qumësht. Bleva edhe makarona dhe përgatita gullash për 2 ditë, e kurrgjë s'po më hahet, se krejt, ashtu-kështu, e kthej mbrapsht. Goran Kuja tregoi se ishte me disa që kishin ikur prej APJ-së. E pyes a janë ata dezertorë, e ai thotë se ata janë patriotë. Çmëdinë. Në lajme

tregojnë se milicia ka hyrë në Glina. Serbët kanë kryer sulmin mbi stacionin policor. Kaos.

E enjte 27.06.91. – Në lajme treguan se sllovenët me minahedhës kanë sulmuar aeroportin Cerklje. U plaçin sytë, krejt ditën kam qajtur dhe e kam lutur Zotin të ma ruajë. Veç të mbijetoj, nuk kishte më randësi që jemi marrë vesh për dasmë si të kthehet nga APJ-ja. Veç të kthehet i gjallë, hiç ma shumë. Qoftë edhe i plagosur. Veç të më kthehet Mile, të mos isha vetë në këtë çmendinë.

E premte, 28.06.91. – Gjithë ditën po qaj. Pronarja e ka përjashtuar Mirën. Qan s'ndalet, e di se punë tjetër s'mundet të gjejë. Edhe e ka moshën, edhe është „e tyre“. Stanko i saj u përjashtua menjëherë pasi HDZ-ja ka ardhur në pushtet në Vend. Pronarja e bind se përjashtimi nuk ka të bëjë me kombësinë e saj, dhe se atë e kthen menjëherë sa të shtohet puna në sallon. Merre me mend. Unë plasa dhe i thashë: „Nëse kjo është e vërtetë, atëherë unë e lashë punën“. Pronarja m'i hapi sytë, nuk ka fjalë, se s'e ka pritur, dhe pajtohet që Mira të mbetet, e unë t'i bart plaçkat. Pse e kam bërë këtë? Paj, Mira ka fëmijë, dhe e dyta, është shoqe e vërtetë dhe, e treta, mua asgjë s'më bën më përshtypje.

Sllovenët sulmuan kazernat, APJ-ja pëson humbje. Këta në televizion me këmbëngulësi po bëjnë tifo të mbyten të gjithë serboçetnikët dhe jugokomunistët. Ruana Zot! Ndoshta është gjallë, ndoshta është gjallë.

E shtunë, 29.06.91. – S'më mori gjumi deri vonë, dhe prandaj u çova në orën 9. Ndoshta duhet ta dëgjoj nënën dhe të shkoj në Doçland. Nëse kthehet Mile, ikim menjëherë në Shvabi. Erdhi tezja dhe më luti ta çoj nesër në Vend te rrobaqepësi. Pajtohem, gjithçka është më e mirë se vetmia në këtë shtëpi të vetmuar në fund të katundit. Më duhet të ik në mes të njerëzve, për të menduar më pak. Ndoshta është gjallë, ndoshta është gjallë.– Zonjë, ndihmo. Ndhmo edhe ti, Zonjë e tyre apo është e njëjta. Ndhmoni bashkë, nëse jeni dy.

E diel, 30.06.91. – Tezja s'ka ardhur deri në 8. Vendosa ta pres Milen dhe çka të vendosë ai edhe për abort edhe për shpërngulje – ashtu kam për të bërë. Tash më vjen më lehtë. Shkojmë te rrobaqepësi, prapë s'ia kanë mbaruar qepjen. Ka premtuar se nesër sigurt ka për të qenë gati. Tezja si tezja: e sjellshme me rrobaqepësin, e kur u ul n'fiqë i shau krejt me rend dhe krejt farefisn pa u ndalë derisa kemi mbërritur në katund. Më jepte pare

për benzinë, e s'iu ka pritur të refuzoja unë. Kam pranuar vetëm për ta çuar nesër prapë.

E hënë, 01.07.91. – Çdoherë e më pak po vjell, po ha thartë. Tezja ka ardhur më herët dhe deri në qytet ka vazhduar së shari rrobaqepësin. E lë te rrobaqepësi, se prapë nuk e ka mbaruar. Ka premtuar deri në drekë. Tezja me të prapë e sjellshme, por nuk largohet nga dyqani. Shkoj në qytet ta pres deri në 12. Së pari „Te ura“ shkoj të marr një kifile dhe të pi një kafe të bardhë. Veç sa u ula ia behu Goran Kuja dhe u shtang thuajse ka parë fantazmë. Më kapi për dore, më qiti në korridor. Po shoh se diçka po ndodh, po e pyes mos ka lajme nga Mile. E ai gati pa frymë: „Para gjysmë ore e takova atë Milen tënd, ka ikur nga Sllovenia. Pyet qysh është te ne në katund, se duhet të fshihem diku. Të përmend ty, thotë te ti është më i sigurt.

E kisha ndjenjën se pak nga pak po më dalin dy krahë, në mushkëri nuk kam pasur aq ajër sa kanë kërkuar. Shpejt kam dalë jashtë dhe jam ulur n'fiqë. Sigurisht është lodhur, s'ka hangër. E di sa i pëlqejnë qebapët, e blej një kile dhe 10 pitalka. Ngutem për në shtëpi, kush mërzhitet për tezen dhe rrobaqepësin e saj. Shikoj gjithandej mos po e shoh diku rrugës. Sigurisht i mjeri po fshihet edhe prej serbëve dhe prej kroatëve, edhe prej policisë edhe prej ushtrisë, edhe prej të mençurve edhe prej të marrëve – ngutet ai për te e dashura, zemra ime. Shpejt e kam rregulluar tavolinën, mbulesën e bardhë, dy pjata, qebapë, lule, edhe qiri kam ndezur, muzikën tonë. Kur i mora gotat kuptova se prej nxitimit të madh e kisha harru pijen. Birrë, natyrisht. Mile s'mundet pa birrë. E marr fiqën dhe drejt e në dyqan te Goran Goran Kuje. Si për dreq, i mbyllur; hala s'është kthyer prej Qytetit. Vazhdoj deri te kafeneja dhe blej një kuti me birra. Ngutem mbrapa. Prita dhe prita. Asgjë. Unë kam qenë dhe kam mbetur dele. Ose më ka mashtruar Kuja ose më ka harruar Mile. E ndoshta e kanë arrestuar. Gjithë natën kam ndenjur dhe kam pritur.“

**

Dje u ktheva nga Serbia, nga ai vend i pështirë, dhe, si thonë, nga vendi i territ, i urrejtjes, i çetnikëve dhe i prapambetjes. Çetnikë as për ilaç, askush as nuk më ka sulmuar e as nuk më ka dhunuar. As atë terr nuk e pashë; m'u bë e qartë fotografia e familjes. U njoha me babain Mile dhe vëllain Gjorgje. Nuk derdhëm lot dhe as nuk iu

dhamë njëri-tjetrit në përqaftim, nuk ishte si nëpër filma. E shikonim njëri-tjetrin sikur po merreshim në pyetje dhe nuk biseduam shumë, nuk kishim për çka. Më shumë ashtu të hutuar bisedonim për diçka që as nuk më kujtohet. Të tretë disi të ngathët, belbëzonim. U fotografuam. Premtova se do të shkoja prapë, se babi nuk guxon të vijë në Kroaci. Dhe sigurisht do të shkoj. Tash nëpër dokumente në rubrikën „Emri i babait“ s’kam nevojë të bëj vizë. S’e kam babin bukurosh, por vëllain e kam si drita. 5 vjet më i vogël se unë, si luan. I zi, shtatlartë... Po nuk ka lidhje që quhet Gjorgje dhe që është tifoz i Xvezdës... Jemi fotografuar dhe do t’i tregoj gjithkujt kë e kam gjetur dhe çka kam tash. Do ta bëj me kornizë thesarin tim të cilin s’e kam ditur që e kam. Më duhet të shkoj t’ia ndezi një qiri familjes së babit, meqë ai s’mundet. Kam blerë edhe ata qirinj „të tyre“ të verdhë se këtu nuk ka. I kanë larguar. Tash po shkoj te varri i nënës, do të shkoj edhe te varri i tyre t’ia ndez një qiri gjyshit dhe gjyshes. Gjyshi Jovo dhe gjyshja Milica... Babi më tha se ishin aty menjëherë në të djathtë te hyrja. Thotë, shkruan në përmendore, nëse s’e ka rrëzuar kush.

Eh, nënë, nënë... Se sa mund ta ndryshojë fatin një birrë, kurrë s’më kishte shkuar mendja. Shkova ta kërkoj të atin, e gjeta babin.

Përkthim: Qerim Ondozi

Име на таткото – цртичка¹

Милан Воркапиќ

Вчера се вратив од Србија, таа земја на мракот, четниците, омразата и прасињата. Еве, уште не сум ги распакувала ни работите, ни душата. Уште сум целата збрчкана, а морам да се средам. Најпрво морам да го однесам апаратот да ми ги развијат сликите... не ми е доволно само во компјутер. Може да ми падне системот, па пак ќе бидам без татко. Зарем повторно во формуларите ќе ставам цртичка наместо името на таткото?

**

Таа некаква Борча едвај ја најдов. Такси не смеев да користам, зашто сум предупредена дека белградскиот џган ќе ме одере до кожа. Познати се по тоа дури и овде кај нас. Во Борча излегов по некоја приближна проценка на еден постар господин:

„Ах, девојко, овде имињата на улиците не значат ништо. Знаете ли која кафеана или стовариште е во близина?“

На киоскот ми објаснуваат дека сум требала да излезам една станица порано. Но, без оглед на тоа, бев задоволна. Откако излегов од возот, барав автобус и патував за таа Борча, имав некаква nelaгодност, дури се вртев за да проверам дали некој ме следи. За чудо, никој не ме закла, па дури ни навреди, и покрај мојата ијекавица. Цело време од Загреб вежбав: „лево“, „хлеб“, „млеко“, „где“, „биоскоп“... Залудно. Штом излегов на станицата, прашав:

„Gospon, prosim vas...“

И што е интересно, досега не сретнав ниту еден четник... или

---

1 Расказот е избран од тимот на Бибер.

вешто се кријат. Ме осетиле, се прочуло дека доаѓам. Дури оваа жена љубезно излегува од киоскот и покажува на скратениот пат за да не се враќам со автобус за една „постаја“... станица... белки. Како упорен ловец, така и јас пешки се приближував до својот улов. На бандерата е заковано парче даска на која рачно е напишано „деветта улица“... На латиница?! Ми се стегна грлото: тоа е тоа. Повеќедневната љубопитност нагло ми ја потиснаа стравот и nelaгодноста. Самата себеси се терам да издржам и да не се откажам од авантурата. Шаренолики куќи: големи, малтерисани и со железна ограда, недовршени, паркирани скапи и евтини автомобили, дури и еден трактор, купови песок и даски, алишта на жица, мешалки, макадам. Ги следам броевите. Како што се доближува 39 почнуваат и колената малку да ми треперат, ме издава и срцето - ненормално удира... А да се откажам?... Сепак требаше да се јавам со писмо, да проверам дали и тој ја сака таа средба, да му соопштам дека постојам. Еве го 37... сега ќе дојде 39. Не можам да тврдам дека е куќа; засидано приземје од сиви бетонски блокови, наместо покрив по рамната плоча, затегнат голем најлон, притиснат со даски и со тие евтини сиви блокови. Во еден блок е засадена летва со ТВ-антена. Пред куќата мешалка покриена со најлон, хаварисано „југо“, исто така, покриено со најлон... Дали и тие се облечени во најлонска облека? Во дворот никој. Како со туѓи нозе одам по бетонската патека до полуотворената врата. Нема звонче, тропам на матното стакло.

**

„Те разбираам јас тебе, девојко, но разбери ме и ти мене. Нормално е да го бараш татко ти. Нормално, велам, но така непозната да ми се тупнеш дома и да кажеш дека си ми ќерка... Тоа е... тоа е, баш, без основа... Точно е дека во младоста се сакав со Анкица... твојата мајка. И многу ми е жал што умрела... баш ми е искрено жал, не знаев за тоа. А тоа што ти кажала, не верувам дека е вистина. Не може да биде вистина, разбираш? А, да ти кажам право, Анкица многу и искрено ја сакав, поради неа побегнав од ЈНА, ризикував воен суд. А, таа нека ти е и мајка, ама морам да ти кажам, не беше верна... Ме изневеруваше, имаше уште некого... Ете, затоа јас не ти верувам, моја драга девојко. И тоа нејзино изневерување, верувај ми, беше баш

гадно. Не можам сè да ти кажам, не е во ред, ќерка не можеш да ми бидеш...“

„Па, јас и сум ваша ќерка.“

„Аууу! Што си запнала? Ќерка, па ќерка! Не ти е ова турска серија, па туку така одеднаш да ти излезе таткото, братот, сестрата... Јас убаво ти велам дека ништо од тоа не признавам, зашто имам премногу свои маки и неволји. А и сиромав сум, сиромав. Подобро избери за татко некој богат. За мајка ти не сакам да чујам. Покој ѝ на душата, ама подобро не заслужува, жими верата. Ако го испи сокот...“

„Добро. Ќе си одам, но ве молам да ми кажете зошто мислите дека мајка ми ве изневерила. Само тоа и веднаш ќе си одам, и никогаш повеќе нема да ме видите.“

„Слушај бре ти, девојко! Ќе ти го кажам уште тоа... Па... Еве вака. Бев јас во ЈНА во Словенија. Нè нападнаа Словенците на 27.6.91 на аеродромот „Церкље“. Испукаа десет гранати на нас... Се браневме, не верувајќи дека некој наш може да пука на нас. Твоите Хрвати почнаа масовно да дезертираат, само ги снемуваше. И мене ме викнаа и ми објаснија како да побегнам; мислеа дека сум нивен. Што поради страв од војната, што поради Анкица, една ноќ и јас се извлекувам и бегам. Во четвртокот нè нападнаа, а јас дезертирав во петок вечерта. Иако имаше само десет километри до хрватската граница, цела сабота се криев и ползев. Кога во неделата некако дојдов во моето место, знаев дека не смеам дома, зашто можеби ме чека милиција, а и во Хрватска почна на големо да се пука. Одлучувам да одам кај Анкица во село, тука некако ми беше најсигурно, а и срцето ме влечеше. Едвај онака во униформа некако се провлекувам до нејзиното село, во понеделник рано се јавувам само на некој Горан Куја и одам до нејзината куќа... И знаеш ли што најдов, девојко? Отворена врата, никого нема, а внатре наместена маса за двајца. И тоа онака... свечено: бел чаршаф, цвеќе и свеќи, две кристални чаши, две чинии, кебапи... Музика тивко свири... Мора тој да ѝ бил многу важен кога така царски го дочекувала додека јас се борев на аеродромот. Мене никогаш не ме дочекуваше така, да знаеш... Можеби тој ти е татко?... Се повлекувам тивко како што дојдов. Ти признавам дека ме гушеа солзи и бес... Што ќе правиш... Можеби така и беше најдобро, зашто да ги најдев, не сум сигурен што би се

случило. Можеби би паднала и крв, зашто навистина ја сакав. Ете... тоа ти е тоа...“, воздивна Миле.

Девојката почна да се смее со некоја горчлива насмевка која прераснува во јачење. Човекот смуртено ја гледаше, не знаејќи што да прави. Помолчи, па со шуплив глас тешко изговори:

„За половина час ми се враќаат жената и синот... Не би сакал да... да... да те најдат.“

Таа заедно со шамивчето од торбата вади неколку листови:

„Ех, тато, тато“, воздивна прекорно, погледнувајќи го со уплакани очи, отворајќи го малиот бележник. „Ова е дневникот на мама. Ќе ти прочитам дел... па потоа ти одлучи. Брзо ќе... Еве, мислам дека е најдобро од... од... еве одовде:

Недела, 16.6.91 - Напишав писмо во Дојчланд. Убав сончев ден. Дојде тета. Овие будали и понатаму, демек, војуваат, па, демек, нешто се смируваат. Ако добро се смират, и јас ќе се смирам. Каква среќа имам, Миле прв ќе ми настрада.

Понеделник, 17.6.91 - Денес работев попладне. Претпладне се симнав до продавница. Повеќе и не треба да прашувам, Горан Куја ми кажа дека немам пошта. Некој чичко од Долни Стрновци изнакупил полна приколка брашно, сол, ориз, салама, кекси, макарони, шеќер, батерии, тоалетна хартија, пиво, вино, сланина, брдо конзерви. Нарачал кај Куја 50 литри бензин. Мики го прашал зошто му е тоа, да не отвора дуќан во Стрновци. А чичкото: „Крвава војна почна, деца.“ Мики и понатаму се шегува со него: „Па, што ќе ти е тогаш пиво и вино? Да не ќе ги гагаш четниците со шишиња?“ А тој: „Синко, чичо преживеал една војна, па знае дека секоја војска те остава на мир, ако имаш нешто за пиене.“ Сите се смееја, само мене не ми е до смеење. Каде баш сега да почне војна кога Миле е во војска. Има ли тој сега некое пиво или конзерва? Сите ја пцујат ЈНА, а јас верувам во неа и верувам дека тој ќе ми се врати.

Вторник, 18.6.91 - Вечерва гледав дневник. Сите полуделе. Јас никако не можам да разберам зошто некои ситни проблеми мораат да се решаваат со војна. Зошто Хрватите пукаат по ЈНА кога и таму има Хрвати? Јавија дека некоја партија за права бара обнова на НДХ. Во салонот преседовме без ниту еден муштерија.

Среда, 19.6.91 - Фикото утрово едвај запали, скоро задоцнив на работа. Да не е оваа стрмнина од куќата до селото, не знам

како би го запалила. Го оставив кај мајсторот, го поправи до крајот на денот. Сега пали ко пушка. Каква проклета пушка, и јас почнав да војувам. Варев грав, ќе имам за три дена.

Четврток, 20.6.91 - Облачно, како да се спрема дожд. Брат му на Горан Куја отишол во Зенгите. Велат дека Туѓман им ветил 2 000 марки плата. Куја вели дека ќе даде отказ, па и тој ќе се пријави, зашто не може да заработи толку за една година како трговец. Во салонот дојде само кумата на газдарицата да ѝ ја измијам косата.

Петок, 21.6.91 - Штотуку заврши дневникот. Ова е катастрофа, сите начисто полуделе. Кому му е потребно ова? Зарем од војната ќе ни биде подобро? Единственото што ми дава надеж е дека некој Бејкер, американски богаташ, изјави дека Америка е за цела Југославија. Гравот малку ми загоре, ама не ми се готви пак. И понатаму немам пошта.

Сабота, 22.6.91 - Свират за тревога, божем нè напаѓаат србчетниците. Тревога е и кај мене; четврти ден не добив. Паника.

Недела, 23.6.91 - Јадам грав, а тој ме јаде мене. Бев кај тетка ми, па отидов на пумпа. Наполнив до врв и во канистерот, зашто почнаа големи оскудици. Беше во право оној чичко од Долни Стрновци. Нема бензин, нема писмо од него, нема мензис, општа оскудица. Тетка ми ме кара што од празникот Пресветото Тело и Крв Христова не сум отишла во црква и вели дека морам денес. Имам јас, се чини, во себе тело поради кое, моја драга тето, утре морам на гинеколог.

Понеделник, 24.6.91 - Не морам на гинеколог. Утрово си ја исповратив душата. Малку ми е глупо сето тоа, но сега знам и без доктор дека сум трудна. Пропаст. Но како вели Скарлет: „За тоа ќе размислувам утре.“ Газдарицата спомнува отказ зашто нема работа.

Вторник, 25.6.91 - Дојде писмо од Дојчланд. Старите ми честитаат роденден и јавуваат дека по тој повод ми уплатиле 200 марки. Секоја година ми испраќаат некои шушки за „Geburtstag“. Само што овие пари ќе ги потрошам на чистење, а не на честење. Хрватска и Словенија прогласија независност. Веселба по градот, пукање и восхит.

Среда, 26.6.91 - Роденден. Наполнив 20 години. Сума сумарум: женска и пол; имам работа како фризерка, фиќо

во добра состојба, сама дома, старци кои редовно праќаат од Дојчланд. Највредното и единственото што го имам е мојот Миле за кого секоја вечер ѝ се молам на Дева. Имам и повраќање - спомен на неговото отсуство. Кога си одев од работа, навратив во продавницата по леб и млеко. Купив и макарони, па сварив гулаш за 2 дена, а ништо не ми се јаде, зашто сè, и онака, повраќам. Горан Куја ми раскажа дека бил со некои кои побегнале од ЈНА. Го прашувам дали се тоа дезертери, а тој вели дека се патриоти. Лудница. Во дневникот јавуваат дека од МВР продреле во Глина. Србите извршиле напад на полициската станица. Хаос.

Четврток 27.6.91 - Во дневникот јавија дека Словенците со минофрлачи го нападнале аеродромот „Церкље“. Проклети да се, цел ден плачев и му се молев на Бога да ми го сочува. Само да преживее, повеќе не ми беше ни важно што се договоривме за свадба веднаш штом дојде од ЈНА. Само да се врати жив и ништо повеќе. Макар и ранет. Само да ми се врати Миле, да не сум сама во оваа лудница.

Петок, 28.6.91 - Цел ден плачам. Газдарицата ѝ даде отказ на тетка Мира. Плаче жената, знае дека друга работа не може да најде. Кај што е во години, па уште е и „нивна“. Нејзиниот Станко доби отказ штом ХДЗ ја презеде власта во Место. Газдарицата ја убедува дека отказот нема врска со нејзината националност, па, демек, веднаш ќе ја вратат штом се зголеми работата во салонот. Можеш да замислиш. Јас пукнав, па ѝ велам: „Ако тоа е вистина, тогаш јас си одам од работа“. Газдарицата ме гледа запрепастана, зашто е затечена, па се согласува Мира да остане, а јас да одам дома. Зошто го направив тоа? Па, Мира има деца, а второ, прав другар е, и трето, мене веќе не ми е до ништо.

Словенците ги нападнале касарните, ЈНА има загуби. Овие на телевизија запенавени ги бодрат да ги убијат сите србочетници и југокомуњари. Бог да чува. Белки е жив, белки е жив.

Сабота, 29.6.91 - Не можев долго да заспијам, па се разбудив дури околу 9. Не станувам, не размислувам. Можеби треба да ја послушам мама и да одам во Дојчланд. Ако Миле се врати, веднаш бришеме во Швабија. Беше тетка ми и ме молеше утре да ја однесам во Место на шнајдер. Ќе ја однесам, сè е подобро од самотијата во оваа осамена куќа на крајот од селото. Морам

да бегам меѓу луѓе за помалку да мислам. Белки е жив, белки е жив - Дево, помагај. Помогни и ти, нивна Дево, или тоа е истата, не знам. Помогнете заедно, ако сте две.

Недела, 30.6.91 - Тетка ми не дојде до 8. Одлучив да го чекам Миле и како тој ќе одлучи и за абортус и за селидба - така ќе направам. Сега ми е некако полесно. Одиме до снајдер, пак не ѝ го довршиле шиењето. Вети дека утре сигурно ќе биде готово. Тетка како тетка: фино со снајдерот, а кога седна во фиќото, му испцу сè по список и сите роднини не престана да му ги реди сè до нашето село. Ми нудеше за бензин, а едвај дочека да ја одбијам. Прифатив единствено и утре повторно да ја возам.

Понеделник, 1.7.91 - Сè помалку повраќам, јадам кисело. Тетка ми порани и до градот продолжи да го пцуе кројачот. Ја оставам тетка ми кај кројачот зашто пак не завршил. Вети до гладне. Тетка ми пак љубезна со него, но останува во дуќанот. Одам во град да ја чекам до 12. Прво „Кај мостот“ одам да јадам кифла и да пијам бело кафе. Само што седнав, влета Горан Куја и се загледа во мене како да видел дух. Ме фати за мишка и ме извлече во ходнкот. Гледам дека нешто се случува, го прашувам да не дошло писмо од Миле. А тој шепотејќи: „Пред половина час го сретнав твојот Миле, побегнал од Словенија. Прашува како е кај нас во село, зашто мора некаде да се засолни. Те спомна тебе, вели дека кај тебе му е најсигурно.“

Точно почувствував како полека ми растат крилја, на белите дробови не можев да им додадам воздух колку што бараа. Истрчав и седнав во фиќото. Сигурно е уморен, гладен, знам колку сака кебапчиња, купувам кило и 10 лепињи. Трчам дома, по ѓаволите со тетка ми и нејзиното шиење. Само гледам дали ќе го видам негде по пат. Сигурно кутриот се крие и од Србите и од Хрватите, и од полицијата, и од војската, и од паметните, и од будалите - брза тој кај својата девојка, злато мое. Брзо ја поставив масата, бел чаршаф, две чинии, кебапчиња, цвеќе, дури и свеќа запалив, најдов музика. Кога ги ставив чашите, сфатив дека од голема возбуда заборавив пиене. Пиво, секако. Миле не може без пиво. Трчам до фиќото и право во продавницата кај Горан Куја. Ко за беља, затворено, уште не се вратил од градот. Продолжувам до гостилницата и купувам гајба пиво. Брзам назад. Чекав и чекав. Ништо. Јас бев и останав

овца. Или Куја ме измамил или Миле ме заборавил. А можеби го уапсиле. Цела ноќ седев и чекав.

**

Вчера се вратив од Србија, таа исплукана земја, и како што велат - земја на мракот, омразата, четниците и заостанатоста. Четници нигде ни за лек, никој не ме нападна, ни силуваше. Ни мракот не го видов; ми се расветли сликата на семејството. Го запознав татко ми Миле и брат ми Ѓорѓе. Не се исплакавме и не си паднавме еден на друг на гради, не беше како во филмовите. Испитувачки се гледавме и не зборувавме многу, зашто немавме за што. Повеќе онака зборувавме нешто на што и не се сеќавам. Сите тројца нешто збунети тропавме. Се сликавме. Ветив дека повторно ќе дојдам, зашто тато не смее во Хрватска. И ќе дојдам сигурно. Сега веќе не морам во рубриката „Име на таткото“ да ставам црточка. Татко ми не е некој убавец, ама затоа брат ми е ко слика. Помлад 5 години од мене, момче ко змеј. Црн, висок... Ма не е важно што се вика Ѓорѓе и што навива за Свезда... Се сликавме и на сите ќе им покажам кого најдов и што имам сега. Ќе го врамам моето богатство, за кое не знаев дека го имам. Ќе морам да одам да им запалам свеќи на оние на тато, кога веќе тој не може. Ги купив и оние „нивните“ жолти свеќи, зашто овде веќе ги нема. Исфрлени. Сега кога одам кај мама на гробишта, ќе одам и на нивните, да им запалам свеќа на баба и дедо. Дедо Јово и баба Милица. Тато ми рече дека се веднаш десно кај влезот. Вели: „Пишува на споменикот, ако некој не го искршил“.

Ех, мамо, мамо... Колку едно пиво може да ја промени судбината, никогаш не би верувала. Отидов да барам татко, а го најдов тато.

Превод: Иван Шопов

Рѣба на јадѣца

Peshku në grep

Riba na udici

Риба на јадица

Вера Калин

Го слушам тропањето на моите прсти по старата врата исперчена пред мене. Тој живее во сниска зградурија со збрчкана фасада и слепи џамови околу чии рабови се растекува шминка од влага и мувла. Изминативе години многупати поминував покрај оваа зграда, но никогаш не влегов внатре меѓу нејзините ладни сидови исчкртани со пенкала и фломастери. А сега конечно сум тука, застаанат на неговиот праг.

Се запрашувам дали кога ќе ме види, ќе ги препознае моите сивкави очи, скриени зад секогаш сонливите капаци, што мајка ми вели дека сум ги наследил од тато. Помислата на тато ме тера да се запрашам дали тој, ако ме гледа од некаде, би го одобрил ова. Одмавнувам со главата за да си ја истерам мислата, потсетувајќи се дека ова го правам и за него.

Зад сидовите се огласуваат нечии чекори. Миг потоа кваката крцнува.

„Здраво“, вела, не чекајќи жената која ми отвора докрај да си ја покаже ликата.

„Да?“, вели таа.

„Јас сум Драган“, вела, „се слушнавме во понеделникот.“

„А, вие сте“, вели и се потргнува од патот. Косата ѝ е собрана во низок реп, а развлечената блуза, со едно отшиено копче кај вратот и дамка од нешто што личи на плунка, ѝ е пуштена слободно да паѓа врз сукњата што ѝ се шири доземи. „Влезете.“

Влегуваме во тесен ходник порабен со расфрлани чевли. Тргнувам да се собујам, но таа ме спречува.

„Секако е за чистење“, ми вели.

Обуен зачекорувам по неа во другата просторија, која според она што успевам да го забележам - шпорет во ќошот, коцкеста маса со излупени ногарки, кауч со искинати перничиња и мала табуретка на која има неколку весници - заклучувам дека е дневната и кујната во едно.

„Кафе може?“, таа ме прашува, а јас, застанат пред едниот креденец на кој се поредени неколку рамки за слики околу кристален пепелник полн со ситнеж. Не одговарам. Гледам во двајцата млади сликани на својата свадба, па во истите тие озарени лица поседнати на некоја плажа со жулаво дете в прегратки, па во мажот седнат зад едно биро, со пенкало в рака. Претпоставувам дека се тие, баба и дедо. Никогаш досега не сум ги видел, ниту пак сум можел да замислам како изгледаат - мајка ми еднаш одамна ми кажа дека кога тато заминал од дома, не зел со себе ништо што ќе го потсетува на родителите или пак на детството. Тогаш ја здогледувам фотографијата преклопена на задниот дел од креденецот. Ја кревам и го гледам тато, сигурно десетгодишен, застанат пред висок маж со заоблен стомак кој, така си претпоставувам, мора да е дедо. Обајцата се смеат, додека во рацете држат голема риба, сè уште закачена на јадица.

„Така ја најдов“, ми вели жената која застанала до мене, а јас не сум ја забележал. „Не е моја работа, па ја оставив.“

„Како е тој?“, прашувам.

Таа ги крева рамењата.

„Сакаш сега да го видиш или прво да пиеме кафе?“, ми вели. Чувствувам како врз она место каде што отсекогаш мислев дека се наоѓа душата, ми се налепува тежина како густа смола.

„Сеедно“, велем, но жената забележува дека сакам побрзо да го завршам она за кое дојдов, па изустува едно „ајде“ и ме води во другата соба.

Вратата од собата крцнува.

„Спиеш?“, прашува жената, сиркајќи низ процепот. Оттаму место одговор се слуша офкање. „Имаш гости“, вели таа и се врти кон мене. „Влези си“, ми вели. „Ако нешто треба, викај.“

Кимнувам и почекувам да замине пред неколкупати да вдишам и да влезам во собата. Внатре е темно, сончевината одвај да влегува низ неколкуте дупчиња кои ги шараат спуштените ролетни. Мириса на застоен здив, на пот и лекови.

Го здогледувам креветот под џамот и мигум чувствувам како смолата сè повеќе ми се тегне врз душата.

Се приближувам поблиску и седнувам на работ, веднаш до ковчестото тело завиено во истуткани чаршафи. Раката ми трепери додека ја положувам врз дамкосаната старечка дамка која сирка од под нив.

Тој ги отвора очите. Во нив го забележувам истото сивило залувано во колевка исплетена од замрсени трепки што излегуваат од длабоки, полуспуштени капаци. За момент ми се чини дека гледам во очите на тато, во кои додека беше жив можев да го видам одразот на целиот свет.

„Здраво, дедо“, успевам да проговорам.

Веѓите му се свиткуваат врз челото, во изненада, во радост, во што и да е, не успевам да проценам, ама си помислувам дека тоа мора да е олеснување што некој конечно дошол да го посети, после толку години отцепеност и толку години самување.

„Добро изгледаш“, го лажам, претпоставувајќи дека поминало долго време откако застанал пред огледало и си го пресретнал погледот, истобоен како оној со кој сега го препокривам.

„А јас? Бајаги сум пораснат, нели?“ велем, веднаш сфаќајќи колку глупаво звучам пред тој човек што никогаш не ме видел, што не знам ни дали бил свесен за моето постоење пред овој ден. Не знам што точно се случило, зашто мајка ми не сака многу да ми раскажува, а и јас не сакам многу да ја прашувам, ама знам дека дедо прво се налутил зашто тато не сакал да војува, „нема да тепаам луѓе што до вчера ми биле другари“, така рекол, и кога дедо почнал да негодува, тато си ги собрал парталите и заминал. Кога војната завршила, тато се обидел да се врати дома, ама дедо не му отворил, зашто уште толку се налутил што овој зел за жена девојка од непријателската страна, и тоа од друга вера. Мајка ми ми кажа дека извиците на баба што врискала по сина си од зад заклучената врата долго го следеле тато во соништата.

„Скоро ќе завршам факултет“, велем. „Па ајде, следно доаѓање те носам негде заедно да прославиме. Можеме и по риби да одиме ако сакаш.“

Устата на дедо се помрднува. Ја отвора, но од неа се

тегне само исцедок од тешки здивови. Мислејќи си дека сака нешто да каже, а тешко му е да зборува гласно, се поместувам понагоре и се наведнувам пред неговото лице. Усните на дедо се собираат уште толку и за момент ми изгледа дека ќе се насмевне, но место тоа, само миг потоа ја чувствувам неговата плуканица како ми се слева по образот.

Му ја отпуштам дланката и со треперливите прсти си го допирам лицето во неверување. Прстите ми пропаѓаат во пената од насобран гнев.

Гледам во дедо. Устата му е сè уште збрчкана, а меѓу очите му се вгнездила лутина.

„Се надевав дека нема да биде вака“, велем и ги кревам рамењата. „Само сакав да ти кажам дека сме добро. Мама те поздрави и ти посака побрзо да оздравиш.“

Дедо не зборува, само се мршти и трепка, со клепките ги покрива и открива сувите очи.

„Мое беше да пробам“, со горчина се насмевнувам и станувам од креветот.

Пред да излезам, се вртам зад себе и уште еднаш погледнувам во неговото тело налегнато во ќошот од собата.

„Што и да направиш, ти си ми дедо и јас те сакам и тоа нема ништо да го смени“, велем. „Нема да доаѓам пак“, додавам. „Ама сакам тоа да го знаеш.“

Ми се причинува дека ги слушам неговите црнила како напукнуваат низ една тешка издишка. Ама не можам да бидам сигурен дека е вистина така.

Излегувам од собата и ја затворам вратата зад себе.

Жената која ме пречека се вртка околу шпоретот и прави ручек.

„Толку?“, ми вели штом влегувам во дневната.

„Ми испадна нешто, велем, морам да одам.“

„Ни кафе не испивме.“

„Ќе дојдам другпат“, велем, а таа ми се усмевнува, не насетувајќи ја мојата лага.

„Да ти дадам чадор, заврна“, ми вели и некаде заминува.

Додека таа разбарува, застапувам пред креденецот и се загледувам во тој замрзнат момент среќа, зачуван во двете насмевки раширени над позинатата уста од рибата на јадица.

Без двапати да размислам, слушајќи ги нејзините чекори, ја земам сликата, ја ставам под појасот и ја покривам со кошулата.

„Еве“, ми вели таа и ми подава еден полуискршен црн чадор.

„Фала“, велем, ѝ ја подавам раката да се ракуваме и излегувам од тоа место без сончевина.

Кога стигнувам дома, ја начекувам мајка ми како ја мести трpezата. Одам да ја преслечам кошулата и да си го исплавам лицето пред да седнам на столот спроти неа.

„Кај беше?“, ме прашува.

Молчам, несигурен дали да ѝ кажам. Мајка ми цел живот се обвинува за одлуката на тато, иако кога беше жив, тој постојано ѝ повторуваше дека не е нејзина вина. Ми се чини дека најголемиот удар го доживеа кога им се јави да ги викне на погребот, а дедо без да ја дослуша ѝ ја спушти слушалката.

„Бев кај дедо“, ѝ велем сепак, ставајќи си супа во чинијата.

Лажницата ѝ се лизга од растреперената рака и засангарува врз масата.

„Кај дедо ти?“, повторува, како да сака да се осигура дека ја зборувам вистината.

Ја извлекувам сликата од под појасот и ја спуштам на масата пред неа.

„Те поздравува“, ѝ велем. „Ми рече дека му е жал.“

На мајка ми забрзано и зашиштува воздухот низ ноздрите. Ја позема рамката во дланките и гледа во неа.

„Дедо ти ти ја даде?“, вели, со зениците затскриени зад прекривка од солзавина.

„Да“, велем.

Таа станува, застанува пред полицата до телевизорот и ја става рамката веднаш до онаа од мојата матура. Некоје време стои така и со солзниот поглед го милува лицето на тато на сликата. Потем се врти накај мене, а меѓу образите, како ѕвезда што паѓа, ѝ проблеснува мала усмевка, и со таа меко закривена линија мигум исцртува скица од мојата замисла за среќа.

Понекогаш, си велем, подобро е човек да ја премолчи вистината. Особено ако тој молк ја заврши таа стара битка што не е моја да ја водам.

А повеќе не е ниту нејзина.

Peshku në grep

Vera Kalin

Dëgjoj trokitjen e gishtave të mi në derën e vjetër të ngritur para meje. Ai jeton në një ndërtesë të ulët me një fasadë të rrudhur dhe dritare të verbra rreth të cilave derdhet grimi nga lagështia dhe myku. Viteve të kaluara shpeshherë kaloja pranë kësaj ndërtese, por kurrë nuk hyra brenda mes mureve të saj të ftohtë të shkarravitur me stilolapsa dhe ngjyra. Tani, më në fund, jam këtu, i ndalur në pragun e saj.

Pyes veten kur të më shohin, a do t'i njohin sytë e mi të përhitur, të fshehur gjithmonë prapa kapakëve të përgjumur, që nëna më thotë se i kam trashëguar nga babi. Kujtimi për babin më shtyn ta pyes veten nëse ai më sheh prej diku, a e kishte aprovuar këtë. Tundi kokën për ta larguar mendimin, duke u kujtuar se këtë e bëj për të.

Prapa mureve dëgjohen hapat e dikujt. Pas një çasti kërcet dorëza.

„Mirëdita“, them, duke mos pritur që gruaja e cila ma hapi derën ta shfaqë fytyrën deri në fund.

„Po?“, thotë ajo.

„Unë jam Dragani“, thotë, „u dëgjuam të hënën.“

„A, ju jeni“, thotë dhe e liron rrugën. Flokët i kishte të mbledhura në një bisht të vogël, ndërsa bluza e tutëluar, pa një buton te qafa dhe një njollë e cila i ngjan pështymës, e lëshuar lirshëm mbi fundin i cili hapet deri në dysheme. „Hyni.“

Hyj në një korridor të ngushtë me këpucë të hedhura në të gjitha anët. Nisem të zbathem, por ajo më pengon ta bëj këtë.

„Gjithsesi është për t'u pastruar“, më thotë.

Pa i zbathur këpucët e ndjek atë në një dhomë e cila, nga ajo që mund ta vërej – shporet në kënd, tavolinë katrore me këmbëza të qëruara, kauç me jastëkë të grisur dhe një taburet i vogël mbi të

cilin ka disa gazeta – konkludoj se është dhoma e ditës së bashku me kuzhinën.

„Do kafe?“, më pyet dhe unë, i ndalur para një dollapi në të cilin janë vendosur disa korniza me fotografi rreth tavllës së kristaltë të mbushur me para të imëta, nuk përgjigjem. Shikoj dy të rinjtë të fotografuar në dasmën e vet, pastaj fytyrat e njëjta të skuqura të ulura në ndonjë plazh me një fëmijë të dobët në përqaftim, pastaj burrin e ulur prapa një tavoline pune, me stilolaps në dorë. Supozoj se janë ata, gjyshja dhe gjyshi. Kurrë deri më tani nuk i kam parë e as që kam mundur t'i paramendoj se si duken – nëna njëherë moti më tregoi se kur babi është larguar nga shtëpia, s'ka marrë me vete asgjë që do t'ia kujtojë prindërit apo fëmijërinë. Atëherë më bie në sy fotografia e palosur në pjesën e prapme të dollapit. E ngrita dhe e shikoj babin, me siguri dhjetëvjeçar, i ndalur para një burri të lartë me bark të rrumbullakët, i cili, supozoj, është gjyshi. Të dy qeshin, ndërsa në duar mbajnë një peshk të madh, ende të kapur në grep.

„Kështu e gjeta“, më thotë gruaja e cila ishte ndalur pranë meje, e unë nuk e kisha vërejtur. „Nuk është puna ime dhe e lashë.“

„Si është ai?“, pyeta.

Ajo i ngriti supet.

„Do ta shohësh tani apo së pari të pimë kafe?“, më pyet.

E ndiej se si mbi atë vend ku gjithmonë kam menduar se gjendet shpirti, më ngjitet barra si një rrëshirë e dendur.

„Sidoqoftë“, them, por gruaja e vëren se dua sa më shpejt ta përfundoj atë për të cilën kam ardhur dhe e thotë një „hajde“ dhe më çon në dhomën tjetër.

Kërcet dera e dhomës.

„Je duke fjetur?“, pyet gruaja, duke shikuar nga dera. Nga atje, në vend të përgjigjes, dëgjohej ofshamë. „Ke mysafirë“, thotë ajo dhe kthehet nga unë. „Hyr“, më thotë. „Nëse duhet diçka, më thirr.“

Tunda kokën dhe e prita të largohet para se të marr frymë disa herë dhe të hyj në dhomë. Brenda është errët, drita e diellit mezi hyn nëpër vrimat e roletave të lëshuara. Vjen era frymë njeriu, djersë dhe ilaçe. E shikoj krevatin nën dritare dhe për një çast e ndiej se si rrëshira gjithnjë e më shumë ma shtrëngon shpirtin.

Afrohem më afër dhe ulëm në kënd, pranë trupit katror të mbuluar me çarçafë të tutëluar. Më dridhet dora derisa e vendos mbi dorën e vjetër me njolla e cila del nga çarçafi.

Ai i hapi sytë. Në ta e vërej të njëjtën ngjyrë të përhitur të lëkundur në djep të gërshetuar nga qerpikë të yndyrshme që dalin nga kapakët e thellë, gjysmë të mbyllur. Për një çast më duket sikur i shikoj sytë e babit, në të cilët derisa ishte gjallë mund ta shihja pasqyrimin e tërë botës.

„Mirëdita, gjysh“, ia dola të flas.

Vetullat i shtrembërohen në ballë, nga befasia, nga gëzimi, nga çfarëdo qoftë, nuk ia dal ta vlerësoj, por mendova se ky duhet të jetë lehtësim që dikush më në fund ka ardhur ta vizitojë, pas aq shumë vitesh ndarje dhe aq shumë vitesh vetmi.

„Mirë dukesh“, e gënjej, duke supozuar se ka kaluar një kohë e gjatë që kur është ndalur para pasqyrës dhe e ka takuar shikimin e vet, me të njëjtën ngjyrë me atë me të cilin tani e mbuloj përsëri.

„E, unë? Mjaft jam rritur, a po?“, them, duke e kuptuar menjëherë se sa i marrë dukem para këtij njeriu i cili kurrë më parë nuk më ka parë, i cili nuk e di se a ka qenë i vetëdijshëm për ekzistimin tim para kësaj dite. Nuk e di saktë ç'ka ndodhur, sepse nëna nuk dëshiron shumë të më rrëfejë, as unë nuk dëshiroj shumë të pyes, por e di se gjyshi së pari është hidhëruar se pse babi nuk ka dashur të luftojë. „Nuk dua të vras njerëz të cilët deri dje i kam pasur shokë“, ka thënë, dhe kur gjyshi ka filluar ta kundërshtojë, babi i ka mbledhur plaçkat dhe është larguar. Kur ka përfunduar lufta, babi ka tentuar të kthehet në shtëpi, por gjyshi nuk ia ka hapur derën, sepse aq më shumë është hidhëruar që ky ka marrë për grua nga ana e armiqtë, madje me fe tjetër. Nëna më tregoi se britmat e gjyshes pas të birit prapa derës së mbyllur një kohë të gjatë e kanë ndjekur babin në gjumë.

„Së shpejti do ta kryej fakultetin“, i them. „Herën tjetër kur do të vij, kam për të të marrë për të festuar. Mund të shkojmë edhe në peshkim nëse do.“

Goja e gjyshit lëviz. E hap, por nga ajo del vetëm një frymëmarrje e rëndë. Duke menduar se dëshiron të thotë diçka dhe e ka vështirë të flasë me zë, afrohem dhe përulem para fytyrës së tij. Buzët e tij mblidhen edhe më shumë dhe për një çast më duket se do të qeshë, por, në vend të kësaj, vetëm një çast më vonë, e ndjej përshtymën e tij se si më rrëshqet nëpër fytyrë.

Ia lëshoj dorën dhe me gishtat që dridhen e prek fytyrën pa e besuar. Gishtat më zhyten në shkumën nga hidhërimi i mbledhur.

E shikoj gjyshin. Gojën ende e ka të rrudhur, ndërsa mes syve i është mbledhur hidhërimi.

„Shpresoja se nuk do të jetë kështu“, thashë dhe i ngrita supet. „Vetëm desha të të them se jemi mirë. Ke të fala nga nëna dhe të dëshiron shërim të shpejtë.“

Gjyshi nuk flet, vetëm mrrolet dhe i kapsallit sytë, me qerpikët mbulon dhe hap sytë e thatë.

„Mua më takonte ta provoj“, qeshem me hidhësi dhe ngrihem nga krevati.

Para se të dal, kthehem prapa dhe edhe një herë shikoj në trupin e tij të shtrirë në këndin e dhomës.

„Çfarëdo që të bësh, ti je gjyshi im dhe unë të dua dhe këtë asgjë s’do ta ndërrojë“, i them. „Nuk vij më“, vazhdoj. „Por, dëshiroj ta dish këtë.“

Më duket se i dëgjoj të zezat e tij se si plasariten nëpërmjet një fryme të rëndë. Por, nuk mund të jem i sigurt se vërtet është kështu.

Dal nga dhoma dhe e mbyll derën prapa vetes.

Gruaja e cila më priti sillet rreth shporetit dhe e bën drekën.

„Aq?“, më pyet kur hyra në dhomën e ditës.

„Më doli një punë, duhet të shkoj“, i them.

„As kafe nuk pimë.“

„Do të vij tjetër herë“, i them, e ajo më buzëqeshet, duke mos e kapur gënjeshtren time.

„Të të jap një ombrellë, filloi të bjerë shi“, më thotë dhe largohet diku.

Derisa ajo kërkon, ndalem para dollapit dhe e shikoj atë çast të ngrirë lumturie, të ruajtur në dy buzëqeshjet e hapura mbi gojën e hapur të peshkut në grep. Pa u menduar dy herë, duke i dëgjuar hapat e saj, e marr fotografinë dhe e vë nën këmishë.

„Ja“, më thotë ajo dhe më jep një ombrellë të zezë gjysmë të thyer.

„Falemnderit“, them, ia jap dorën për t’u përshëndetur dhe dal nga ai vend pa rreze dielli.

Kur arrita në shtëpi, e gjeta nënën si e shtron tavolinën. Shkoj të zhvishem dhe ta laj fytyrën para se të ulem në karrigen përballë saj.

„Ku ishe?“, më pyeti.

Heshti, i pasigurt a t’i tregoj. Nëna tërë jetën e fajëson veten për

vendimin e babit, edhe pse përderisa ishte gjallë, ai vazhdimisht ia përsëriste se nuk është faji i saj. Më duket se goditjen më të madhe e mori kur u telefonoi për t'i thirrur për varrim, ndërsa gjyshi pa e dëgjuar deri në fund ia mbylli telefonin.

„Isha te gjyshi“, i them megjithatë, duke mbushur pjtën me supë.

I rrëshqet luga nga dora, e cila i përplaset për tavoline.

„Te gjyshi?“, e përsërit, sikur dëshiron të sigurohet se e flas të vërtetën.

E nxjerr fotografinë dhe e vendos mbi tavolinë para saj.

„Të bëri të fala“, i them. „Më tha se i vjen keq.“

Nënës fillon fryma me shpejtësi t'i qarkullon nëpër nofulla. E merr kornizën në duar dhe e shikon.

„Gjyshi ta dha?“, thotë, me bebëzat e fshehura prapa një shtrese me lot.

„Po“, i them.

Ajo çohet në këmbë, ndalet para raftit të televizorit dhe e vë kornizën pranë fotografisë sime të maturës. Për një kohë rri në këmbë dhe me shikimin e përlotur e ledhaton fytyrën e babit në fotografi. Pastaj kthehet nga unë, ndërsa mes faqeve, si një yll në rënie, i shkëlqen një buzëqeshje e vogël dhe me atë vijë pak të shtrembët në çast vizaton një skicë të idesë sime për lumturi.

Ndonjëherë, them në vete, më mirë është njeriu ta heshtë të vërtetën. Sidomos nëse kjo heshtje e përfundon atë luftë që nuk është imja për ta bërë.

Tanimë nuk është as e saj.

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Riba na udici

Vera Kalin

Slušam kucanje mojih prstiju po starim vratima što su se ispriječila ispred mene. On živi u onižoj zgradurini s oronulom fasadom i slijepim oknima oko čijih se rubova razlijeva vlaga i plijesan poput šminke. Proteklih godina prošao sam mnogo puta pored ove zgrade, ali nisam nikada ušao unutra, među njene hladne zidove išarane kemijskim olovkama i flomasterima. A sada sam konačno ovdje, stojeći na njenom pragu.

Pitam se hoće li me vidjeti, prepoznati moje sivkaste oči, koje skrivaju uvijek sanjivi kapci, za koje mi moja majka kaže da sam naslijedio od tate. Pomisao na tatu tjera me zapitati se bi li on, ako me vidi odnekuda, odobrio ovo. Odmahujem glavom da si otjeram tu misao, podsjećajući se da ovo radim i za njega.

Iza zidova oglašavaju se nečiji koraci. Trenutak potom, kvaka zaškripi.

„Zdravo“, kažem, ne sačekavši da žena koja mi je otvorila pokaže dokraja svoje lice.

„Da?“ reče ona.

„Ja sam Dragan“, kažem. „Čuli smo se u ponedjeljak.“

„A, Vi ste“, rekne i skloni se ustranu. Kosu je skupila u kratak rep, a široka bluza, s jednim otpalim dugmetom kod vrata i mrljom od nečega što je nalik pljuvački, slobodno joj pada preko suknje koja seže sve do zemlje. „Uđite.“

Ulazimo u tijesan hodnik obrubljen razbacanim cipelama. Krenem se izuti, ali me ona sprječava.

„Svakako je za čišćenje“, kaže mi.

Obuven zakoračim za njom u drugu prostoriju, koja je po onom što uspijevam opaziti: štednjak na drva u kutu, četvrtasti stol s

oljuštenim nogama, kauč s pokidanim jastucima i mali tabure na kojem je nekoliko novina; dnevni boravak i kuhinja ujedno.

„Može kava?“ pita me ona, a ja, zastao ispred kredenca na kojem je poredano nekoliko okvira za slike oko kristalne pepeljare pune sitniša, ne odgovaram. Gledam u dvoje mladih na slici s njihove svadbe, pa potom u ta ista ozarena lica kako sjede na nekoj plaži sa slabunjavim djetetom u naručju, te u muškarca koji sjedi za писаćim stolom s penkalom u ruci. Pretpostavljam da su oni, baka i djed. Nikada dosada nisam ih vidio, niti sam pak mogao zamisliti kako izgledaju – moja majka mi je rekla, jednom davno, kad je tata otišao od kuće, da nije uzeo sa sobom ništa što bi ga podsjećalo na roditelje ili pak na djetinjstvo. Tada uočavam fotografiju položenu naopako na udubljenom dijelu kredenca. Uzimam ju i vidim tatu, sigurno desetogodišnjaka, kako stoji pred visokim muškarcem s oblim trbuhom koji bi morao biti, tako pretpostavljam, djed. Obojica se smiju, dok u rukama drže veliku ribu, još uvijek zakačenu na udici.

„Tako sam ju našla“, kaže mi žena stavši do mene, koju nisam primijetio. „Nije moja stvar, pa sam ju ostavila.“

„Kako je on?“ pitam.

Sliježe ramenima.

„Želiš li ga vidjeti sada ili da prvo popijemo kavu?“ kaže mi.

Osjećam kako mi se na onom mjestu, za koje sam oduvijek mislio da mi se na njemu nalazi duša, nakuplja težina kao gusta smola.

Sobna vrata su zaškripala.

„Spavaš?“ upita žena, vireći kroz procijep. Otamo se umjesto odgovora čuje jaukanje. „Imaš gosta“, kaže ona, i okreće se prema meni. „Uđi“, kaže mi. „Ako nešto zatreba, zovi.“

Kimam glavom i čekam da ode, prije nego udahnem nekoliko puta i uđem u sobu. Unutra je tamno, sunčeva svjetlost jedva se probija kroz nekoliko rupica koje stvaraju šare na spušenim roletama. Vonja na ustajali dah, znoj i lijekove. Primjećujem krevet ispod prozora i u tom trenutku osjećam kako mi se smola sve više razlijeva po duši.

Primičem se bliže i sjedam na rub kreveta, odmah do koščatoga tijela uvijenog u izgužvane plahte. Ruka mi se trese dok ju polažem na pjegavu staračku ruku koja viri ispod njih.

Otvara oči. U njima opažam isto ono sivilo što se ljulja u kolijevci

ispletenoj od zamršenih trepavica što se pojavljuju iz dubokih, poluspuštenih kapaka. Čini mi se da u tom hipu gledam u tatine oči u kojima sam mogao, dok je bio živ, vidjeti odraz cijeloga svijeta.

„Zdravo djede“, uspijevam progovoriti.

Obrve mu se svijaju prema čelu, od iznenađenja, od radosti, od čega li, ne uspijevam procijeniti, ali pomišljam da to mora biti olakšanje što ga je netko konačno došao posjetiti, poslije toliko godina razdvojenosti i toliko godina samoće.

„Dobro izgledaš“, lažem mu, pretpostavljajući da je prošlo poprilično vremena otkad je stajao ispred zrcala i susreo se sa svojim pogledom, koji je iste boje kao onaj kojim ga sada pokrивam.

„A ja? Uzalud sam porastao, zar ne?“ kažem, odmah shvaćajući koliko glupo zvučim pred tim čovjekom koji me nije nikada vidio, a ne znam je li bio svjestan moga postojanja prije ovoga dana. Ne znam što se točno dogodilo, jer majka mi ne želi mnogo ispričati, a i ja ju ne želim mnogo pitati, ali znam da se djed prvo naljutio na oca jer nije htio ratovati, rekavši „Neću ubijati ljude koji su mi do jučer bili prijatelji“, tako je rekao, i kad je djed počeo negodovati, otac je pokupio prnje i otišao. Kad je rat završio, otac se pokušao vratiti kući, ali mu djed nije otvorio jer se povrh toga toliko naljutio što je uzeo za ženu djevojku s neprijateljske stane, i još druge vjere. Majka mi je rekla da je bakino vrištanje tijekom vikanja na sina iza zaključanih vrata dugo pratilo oca u snovima.

„Uskoro ću završiti fakultet“, kažem. „Kad dođem sljedeći put, odvest ću te nekamo da zajedno proslavimo. Ako želiš, možemo ići i u ribolov.“

Djedova usta se pomiču. Otvara ih, ali iz njih se slijeva samo iscjedak teških uzdaha. Pomislivši da želi nešto reći, a teško mu je glasno govoriti, primičem se prema gore i naginjem nad njegovo lice. Djedove usnice skupljaju se još toliko da mi na trenutak izgledaju da će se osmjehnuti, ali umjesto toga, samo časak potom, osjećam njegovu slinu kako se slijeva niz moj obraz.

Ispustio sam njegov dlan i drhtavim prstima opipao svoje lice u nevjerici. Prsti su mi upali u pjenu sakupljenoga gnjeva.

Gledam u djeda. Usta su mu još uvijek smežurana, a u njegovim očima ugnijezdila se ljutitost.

„Nadao sam se da neće biti ovako“, kažem i sliježem ramenima. „Samo sam ti htio reći da smo dobro. Mama te je pozdravila i poželjela ti da ozdraviš.“

Djed ne odgovara, samo se mršti i trepće, otvarajući i zatvarajući kopcima suhe oči.

„Na meni je bilo da probam“, osmjehujem se s gorčinom i ustajem s kreveta.

Prije izlaska osvrnuo sam se i još jednom pogledao u njegovo tijelo koje je ležalo u kutu sobe.

„Što god napravio, ti si mi djed i ja te volim, a ovo neće ništa promijeniti“, kažem. „Neću ponovno doći“, dodajem. „Želim da to znaš.“

Pričinilo mi se da sam čuo kako su napuknula njegova crnila u teškom izdisaju. Ali, ne mogu biti siguran da je to istina.

Izlazim iz sobe i zatvaram vrata za sobom.

Žena koja me je dočekala vrti se oko štednjaka pripremajući ručak.

„Toliko?“ kaže mi čim sam ušao u dnevni boravak.

„Imam nešto“, kažem. „Moram ići.“

„Nismo popili ni kavu.“

„Doći ću drugi put“, kažem, a ona mi se osmjehuje, ne osjećajući moju laž.

„Da ti dam kišobran, počela je kiša“, kaže mi i nekamo odlazi.

Dok ona pretražuje, zastajem ispred kredenca i zagledavam se u taj zamrznuti trenutak sreće, sačuvan u dva široka osmjeha nad zinitim ustima ribe na udici. Ne razmislivši dvaput, a čuvši njene korake, uzimam sliku, te ju spremam ispod pojasa i pokrivam košuljom.

„Evo“, kaže ona i pruža mi poluslomljen crni kišobran.

„Hvala“, kažem, pružajući joj ruku da se rukujemo te izlazim iz tog mjesta bez sunčeve svjetlosti.

Kad sam stigao doma, zatekao sam majku kako postavlja stol. Odlazim presvući košulju i isprati lice prije nego sjednem za stol nasuprot nje.

„Kako je bilo?“ pita me.

Šutim, osjećam nesigurnost zbog toga trebam li joj ispričati. Moja majka optuživala je sebe cijeli život zbog tatine odluke, iako joj je za života stalno ponavljao da to nije njena krivica. Izgleda da je najveći udarac doživjela kad im se javila da ih pozove na pogreb, a djed joj je spustio slušalicu ne saslušavši ju uopće.

„Bio sam kod djeda“, ipak joj rekoh, sipajući si juhu u tanjur.

Žlica joj je iskliznula iz drhtave ruke i zazvonila na stolu.

„Kod djeda?“ ponavljala je kao da se želi osigurati govorim li istinu.

Izvlačim sliku ispod pojasa i spuštam ju na stol pred nju.

„Pozdravlja te“, kažem joj. „Rekao mi je da mu je žao.“

Majci ubrzano počinje pištati zrak kroz nosnice. Uzima uokvirenu sliku između dlanova i gleda u nju.

„Djed ti ju je dao?“ kaže, sa zjenicama skrivenim iza koprene od suza.

„Da“, kažem.

Ona ustaje, zastaje ispred police pored televizora i stavlja uokvirenu sliku odmah do one s moje mature. Neko vrijeme stoji tako i suznim pogledom miluje tatino lice na slici. Zatim se okreće prema meni, a između obraza probija joj se poput zvijezde padalice bljesak malog osmijeha, i s tom mekano zakrivljenom linijom iscrtava trenutno skicu moga zamišljaja sreće.

Ponekad, kažem sebi, bolje je da čovjek prešuti istinu. Naročito kad ta šutnja okončava staru bitku što nije moja pa da ju vodim.

A nije ni njena.

Prevod: Borislav Pavlovski

Luftë dhe dashuri

Војна и љубов

Rat i ljubav

Luftë dhe dashuri

Marjeta Gjoka

Portat pas luftës, janë portat që tregojnë më ashpër ferrin ku as nuk hyhet nëpërmjet tyre dhe as nuk dilet. Aty në pragun e tyre qëndrojnë të vrarët dhe që përshkohën nga hija e të vdekurve të gjallë që i qajnë pa zë.

Trishtimi është i thellë, shpresa e vakët dhe e ardhmja e largët.

Nuk duhet thënë se në luftë ka të drejtë, sepse ajo që kryen drejtësinë e menduar, është fatale për jetën dhe prodhon vetëm skëterrë dhe viktima.

Lufta është e padrejtë për njerëzit e lirë dhe e merituar për njerëzit zemërngurtë... lëndimet ata i bëjnë me të njerëzishëm dhe meditojnë më shumë.

Këto janë disa nga fjalët që pati shkruar mikja ime Matilda.

Zemra m'u drodh duke qenë se ajo ishte shumë e re edhe fjalët e saj peshonin rëndë, dhimbje.

Sytë Matilda i ka tepër të shndritshëm dhe ka ditur që nëpërmjet tyre të tregojë rrezatimet e shpirtit të saj artistik, por gojën e rrumbullakët e mbante të kyçur, si të ishte e drunjte.

Më është dashur disa herë ta pyes edhe ta mbaj ngushtë, afër lëkurës dhe zemrës sime që ajo të ndjejë ngrohtësinë njerëzore, sepse besimi i qe vyshkur ashtu si ndjenjat e saj.

Asaj nga lufta nuk i mbeti më asgjë për të marrë me vete. Kosova qe shndërruar në një gërmadhë njerëzish me fytyrë kthyer nga dielli dhe varrimi ishte ceremonia e vetme që mbushte orët e njerëzve.

Koha pas luftës, e than shpirtin njerëzor dhe nuk njomet më as nga lotët.

Matilda kishte humbur dy motrat dhe prindërit e vet... ishte e rreckosur dhe me flokët e zinj ngjante si shpend në atë cepin e

dhomës, qëndronte pa fjalë. Larat e zjarrit i ndriçonin sytë e saj të bukur si dhe i ngrohnin disi gjunjët e lënduar.

Kaluan disa ditë dhe Matilda ishte bërë tashmë pjesë e jetës sonë, e jetës sime dhe çdo minutë që kaloja në praninë e saj më jepte më shumë dije, gëzim për jetën dhe forcë. Ajo për mua ishte si simbol i qëndresës ndaj dhimbjes. Çdo darkë bija në gjumë me mendimin se si do t'ia bëja që ajo të hapej më shumë me mua. Fakti që ajo ishte shumë më e re se unë do e çlironte disi dhe do të kërkonte një mbështetje shpirtërore më të thellë.

Kaluan dy javë dhe ajo vazhdonte të ishte pjesë e imja, e familjes sime.

Një pasdite kur u ktheva nga puna e pashë atë pranë një qershie që ne e kishim në oborr, flokët ia merrte era dhe sytë i mbante të mbyllur. lotët i rridhnin mbi faqe dhe gjoksën e drejtonte nga qielli, nga Përendia. Mesa duket ajo u çlirua vetëm nëpërmjet Zotit dhe jo nëpërmjet meje dhe për këtë u ndjeva disi xheloz.

Për mua qe e rëndësishme paqja e saj.

I afrohem dhe e përshëndes.

I them: „Matilda, nuk kam arritur të të them më parë, por dua të shpreh gëzimin tim që ti je bërë pjesë e familjes sime dhe dije që ne të duam shumë dhe të premtoj që unë do të gjendem gjithnjë pranë teje në çdo gjë.

Por unë kam nevojë të di më shumë gjëra për ty, rreth brengave që ke, ndjenjave dhe lotët e tu dua t'i shoh, madje t'i fshij.

Ti mund të flasësh me mua sepse unë jam këtu për ty.“

Kaq fjalë mjaftuan dhe Matilda shpërtheu në të qara dhe më përqafoi me shtrëngim.

„Unë e humbur jam“, më tha, „por që këto ditë më kujtohet një mik me *lëkurë armiku*.

Ai është një shok imi, që quhet Aleksandër. Ndoshta ai është i vetmi që mbaj në kujtime këto kohë.

Besoq që nga emri e kupton që ai është serb, por ishte fqinji dhe shoku im më i mirë. Shpirti im u rrit nëpërmjet shpirtit të tij, ai më ka dhënë një botëkuptim të madh, frymëzim për jetën dhe bashkë me të kishim shumë plane.

Ai është një pasionant i çmendur pas filmit dhe fotografisë dhe unë qeshë aktorja dhe modelja e tij.

Me një kamerë të vogël kemi regjistruar shumë video, arratisje gjatë natës, kemi filmuar përendime dielli, agime, shëtitje me biçikletë.

Ai kishte një këndvështrim të veçantë të gjërave... çdo gjë e bënte më të bukur.

Unë me atë dëshmojmë një paqe të përjetshme, sepse ne kishim dashuri të madhe për njëri tjetrin.

Në një dashuri të tillë duhet të jetojë njerëzimi dhe nuk i duhet një kufi të vendosë ose të kapërcejë për jetën.

Por mos u çudit kur të them që në fillim nuk qe kështu.

Familja ime më largoi nga ai, kur ata u vendosën pranë nesh. Ata ma ndaluan që unë ti shihja edhe me sy madje... për t'u folur jo se jo.

Unë nuk e kuptoja dot veten se si më kishte kapur një antipati për familjen e tij kur as që i njihja dhe kjo qe absurde.

Një ditë tekta po kthehesha nga shkolla, diku nga mesi i vitit të dytë të gjimnazit, pata një debat me njërën nga shoqet e mia. Dalina quhet. Aleksandri ishte disa metra përpara nesh dhe po ecte ngadalë. Kur ne u afruam paralel me të, Dalina më shtyu drejt tij duke më thënë që unë do të martohesha me një tip si ai, një ngordhalaq serb.

O Zot, mendime të tilla prapanike e varfërojnë njeriun më shumë se jetesa në kasollë kashte.

Ajo përplasje me Aleksandrin qe fillimi i miqësisë sime me të.

Fillimi i një bote të re për mua, që burimin e pati te ai. Kur u rrëzova mbi të ai më ngriti duke më buzëqeshur... sytë i shndrisnin si yje të vegjël dhe unë u mallëngjeva.

Ndoshta qe dashuri me shikim të parë, apo qe entuziazmi i fillimit të një kapitulli të ri në jetën time, nuk e di.

Ilir, unë mendoj vetëm për të.

Ai është familja ime, stoli i këmbëve të mia dhe më ka marrë malli për të.

Unë e di se me këtë dhimbje që kam vetëm ai mund të ma japë një shpresë.

Në fakt dua ta kem përballë si një serb që është dhe dua ta urrej, ta godas, pastaj ta puth, ta fal për krimet e pakryera dhe të qaj mbi supet e tij.

Ai do të më zgjasë dorën si atë ditën e parë, por ndoshta shkëlqimi do t'i këtë ikur nga sytë.

Kjo dhimbje që ka pjellë në tokën time, ka infektuar, prekur shpirtin e gjithësecilit. Na është mohuar liria jonë, na është vjedhur paqja dhe harmonia.

Jetojmë me frikë, më shumë ndaj njeriut dhe jo aq shumë ndaj vdekjes.

Ilir, të lutem më ndihmo ta gjej.

Ai është një artist, piktor, muzikant, poet dhe pasionat i jetës.

Është shumë lehtë të gjendet. Dikush do të këtë dëgjuar për të.“

Pasi më tha këto fjalë unë u këputa nga gjunjët dhe hyra në dhomën time.

Nuk u ndjeva keq për faktin që ishte e sigurtë që ajo dashuronte një tjetër dhe unë nuk kisha thujtë asnjë mundësi që t'i bija në sy, por më dhembti shumë shpirti kur pashë nevojën e saj për të gjetur një copë nga jeta sa për të gjetur identitetin e humbur, sepse pikërisht kjo qe humbja saj e dytë më e madhe.

Nuk kishte me asnjë të familjes dhe bashkë me ta kishte humbur edhe identitetin e saj.

Ajo ishte thjeshtë Matilda me flokë të zinj dhe që kalonte ditët pa dëshirë në shtëpinë e një vëllai shqiptar.

Mendja dhe shpirti i saj, kushedi ku bridhnin në imagjinatë me Aleksandrin e saj artist.

U bëra xheloz dhe doja ta mbaja Matilden vetëm për veten time, por sa më shumë e shihja, më shumë e kuptoja që ajo ishte e dikujt tjetër.

Më kujtohet si sot, kur një darkë të bukur derisa frynte një erë e lehtë, Matilda trokiti në dhomën time.

Ajo u fut brenda dhe menjëherë u ul në karrigen e shkrivanisë sime dhe më pyeti për ca letra të shkruara që unë kisha bërë.

Me pyeti a mos ishin ndonjë reportazh që do ta botoja në gazeten *Dita*, si një reporter i largët.

A mos kisha bërë një shkrim mbi plagët e luftës serbo-kosovare?

Ajo nisi edhe qau, me lot që i rridhnin si krua kristal.

„Me mungon familja ime, shtëpia ime, muret, biçikleta, videot me Aleksandrin dhe kordelet e kuqe të shoqeve të mia.

Më ka marrë malli për aromën e jetës, lirinë e fjalëve, bardhësinë e lëkurës dhe shkëlqimin e syve të Aleksandrit.

E di, Ilir ? Unë dhe ai kishim një plan fantastik.

Do të bënim një projekt me video rreth jetesës sonë, rrugëtimit dhe bisedave tona të thjeshta.

Ne në atë projekt nuk ishim as serbë dhe as kosovarë, por dy të huaj shumë të afërt.

Ai një artist dhe unë frymëzimi i tij.“

Në atë moment u mblodha, trupi m'u rrënoqeth.

Ajo ishte një mjeshtre e fjalëve të bukura dhe ndjeva një fitore të brendshme dhe u ngazëlleva.

Pikërisht ajo që Matilda tha, u bë plani im i punës.

Vendosa që ta tregoja jetën e saj, atë të Aleksandrit në gazetën time me shpresën që ky artikull të mund të përkthehej edhe në gjuhë të huaja dhe mesazhi i këtyre dy të rinjëve të depërtonte edhe jashtë „kufijve të gjakut“.

Ajo u ngrit nga shkrivania dhe u largua pa marrë asnjë përgjigje.

Unë atë natë shkrova gjithçka që ajo më kishte thënë, dhe mendova që të nesërmen do ta zgjeroja shkrimin më shumë duke folur me Matildën.

Ende pa rënë ende rrezet e para të diellit, nëna ime trokiti në derë nja tri herë.

M'u duk nëna tepër e trembur dhe mendja ime vallëzoi nëpër frika.

E pyeta se ç'kishte ngjarë dhe ajo më tha që Matilda nuk ishte në dhomë.

„Mesa duket“, tha nëna, „ajo do jetë larguar.“

Mua në ato çaste m'u plogështua shpirti dhe desha t'ia mbathja edhe unë.

U mërzi ta dhe i thashë nënës: „Kushedi ndoshta është larguar përpak, por ajo do të kthehet.“

Pamja në sytë e nënës që e keqe, sikur ajo i kishte dhënë lamtumirën.

Ndoshta edhe nëna ime si unë, kishte menduar që ajo ishte vajza e duhur për mua.

Por ikja e saj, dëshmoi që unë do e burgosja më shumë shpirtin e saj të lirë dhe të freskët si njeri kur të prekë në shëtitje me biçikleta.

Shkova në dhomën e saj, pashë përreth me shpresën se mos kishte lënë ndonjë shënim për mua. Ngrita lart dyshekun e saj, me pas çarçafët, por letra ra nga nënkresa e saj.

Shkruante „për lirin“ dhe zemra m'u çlirua... te paktën kishte menduar pak për mua.

Pa e lexuar letren, erdhi në oborr një femijë i fquinjt tim dhe më tha që Matildën e kishin parë të ecte vetëm rrugës drejt pyllit.

Në atë moment pata shumë frikë, sepse e kuptova që ajo nuk do të kthehej më kurrë.

Matilda ishte arratisur dhe që nga ai agim nuk u pa më. Ne e kërkuam atë shumë gjatë, por asgjë nuk qe në favorin tonë.

Ajo me la veç gjurmët e saj dhe letrën.

U mendova disa herë që ta botoja disi historinë e jetës së saj, por nuk qe e mundur.

Nuk pata asnjëherë guxim ta bëja sepse dashuria ime për të kishte vdekur bashkë me ikjen e saj dhe për mua ishte një plagë që nuk do të shërohej kurrë përveçse me praninë e saj.

Letrën e saj unë e ruaj si një thesar të çmuar sepse ajo kështu ishte, një gur i çmuar, një dritë që ndriçonte mirësi.

Kaloi shumë kohë e gjatë dhe kisha gjithnjë një dëshirë që më shoqëronte.

Kam një kuriozitet të madh të njoh atë Aleksandrin e madh të jetës së saj, kështu do të di ndonjë gjë më shumë.

Të kuptoj më shumë rreth pasionit që ajo kishte dhe ngaqë gjithnjë më thoshte se ai ishte pikërisht burimi i energjisë.

Unë si gazetar që jam kam plot kolegë e miq të njohur që mund të me ndihmojnë për këtë, por kam frikë se do të me thonë që po merrem me një fantazmë të së shkuarës dhe për këtë jam ndalur.

(Tërë kjo ishte një bisedë me një mik timin të fëmijërisë që jetën e kalon në rrugëtime të shpeshta Tiranë-Paris).

Ai më tha që ndoshta po ta kisha botuar historinë, kushedi dikush do të më kishte ndihmuar me ndonjë informacion rreth Matildës... ndoshta e kisha gjetur atë.

Jam penduar në fakt që nuk e gjeta atëherë guximin që ta shkruaja biografinë e saj.

Një ditë prej ditësh mora një telefonatë të çuditshme nga miku im i Parisit ku më njoftoi që së shpejti në muzeun e Artit Modern në Paris do të mbahej një ekspozitë e një artisti serb me emrin Aleksandër.

Disi me shqiptoi edhe mbiemrin por nuk ia mbajta mend.

Menjëherë mendova se mos ishte Aleksandri i Matildës dhe kjo ishte një shenjë e fatit për mua.

Me tha që ekspozita do të hapej të martën në orën 11 të paradites.

Ndjeva të më përshkonte një ndjesi e ftohtë.

Ndoshta ky ishte fillimi i një historie tjetër në jetën time dhe takimi me Aleksandrin do të ngjallte të unë edhe njëherë admirimi për Matildën.

M'u deshën pak orë që të bëhesha gati, preva biletën për në Paris, por e pata të vështirë që të bindja shefin tim të punës që të merrja leje.

Por thjesht i thashë: unë do të kthehem me një histori të mrekullueshme dhe ky artikull do jetë një magjepsje e vërtetë e lexuesve.

Atë të hënë u zgjova shumë herët, a thua me kishin kapur ethet, dridhesha, putha gruan time dhe e mora çantën e vogël me rroba.

Sigurisht edhe laptopin tim besnik dhe u nisa.

Pasi avioni u nis, fillova të shqetësohesha.

Po sikur ai artist të mos ishte Aleksandri?

Si do t'ia bëja ?

Kush do të me ndihmonte në këtë histori ?

Aty e kuptova që unë marrosjen e kam në gjak, sepse gjithmonë pasi entuziazmohem shumë, mendoj për shqetësimet reale pasi kam vepruar.

Ndërkohë gjatë gjithë atyre orëve udhëtim në ajër shqetësohesha për gjithçka.

Unë do ta takoja Aleksandrin me doemos, por gjithnjë kisha ankthin nëse ai do të pranonte të fliste për Matilden, ndoshta nuk do të donte të hapte kujtime të tilla.

Kaluan orë duke rrok mendimet dhe më në fund zbrita në Sharl de Gol.

Ne pritje kishte ardhur miku im gjysmë parisien tashmë me një buzëqeshje të madhe.

Unë mbeta disi si i shtangur dhe dersia po afroheshim i thashë: „Nuk e di nëse kam bërë mirë?“

S'ka gje më tha, gjithsesi këtu do të të shoqëroj unë dhe do t'i mësosh disa vese tipike franceze, por s'do t'i përvetësosh.

Duke qeshur me tha: „Sa keq që je martuar!“

Unë në fakt doja të mësoja më shumë rreth ekspozitës së Aleksandrit artist dhe nuk po me rrihej vendi vendit, askund.

Me kishte kapluar një ankth i vërtetë dhe në çdo çast doja t'i jepja fund.

Shoku im me çoi me makinën e tij deri në shtëpi, me futi brenda dhe më rehatoi.

„Së pari do të bësh dush, do të qetësohesh pastaj do të flasim“, më tha.

Sa nisa ta kundërshtoja, ai me pa me një sy qortues si të ishte gruaja ime dhe qesha.

Një dush i ngrohtë dhe një çaj do të me bënte mirë mendova me veten dhe kështu bëra.

Kur dola në sallon, miku kishte shënuar në një letër të vogël ku më lajmëronte se kishte shkuar të merrte disa birra.

Një shqiptari nuk i bëhet muhabet pa birra.

Direkt hapa laptopin tim duke lexuar disa shënime kështu koha do të me kalonte më shpejt.

Trokiti dera dhe ai hyri në shtëpi dhe në dorë mbante një qese me birra dhe me gatime të gatshme.

Shtruum tavolinën si dy miq të vjetër. Nganjëherë ai nuk me dukej ai që unë e njihja, por më ngjante me një francez për nga sjellja e tij, i përgatitur deri në detaje.

Por ky mendim u përmbys kur fill pasi u rehatuam filluam të flisnim si dy njerëz të përmalluar për të shkuarën e përbashkët.

Mua me kishte kapur një ankth për të... për takimin me Aleksandrin dhe për brengat e mia të lidhura me Matildën.

Ndërsa shoku im dukej mjaft i qetë dhe mori atë natyrën e dehur me sytë e picërruar nga malli dhe mbështeste kokën në dorën e tij të majtë.

„Ekspozita e atij artistit do të zhvillohej në muzeun modern të arteve“, këtu në Paris-me tha.

Unë duke qenë se kam shkuar shumë pak herë edhe nuk mbaj mend as nga ku hyhet e ku dilet në Paris, kërkova nga miku im që të më ndihmonte edhe këtë herë.

Do të më shoqëronte ai në ekspozitë edhe që do të ishte afër meje në zhgënjimin tim të radhës.

U ulem të flinim. Unë i kërkova të flija aty në divanin e sallonit sepse shihej jashtë dukshëm qielli i pastër bashkë me hënën dhe duke qenë se me kishin zënë ethet do të qetësohesha disi me pamjen.

Andej nga ora 3 e mëngjesit me doli gjumi përsëri pas një ëndrre të çuditshme me gruan time dhe pas kësaj me zuri meraku për të.

Nuk është mirë të nisesh aventura vetëm dhe bashkëshorten ta lësh në shtëpi sepse do të të brejë shqetësimi gjithë kohës.

Nga lodhja kisha fjetur përsëri. Dëgjoj një zë të largët që më thoshte që isha bërë disi vonë.

U ngrita me të shpejtë dhe me erdhi ndërmend ekspozita e Aleksandrit.

U bëra gati menjëherë edhe u nisëm për te muzeu.

Me përpara miku me ftoi për një kafe në *Avenue du Président Wilson* dhe ishte kafeja me e mirë që kisha pirë kohët e fundit sepse me qetësoi disi.

Pastaj një copë rrugë e bëmë në këmbë tamam si ata dashamirësit e artit që bëjnë edhe kilometra për të parë një shfaqje apo një koncert.

Kur ngjitem shkallët e muzeut u shpërqendrova disi nga disa gra të bukura me flokë të verdhë gjer në shpatulla. Ishin mbledhur së bashku edhe gëzoheshin me njëra-tjetrën.

Dukeshin që larg ato sllave të bukura... dhe m'u kujtua Matilda ime, por flokët e saj ishin sterrë e zezë.

Me kishte marrë malli për të. Hymë brenda muzeut dhe e ndjeva praninë e Matildes për një çast.

Ndjeva sikur më buzëqeshi... por për çudi diku në mur atje larg pashë foton e një vajze të bukur mbi biçiklete. Flokët ia merrte era dhe ia kishin mbuluar fytyrën.

U afrova menjëherë, por nuk e dalloja dot nëse ishte Matilda apo jo.

Ekspozita ishte e gjitha me foto dhe piktura bardhë e zi, ku shfaqeshin pjesë të ndryshme të trupit dhe të fytyrës, ku ajo çka donin të dëshmonin ishte shpresa.

Fotot ishin të një vajze, e kthyer me shpinë dhe që ecte nëpër rrugica të ndryshme.

Ajo kishte flokë të zinj të dendur dhe trupin e kishte të hollë dhe të drejtë.

Që ajo ishte Matilda nuk kisha më asnjë dyshim, pasi në një pikturë njoha sytë e saj të mëdhenj.

Ajo ishte Matilda jonë, e imja dhe më shumë e tij.

Ai kishte nxjerrë edhe foto të cilat i kishin realizuar në rininë e tyre së bashku.

Diku diku dukej edhe dora e tij, që i kapte gishtërinjtë.

U ndjeva xheloz nga kjo histori e bukur dhe doja të isha unë protagonist i saj dhe jo Aleksandri.

Zemra m'u drodh disa herë, kur mendoja sytë e saj të mëdhenj që nuk arrita t'i puthja dot asnjëherë.

Ky takim me të kaluarën, me gjurmët e saj me hapi një brengë të pashërueshme.

Me sa duket Matilden e kam dashuruar gjithmonë dhe mungesa e saj i kishte hedhur një mbulesë harrese dashurie e cila në atë ekspozitë u shfaq edhe njëherë si ateherë.

Por me lëndonte sepse nuk u gëzova dot kurrë me të dhe me kishte zënë një mall i pashueshëm.

Kaloi një gjysëm ore duke parë Matilden nëpër foto dhe piktura dhe më në fund erdhi momenti i duhur për të takuar Aleksandrin.

Artistin që u kishte dhënë formë ndjenjave dhe botës së Matildës si edhe i dha etje më shumë mallit tim të hershëm.

Ai bisedonte me disa artistë të tjerë kolegë.

Dukeshin që ishin të tillë sepse veshjen dhe flokët i kishin thuajse të ngjashëm, ishin të veshur me ngjyra si edhe flokët i mbanin të gjatë.

Pyes një grua aty se cili nga ata ishte Aleksandri, autori i ekspozitës dhe ajo me bëri me shenjë nga ai.

Po pikërisht siç e mendova edhe unë, Aleksandri ishte ai me i gjati, që duart i mbante gjithnjë pas shpine.

Ishte një tipik serb, i gjatë, i bardhë në fytyrë dhe flokët e verdhë i kishte të hedhur lart.

Afrohem drejt tij dhe ai me hodhi një vështrim a thua më njihete, i përshëndeta të gjithë me atë anglishten time me theks britanik (më është dashur shumë kohë që ta përvetësoj disi).

Aleksandri m'u drejtua dhe më pyeti: „Të pëlqeu ekspozita?“

Unë në fakt mbeta disi i shtangur, mendova mos ai më njihete.

„Mjaft interesante“ i thashë.

„Vajza ka sytë me të bukur që kam parë ndonjëherë edhe e ndjeva disi edhe unë dhimbjen dhe shpresën e saj.“

Ai qeshi edhe tha të njëjtën gjë edhe ai.

„Edhe për mua janë sytë me të bukur që pata parë ndonjëherë.“

Me sa duket dashuria për Matildën na afroi e na bëri miq menjëherë.

Duke biseduar u larguam disi në qoshen e sallës dhe unë iu prezantova atij.

„Aleksandër ajo që me ka sjellë mua këtu sot është Matilda, vajza që të ka frymëzuar ty për ekspozitën tënde.“

Ai u skuq disi në fytyrë, kushedi se si ndihej në ato momente, kushedi se çfare i erdhi ndërmend.

„Po pikërisht Matilda“, i them. „Atë e njoha pas luftës sepse pas eksodit ajo u mirëprit në familjen time duke qenë se nuk i kishte mbetur më asgjë dhe askush ku të shkonte.“

Aleksandri me pyeti: „Matilden time? Kosovaren time?“

Sytë iu mbushën me lot dhe kuptova që ai ishte një burrë i ndjeshëm.

„Unë e kam mbajtur në shtëpinë time dy javë dhe me hyri shpejt në zemër.“

Fjalët e saj të veçanta me tregonin për botën e madhe që kishte dhe që kombinoheshin aq bukur me pamjen e saj. Ajo kishte një nur të veçantë kur fliste, por me mua foli aq rrallë.

Unë atëherë isha një gazetar i thjeshtë në Shqipëri dhe raportoja rreth ngjarjeve të zonës së veriut dhe doja që të bëja një biografi për jetën e saj.

Ai me ftoi që këtë bisedë të rëndësishme ta bënim në një kafe të njohur të zonës ku të kishim qetësinë e duhur për biseda të tilla.“

Aleksandri ishte ai artisti tipik që merr në qafe zemrën e cilësdo vajze sepse kishte një prezencë të fortë edhe një ëmbëlsi në të folur.

Disi po me zbulohej arsyeja se pse Matilda e donte aq shumë Aleksandrin.

Ai u nda nga të njohurit e vet dhe me ftoi që të dilnim jashtë.

Gjithashtu u përshëndeta edhe unë me mikun tim, duke i pohuar se si ishte Aleksandri.

Ne shkuam një një kafene aty afër muzeut.

Kamrieri erdhi menjëherë dhe e mirëpriti Aleksandrin duke e uruar edhe për ekspozitën.

Njerëzit aty e vështronin më shumë dashuri, aty e kuptova se ai ishte shumë i njohur dhe i dashur për ta.

U ulëm të qetë në tavolinë dhe na mbizotëroi një qetësi për pak çaste.

Me sa dukej të dy ngurrnim që ta nisnim bisedën e pari.

Meqë unë nuk jam artist, nxitoj më shumë për të kapur kohën edhe i them:

„Pra, ju jeni Aleksandri i famshëm i Matildës dhe ai më konfirmoi duke tundur kokën.“

„Unë me atë jam rritur edhe e keqja na ndau“, më tha.

„Ajo siç e pe edhe në ekspozitë, ka qenë dhe vazhdon të jetë frymëzimi im më i madh i jetës.“

Mbi të gjitha për dashurinë që patëm për njëri-tjetrin.
Ateherë kur të gjithë ishin kundër nesh sepse unë isha një ortodoks serb ndërsa ajo një vajzë myslimane e Kosovës.

Nuk e di a të pati thënë Matilda, por familjet tona urreheshin pa asnjë shkak, ndoshta për arsye të ndryshimeve.

Ndoshta sepse ndryshimet na afruan mua dhe Matilden më shumë dhe na bënë të binim në dashuri me njëri-tjetrin.

Ata ishin fqinj, por nuk hynë asnjëherë në shtëpinë e njëri-tjetrit, ngaqë mbanin në supe inate të vjetra dhe nuk pajtoheshin me dashurinë dhe miqesinë tonë si dy të rinj.

Lufta pastaj mori çdo gjë, inatin, mospajtimin, shtëpinë, lagjen, dashuritë dhe inatet u dogjën, humbën, humbem dhe unë humba atë.

Te shtrenjtën time.“

„Po Aleksandër. Matilda me ka folur për ty dhe tashmë e kuptoj fare mirë shkëlqimin e syve që kishte kur fliste për ty sepse është i ngjashëm me këtë tëndin tani.

Ajo të adhuronte dhe me gjithë trishtimin për humbjet e mëdha të kërkonte sepse ti i kujtoje se kush ajo ishte.

E ke takuar me atë? Di se çfare ndodhi me të?

Sepse unë pavarësisht se e kërkova ca kohë, nuk mora asnjë informacion.

Disa më thanë që ishte kthyer në Kosovë.

Di ndonjë gjë për këtë?“

„Jo, Ilir“, më tha. „Për fat të keq u bë kohë që nuk mora më asnjë lajm për të.

Ne u takuam me vonë sepse të dy rastësisht u patëm kthyer në vendlindje që të merrnin nga rrënojat atë çfarë ishte e jona dhe që të takoheshim me njerëzit tanë.

U takova me Matilden dhe u çmalla me të për pak sepse mua me duhej të largohesha, ngaqë të afërmit e mi ishin larguar dhe kishin ardhur këtu në Francë dhe që këmbëngulnin që unë të rifilloja jetën këtu.

Disa herë e luta Matildën që të vinte me mua, por qe e kotë.

Me tha që ajo do të më kërkonte vetë një ditë, pasi të ishte shuar në zemrën e saj zjarri i inatit.

Unë u largova, shkova disa herë në Kosove për ta takuar, sepse unë kisha filluar diçka me Matilden që s'mundej kurrsesi të lihej përgjysmë sepse shpirti im ishte i lidhur ngushtë me shpirtin e saj.

Unë e vazhdova jetën time, artin tim ndërsa ëndrrat që kisha me të i lashë përgjysmë.

Nuk pata me dëshirë t'i vazhdoja. Ajo jetoi për ca kohë në Zvicër, tani vonë kam dëgjuar që jeton këtu në Francë në një provincë të largët.

Në fakt prandaj e kam bërë këtë ekspozitë, me shpresën që ajo do të vijë dhe do të takohesha me të.

Por erdhe ti, një tjetër dëshmitar që dëshmon për aftësinë e lindur të Matildës për të magjepsur njerëzit me shpirtin dhe fjalët e saj.

Ajo me mungon shumë, por nuk e di pse është larguar nga unë, nuk e di se përse ka futur mes meje dhe asaj një hendek të ftohtë plot me inat.

Unë e di që asaj nuk i mbeti më askush, por unë e doja mbi gjithçka.

Unë ika, por ajo me la vetëm dhe njëlloj vazhdoj të mendoj edhe sot.

Ne fakt kjo histori e bukur ka plot veçanti.

Pas asaj me duket se me ka humbur aftësia për të dashuruar.

Do të më falësh Ilir, që unë po flas aq hapur për ndjenjat e mia për të, por nuk do ta bëja kurrsesi nëse ti nuk do e njihje sadopak atë.

Asnjë mashkull nuk do të shkonte pas aq shumë kohësh, në kërkim të një vajze, nëse nuk eka dashur atë, pra Ilir edhe ti e ke dashuruar atë.“

Qesha në fakt sepse kjo ishte një pyetje që ia kisha bërë vetes disa herë.

Unë në fakt e doja Matildën, por nuk e kisha humbur aftësinë e të dashuruarit, sepse unë e dashuroj gruan time, por edhe Matildën gjithashtu sepse më ka magjepsur për përgjithmonë.

Ky takim aq i rastesishëm mes dy burrave që dashurojnë të njëjten grua që i bukur, por që asnjeri nuk e ka të veten sepse ajo është e tillë.

Si ajri që të japë jetë, por nuk e zë dot në grusht... ndërfitet nëpër gishtërinj.

„Aleksandër, kur Matilda iku nga shtëpia ime me pati lënë një letër të veçantë ku me drejtohej mua.

Por, po atë ditë unë gjeta një ditar të filluar gjatë ditëve të para të luftës, ku ajo shpalo të gjitha mendimet e veta më të thella,

frikat dhe dëshirat. Në të, ty të përmend disa herë.

Prandaj mendoj që duhet të ta dorëzohet.

Gjithsesi po të lajmeroj që unë kur të kthehem do të botoj biografinë e jetës së saj dhe je i ftuar ta lexosh. Do të ta dërgoj përmes postës elektronike.

Gjithashtu je i mirëpritur të vish në shtëpine time sa herë të duash të vish në Shqipëri.

Po të dorëzohet ditarin e saj sepse mendoj që meriton ta mbash ti. Kushedi ndoshta do të duhet t'ia dorëzosh Matildes një ditë.

Unë në fakt erdha që të plotësoja historinë time, por nuk e fshih faktin që doja të dija më shumë për të.“

Ditarin ia lashë mbi tavolinë dhe teksa po largohesha nga kafeneja e shoh atë që kishte hapur menjëherë ditarin e saj.

Unë u largova nga ai me një mbresë të veçantë për të.

Kjo histori na bëri miq të mirë.

Ditari ishte një shkrim shumë i bukur plot me ndjenja herë të trishtuara herë shpresëplota, herë të gëzueshme kur përmendej Aleksandri.

Edhe në fillim të tij shkruante : *unë dhe artisti im jemi dëshmitar të një pajtimi pas një lufte të egër.*

Unë dhe ai jemi simbol i një dashurie dhe paqeje mes njerëzve të ndryshëm por që gjuha e ndjenjave na ka bërë të ngjashëm.

Unë me atë flasim gjuhën e puthjeve dhe sa shumë na shijojnë kur jemi disi të inatosur dhe e prishim gojën me fjalë të këqija secili në gjuhën e vet, duke harruar fare që ne e njohim atë gjuhë, sepse përveç të dashur jemi edhe fqinj.

Pastaj në faqen e dytë shkruante:

Sot është ditë e martë dhe ndjej një mërzitje të madhe, pasi po dëgjoj gjëmime dhe ndjej frikë.

Jam e shtrirë në shtratin tim dhe nuk më merr gjumi sepse mendoj për të se çka mund të ndodhë dhe përveç frikës së natyrshme në këto situata.

Ndjej të kem frikë edhe për të ardhmen time, për familjen si dhe për regjisorin tim ende jo të famshëm.

...sot është e merkurë dhe po ndjehe më keq se dje. U tremba rrugës teksa po vija në shtëpi dhe kam lënduar të dy gjunjët. Nuk mund të ec mirë sepse kam dhembje.

Kjo dreq kohë e zymtë më mori energjinë dhe fillova t'i ngjaj kësaj natyre.

Nuk kam asgjë për të bërë sepse me kanë thënë të mos dal më nga shtëpia.

Ndjej të më shtohet gjithnjë më shumë frika dhe malli për të dashurin tim.

Sikur ta shihja sonte vetëm për pak sa të më japte një puthje të pastër që të mos e mbaj më mendjen te lajmërimet e ditës dhe gjëmimet.

... sot është e enjte dhe ende nuk u jap zgjidhje ndjenjave të mia.

Kam frikë për të ardhmen, kam frikë se këto ditë diçka do të ndodhë dhe nuk do të kem më asgjë për të dashur edhe për të urreyer.

... e premtë

U bë kohë pa e parë Aleksandrin. Nuk e di se çfare është bërë me të. Po më merr malli gjithnjë e më shumë për të dhe nuk di si t'ia bëj. Kë të pyes sepse rrugët janë boshatisur dhe unë kam mbetur në katin e dytë të shtëpise duke parë gjithçka nga larg.

Aleksandër, unë të dua dhe ndjej të më mungosh shumë.

... Portat pas luftës, janë portat që tregojnë me ashpër ferrin ku as nuk hyhet nëpërmjet tyre dhe as nuk dilet. Aty në pragun e tyre qëndrojnë të vrarët dhe që përshkohën nga hija e të vdekurve të gjallë që i qajnë pa zë.

Trishtimi është i thellë, shpresa e vakët dhe e ardhmja e largët.

Nuk duhet thënë se në luftë ka të drejtë, sepse ajo që kryen drejtësinë e menduar, është fatale për jetën dhe prodhon vetëm skëtërre dhe viktime.

Lufta është e padrejte për njerëzit e lirë dhe e merituar për njerëzit zemërngurtë... lëndimet i bëjnë ata me njerëzor dhe meditojnë më shumë.

Ndodhi ajo që parandjeja.

Sot gjendem brenda mureve të një familjeje shqiptare dhe kam humbur gjithçka.

Me ka pushtuar një trishtim i thellë për humbjet e mëdha.

Me ka marrë malli për familjen time.

Unë nuk e di se pse jam këtu, pse jam ende gjallë. Për çfarë?

Unë tashmë kam harruar aromën e ëmbël të jetës.

Nuk kam parë më asgjë që më dëshmon jetën.

Dal në oborrin e kësaj shtëpie ku po qëndroj dhe rri nën hijen e një qershie.

Sa e padrejtë kjo luftë.

Unë, një vajzë e re plot diell shpresash dhe energjie e gjej veten

në një labirinth të tmerrshëm ndjenjash konfuze ku nuk dalloj ndryshimin mes jetës e vdekjes.

Poshtë asaj qershie ndjej një freski të lehte dhe më kujtohen disi shëtitjet me biçikletë.

Shëtitjet me Aleksin.

Aleksandër, vallë ku je?

Je shndërruar edhe ti në pluhur si familja ime?

Kushdo që me flet tani për jetën, ju them se përpjekja është e kotë.

Unë e di se çfare është njëra dhe çfare është tjetra... gjithmonë varet se cilën do të jetosh.

Të jetosh jetën si e gjallë apo si e vdekur ?

Në fillim e jetoja si e gjallë ndërsa tani me kanë detyruar të jetoj si e vdekur.

Derisa një ditë të mësoj edhe ta ndryshoj shpresoj të mos jetë vonë.

Gjithsesi unë jam dëshmi e vërtetë për pasojat e luftës.

Është më e keqe se vdekja janë ndjenjat që të lindin pas përjetimit të saj.

Së pari ndjen një frikë të madhe për të ardhmen, se dyti fillon të urresh atë që të ka bërë keq, së treti mundohesh të gjesh shpresën për të jetuar, së katërti do të gjesh motivin për të falur atë që të fali atë botë të shëmtuar varreze dhe se pesti pas pajtimit, fillon të ndjesh dashamirësi për të.

Tani për tani unë ndjej të parën, një frikë të tmerrshme për jetën pasi edhe ajri po me rëndon.

... Sot është e martë

lliri...

lliri është djali i shtëpisë ku po qëndroj dhe po shoh në sytë e tij që dhëshuria ndaj meje po shndërrohet në ndjenjë dhe unë e kam kuptuar këtë. Kjo është një shenjë e mirë për mua që tregon që jam bërë me e vëmendshme ndaj jetës.

Ai më kujton Aleksandrin sepse ka filluar të më shohë si ai, por unë nuk dua ta lëndoj sepse zemra ime në këto kohë nuk është në gjendje të falë dashuri sepse është e lënduar dhe mbi të gjitha aty banon Aleksandri.

Ah Aleks sa më ka marrë malli për ty, për buzët e tua, për sytë për aromën e trupit tënd si edhe për kohën që kalonim së bashku.

Kjo luftë e mallkuar më ka lënë vetëm, dhe ndjehem jo më si Matilda, por ai te Ana Franku.

Me kujtohen vetëm tmerret që më kanë parë sytë dhe kjo ka bërë që të harroj se kush jam.

Nuk dua t'ia di më.

Nëse do të më jepej për një moment një pushtet, ai do të ishte fshirja e memories kolektive në historinë botërore, ku të mos ekzistonin dëshmi për luftërat e mëdha.

Kështu nuk do ta kisha përjetuar këtë fund ferri në këtë jetë.

Por mesa duket kjo është brenda njeriut dhe nuk mund të luftohet lehtë.

Është njëlloj si frika, si një tip instikti.

Dhe për paqen zgjedhin shumë pak vete ose me mirë le të them që vetëm drejtuesit nuk e bëjnë sepse pushteti e errëson arsyen e njeriut.

O Zot me mungon jeta, lotët që të më rrjedhin nëpër faqe sepse tashmë më janë tharë.

Me mungon motivi, por unë do ta gjej.

Do të largohem që këtu.

Kjo ishte e shkruar në ditarin e Matildës. Tani kuptohet arsyeja se pse jam i magjepsur nga ajo. Sepse goja e saj e bukur nuk ishte veç për të puthur si gojë e shumë femrave, por për të folur fjalë jetë dhe paqeje.

Unë e botova historinë e saj në gazetë, por nuk bëri bujë siç mendova. Ndoshta ngaqë unë isha më tepër i emocionuar edhe e përjetoja atë, por të tjerët për shkak të faktorit kohë ishin disi me të tërhequr.

Aleksandrit ia kam dërguar në email, shkrimin. Ai më ktheu përgjigje, duke m'u falënderuar dhe shkruante po ashtu që ditarin e kishte dorëzuar.

Unë kam dy ditë që mendoj rreth kësaj.

Ata të dytë janë takuar?

Apo ai donte që unë të mos e hapja me atë temë?

Apo mos Matilda e kishte gjetur atë?

Dhe në fakt mendoj që Matilda e ka gjetur atë të parin, sepse femrat nuk i harrojnë dashuritë e veta... aq me tepër një dashuri të tillë.

Dhe që ky është një fund apo një vazhdim i bukur, nuk e di.

Војна и љубов

Марјета Ѓока

„Портите после војна се порти кои најгрубо го покажуваат пеколот, каде што низ нив ниту се влегува ниту се излегува. Таму, на нивниот праг, се наоѓаат убиените, а над нив минуваат сенките на живите мртовци, кои немо плачат за нив. Тагата е длабока, надежта плитка, а иднината далечна. Не треба да се вели дека има правда затоа што тоа што го прави осмислената правда е фатално за животот и произведува само пекол и жртви. Војната е неправедна за слободните луѓе, а заслужена за тесноградите... повредите ги прават почовечни и медитираат повеќе.“

Ова се некои од зборовите што ги напиша мојата пријателка Матилда. Срцето ми се стресе затоа што таа беше многу млада, а нејзините зборови имаа тежина, болка. Матилда имаше многу сјајни очи и знаеше преку нив да покаже зрачење на нејзината уметничка душа, но заоблената уста ја држеше заклучена, како да беше дрвена. Ми беше потребно неколку пати да ја прашам и да ја држам блиску, до мојата кожа и срце, за таа да ја почувствува човечката топлина бидејќи вербата ѝ беше овената како што беа и нејзините чувства. Од војната не ѝ остана ништо. Косово се претвори во една голема руина од луѓе со лица свртени кон сонцето и погребот беше единствената церемонија која ги пополнуваше нивните часови.

Времето после војната го суши човековиот дух и не се влажни ниту од солзите.

Матилда ги беше изгубила двете сестри и родителите... беше парталава и со нејзината црна коса наликуваше на птица на крајот на собата, каде што седеше молчејќи. Шаренилото на огинот ѝ ги осветлуваше убавите очи и ѝ ги грееше повредените колена.

Минаа неколку денови, а Матилда веќе стана дел од нашиот живот, од мојот живот, и секоја минута што ја минував во нејзино присуство ми даваше повеќе знаење, радост за животот и сила. Таа за мене беше како симбол на отпорот кон болката. Секоја ноќ легнував со мислата што да направам за таа да се отвори повеќе со мене. Фактот што таа беше многу помлада од мене некако ја ослободуваше и бараше подлабока духовна поткрепа.

Минаа две недели, а таа продолжи да биде дел од мене, од моето семејство.

Едно попладне кога се вратив од работа, ја видов во дворот, до црешата, ветерот ѝ ја дуваше косата, а очите ѝ беа затворени. Солзите ѝ течеа на лицето, а градите ги упатуваше кон небото, кон Господ. Се чини дека таа се ослободи само преку Господ, не преку мене, за што се почувствував некако љубоморен.

За мене беше битен нејзиниот мир.

Ќ се доближив и ја поздравив. Ќ реков: „Матилда, не стигнав порано да ти кажам, но сакам да ја искажам мојата среќа што ти стана дел од моето семејство и знај дека ние те сакаме и ти ветувам дека јас ќе бидам секогаш покрај тебе во сè. Но, јас треба да знам повеќе за тебе, за твоите маки, чувствата и солзите твои сакам да ги видам, па и да ги избришам. Можеш да зборуваш со мене, затоа што јас сум тука за тебе“.

Олку зборови беа доволни за Матилда да избувне во плач и цврсто да ме загрли. „Јас сум изгубена, ми рече, но овие денови се сетив на еден пријател со „непријателска кожа“. Тоа е мој другар, се вика Александар. Можеби тој е единствен кого памтам во ова време. Верувам дека од името сфаќаш дека е Србин, но тој беше мојот најдобар сосед и другар. Мојата душа порасна преку неговата душа, тој ми даде едно големо сфаќање, инспирација за животот, со него имавме многу планови. Тој е голем љубител на филмови и фотографии, а јас бев неговата актерка и модел. Со една мала камера снимивме многу видеа, бегства во ноќта, снимавме залез на сонцето, мугри, шетање на точак. Имаше еден посебен светоглед на нештата... сè правеше поубаво. Јас и тој сведочиме за еден вечен мир бидејќи имавме голема љубов еден за друг. Во една таква љубов треба да живее човештвото и не му треба да поставува или преминува ниту една граница за животот. Но, не се чуди кога ти велеам дека на

почеток не беше така. Моето семејство ме тргна од него кога тие се доселија до нас. Ми забранија дури и да ги погледнам... да разговарам, пак никако. Не се сфаќав себеси како ме имаше обземено таква одбојност кон неговото семејство, а што беше апсурдно, не ги ни познавав.

Еден ден, враќајќи се од училиште, некаде среде втора година средно, разговарав со една моја другарка. Далина се викаше. Александар беше неколку метри пред нас и бавно чекореше. Кога стигнавме паралелно до него, Далина ме турна кон него и ми рече дека јас ќе се омажам со тип како него, со српски слабак. Господе, такви назадни размислувања го осиромашуваат човекот повеќе од животот во колиба од слама. Тој судир со Александар беше почеток на нашето пријателство. Почеток на еден нов свет за мене чиј извор беше во него. Кога паднав над него, тој ме крена насмевнувајќи се... очите му светеа како ѕвездички, а јас се трогнав. Можеби беше љубов на прв поглед или беше ентузијазам за почеток на едно ново поглавје во мојот живот, не знам.

Илир, јас мислам само на него. Тој беше моето семејство, столица за моите нозе, и многу ми недостига. Знаам дека со оваа болка што ја имам само тој може да ми даде надеж.

Всушност, сакам да го имам пред себе, како Србин, што е, и сакам да го мразам, да го удирам, потоа да го бакнам, да му ги простам несторените злосторства и да плачам на неговите рамења.

Тој ќе ми ја пружи раката како првиот ден, но можеби сјајот му се изгубил од очите. Оваа болка што се роди во мојата земја, инфицираше, погоди сечија душа. Негирана ни е слободата, украдени ни се мирот и хармонијата. Живееме во страв повеќе од човекот, не толку од смртта. Илир, те молам помогни ми да го најдам. Тој е уметник, сликар, музичар, поет и пасиониран од животот. Многу е лесно да се најде. Би требало некој да слушнал за него“.

Кога ми ги кажа овие зборови, нозете ми се пресекоа и влегов во мојата соба. Не се почувствував лошо поради фактот дека љубеше друг, и јас немав речиси никаква можност да ме забележи, туку многу ме заболе душата кога ја видов нејзината потреба за да најде еден дел од животот за да го пронајде изгубениот идентитет, бидејќи токму ова беше нејзината

втора најголема загуба. Немаше веќе никого од семејството, и заедно со нив ѝ се изгуби и идентитетот. Таа беше едноставно Матилда со црна коса и која ги минуваше деновите без волја во куќата на еден брат Албанец. Умот и душата којзнае каде лутаа во имагинацијата со нејзиниот уметник Александар. Станав љубоморен и сакав да ја задржам Матилда само за себе, но колку повеќе ја гледав, повеќе сфаќав дека таа му припаѓа на друг.

Се сеќавам како денеска кога една убава ноќ додека дуваше благ ветер, Матилда тропна на вратата на мојата соба. Влезе внатре и веднаш седна на столица и ме праша за некои листови кои ги имав напишано.

Ме праша да не е некоја репортажа која ќе ја објавам во весникот „Дита“, како надворешен репортер. Да не сум пишал нешто за раните од српско-косовската војна? Почна да плаче со солзи кои течеа како од чешма.

„Ми недостига моето семејство, куќата, сидовите, точакот, видеата со Александар и црвените панделки на моите другарки. Ми недостига аромата на животот, слободата на говор, белината на кожата и сјајот на очите на Александар.

Знаеш, Илир? Јас и тој имавме фантастичен план. Сакавме да направиме еден видеопроект за нашиот живот, нашите едноставни патувања и разговори. Ние во тој проект не бевме ниту Срби ниту Косовари, туку двајца странци, многу блиски. Тој уметник, јас неговата инспирација.“

Во тој момент се стуткав, ми се наежи телото. Таа беше мајстор на убавите зборови и почувствував една внатрешна победа и се возбудив. Токму тоа што го кажа Матилда стана мој работен план. Решив да го раскажам нејзиниот и животот на Александар, со надеж дека овој текст може да се преведе и на други јазици и пораката на овие двајца млади да продре и надвор од „крвните граници“.

Таа стана од столица и си замина, без да добие никаков одговор.

Јас таа ноќ запишав сè што таа ми кажа и мислев утредента да го надополнам текстот, разговарајќи со Матилда.

Пред да паднат првите сончеви зраци, мајка ми тропна на врата трипати. Ми се виде многу исплашена и умот ми се растрепери од страв. Ја прашав што се случило, а таа ми

рече дека Матилда не е во собата. „Изгледа, рече мајка ми, избегала.“ Мене во тие мигови ми се стутка душата и сакав и јас да избегам. Се вознемирих и ѝ реков на мајка ми: „Којзнае, можеби накратко избегала, ама ќе се врати“. Погледот во очите на мајка ми не беше убав, како да се збогува од неа. Но, нејзиното заминување докажа дека јас повеќе ќе ја заробев нејзината слободна и свежа душа, како човек кога ќе те застане на шетање со точак. Отидов во нејзината соба, погледнав наоколу со надеж дека оставила некоја белешка за мене. Го кренав нејзиниот душек, потоа чаршафот, а писмото падна од нејзината перница. Пишуваше „за Илир“ и ми лекна... барем мислела малку на мене. Пред да почнам да го читам писмото, во двор влезе синот на соседот и ми рече дека ја виделе Матилда како оди сама кон шумата. Во тој момент почувствував страв затоа што сфатив дека таа нема повеќе да се врати.

Матилда избега и од таа зора не ја видов повеќе. Ја баравме долго време, но ништо не одеше во наша корист.

Таа ми ги остави само нејзините траги и писмото.

Неколку пати размислував да ја објавам некако историјата за нејзиниот живот, но не беше возможно. Никогаш немав храброст да го направам тоа бидејќи мојата љубов кон неа не умре со нејзиното заминување и за мене претставуваше една рана која никогаш нема да се залечи, освен со нејзиното присуство.

Нејзиното писмо го чувам како скапоцено богатство бидејќи таа беше таква, скапоцен камен, светло кое зрачеше со добрина.

Мина долго време и постојано ме следеше една желба. Имам една голема радозналост да го запознам тој великиот Александар од нејзиниот живот за да знам нешто повеќе. Да разберам повеќе за страста што таа ја имаше и затоа што ми велеше дека тој беше токму изворот на енергија. Како новинар имам многу познати колеги и пријатели кои можат да ми помогнат во тоа, но се плашам дека ќе ми речат дека се бавам со дух од минатото и затоа застанав.

(Сето ова беше разговор со еден мој пријател од детството, кој животот го минува на чести патувања Тирана-Париз.)

Тој ми рече дека доколку ја објавев оваа приказна, можеби

некој ќе ми помогнал со некоја информација околу Матилда... можеби неа ќе ја најдев.

Се каам, всушност, што не најдов храброст да ја напишам нејзината биографија.

Еден ден добив чуден телефонски повик од мојот пријател од Париз, кој ми кажа дека наскоро во Музејот на модерна уметност во Париз ќе се одржи изложба на еден српски уметник кој се вика Александар. Ми го кажа и презимето, но не го запамтив. Веднаш помислив да не е Александар на Матилда и тоа беше знак за среќа за мене. Ми рече дека изложбата ќе се отвори во вторник, во 11 часот претпладне. Почувствував како ми проаѓа едно ладно чувство низ телото. Можеби ова беше почеток на една друга приказна во мојот живот и средбата со Александар ќе го заживее повторно чувството на восхит за Матилда.

Ми беа потребни малку часови да се спремам. Резервирав карта за Париз, но имав потешкотии да го убедам шефот да ми дозволи. Едноставно му реков: „Ќе се вратам со извонредна приказна и овој текст ќе биде вистинска магија за читателите“.

Тој понеделник се разбудив многу рано. Изгледа ме фати треска, се тресев, ја бакнав жена ми и ја зедев малата торба за облека. Се разбира, и мојот верен лаптоп и тргнав. Кога полета авионот, почнав да се возбудувам. Што ако тој, уметникот, не е Александар? Што ќе правам? Кој ќе ми помогне за оваа историја?

Тука сфатив дека лудилото ми е во крв бидејќи секогаш добивам голем ентузијазам, размислувам за реалните вознемирувања, откако ќе преземам нешто.

Во меѓувреме, во текот на сите тие часови во воздух, се вознемирував за сè. Јас секако ќе го сретнам Александар, но постојано го имав тој страв дали ќе прифати да зборува за Матилда. Можеби нема да сака да отвори такви сеќавања.

Минаа часови во размислување и на крај пристигнав на Шарл де Гол.

Ме чекаше мојот полупариски пријател со една голема насмевка. Јас останав малку шокиран и додека се приближувавме, му реков: „Не знам дали добро направив?“

„Нема врска, ми рече, секако овде јас ќе те придружувам и ќе научиш некои типични француски пороци, но нема да ги присвоиш“. Смејќи се, ми рече: „Не чини што си женет!“

Јас, всушност, сакав да дознаам повеќе за изложбата на уметникот Александар и никаде не ме држеше место. Ме обзеде еден вистински шок и во секој миг сакав да му ставам крај. Мојот пријател ме однесе со автомобил до дома, ме внесе внатре и ме смести.

„Најнапред ќе се тушираш, ќе се смириш, па потоа ќе разговараме“, ми рече.

Само што почнав да му се спротивставувам, ми упати еден прекорувачки поглед, како да беше жена ми, и почнав да се смеам. Топол туш и чај добро ќе ми дојдат, си помислив и така и направив. Кога влегов во дневната, пријателот ми имаше напишано на мало ливче дека отишол да земе пиво. На Албанец не му се прави муабет без пиво. Веднаш го отворив лаптопот, читајќи неколку забелешки за побрзо да ми мине времето. Се слушна вратата и тој влезе, а во раката носеше една кеса со пива и една со готвено јадење. Ја распславме масата како двајца стари пријатели. Понекогаш не ми изгледаше како оној што јас го познавав, туку ми наликуваше на Французин со неговото однесување, подготвен до секој детаљ. Но, ова мислење брзо исчезна, па откако се раатисавме, започнавме да разговараме како двајца со носталгија за заедничкото минато. Мене ме имаше обземено анксиозност за него, за средбата со Александар и за моите грижи врзани за Матилда. А мојот пријател изгледаше доста смирено и со пијана природа, со светнати очи од носталгија и со потпрена глава на неговата лева рака.

„Изложбата на уметникот ќе се одржи во Музејот на современа уметност, тука во Париз“, ми рече. Јас бидејќи само неколку пати сум бил, не се сеќавам ниту од каде се влегува ниту од каде се излегува во Париз, па побарав од мојот пријател да ми помогне и овој пат. Ќе ме придружува на изложбата и ќе биде до мене во моето следно разочарување.

Решивме да спиеме. Јас му побарав да спијам на софата во дневна бидејќи оттаму јасно се гледаше чистото небо и месечината, и бидејќи ме имаше фатено треска, си мислев ќе се смирам некако со погледот.

Така, околу три часот наутро се разбудив по еден чуден сон со жена ми, по што се загрижив за неа. Не чини да одиш во

авантура сам, а сопругата да ја оставиш дома бидејќи совеста постојано ќе те мачи.

Од умор пак бев заспал. Слушам далечен глас кој ми вели дека доцнам. Станав одеднаш и се сетив на изложбата на Александар. Се спремив набрзина и појдовме за во музејот.

Претходно пријателот ме покани на едно кафе на „Avenue du Président Wilson“, кое беше најубаво што сум го пиел после долго време, затоа што ме смири некако. Оттаму тргнавме пеш, како вистинските љубители на уметноста кои пешачат километри за да гледаат претстава или концерт.

Кога ги искачивме скалите на музејот, вниманието ми го одвлекоа неколку убави жени со плава долга коса до раменици. Беа собрани и се радуваа на средбата. Оддалеку се забележуваа тие убави Словенки... и се сетив на мојата Матилда, но нејзината коса беше катран црна. Ми недостигаше. Влеговме во музејот и ја почувствував присутноста на Матилда во еден миг. Чувствував како да ми се насмеа... Но, за чудо, некаде високо на ѕидот видов слика на едно убаво девојче на точак. Етерот ѝ ја носеше косата и ѝ го имаше покриено лицето. Се доближив веднаш, но не можев да видам дали е тоа Матилда.

Целата изложба беше со црно-бели фотографии и цртежи, каде што се прикажуваа разни делови на телото и лицето, со што сакаа да ја покажат надежта.

Фотографиите беа на една девојка, свртена со грб, која чекори по разни улички. Таа имаше црна густа коса, а телото тенок и право. Дека беше Матилда, веќе немав никаков сомнеж, откако на еден цртеж ги познав нејзините големи очи. Тоа беше нашата Матилда, мојата, и повеќе неговата.

Тој имаше изложено и фотографии кои ги направиле заедно во младоста.

Некаде се гледаше и неговата рака, држејќи ги нејзините прсти. Почувствував љубомора од оваа убава приказна и сакав јас да бидам нејзин протагонист, не Александар.

Срцето ми затрепери неколкупати кога ќе се сетев на нејзините големи очи кои не успеав никогаш да ги бакнам.

Оваа средба со минатото, со нејзините траги, ми отворија неизлечива грижа. Се чини дека Матилда сум ја сакал отсекогаш и нејзиното отсуство имаше фрлено една љубовна прекривка

на заборавот, која на таа изложба се појави уште еднаш како тогаш. Но, ме повреди затоа што не се израдував никогаш со неа и чувствував незгаснат недостиг од неа.

Мина половина час гледајќи ја Матилда по фотографии и цртежи и конечно дојде вистинскиот момент да го сретнам Александар. Уметникот кој им имаше дадено форма на чувствата и светот на Матилда, а му имаше дадено поголема жед на недостигот од претходно. Тој разговараше со други уметници. Се гледаше дека се уметници бидејќи облеката и косата им беа слични. Беа облечени во бои, а косата им беше долга.

Прашав една жена кој од нив е Александар, авторот на изложбата, и таа ми покажа кон него. Да, како што помислив и јас, Александар беше оној највисокиот кој ги држеше рацете зад грб.

Беше типичен Србин, висок, бел во лицето, а жолтата коса ја имаше кренато нагоре. Му се доближувам и тој ми фрла поглед како да ме познава. Ги поздравив сите со мојот англиски со британски нагласок (ми требаше многу време за да го научам). Александар ми се обрати и ме праша: „Ти се допадна изложбата?“ Јас се збунив малку, мислејќи да не ме познава. „Многу интересно“, му реков. „Девојката ги има најубавите очи што сум ги видел некогаш и ги осетив на некој начин и јас нејзините болка и надеж.“

Се насмеа и го рече истото. „И за мене се најубавите очи што сум ги видел некогаш.“ Се чини дека љубовта кон Матилда нè зближи и веднаш нè направи пријатели. Разговарајќи се оддалечивме некако во аголот на салата и јас му се претставив.

„Александар, тоа што ме доведе мене тука е Матилда, девојката што те инспирирала за оваа твоја изложба.“ Тој поцрвене некако во лицето. Којзнае како се чувствуваше во тие мигови, којзнае што му дојде на ум. „Да, токму Матилда“, му реков. „Ја запознав по војната бидејќи по егзодусот ја примивме во моето семејство, затоа што ништо и никој не ѝ остана.“

Александар ме праша: „Мојата Матилда? Мојата Косовка?“ Очите му се насолзија и сфатив дека тој е осетлив човек.

„Во мојата куќа беше две недели и брзо ми влезе во срцето. Нејзините зборови ми кажуваа за нејзиниот голем свет, кој

толку убаво се комбинираше со нејзиниот изглед. Таа имаше еден посебен сјај кога говореше, а со мене разговараше толку ретко. Јас тогаш бев обичен новинар во Албанија, известувајќи за настаните од северната зона и сакав да напишам биографија за нејзиниот живот.“

Тој ме покани овој важен разговор да го продолжиме во една позната кафеана каде што го имавме потребниот мир за вакви разговори.

Александар беше типичен уметник кој го освојува срцето на секоја девојка бидејќи имаше едно силно присуство и благод во говорот. Некако ми се разоткриваше причината зошто Матилда го сакаше толку многу Александар. Се тргна од познаниците и ме покани да излеземе надвор. И јас се поздравив со мојот пријател, потврдувајќи му дека тој е Александар. Отидовме во кафеаната до музејот. Келнерот дојде веднаш и го пречека Александар, честитајќи му за изложбата. Луѓето таму го гледаа со многу љубов и сфатив дека тој таму е многу познат и сакан.

Седнавме тивко на маса и нè завладеа една тишина на неколку мигови. Како двајцата да се воздржувавме да го започнеме разговорот. Бидејќи јас не сум уметник, се брзам за да го фатам времето и му вела: „Значи, вие сте фамозниот Александар на Матилда“, а тој ми потврди, климајќи со главата.

„Јас со неа израснав и злото нè раздели“, ми рече. „Таа, како што виде на изложбата, била и ќе продолжи да биде моето најголемо вдахновение во животот. Над сè љубовта што ја имавме еден за друг. Тогаш кога сите беа против нас, затоа што јас бев православен Србин, а таа муслиманка од Косово. Не знам дали ти кажала Матилда, но нашите семејства се мразеа без причина, можеби поради промените. Можеби затоа што промените нè зближија мене и Матилда уште повеќе и направија да се вљубиме еден во друг. Тие беа соседи, но никогаш не влегоа еден кај друг, бидејќи носеа на плеќи стари инаети и не се согласуваа со нашата љубов и пријателство како двајца млади. Војната потоа зеде сè, инаетот, несогласувањето, куќата, населбата, љубовта и омразата изгореа, се изгубија, се изгубивме и јас ја изгубив неа. Мојата скапоцена.“

„Да, Александар. Матилда ми раскажуваше за тебе и сега многу убаво го разбирам сјајот во очите кога зборуваше за

тебе, бидејќи е сличен со овој твојот сега. Те обожуваше и со сета тага од големите загуби таа те бараше, затоа што ти ја потсетуваше на тоа која е таа. Си ја сретнал повторно? Знаеш што се случи со неа? Бидејќи јас ја барав извесно време, но не добив никаква информација за неа. Некои ми рекоа дека се вратила во Косово. Знаеш нешто за тоа?“

„Не, Илир“, ми рече. Долго време не добив никаква вест за неа. Се сретнавме подоцна затоа што двајцата случајно се вративме во родниот крај за да земеме од рушевините тоа што беше наше и да се сретнеме со нашите луѓе. Се сретнав со Матилда и накратко ми се ублажи маката за неа, затоа што требаше да заминам, бидејќи моите блиски беа заминати и беа дојдени тука во Франција и инсистираа јас да го започнам животот тука. Неколку пати ја молев Матилда да дојде со мене, но залудно. Ми рече дека таа ќе ме побара еден ден, откако ќе згасне во нејзиното срце огинот на инаетот. Отидов неколкупати во Косово за да ја сретнам, затоа што јас започнав нешто со Матилда што никако не можеше да се остави на половина, бидејќи мојата душа беше тесно врзана со нејзината. Јас го продолжив мојот живот, мојата уметност, а соништата што ги имав со неа ги оставив на половина. Немав желба веќе да ги продолжам. Живееше едно време во Швајцарија, сега скоро слушнав дека живее тука во Франција, во една далечна провинција. Всушност, затоа и ја направив оваа изложба, со надеж дека ќе дојде и ќе се сретнам со неа. Но, дојде ти, еден друг сведок на вродената способност на Матилда да ги маѓепсува луѓето со нејзината душа и збор. Многу ми недостига, но не знам зошто се оддалечи од мене, не знам зошто постави меѓу мене и неа еден студен ендек полн со инает. Знаам дека никој не ѝ остана, но јас ја сакав повеќе од сè. Јас избегав, но таа ме остави сам и продолжив исто да размислувам и денес. Всушност, оваа убава приказна има полно карактеристики. По неа, ми се чини дека ја имам изгубено способноста да сакам. Извини, Илир, што зборувам толку отворено за моите чувства кон неа, но не би го правел ова доколку не ја познаваше колку толку. Никој не би одел после толку време во потрага по една девојка, доколку не ја сакал. Значи, Илир, и ти си ја сакал.“

Се насмеав затоа што ова прашање си го имав поставено себеси неколку пати. Јас всушност ја сакав Матилда, но ја

немав загубено способноста да се заљубам, бидејќи јас ја сакам мојата жена, но и Матилда, исто така. Таа ме маѓепса за навек. Оваа средба на двајца мажи што сакаат иста жена беше убава, но никој ја нема за своја, затоа што таа беше таква. Како воздухот што ти дава живот, но не можеш да го зграпчиш, ти бега низ прсти.

„Александар, кога Матилда замина од кај мене, ми остави едно писмо, во кое мене ми се обраќаше. Но, тој ден најдов еден дневник започнат во првите денови од војната, во кој таа ги открива своите најдлабоки размислувања, стравовите и желбите. Во него те спомнува тебе неколкупати. Затоа мислам дека треба да ти го дадам. Секако, ти кажувам дека кога ќе се вратам, ќе ја објавам нејзината биографија и те поканувам да ја прочиташ. Ќе ти ја пратам по електронска пошта. Исто така, добредојден си да дојдеш во мојата куќа кога и да посакаш да дојдеш во Албанија. Ти го предавам дневникот затоа што мислам дека заслужуваш да биде кај тебе. Којзнае, можеби ќе треба да ѝ го предадеш на Матилда еден ден. Јас всушност дојдов да ја надополнам мојата приказна, но не кријам дека сакав да знам повеќе за неа.“

Дневникот му го оставив на маса и како што се оддалечував, видов како го отвора. Јас се оддалечив со посебен впечаток за него. Оваа приказна нè направи добри пријатели. Дневникот беше многу убаво напишан, полн со чувства, час тажни, час полни со надеж, час радосни кога се спомнуваше Александар.

На почеток на дневникот пишуваше: „Јас и мојот уметник сме сведоци на едно помирување по една жестока војна. Јас и тој сме симбол на љубов и мир меѓу различните луѓе, а јазикот на чувствата нè направи слични. Јас и тој го говориме јазикот на бакнежите и колку ни се допаѓаат кога сме некако потскарани и изустуваме лоши зборови секој на својот јазик, заборавајќи дека ние го знаеме и другиот јазик, бидејќи освен љубовници, ние сме и соседи.“

Потоа, на втората страница пишува: „Денеска е вторник и чувствувам голема грижа бидејќи слушам експлозии и се плашам. Лежам на мојот кревет и не можам да заспијам мислејќи на него, што може да се случи, покрај природниот страв во вакви ситуации. Чувствувам страв и за мојата иднина, за семејството и за мојот сè уште анонимен режисер... Денеска

е среда и се чувствувам полошо од вчера. Се исплашив попат, враќајќи се дома и ги повредив двете колена. Не можам да чекорам од болка.

Ова проклето мрачно време ми ја одзеде енергијата и почнав да заличувам на оваа природа. Немам ништо за правење бидејќи ми рекоа да не излегувам веќе од дома. Чувствувам како ми расте стравот и желбата да го видам мојот сакан. Да можам да го видам вечерва барем малку, колку да ми даде еден чист бакнеж за да не мислам на дневните објави и експлозии... Денеска е четврток и уште не им наоѓам решение на моите чувства. Се плашам за иднината, се плашам дека овие денови нешто ќе се случи и ќе немам веќе ништо за да сакам или мразам... Петок. Мина доста време откако не сум го видела Александар. Не знам што се случува со него. Сè повеќе ми недостига и не знам што да правам. Кого да прашам, улиците се пусти, а јас останав на вториот спрат од куќата, гледајќи сè од далечина. Александар, јас те сакам и многу ми недостигаш... Портите после војна се порти кои погрубо го покажуваат пеколот, каде што ниту се влегува, ниту се излегува низ нив. На нивниот праг се наоѓаат убиените, покрај кои минува сенката на живите мртвци кои безгласно плачат за нив. Тагата е длабока, надежта плитка, а иднината далечна. Не треба да се каже дека во војната има правда, затоа што, затоа што тоа што го прави осмислената правда е фатално за животот и произведува само пекол и жртви. Војната е неправедна за слободните луѓе и заслужена за тесноградите... Повредите ги прават почовечни и медитираат повеќе.

Се случи тоа што го претчувствував. Денеска се наоѓам меѓу сидовите на едно албанско семејство и имам сè загубено. Ме обзеде голема тага за големите загуби. Ми недостига моето семејство. Не знам зошто сум тука, зошто сум сè уште жива. Зошто? Сум ја загубила благата арома на животот. Веќе ништо не сум видела што ми сведочи за животот. Излегувам во дворот на оваа куќа и седам под сенката на една цреша. Колку е неправедна оваа војна. Јас, млада девојка полна како сонце со надежи и енергија се наоѓам себеси во еден ужасен лавиринт од конфузни чувства, каде што не разликувам живот од смрт. Под таа цреша чувствувам една блага свежина и ме потсетува некако на шетањето со точак. Шетањето со Алекс. Александар,

кај си? Си се претворил и ти во прашина како моето семејство? Кој и да ми зборува за животот сега, му велем дека залагањето е непотребно. Јас знам што е едното, а што другото... секогаш зависи кое ќе го живееш. Да го живееш животот како жива или како мртва? На почеток го живееш како жива, а сега ме натераа да го живеам како мртва. Сè додека не научам да го променам ова, се надевам дека нема да биде доцна. Секако дека јас сум вистински сведок на последиците од војната. Полоша е од смртта, чувства кои се раѓаат по нејзиното доживување.

Прво, чувствуваш голем страв за иднината, второ, почнуваш да мразиш зашто ти направил зло, трето, се залагаш да најдеш надеж за живот, четврто, сакаш да го најдеш мотивот за да му простиш на тој што ти го даде тој грд свет на гробови и петто, по помирувањето почнуваш да гледаш благонаклоно на него.

Сега за сега јас го чувствувам првото, еден ужасен страв за животот бидејќи и воздухот ми натежнува.

...Денеска е вторник

...Илир

Илир е момчето во куќата во која сум сместена и гледам дека жалувањето кон мене се претвора во чувство и јас го сфатив ова. Ова е добар знак за мене, што покажува дека сум станала посвесна за животот. Тој ме потсетува на Александар, затоа што почна да ме гледа како тој што ме гледаше, но јас не сакам да го повредам, затоа што моето срце во ова време не е во состојба да подари љубов, бидејќи е рането и над сè, тука живее Александар. Ах, Алекс, колку ми недостигаш, твоите усни, твоите очи, аромата на твоето тело, како и времето кое го минувавме заедно. Оваа проклета војна ме остави сама и веќе не се чувствувам како Матилда, туку како Ана Франк. Се сеќавам само на ужасите кои ги видео моите очи и ова направи да заборавам која сум. Не сакам да знам веќе. Кога би ми се дала власт во еден миг, би направила да се избрише колективната меморија од светската историја, да не постојат докази за големите војни.

Вака не би го доживеала овој поколен крај во овој живот. Но, се чини дека ова е внатре во човекот и не може лесно да се бори против тоа. Исто е како стравот, како еден вид инстинкт. И за мирот бираат многу малку луѓе или поточно само водачите не го прават тоа бидејќи власта ја помрачува логиката на

човекот. Господе, ми недостига животот, солзи да ми течат на лицето бидејќи сега ми се исушиле. Ми недостига мотивот, но јас ќе го најдам. Ќе одам оттука.

Ова беше напишано во дневникот на Матилда. Сега се разбра причината зошто сум маѓепсан од неа. Зашто нејзината убава уста не беше само за бакнување, како устата на многу жени, туку за да говори за животот и мирот. Ја објавив нејзината приказна во весник, но не предизвика интерес колку што мислев. Можеби затоа што јас бев повеќе возбуден и го доживував сето тоа, но другите поради факторот време, беа по малку повлечени.

На Александар му го пратив текстот по електронска пошта. Ми врати одговор, заблагодарувајќи ми и кажувајќи ми дека го предал дневникот.

Веќе два дена размислувам за ова. Се сретнаа ли? Или тој сакаше јас да не ја отворам веќе таа тема? Или, можеби, Матилда го нашла него?

Всушност, мислам дека Матилда прва го нашла него бидејќи жените не ги забораваат нивните сакани... посебно една таква љубов.

Ова беше еден крај или едно убаво продолжение, не знам.

Превод: Крешник Ајдини

Rat i ljubav

Marjeta Gjoka

Kad se rat završi, o njegovom paklu najstrašnije svedoče kapije i ulazna vrata kroz koja niti ko ulazi, niti ko izlazi. Tu, na njihovom pragu, leže mrtvi, dok živi obilaze njihove senke, oplakujući ih bez glasa.

Žalost je duboka, nade su slabe, a budućnost je daleko.

Ne treba nikada reći da su ratovi pravični, jer i kad se vode za pravednu ideju, oni su uvek fatalni po ljudske živote i za sobom ostavljaju samo mrak i žrtve.

Samo uskogrudi zaslužuju rat, jer on je nepravda za sve slobodne ljude... oni povrede čine ljudskijima i češće meditiraju.

Ovo je citat iz beležaka moje prijateljice Matilde.

Duboko me je pogodilo to što je bila vrlo mlada, a reči su joj bile tako teške i pune bola.

Matildin pogled bio je sasvim mračan, ali bi kroz njega znala da zaiskri njena umetnička duša. Ipak, okrugle usne držala je čvrsto zatvorene, kao da su bile od kamena.

Više puta sam hteo da je pitam za dozvolu da je zagrlim, da preko moje kože i srca oseti ljudsku toplinu, jer joj je i poverenje u ljude izbledelo, kao i osećanja.

U ratu je ostala bez ičega. Kosovo je postalo pustoš naseljena ljudima okrenutih ka nebu, a pogrebi su bili jedine ceremonije koje su ispunjavale njihov dan.

Vreme posle rata isušuje ljudsku dušu tako da čak ni suze više ne mogu da je natope.

Matilda je izgubila dve sestre i roditelje... Bila je rastrojena i ličila je, onako crnokosa, na pile skrupčano u uglu sobe, gde je sedela bez reči. Odblesci plamena osvetljavali su njene prelepe oči i blago joj grejali ranjena kolena.

Već posle nekoliko dana Matilda je duboko ušla u naš život, u moj život, i svaki tren koji sam proveo u njenom prisustvu davao mi je nova saznanja, radost života i snagu. Za mene je ona bila simbol odupiranja bolu. Svako veče sam odlazio na počinak s mišlju kako da je navedem da se više otvori prema meni. Činjenica da je bila dosta mlađa od mene donekle bi je oslobodila i potražila bi kod mene snažniju duhovnu podršku.

Prošle su dve sedmice i ona je nastavila da bude deo mene, deo moje porodice.

Jedno po podne, kada sam se vraćao sa posla, video sam je kraj trešnje u našem dvorištu. Oči su joj bile sklopljene, a kosa joj je lepršala na vetru. Suze su joj tekle niz lice, a telo je okrenula put neba, ka Bogu. Izgledalo je kao da se oslobodila uz Gospoda, a ne uz mene, i zbog toga sam bio pomalo ljubomoran.

Za mene je najvažniji bio njen mir.

Prišao sam joj i pozdravio je.

Rekao sam joj: „Matilda, nisam to ovo ranije rekao, ali srećan sam što si postala deo moje porodice i hoću da znaš da te mi mnogo volimo. Obećavam ti da ću uvek i u svemu biti pored tebe.

Ali ja moram da znam više o tebi, o tvojim brigama, osećanjima, hoću da znam za tvoje suze, pa i da ti ih brišem s lica.

Možeš da pričaš sa mnom, jer sam ja tu za tebe.“

Te reči su bile dovoljne i Matilda je briznula u plač i čvrsto me zagrlila.

„Ja sam izgubljena“, rekla mi je, „ali mi se baš ovih dana vraćaju uspomene na jednog mog prijatelja u *neprijateljskoj* koži.

Moj drug se zove Aleksandar. On je možda i jedini koga sam zadržala u sećanju.

Verujem da već po imenu shvataš da je Srbin, ali on je bio moj komšija i moj najbolji prijatelj. Rasla sam i sazrevala uz njega, on mi je pružio široki pogled na svet, dao mi je volju za životom i nas dvoje smo imali velike planove.

Bio je pasionirani ljubitelj i zaludenik za film i fotografiju, a ja sam bila njegova glumica i model.

Napravili smo brojne snimke jednom malom kamerom, iskradali smo se noću, snimali smo zalaske sunca, svitanja, vožnje biciklom.

On je imao neki poseban ugao gledanja na stvari... Svaku stvar je umeo da napravi lepšom.

Nas dvoje smo živeli u neprolaznom spokoju, jer smo jako voleli jedno drugo.

U takvoj ljubavi treba da živi čitavo čovečanstvo, i nikada neće imati potrebu da postavlja ili prelazi granice između ljudi.

Ali nemoj da se iznenadiš kada ti kažem da u početku nije bilo tako.

Moja porodica me je udaljila od njega kada su se doselili pored nas. Zabranili su mi čak i da ga vidim... a kamoli da pričam s njim.

Ja nisam mogla da shvatim zašto bih imala toliku antipatiju prema njegovoj porodici, kada ih nisam uopšte ni poznavala, i to je bilo apsurdno.

Jednog dana, negde sredinom druge godine gimnazije, pvela sam debatu sa jednom od drugarica na povratku iz škole. Zvala se Dalina. Aleksandar je bio nekoliko metara dalje od nas i hodao je polako. Kada smo mu se približile, Dalina me je gurnula pravo ka njemu, govoreći mi da ću se udati za nekog tipa kao što je on, za nekog kilavog Srbina.

Eh, bože, siromašniji je čovek sa takvim nazadnim mišljenjem nego onaj koji živi u straćari od slame.

Taj sudar sa Aleksandrom bio je početak našeg prijateljstva.

Za mene je to bio početak jednog potpuno novog sveta, a Aleksandar je bio njegovo ishodište. Kada sam pala preko njega, on me je podigao uz osmeh... Oči su mu blistale poput malenih zvezda i ja sam se zaljubila.

Možda je to bila ljubav na prvi pogled ili entuzijazam zbog početka jednog novog poglavlja u mom životu, ne znam.

Ilire, ja razmišljam samo o njemu.

On je moja porodica, tlo pod mojim nogama, i jako mi nedostaje.

Znam da u ovom mom bolu jedino on može da mi pruži neku nadu.

Zapravo želim da stanem pred njega kao pred jednog Srbina, takvog kakav i jeste, i da ga mrzim, da ga udaram, a onda da ga poljubim, da mu oprostim za počinjene zločine i da plaćem na njegovom ramenu.

On bi mi pružio ruku, kao i tog prvog dana, samo što bi ovog puta njegove oči ostale bez sjaja.

Ova bol koja se zapatila u mojoj zemlji inficirala je i zahvatila sva srca. Oduzeta nam je sloboda, ukradeni su nam mir i harmonija.

Živimo u strahu, i to više u strahu od ljudi nego u strahu od smrti.

Ilire, molim te, pomoz mi da ga nađem.

On je umetnik, slikar, muzičar, pesnik i pasionirano voli život.
Vrlo je lako naći ga. Neko je sigurno čuo za njega.“

Nakon što mi je to ispričala, nešto me je preseklo. Otišao sam u svoju sobu.

Nisam se osećao loše zbog toga što je definitivno bila zaljubljena u nekog drugog i što nije postojala skoro ni najmanja mogućnost da obrati pažnju na mene, ali me je duboko zbolelo saznanje da joj je potrebnije da pronade neki delić iz života nego svoj izgubljeni identitet, jer je upravo to bio njen drugi najveći gubitak.

Nije više imala porodicu, a sa njom je izgubila i sopstveni identitet.

Bila je prosto Matilda crne kose i nevoljno je provodila dane u kući nekog albanskog sabrata.

Mišlju i srcem je lutala u mašti sa svojim umetnikom Aleksandrom.

Postao sam ljubomoran i poželeo sam da zadržim Matildu samo za sebe, ali što sam je duže posmatrao, to sam sve više shvatao da ona pripada nekom drugom.

Sećam se, jasno kao da je juče bilo, kako je jedne prijatne večeri, dok je duvao laki povetarac, Matilda pokucala na vrata moje sobe.

Ušla je unutra i sela pravo u fotelju za mojim radnim stolom. Pitala me je šta to pišem.

Pitala je da li je neka reportaža koju ću objaviti u novinama *Dan*, kao spoljni dopisnik.

Da ne pišem možda nešto o ranama koje je za sobom ostavio srpsko-kosovski sukob?

Počela je i da plače, suze su joj lile niz lice poput kristalnog potoka.

„Nedostaju mi moja porodica, moja kuća, zidovi, bicikle, snimci sa Aleksandrom i crvene gumice mojih drugarica.

Nedostaju mi miris života, sloboda reči, belina kože i sjaj u Aleksandrovim očima.

Je l' znaš, Ilire? Nas dvoje smo imali fantastičan plan.

Hteli smo da napravimo projekat, da snimimo naš zajednički život, putovanja i obične razgovore.

U tom projektu mi nismo bili ni Srbin ni Kosovarka, već dvoje vrlo bliskih stranaca.

On umetnik, a ja njegova inspiracija.“

U tom trenutku sam se sabrao, sav sam uzdrhtao.

Ona je bila majstor lepih reči i osetio sam neku pobeđu koja me je obradovala.

Upravo je to što je Matilda rekla postalo moj projekat.

Odlučio sam da u novinama predstavim njen i Aleksandrov život, u nadi da će taj članak moći da se prevede i na strane jezike i da će poruka ovo dvoje mladih dopreti i preko „krvavih granica“.

Ona je ustala od radnog stola i otišla bez odgovora.

Te noći sam zapisao sve što mi je rekla i isplanirao da sutradan još proširim tekst u razgovoru sa Matildom.

Moja majka je, još pre prvih zraka sunca, tri puta pokucala na vrata.

Izgedala mi je potpuno uplašeno i ja sam se namah zabrinuo.

Pitao sam je šta se desilo i ona mi je rekla da Matilde nema u njenoj sobi.

„Kako izgleda“, rekla je majka, „otišla je od nas.“

U tom trenutku sam potpuno klonuo duhom i poželeo da se i ja izgubim.

Brinuo sam se, pa sam rekao mami: „Ko zna, možda je otišla negde nakratko, pa će se vratiti.“

Izraz na majčinom licu nije slutio na dobro, kao da joj je rekla zauvek zbogom.

Možda je i moja majka, kao i ja, mislila da je ona prava devojka za mene.

Ali njen odlazak je svedočio da bih ja još više zarobio njenu slobodnu i mladu dušu kada bih je prekinuo u njenoj vožnji bicikla.

Otišao sam u njenu sobu i pogledao okolo, u nadi da mi je možda ostavila neki znak. Podigao sam uvis njen dušek i čaršave, a pismo je ispalo iz njenog jastuka.

Pisalo je „Za Ilira“ i srce mi je odmah živnulo... barem je malo razmišljala o meni.

Nisam ga još ni pročitao, kada je u dvorište ušlo komšijsko dete i reklo mi da su Matildu videli kako ide sama putem ka šumi.

Tada sam se malo bio uplašio, jer sam shvatio da se više nikada neće vratiti.

Matilda je otišla, nakon tog jutra više je nikad nismo videli. Tražili smo je posvuda, ali ništa nam nije išlo na ruku.

Ostavila mi je samo trag u sećanju i to pismo.

Pokušavao sam više puta da nekako objavim priču o njenom životu, ali nije mi pošlo za rukom.

Nisam nikada imao hrabrosti da to učinim, jer je moja ljubav prema njoj utihnula zajedno sa njenim odlaskom, ostavivši u meni ranu koja se ne može zalečiti ničim osim njenim prisustvom.

Njeno pismo sam čuvao poput kakvog vrednog blaga, jer je ona to i bila, dragi kamen, svetlost koja je sijala dobrotom.

Prošlo je puno vremena, a ja sam u sebi nosio neprestanu želju da ponovo budem kraj nje.

Strašno sam bio radoznao da upoznam i tog velikog Aleksandra iz njenog života, kako bih saznao nešto više o njoj.

Kako bih saznao nešto više i o njenoj strasti, za koju mi je uvek govorila da joj je izvor energije.

Kao novinar, imam mnogo kolega i uticajnih prijatelja koji bi mogli da mi pomognu sa tim, ali plašim se da će mi reći da se bavim duhovima iz prošlosti, i to me sprečava.

(O svemu ovome razgovarao sam sa prijateljem iz detinjstva, koji često putuje na relaciji Tirana-Pariz.)

Taj prijatelj mi je rekao da bi se, da sam objavio tu priču, možda našao neko ko bi mi pomogao sa nekom informacijom o Matildi... možda bih je i pronašao.

Mene je sprečavalo to što nikada nisam imao dovoljno hrabrosti da ispišem njenu biografiju.

Baš tog dana primio sam neobičan telefonski poziv od prijatelja iz Pariza, koji me je obavestio da će uskoro u Muzeju savremene umetnosti u Parizu biti postavljena izložba nekog srpskog umetnika po imenu Aleksandar.

Nekako je uspeo da mi pročita i njegovo prezime, ali nisam ga zapamtio.

Odmah sam pomislio da to može biti Matildin Aleksandar i za mene je to predstavljalo sudbinski znak.

Rekao mi je da će izložba biti otvorena u utorak, u 11 sati pre podne.

Obuzelo me je neko hladno osećanje.

Možda je to bio početak neke nove priče u mom životu i možda će susret sa Aleksandrom u meni ponovo oživeti naklonost prema Matildi.

Trebalo mi je nekoliko sati da se spremim. Uzeo sam kartu za Pariz, ali nije mi bilo lako da ubedim šefa na poslu da meпусти.

No, rekao sam mu jednostavno: vratiću se sa veličanstvenom pričom i taj članak će zaista očarati čitaoce.

Tog ponedjeljka sam se probudio vrlo rano, kao da sam imao groznicu, tresao sam se. Poljubio sam svoju ženu i uzeo mali kofer sa stvarima.

I svoj verni laptop, naravno, i krenuo na put.

Kada je avion poleteo, počeo sam da se brinem.

Šta ako taj umetnik nije onaj Aleksandar?

Kako ću to da izvedem?

Ko će mi pomoći u ovoj priči?

Tu sam shvatio da sam uvek bio sklon zabludi, jer nakon svakog početnog entuzijazma razmišljam o realnim brigama već pri prvom koraku.

Tako sam sve to vreme leta proveo u zabrinutim razmišljanjima.

Sreću se sigurno sa Aleksandrom, ali nije me napuštala briga da li će on prihvatiti da priča sa mnom o Matildi, možda neće hteti da otvara stare uspomene.

Satima sam tako prebirao misli dok nisam konačno sleteo na aerodrom Šarl de Gol.

Moj prijatelj, polu-Parižanin, dočekao me je s ogromnim osmehom.

Ja sam ostao pomalo zatečen. Prišavši mu, rekoh: „Ne znam jesam li dobro učinio što sam došao?“

„Ne mari“, reče mi, „u svakom slučaju ćeš ovde biti u mom društvu i upoznaćeš poneki tipično francuski porok, ali nemoj ih usvajati.“

Reče mi, smejući se: „Kakva je šteta što si oženjen!“

Ja sam zapravo želeo da saznam što više o izložbi umetnika Aleksandra i nije mi se sedelo po raznim mestima, nigde.

Obuzeo me je istinski nemir i samo sam želeo da mu dođe kraj.

Drug me je poveo svojim autom kući da se raskomotim.

„Prvo ćeš da se istuširaš, da se smiriš, a zatim ćemo da pričamo“, rekao mi je.

Kad sam se usprotivio, on me pogleda prekorno, pogledom istim kao moja supruga, i nasmeja se.

Topli tuš i čaj će mi prijati, pomislio sam u sebi, pa tako i uradih.

Kada sam došao u salon, video sam da mi je ostavio poruku u da je izašao da kupi nekoliko piva.

Nijedan Albanac se ne upušta u razgovor bez piva.

Odmah sam uključio laptop i počeo da čitam da mi vreme brže prođe.

Čula su se vrata i on je ušao u kuću, držeći u ruci kesu sa pivom i spremnim mezetom.

Postavili smo sto kao dvojica starih drugova. Odjednom mi više nije izgledao kao onaj koga sam poznavao, već mi je po držanju, proračunatom do detalja, ličio na nekog Francuza.

Ali taj utisak je izbledeo kada smo, opustivši se, počeli da razgovaramo kao prijatelji nostalgичni za zajedničkom prošlošću.

Uhvatio me je nemir zbog sutrašnjeg dana... zbog susreta sa Aleksandrom i briga u vezi sa Matildom.

Moj drug je pak izgledao sasvim smiren, nabacivši onaj opijeni izraz sa očima polusklopljenim od nostalgije i glavom oslonjenom na levu ruku.

„Izložba ovog umetnika biće otvorena u pariskom Muzeju savremene umetnosti“, reče mi.

Kako sam ja vrlo retko dolazio u Pariz i ne sećam se ni gde se ulazi, ni gde izlazi iz grada, zamolio sam svog prijatelja da mi pomogne još ovaj put.

On će me otpratiti na izložbu i biće uz mene u otrežnjenju koje će uslediti.

Legli smo da spavamo. Ja sam insistirao da spavam na kauču u salonu, jer su se kroz prozor jasno videli vedro nebo i mesec, ali i zato što me je hvatala groznica, pa sam hteo da se umirim prizorom.

Tako sam posle 3 sata ujutru zaspao, nakon što me je probudio jedan neobičan san o mojoj ženi. Zbog tog sna sam shvatio koliko mi nedostaje.

Nije dobro kretati sam u avanturu, a suprugu ostaviti kod kuće, jer će te sve vreme izjedati nemir.

Od umora sam ponovo zaspao. Čuo sam neki udaljeni glas kako mi kaže da sam skoro zakasnio.

Brzo sam ustao, setivši se Aleksandrove izložbe.

Odmah sam se spremio i krenuli smo ka muzeju.

Prijatelj me je pozvao na kafu u *Avenue du Président Wilson*, i to je bila najbolja kafa koju sam probao u poslednje vreme, jer mi je pomogla da se donekle smirim.

Zatim smo prepešačili jedan deo puta, baš kao oni ljubitelji umetnosti koji prevale i kilometre samo da bi videli neku predstavu ili neki koncert.

Dok smo se peli stepenicama muzeja, malo me je dekoncentrisalo nekoliko lepotica plave kose, duge do pola leđa. Uživale su u društvu.

Te slovenske žene izgledale su prelepo još iz daljine... i podsetile su me na moju Matildu, iako je njena kosa bila zift crna.

Osetio sam da mi nedostaje. Ušli smo u muzej i na trenutak sam osetio njeno prisustvo.

Osetio sam kako mi se smeši... i na moje iznenađenje, na nekom od zidova u daljini ugledao sam fotografiju prelepe devojke na biciklu. Kosa joj se vijorila na vetru i prekrivala joj lice.

Odmah sam prišao, ali nisam mogao nikako da razaznam je li to bila Matilda ili ne.

Bila je to izložba crno-belih fotografija i slika, na kojima su bili predstavljeni detalji tela i lica, koji su simbolizovali nadu.

Na svim fotografijama bila je ista devojka, okrenuta leđima, dok hoda po različitim stazama.

Imala je gustu crnu kosu i vitko i uspravno telo.

Da je to bila Matilda nisam više ni najmanje sumnjao, pošto sam na jednoj slici prepoznao njene krupne oči.

Bila je to naša Matilda. Moja, a još više njegova.

Izložio je i fotografije koje su bile napravljene u njihovoj zajedničkoj mladosti.

Ponegde bi se videla i njegova ruka, gde drži njenu.

Bio sam ljubomoran na ovu prelepu istoriju i hteo sam da ja budem njen protagonista, a ne Aleksandar.

Srce mi je ustreptalo nekoliko puta kada god bih pomislio na njene krupne oči koje nikada nisam poljubio.

Ovaj susret s prošlošću, sa njenim tragovima, otvorio mi je nezalečenu ranu.

Izgleda da sam Matildu uvek voleo i da je njeno odsustvo samo prekrilo plaštom zaborava tu ljubav, koja se na ovoj izložbi ponovo pojavila kao nekada.

Ali me je i bolela, jer nisam nikada osetio radost te ljubavi, i uhvatila me je neizlečiva melanholija.

Polu sata sam razgledao Matildu na fotografijama i slikama, a onda je došao i trenutak da se sretnem sa Aleksandrom.

Sa umetnikom koji je materijalizovao Matildina osećanja i svet, koji je i dolio dodatnu žudnju mojoj staroj neutoljenoj boli.

Razgovarao je sa nekoliko drugih kolega umetnika.

Ličili su mi na umetnike, jer su imali skoro isto odelo i frizure, bili su raznobojno obučeni i nosili su duge kose.

Pitao sam jednu gospođu u blizini ko je od njih Aleksandar, autor izložbe, i ona mi ga je pokazala.

Tačno kao što sam i mislio, Aleksandar je bio onaj visoki, što je sve vreme držao ruke na leđima.

Bio je to tipičan Srbin, visok, svetloput i plavokos, sa dugom puštenom kosom.

Prišao sam mu i on me pogleda kao da me poznaje. Pozdravio sam ih na engleskom sa britanskim akcentom (trebalo mi je mnogo vremena da ga koliko-toliko usvojim).

Aleksandar mi je uzvratilo pitanjem: „Da li ti se dopada izložba?“

Bio sam uistinu donekle zatečen, zvučao je kao da me stvarno poznaje.

„Vrlo je interesantna“, rekoh.

„Ova devojka ima najlepše oči koje sam ikada video i mogao sam pomalo kroz njih i ja da osetim njen bol i nadu.“

On se nasmeja i reče da i on oseća istu stvar.

„I ja mislim da su to najlepše oči koje sam ikada video.“

Izgleda da nas je ljubav prema Matildi odmah zblížila i prijateljila.

Dok smo pričali, udaljili smo se malo ka uglu sale i ja sam mu se predstavio.

„Aleksandre, ono što me je i dovelo ovamo danas jeste Matilda, devojka koja je tebe inspirisala za ovu izložbu.“

On se blago zacrvne u licu, ko zna kako se osećao u tom trenutku, ko zna šta mu je prolazilo kroz glavu.

„Tako je, Matilda“, rekoh mu. „Upoznao sam je nakon rata, kada smo je posle egzodusa primili u našu porodicu, jer je ostala bez ičega i bez ikoga kod koga bi mogla da ode.“

Aleksandar me upita: „Zar moja Matilda? Moja Kosovka?“

Oči mu se ispuniše suzama i shvatih da je častan i pošten čovek.

„Bila je kod nas u kući dve sedmice i brzo sam je zavoleo.“

Svojim neobičnim jezikom mi je pričala o svom velikom svetu, koji je prelepo išao uz njenu figuru. Imala je neki poseban izraz na licu dok je govorila, ali sa mnom je govorila tako retko.

Ja sam tada bio običan novinar u Albaniji i radio sam reportaže o događajima u zoni Severa, i hteo sam da napišem njenu biografiju.“

Aleksandar me pozva da ovaj važan razgovor nastavimo

u obližnjem kafeu, gde ćemo imati mir neophodan za takve razgovore.

Aleksandar je bio od onih tipičnih umetnika koji slamaju srca devojaka slatkorečivošću i snažnim utiskom koji ostavljaju.

Na izvestan način, otkrio sam i razlog zašto je Matilda toliko volela Aleksandra.

On se oprostio od svojih poznanika i pozva me da izađemo napolje.

I ja se pozdravim sa svojim prijateljem, potvrdivši mu da je to Aleksandar.

Otišli smo u jedan kafe tu u blizini muzeja.

Konobar je odmah stigao i pozdravio Aleksandra, čestitajući mu na izložbi.

Ljudi su ga tu gledali s mnogo ljubavi i shvatili da je ovde vrlo poznat i omiljen.

Smestili smo se za sto i na nekoliko trenutaka nad nama je zavladao spokoj.

Izgledalo je da obojica oklevamo da započnemo razgovor.

Pošto ja nisam umetnik, požurih da dobijem na vremenu i rekoh:

„Dakle, vi ste Matildin čuveni Aleksandar“, na šta on klimnu potvrđno glavom.

„Nas dvoje smo zajedno odrasli, ali nas je zlo razdvojilo“, reče mi.

„Ona je, kao što si video i na izložbi, bila, a i dalje je, moja najveća inspiracija u životu.

Najviše zbog ljubavi koju smo gajili jedno prema drugom.

I to onda kada su svi bili protiv nas, jer sam ja bio pravoslavni Srbin, a ona kosovska muslimanka.

Ne znam da li ti je Matilda to rekla, ali naše porodice su se mrzele bez ikakvog razloga, možda samo zbog razlika.

Možda zato što su te razlike još više zbližile mene i Matildu i učinile da se zaljubimo jedno u drugo.

Oni su bili komšije, ali nikada nisu ušli jedni drugima u kuću, jer su se držali starih inata i nisu odobravali ljubav i prijateljstvo nas dvoje mladih.

Rat je posle odneo sve, i inat, i neslaganje, i kuću, i naselje, i ljubavi i ljutnje su spaljeni, izgubljeni, mi smo bili izgubljeni i ja sam nju izgubio.

Moju voljenu dragu.“

„Da, Aleksandre. Matilda mi je pričala o tebi i sada vrlo dobro razumem sjaj u njenim očima dok je govorila o vama, jer podseća na sjaj koji sada i ti imaš dok govoriš o njoj.

Ona te je jako volela, i pored sve tuge zbog velikih gubitaka tražila te je, jer se, zahvaljujući tebi, setila ko je.

Jeste li se sreli posle? Znaš li šta je bilo sa njom?

Jer ja, koliko god da sam je tražio neko vreme, nisam uspeo da dobijem nikakvu informaciju.

Neki su mi rekli da se vratila na Kosovo.

Znaš li bilo šta o njoj?“

„Ne, Ilire“, reče mi. „Nažalost, dugo nisam primio nikakvu vest o njoj.

Sreli smo se kasnije kada smo se oboje slučajno vratili u rodno mesto da iz ruševina pokupimo svoje stvari i da se vidimo sa bližnjima.

Sreo sam se sa Matildom i nakratko utolio želju za njom, jer sam morao da otputujem, pošto su mi se svi rođaci preselili ovde u Francusku i nagovarali me da počnem ovde život iz početka.

Nekoliko puta sam molio Matildu da pođe sa mnom, ali bilo je uzalud.

Rekla mi je da će me sama potražiti jednog dana, kada joj u duši zgasne plamen ljutnje.

I ja sam otišao, ali vraćao sam se zbog nje nekoliko puta na Kosovo, jer sam sa Matildom započeo nešto što ne može da se ostavi tako na pola, jer je moja duša čvrsto povezana sa njenom.

Međutim, nastavio sam sa svojim životom i sa svojom umetnošću, dok su naši zajednički snovi ostali nedovršeni.

Izgubio sam volju da nastavim. Ona je neko vreme živela u Švajcarskoj, a kasnije sam čuo da živi ovde u Francuskoj, u nekoj dubokoj provinciji.

Zapravo, zato sam i napravio ovu izložbu, u nadi da će i ona doći i da ću se sresti sa njom.

Ali došao si ti, drugi svedok Matildine urođene veštine da očara ljude svojim duhom i rečju.

Mnogo mi nedostaje, ali ne znam zašto je otišla od mene, ne znam zašto je između nas stavila duboki jaz hladnoće i ljutnje.

Znam da joj nije više ostao niko na svetu, ali ja je volim više od svega.

Iako sam otišao, ona je za mene ostala jedina i dan-danas jednako mislim na nju.

U stvari, ova divna istorija je nešto posebno.

Nakon nje, čini mi se da sam izgubio sposobnost da ponovo volim.

Oprosti mi, Ilire, što pričam ovako otvoreno o svojim osećanjima prema njoj, ali to ne bih nikada uradio da je nisi i ti makar nakratko upoznao.

Nijedan muškarac ne bi, posle toliko vremena, pošao da traži neku devojkicu da je nije zaista voleo, dakle i ti si, Ilire, bio zaljubljen u nju.“

Nasmejah se, jer to jeste bilo pitanje koje sam više puta postavljao sebi.

Ja jesam zaista voleo Matildu, ali nisam izgubio sposobnost da volim i dalje, jer sada volim svoju suprugu, ali i Matildu, jer me je ona očarala za sva vremena.

Bio je divan ovaj ozbiljan susret dvojice muškaraca koji vole istu ženu, ali nijedan ne može da je ima, jer je ona kao vazduh koji ti daje život, ali ne možeš nikako da ga uhvatiš rukom... prolazi ti kroz prste.

„Aleksandre, kada je Matilda otišla od moje kuće, ostavila mi je pismo posebno naslovljeno na mene.

Ali toga dana sam našao i dnevnik koji počinje još prvih dana rata, u kome je iznosila sva svoja duboka razmišljanja, strahove i želje. U njemu se i ti pominješ nekoliko puta.

Stoga mislim da bi trebalo da ti ga predam.

Svakako ću te obavestiti kada se vratim i objavim priču o njenom životu, i pozvan si da je pročitaš. Poslaću ti je elektronskom poštom.

Takođe si dobro došao u moju kuću kada god budeš želeo da posetiš Albaniju.

Dajem ti njen dnevnik, jer mislim da ti zaslužuješ da ga imaš.

Ko zna, možda ćeš moći i da ga predaš Matildi jednog dana.

Ja sam zapravo došao da upotpunim svoju priču, ali ne krijem i da sam se nadao da ću možda saznati nešto o njoj.“

Ostavio sam dnevnik na stolu. Dok sam odlazio iz kafea, video sam ga kako ga odmah otvara i lista. Otišao sam sa posebnim utiskom koji je ovaj susret ostavio na mene.

Ova priča nas je zbližila i prijateljila.

Dnevnik je bio predivan zapis pun osećanja, kako tužnih, tako i onih punih nade, ali i onih radosnih, u kojima se pominjao Aleksandar.

I na samom početku je pisalo: *Moj umetnik i ja smo dokaz pomirenja nakon divljeg sukoba.*

On i ja smo simbol ljubavi i mira među ljudima različitog porekla, koje je jezik osećanja učinio sličnim.

Nas dvoje smo govorili jezikom poljubaca, u kojima smo utoliko više uživali kada bismo bili ljuti ili bismo prevalili preko usta neku ružnu reč, svako na svom jeziku, zaboravljajući da oboje znamo i taj drugi jezik, jer osim što se volimo, mi smo i komšije.

Zatim je na drugoj strani pisalo:

Danas je utorak i vrlo sam nemirna, jer čujem eksplozije i mnogo se plašim.

Ležim na krevetu, ali ne mogu da zaspim, jer razmišljam o tome šta bi moglo da se desi, što je, kao i strah, prirodno u ovakvim situacijama.

Osećam da se plašim za svoju budućnost, za porodicu, kao i za svog još neproslavljenoj filmadžiju.

Danas je sreda i osećam se još gore nego juče. Tresla sam s dok sam se vraćala kući i povredila sam oba kolena. Ne mogu lepo da hodam jer me boli.

Ovo vražje vreme mi je uzelo svu energiju i počela sam da ličim na ovu tmurnu prirodu.

Ništa ne radim, jer su mi rekli da ne izlazim iz kuće.

Sve sam više uplašena, ali i shrvana čežnjom za svojim dragim.

Kao da sam ga nakratko videla večeras kako mi šalje poljubac da me smiri, da ne razmišljam više o vestima sa dnevnika i eksplozijama.

... danas je četvrtak i još se ne nazire razrešenje za ono što osećam.

Plašim se za budućnost, plašim se da će se ovih dana nešto desiti i da neću više imati ništa i nikog ni da volim, niti da mrzim.

... petak

Prošlo je dosta vremena otkako nisam videla Aleksandra. Ne znam šta je sa njim. Sve više mi nedostaje i ne znam šta da radim s tim. Koga da pitam, kada su ulice prazne, a ja sam zatvorena na drugom spratu kuće, odakle posmatram sve iz daljine.

Aleksandre, volim te i osećam da mi mnogo fališ.

... Kad se rat završi, o njegovom paklu najstrašnije svedoče kapije i ulazna vrata kroz koja niti ko ulazi, niti ko izlazi. Tu, na njihovom pragu, leže mrtvi, dok živi obilaze njihove senke, oplakujući ih bez glasa.

Žalost je duboka, nade su slabe, a budućnost je daleko.

Ne treba nikada reći da su ratovi pravični, jer i kad se vode za pravednu ideju, oni su uvek fatalni po ljudske živote i za sobom ostavljaju samo mrak i žrtve.

Samo uskogrudi zaslužuju rat, jer on je nepravda za sve slobodne ljude... oni povrede čine ljudskijima i češće meditiraju.

Dogodilo se ono što sam predosećala.

Danas sam u kući jedne albanske porodice. Izgubila sam sve što sam imala.

Savladala me je duboka tuga zbog teških gubitaka.

Nedostaje mi moja porodica.

Ne znam zašto sam ovde, zašto sam još živa. Zbog čega?

Već sam i zaboravila slatki ukus života.

Ne vidim više ništa što ukazuje na život.

Izlazim u dvorište ove kuće u kojoj boravim i sedam u senku jedne trešnje.

Koliko je ovaj rat nepravedan.

Ja, mlada devojka, puna nade i energije, nalazim se u užasnom lavirintu konfuznih osećanja, gde ne razlikujem život i smrt.

Ispod ove trešnje osećam lagani povetarac, koji me donekle podseća na vožnju biciklom.

Na vožnje sa Aleksom.

Aleksandre, gde li si?

Jesi li i ti, kao moja porodica, postao prah i pepeo?

Svima koji mi sada govore o životu kažem da se uzalud trude.

Ja znam šta je jedno, a šta drugo... ali uvek zavisi koje ćeš doživeti.

Hoćeš li živeti život živa ili mrtva?

U početku sam ga i ja živela živa, a sada su me naterali da ga živim kao mrtva.

Dok jednog dana ne uspem da ga promenim, nadam se, ne prekasno.

U svakom slučaju, ja sam živi dokaz posledica rata.

Gore i od smrti jeste ovo osećanje koje ostaje kada ga doživiš.

Prvo osećaš ogroman strah za svoju budućnost, zatim počneš da mrziš onoga ko ti je naneo bol, a onda se trudiš da pronađeš nadu u život, dok konačno ne nađeš motiv da oprostiš onome ko ti je podario ovaj odurni zagrobni svet, sve dok, nakon pomirenja, ne počneš da osećaš blagonaklonost prema njemu.

Za sada ja još osećam ovo prvo, užasan strah za život, jer me i vazduh povređuje.

... Danas je utorak.

Ilir...

Ilir je sin čoveka koji me je primio u svoju kuću. U njegovim očima vidim kako se sažaljenje prema meni menja u neko drugo osećanje, i shvatam ga. Za mene je to dobar znak, jer pokazuje da sam postala koncentrisanija na život.

Podseća me na Aleksandra, jer je počeo da me gleda poput njega, ali ja ne želim da ga povredim, jer moje srce sada nije u stanju da pruži ljubav. Povređeno je, a iznad svega – u njemu stanuje Aleksandar.

Ah, Aleksa, koliko mi nedostaješ, tvoje usne, tvoje oči, miris tvog tela, kao i vreme koje smo proveli zajedno.

Ovaj prokleti rat me je ostavio samu na svetu, ne osećam se više kao Matilda, već kao Ana Frank.

Sećam se samo užasa koje sam videla i zbog njih sam zaboravila ko sam.

Ne želim više ništa da znam.

Da mi se na trenutak da neka vlast, odmah bih izbrisala kolektivno pamćenje na svetsku istoriju, da ne postoje u njoj više svedočanstva o velikim ratovima.

Tako ne bih doživela ovaj pakao u svom životu.

Ali, kako izgleda, to je nešto u samom čoveku i ne može se lako pobediti.

To je isto kao strah, kao neka vrsta instinkta.

I za mir glasaju tek malobrojni. Bolje rečeno, samo vladavci to ne čine, jer vlast pomračuje ljudski razum.

O bože, nedostaje mi život, čak i suze koje mi liju niz lice, jer već su mi presušile.

Fali mi motiv, ali ću ga naći.

Otići ću odavde.

To je pisalo u Matildinom dnevniku. Sada je jasno zašto sam bio očaran njome. Jer njena prelepa usta nisu bila samo za poljupce, kao kod mnogih žena, već su govorila divne reči o životu i miru.

Objavio sam njenu priču u novinama, ali nije privukla pažnju kakvu sam očekivao. Možda zato što sam bio previše emotivan, pošto sam je i sâm doživeo, dok su drugi, možda zbog faktora vremena, bili donekle rezervisani.

Aleksandru sam je poslao imejlom. Odgovorio mi je, zahvalivši se, i napisao mi da joj je uručio dnevnik.

Dva dana sam razmišljao o tome.

Njih dvoje su se sreli?

Ili je možda hteo da više ne načinjem tu temu?

Ili ga je možda Matilda pronašla?

U stvari, mislim da je Matilda pronašla njega, jer žene ne zaboravljaju svoje ljubavi... posebno ne takvu ljubav.

I ne znam da li je ovo kraj ili tek novi divan početak.

Prevod: Đorđe Božović

Lješnjak

Lajthia

Лешник

Lješnjak

Jasna Radulović

za moj sram grijeh bicikl lješnjake odgovoran je on nije slušala me smijala se nije vjerovala bombe padaju kao kiša padaju u dnevniku padaju u dubrovniku u vukovaru ne vjerujem da će rat potrajati samo se zezaju glupani kaže rekao sam joj ne pravi se glupa kad nisi glupa sve znaš sve vidiš moraš ići nastavi studij vani mene su digli moram u rat štitiću te još noćas znam put dečki su mi rekli presnimio sam ti azrine pjesme uzmi lice joj mjesec obasjava pamtim sve naše zadnje zagrljaj zadnji moja zadnja misao je ona je moj rak grize moja crijeva dvadesetišest godina poslije još joj je grob skriven u miniranim krošnjama u grmlju joj se kosti ispreplele s korijenjem lijeske kad lješnjak padne čujem eksploziju kad lješnjak padne krcka mi pod nogama pod zubom u čokoladi mi krcka geler pitam se jesu li to lješnjaci na koje je ona pala i krv ih njena umila u zoru s rosom pomiješana krv s pramenovima kose mozak zemlja sunce prži lješnjaci ulijepljeni krv kao kiša tuku me raznesena je kažu razletjela se kao kad čekićem udariš lješnjak meso se zdrobi a ljuska leti gađa te u oko u srce u lice u ruke oštra krhotina dugo pada lješnjak leti on pada kao malj pada nagaziš bol minu ljudsku mržnju kao malj posred čela mržnju geler u duši je ona leži raznesena ne usuđujem se skupiti ju mislima nikad rukama jesam lupam lješnjake žena peče tortu sinu peti rođendan pušem svjećice slikam mobitelom plješćemo pjevamo grlimo se familija na okupu o je li zbilja ili netko fali držim sina u rukama žena slika dijete čiči vjeverica moja sretna ljubi me ljubim ga lice mu obasjava mjesec s prozora na televiziji rat u siriji izbjeglice mrtvi ranjeni hrvatska ih mrzi srbija ih mlati europa ih ne želi dječak iz ruševina sjedi nijem u kolima hitne pomoći ne plače siv od prašine razderano mu koljeno curi krv s čela zgradu granata zarezala kao

nož tortu do kraja pa napola ubila zgrada brata mater psa susjede vire noge ispod greda beton kao stiropor golem i nepokretan ljudi trče ljudi dozivaju ruševine drhte svjetiljke s čela umjesto mjeseca paraju noć ne osjećam ne suosjećam zlo mi je kažem promijenite program čekaj da čujemo što još kažu vidi koji lijepi dječak hoćeš još torte novinar analizira jesu li sivi ljudi mali dječak krvavi leševi za asada ili protiv kamera opet snima dječaka zatvaraju se vrata hitne pomoći najavljuju vijesti iz zemlje moji prebacuju na drugi program gledam sina fotografiraju ga jede tortu pleše s mamom otvara darove vozi bicikl ujin dar oh ne bicikl jebi ga zašto me nisi pitao mrzim bicikle majstore baš si pogodio dar baš je lijep sine da to je kočnica to je svjetlo to je zvono moraš stalno okretati pedale skinut ću ti pomoćne za mjesec dva tri pet osam ići ćemo na brijeg obećavam ti na brijeg ćemo obojica i spustiti se dolje zajedno naravno da nećeš pasti ja ću te čuvati zauvijek čuvati sivi dječak opet mi na ekranu jednako su stari vidim njenu kosu mokru od krvi mirišem sinovu ljubim ga nju njega ne mogu jesti tortu lješnjake kažem rak bolest crijeva razumiju sažalijevaju mene nju njega jebe mi se što me žale nisam im rekao ni njoj da sam puko ko lješnjak dvadesetišest godina prije razletio se kad sam čuo buum pero je vodio išao sam drugi ona za mnom rekli su mi da je put čist put jest šuma nije krenula je prema lijeski čekajte me moram piškiti bacilo nas na zemlju i valjda ranilo nisam osjećao nisam čuo nisam vidio samo sam trčao k njoj nisam mario gdje ću stati pero je vikao pazi trčao je za mnom pali smo obojica na koljena kao pred Gospom smo pali čim smo ugledali njeno razneseno tijelo zašto ona a ne ja pitao sam Ju pitaj ga zašto baš ona pod mjesečinom leži lica prekrivenog kosom kao da spava nogu nema nisam se usudio to vidjeti pero jest povukao sam ju za ruku da ju izvučem dovučem zagrlim zaštitim ponese me pokopam poljubim bilo što samo da zna da sam tu kraj nje ruka samo lijevu ruku sam izvukao privio ljubio još krvavu toplu hladnih prstiju grlim ruku grlim nju s lišća kaplje krv polako i naglo kao kad lješnjak otpada odjednom a dugo zori pero plače gura me idemo moramo se vratiti vidiš da je minirano pusti ju jesi lud kažem nikad ju neću pustiti nikad mi nije rekao zašto ju je uzeo sve ove godine ga pitam on šuti pljujem krv mjesecima slatka mi je znam zašto suklja kao vulkan iz mene taj bijes tuga bol kad navre puštam grč na lice okrvavljeno me gleda iz ogleдалa negdje kraj mog ramena nisam ja ona je i dalje me gleda

iz ogledala te oči nekad je to bilo moje njeno lice ožiljak imala je iznad lijeve arkade pad s bicikla s devet godina tri šava tata je išao s njom na šivanje mama se tresla ko šiba bila je sva krvava drečala je i koljena odrala nove žute dokoljenke iz name sad su crvene zadnji vikend prije početka škole nova plava kuta s izvezenim leptirom na kragni visi u ormaru i nova torba s pčelicom majom i pavlom i pernica na tri kata s flomasterima ravnalom povećalom šiljilom i knjige umotane u ukrasni papir na medvjediće s naljepnicom maša vilenica 3b ja sam bio 3a vidjela me kako se spuštam niz brijeg na ponyju gledaj mogu ja to bolje od tebe uvijek je htjela biti bolja od mene razbila se mislio sam da sam ja kriv za njenu krv i drugi put da sam kriv za njenu krv i treći put da sam kriv za njenu krv one noći znam da jesam on šuti kad ga pitam on šuti dakle kriv sam kad sam ju povukao za ruku u šumu a vjeverice zacičale kao zle vile lišće zaškripalo kao stiropor lješnjaci zarominjali kao zloslutna kiša ništa od toga nisam čuo jedino svoju želju da ju spasim vjerovao sam ljudima i onom što su mi rekli ali buum tjedan dana nisam skidao majicu s njenom krvlju nosio ju uvijek uza se i kad sam bio opkoljen i kad sam čuvao zadnji metak za sebe ona je bila tu rekao sam ženi pokopaj me s tom majicom a ne zastavom na голу kožu obuci mi je i na sprovodu kao ti i ja od azre i plavog goluba i lindu lane mi pusti i proljeće u decembru i graciju obavezno nju mi pusti i rekao sam joj pitaj peru sve što hoćeš znati o nama on će ti reći obećao mi je ispod uniforme cijeli rat osmijeh njen poljubac kosa mozak pod noktima njen u rukama njen sav njen ciljam pucam pogađam živa meta glineni golub ne marim ne brojim ne opraštam ljudima sebi njemu nikome krvav iznutra raspadam se odlikovan izvana ponos domovine familije sramim se tko sam raznesen užegao lješnjak pitam ga zašto šuti pomiri se s njim kažu prije smrti bit će ti lakše neću neću nikad samo se želim opet natjecati s njom i pustiti ju da pobijedi sine

për turpin mëkatin bicikletën lajthitë e mia ai është përgjegjës nuk më dëgjonte qeshte nuk besonte bombat binin si shiu bien në ditar bien në dubrovnik në vukovar nuk besoj se lufta do të vazhdojë vetëm po bëjnë shaka budallenjtë thotë i thashë mos u bëj e marrë kur nuk je e marrë di gjithçka sheh gjithçka duhet të shkosh vazhdoji studimet jashtë mua më ngritën duhet të shkoj në luftë të mbroj edhe sonte e di rrugën djemtë më thanë t'i kam incizuar këngët e azrës merri fytyrën hëna ia ndrit e kujtoj të gjithë mbarimin tonë përqaftimin e fundit mendimi im i fundit është ajo është kanceri im m'i bluan zorrët njëzetegjashhtë vjet pas ende varrin e ka të fshehur në majet e minuara të pemëve në kaçube i janë gërshetuar eshtrat me rrënjët e lajthisë kur bie lajthia dëgjoj ekspodimin kur bie lajthia më kërset poshtë këmbëve poshtë dhëmbit në çokollatë më kërshasin copëzat e minës pyes veten a janë këto lajthitë mbi të cilat ka rënë ajo dhe gjaku i saj i ka shplarë në agim me vesë gjaku i përzier me gërsheta truri toka dielli përcëllon lajthitë e ngjitura gjaku si shi më rrahin e hedhur tutje thonë fluturoi si kur me çekan godet lajthinë mishi copëtohet e lëvzohga fluturon të qëllon në sy në zemër në fytyrë në duar copëza e mprehtë bie gjatë lajthia fluturon ai bie si çekan bie shkel dhembjen minën urrejtjen njerëzore si çekani në mes të ballit urrejtjen predha në shpirt është ai rri shtrirë e hedhur tutje nuk marr guxim ta përmbledh me mendime kurrë me duar po thyej lajthitë gruaja pjek tortën ditëlindja e pestë e të birit fryj qirinjtë fotoqrafoj me celular vallëzojmë këndojmë përqafohemi familja bashkë oh a është e mundur apo dikush po mungon mbaj të birin në duar gruaja fotografon të birin cicërron ketri im i vogël më puth e puth fytyrën ia ndrit hëna nga dritarja në televizion lufta në siri

refugjatët të vdekurit të plagosurit kroacia i urren serbia i rrah europa nuk i do djaloshi nga gërmadhat rri i heshtur në veturën e ndihmës së shpejtë nuk qan i hirtë nga pluhuri gjurin copa-copa gjaku i rrjedh nga balli ndërtesën granata e ka prerë si thika tortën deri në fund dhe përgjysmë e mbyti ndërtesa vëllain nënën qenin fqinjët dalin këmbët nën trarë betoni si stiropor gjigant dhe i palëvizshëm njerëzit vrapojnë thërrasin dridhen dritat nga balli në vend të hënës natën e këpusin nuk ndiej nuk kam dhembshuri jam keq them ndërroni programin prit të dëgjojmë ç'po tregojnë tjetër shih djaloshin sa i bukur do edhe pak tortë gazetari analizon a janë të hirtë njerëzit djaloshi i vogël gjakos kufomat për asadin apo kundër kamera përsëri xhiron djaloshin mbyllen dyert e ndihmës së shpejtë paralajmërohen lajmet nga vendi të mitë ndërrojnë programin e shikoj të birin po e fotografojnë ha tortë vallëzoh me nënën hap dhuratat nget bicikletën dhuratën e dajës oh jo bicikleta e marrtë djalli pse s'më pyete i urrej bicikletat të lumtë ç'ja paske qëlluar dhuratës bash është e bukur bir po ai është freni ajo është drita ajo është zilja gjithmonë duhet t'u japësh pedaljeve t'i heq rrotat ndihmëse pas një tre pesë tetë muajsh do të hipim në breg të premtuj në breg do të shkojmë të dytë dhe do të lëshohemi poshtë së bashku patjetër se do të rrëzohesh unë do të të mbroj përherë do të të mbroj djaloshi i hirtë është përsëri në ekran janë të moshës së njëjtë shoh flokët e saj të lagur nga gjaku u marr erë flokëve të të birit e puth të birin atë nuk mund të ha tortë lajthi them kanceri sëmundja zorrët kanë mirëkuptim u vjen keq për mua për të ma ndien fort që u vjen keq nuk u kam thënë as asaj se kam plasur si lajthia para njëzetegjashhtë vjetësh u hodha në erë kur dëgjova buum pera udhëhiqte isha vet i dyti ajo pas meje më thanë se rruga është e pastër rruga po e pylli jo u nis drejt lajthisë më prisni më duhet ta bëj urinën na hodhi në tokë dhe mbase edhe na plagosi nuk ndieja nuk dëgjova nuk shihja vetëm vrapoja drejt saj pas meje nuk mërzhitesha ku do të ndalesha pera bërtiste kujdes vraponte pas meje ramë të dytë në gjunjë si para Zojës ramë me ta parë trupin e saj të shkapërderdhur pse ajo e jo unë e pyeta Atë pyete pse bash ajo nën hënë rri shtrirë me fytyrën e mbuluar me flokë sikur po fle këmbën nuk e ka nuk e mora guximim ta shohë këtë pera po e tërhoqa për dore ta nxjerr ta afroj ta mbroj ta marr me vete ta varros ta puth çkadoqoftë vetëm ta dijë se jam aty pranë saj dora vetëm dorën e majtë e tërhoqa e përqafoja e puthja

ende të gjakosur me gishtërinj të ftohtë përqafoj dorën e përqafoj atë nga gjethet pikon gjaku ngadalë dhe papritmas si kur lajthia bie përnjëherë e piqet gjatë pera qan më shtyn shkojmë duhet të kthehemi e sheh se ka mina lëshoje je çmendur them kurrë nuk do ta lëshoj kurrë nuk më tha përse e kishte marrë gjithë këto vite e pyes ai hesht pështyj gjak me muaj është i ëmbël e di përse gufon si vullkan nga brendia ima ai tërbim pikëllim dhembje kur merr hov lëshoj ngërç në fytyrë e gjakosur më shikon nga pasqyrja diku ranë supeve të mia nuk jam unë është ajo ende më shikon nga pasqyrja ata sy dikur ajo ishte fytyra ime fytyra e saj nishan kishte mbi vetullën e majtë rënia nga bicikleta kur ishte nëntë vjeç tri qepje babi shkoi me të për qepje mami dridhej si thupra ishte krejt e përgjakur ulërinte dhe gjunjë të kishte shqyer çorapet e reja të verdha nga shtëpia e mallrave tani janë të kuqe fundjava e fundit para fillimit të shkollës palloja e re e kaltër me fluturën e qëndisur në jakë rri varur në dollap dhe çanta e re me bletën e vizatuar dhe kutia trekatëshe me ngjyra vizore llupë mprehëse dhe librat e mbështjelur me letër dekoruese me arinj të vegjël me letrën ngjitëse zana 3b unë isha 3a më pa se si lëshohesha poshtë bregut me poni shiko unë mundem edhe më mirë se ti gjithmonë donte të ishte më e mirë u thye krejt mendoja se unë kisha faj edhe herën e dytë se unë kisha faj për gjakun e saj edhe herën e tretë se unë kisha faj për gjakun e saj atë natë e di se kisha ai hesht kur e pyes ai hesht pra unë kam faj kur e tërhoqa për dore në pyll e ketrat cicërruan si shtojzovalle të liga gjethet shushuritën si stiropori lajthitë riguan si shiu i kobshëm asgjë nga kjo nuk dëgjova vetëm dëshirën time ta shpëtoj u besova njerëzve dhe asaj që më kishin thënë por buum dy javë rresht nuk e hoqa këmishën me gjakun e saj e mbaja gjithmonë me vete edhe kur isha i rrethuar edhe kur e ruajta plumbin e fundit për vete ajo ishte aty i thashë gruas më varros me atë këmishë e jo me flamur nën lëkurë lakuriqe ma vesh edhe në funeral sikur ti dhe unë nga azra edhe pëllumbin e kaltër edhe linda lanen ma lësho edhe pranverën në dhjetor edhe gracion gjithsesi ma lësho atë dhe i thashë pyete perën çfarëdo që dëshiron të dish për ne ai të tregon më ka premtuar nën uniformë gjatë gjithë luftës buzëqeshja puthja e saj flokët truri nën thonj i saj në duar i saj i gjithi i saj marr në shenjë gjuaj qëlloj shënjestra e gjallë pëllumbi prej argjili nuk mërzhitem nuk numëroj nuk u fal njerëzve vetes atij askujt i përgjakur nga brenda shpërbëhem i stolisur nga

jashtë krenaria e atdheut familjes më vjen turp kush jam hedh në
erë lajthinë e prishur e pyes përse hesht pajtohu me të thonë para
vdekjes do ta kesh më lehtë s'dua s'dua kurrë vetëm dua të garoj
përsëri me të dhe ta lë të fitojë bir

Përkthim: Qerim Ondozi

Лешник

Јасна Радуловиќ

за мојот срам грев велосипед лешници одговорен е тој не ме слушаше таа се смееше не веруваше бомби паѓаат како дожд во дневникот паѓаат во Дубровник во Вуковар не верувам дека војната ќе потрае само да се зезаат глупаци вели ѝ реков да не се прави глупа кога не си глупа сè знаеш сè гледаш мора да одиш продолжи ги студиите надвор мене ме дигнаа морам во војна ќе те штитам уште ноќва го знам патот момците ми рекоа ти ги преснимив песните од Азра земи лицето месечината ѝ го осветлува памтам сè наше последно преграатката последна мојата последна мисла е таа е мојот рак ми ги гризе цревата дваесет и шест години подоцна уште ѝ е гробот скриен во минираните крошни во грмушките коските ѝ се преплеле со коренот на леската кога лешникот ќе падне слушам експлозија кога лешникот ќе падне ми крцка под нозе подот со забот во чоколадата ми крцка шрапнелот се прашувам дали се тоа лешниците на кои таа паднала и крвта нејзина ги измила взори со роса помешана крв со прамени коса мозок земја сонцето ги пржи лешниците лепливи крвта како дожд ме удираат разнесена е велат се разлетала како кога со чеканчето ќе удриш лешник месото се здробува а лушпата лета те гаѓа во око в срце в лице в раце остра пукнатина долго паѓа лешникот лета тој паѓа како токмак паѓа нагазуваш болка мина човечка омраза како токмак сред чело омраза шрапнел во душата е таа лежи разнесена не се осмелувам да ја собирам во мислите никогаш со рацеви сум собирал кршам лешници жената му пече торта на синот петти роденден дувам свеќички сликам со мобилниот плескаме пееме се гушкаме фамилијата на купче о вистина ли е или некој фали го држам синот в раце жената

слика детето цивка верверицата моја среќна ме бакнува го бакнувам лицето му го осветлува месечината низ прозорецот на телевизија војна во Сирија бегалци мртви ранети Хрватска ги мрази Србија ги тепа Европа не ги сака момче од урнатините седи немо во колата за брза помош не плаче сиво од прашина разрането му е коленото мутече крв од челото зградата граната ја пресекла како нож торта до крај па напољу убила зградата брат мајка пес соседи сиркаат нозе од под греда бетон како стиропор голем и неподвижен луѓе трчаат луѓе ги довикуваат урнатините треперат светилките од челата наместо месечината ја параат ноќта не чувствувам не сочувствувам лошо ми е вела м сменете го каналот чекај да чуеме што ќе кажат види колку убаво момче сакаш ли торта новинарот анализира дали се сиви луѓето малото момче крвави трупови за асад или против камерата пак го снима момчето се затвораат вратите од брзата помош најавуваат вести од земјата моите го менуваат каналот го гледам синот го фотографираат јаде торта танцува со мајка му отвора подароци вози велосипед подарок од вујна му ох не велосипед да го ебам зошто не ме праша мразам велосипеди мајсторе баш го погоди подарокот баш е убав сине да тоа е кочница тоа е светло тоа е свонче мораш постојано да ги вртиш педалите ќе ти ги тргнам помошните за месец два три пет осум ќе одиме на ридот ветувам на ридот ќе одиме двајцата и ќе се спуштиме долу заедно секако дека нема да паднеш јас ќе те чувам засекогаш ќе те чувам сивото момче пак ние на екранот исто се стари ја гледам нејзината коса мокра од крв ја мирисам косата на синот го бакнувам неа него не можам да јадам торта лешниците вела м рак болест цревата разбираат се сожалуваат на мене неа него кур ме боли што ме жалат не им реков ни нејзе дека пукнав како лешник дваесет и шест години претходно се разлетав кога го чув она буум Перо водеше одев втор таа по мене ми рекоа дека е патот чист патот е шума не тргна кон леските чекајте ме морам да мочкам нè фрли на земја и веројатно нè рани не чувствував ништо не чув не видов само трчав кон неа не пазев каде ќе застамам Перо викаше пази трчаше по мене паднавме двајцата на колена како пред Богородица паднавме штом го видовме нејзиното разнесено тело зошто таа а не јас Ја прашав прашај го зошто баш таа под месечината лежи со лице прекриено од косата како да спие

нозе нема не се осмелив да го видам тоа Перо да ја повлеков за рака да ја извлечам довлечам прегрнам заштитам понесам закопам бакнам што било само да знае дека сум тука крај неа раката само левата рака ја извлеков ја прилепив ја бакнував уште крвава топла студените прсти ја гушкам раката ја гушкам неа од лисјето капе крв полека и нагло како кога лешникот паѓа одеднаш а долго зазорува Перо плаче ме турка да одиме мораме да се вратиме гледаш дека е минирано пушти ја луд ли си велам никогаш нема да ја пуштам никогаш не ми кажа зошто ја зеде сите овие години го прашувам тој молчи плукам крв со месеци слатка ми е знам зошто блика како вулкан од мене тој бес тага болка кога ќе најде пуштам грч на лицето окрвавено ме гледа од огледалото некаде крај моето рамо не сум јас таа е и натаму ме гледа од огледалото тие очи некогаш тоа беше моето нејзино лице лузна имаше над левата аркада паѓање од велосипед на девет години три конци татко ѝ одел со неа на шиене мајка ѝ се тресела ко прачка била целата крвава се дерела и колената ги одрала новите жолти доколенки од Нама сега се црвени последниот викенд пред почетокот на училиштето нова сина униформа со извезена пеперутка на јаката виси во орманот и нова торба со пчеличката Маја и Павел и перница на три ката со фломастери линијар лупа острилка и книги завиткани во украсна хартија со мечиња со налепница маша виленица зб јас бев за ме виде како се спуштам по ридот на пони гледај можам јас подобро од тебе секогаш сакаше да биде подобра од мене се искрши мислев дека сум јас крив за нејзината крв и вториот пат дека сум крив за нејзината крв и третиот пат дека сум крив за нејзината крв онаа ноќ знам дека сум тој молчи кога ќе го прашам тој молчи значи крив сум кога ја повлеков за рака во шумата а вервериците зацивкаа како зли самовили лисјето зачкрипи како стиропор лешниците заромолија како злокобен дожд ништо од тоа не чув само својата желба да ја спасам им верував на луѓето и на она што ми го рекоа ама буум една недела не ја симнував маицата со нејзината крв ја носев секогаш со себе и кога бев опколен и кога го чував последниот куршум за себе таа беше тука ѝ реков на жената закопај ме со таа маица а не со знамето на гола кожа облечи ми ја и на погребот како ти и јас од Азра и синиот гулаб и Линда Лејн пушти ми ја и пролет во декември и грација неа

задолжително пушти ми ја и ѝ реков да го праша Перо сè што сака да знае за нас тој ќе ти каже ми вети под униформата цела војна насмевката нејзина бакнежот косата мозокот под ноктите нејзин в раце нејзин цел нејзин целам пукам погаѓам жива мета глинен гулаб не пазам не бројам не им простувам на луѓето себеси нему никому крвав однатре се распаѓам одликуван однадвор гордост за татковината фамилијата се срамам кој сум разнесен бајат лешник го прашувам зошто молчи смири се со него велат пред смртта ќе ти биде полесно нема нема никогаш само сакам пак да се натпреварувам со неа и да ја пуштам да победи сине

Превод: Ѓоко Здравески

Ех, да беше
убав момент...

Ah, sikur të ishte çast i bukur...

Ah, da bijaše dobar trenutak...

Ех, да беше убав момент...

Благица Горѓиевска

Крц, крц, крц. Снегот под неговите нозе создаваше некаква композиција. Еднолична, ист такт и ритам, ама сепак наликуваше на музика. Чизмите длабоко му се закопуваа во снегот и правеа огромни дупки зад него. Тој тешко чекореше, тешко ги извлекуваше нозете од снегот, ама мелодијата не престануваше да танцува околу него во глумата ноќ.

„Ех, да беше убав момент, ова ќе беше прекрасна прошетка.“

Снегулките летаа околу него и се лепеа во белината која беше насекаде околу него. Белина, до каде можеше да стигне погледот. Само дупките кои остануваа во снегот од неговите стапалки ја нарушуваа белината на ноќта. Чекореше и вознемирено се обрнуваше зад себе. Беше сосема сам, уморен, ненаспан, гладен, со отров во душата. Немаше никој ни до него, ни зад него, ниту пак нешто пред него. Барем да слушнеште завивање на волк што во нормално време би му ја замрзнало душата, ама ни волкот во оваа волчја ноќ не сакаше да го измени ова бело, застрашувачко сценарио.

Часови или денови чекори по овој планински предел. Го премина и ридот што ја делеше Албанија од оваа малечка земја, наречена Македонија. Така ги викаа нив: „од преку рид“ или пак „од преку Дрим“. Ја притискаше платнената торба обесена на рамото поблиску до колковите, ја стегаше до замрзнатото тело и сам не знаејќи зошто. Ниту го топлеше, ниту пак имаше нешто вредно во неа. Само сликата од покојната мајка што како некое чудо се најде пред него во фиоката од ормарот кога во десетината минути што ги имаше на располагање, мораше да земе тоа што е најнеопходно и да замине.

Да, да замине. Така гласот во телефонската слушалка му рече:

„Земи што мораш, пари колку имаш и за десетина минути напушти ја куќата. Зад тебе се, брзо!“

Во главата му баботеше. Нешто непознато му зачекори низ главата, низ дамарите.

„Каде да одам, брате?“

„Само напушти ја куќата што можеш побрзо, а после размислувај. Оди преку Долно Маало, премини го полето, премини го ридот. Друго и јас не знам.“

„Што има преку ридот, брате?“

„Македонија, влеси во Македонија, во планинскиот дел. Како можеш, брате, после премини ја и оди во друга земја.“

„Да си здрав и жив, брате, довек сум ти благодарен. Само да знаеш, за ништо не сум крив.“

„Тоа сега не е важно, не прашуваат дали си крив, немаш време, побрзај!“

„Мене ми е важно ти да знаеш дека не сум крив, ти ме спасуваш. Пукаа во мене, пукав и јас, брате. Може и сум убил некого!“

„Среќно, Ајро, побрзај, може некогаш ќе се сретнеме, ќе пиеме лута ракија заедно.“

„Ти мене и името ми го знаеш, а јас тебе не те познавам. Како ќе те препознаам ако преживеам?“

„Ти и не треба да ме познаваш, јас ќе те препознаам. Среќно!“

Гласот во телефонската слушалка прекина. Ајро се разврте наоколу како ранета сверка. Ги стутка парите во мало купче, ги подврза и ги фрли во торбата. Лебот што вчера го купи, неколку јаболка, шише вода, неколку главици кромид. За друго и немаше време.

За десетина минути не може да се спакува животот во една платнена торба.

Мислите му се прекинаа кога здогледа црна точка во снежната белина. Тргна кон точката. Како се приближуваше, точката се наголемуваше и добиваше форма. Куќа! Куќа од која се издигнуваше бел чад од оџакот. Без размислување тргна кон куќата. Друг избор немаше. Ќе почука на портата, па ако му отворат, ќе каже... Што ќе каже? Дека го бркаат уште од

Албанија, дека не знае за што го бркаат, дека не е крив за ништо како што му рече на човекот кој го однесе на ова страшно патешествие? Или да излаже дека се изгубил во планинава! Не, не, никој не верува во таква приказна.

Со раката веќе го подигаше тешкото железо заковано на големата порта. Зачука, во почетокот бавно и тивко, потоа малку посилено. Се исплаши дека ќе ги вознемири домаќините. Се слушаа чекори, тивки како од срна. Некој го спушти тешкото железо со кое беше затворена портата од внатрешната страна. Тивко, како што беше тивка и таа снежна ноќ, се отвори портата. Со светилка во рака и смирен поглед пред него стоеше старица со шамија чудно подврсана на нејзината глава.

Неколку мига се гледаа немо. Се испитуваа еден со друг. Прва проговори старицата.

„Што те доведе овде, синко, во ова страшно време - невреме?“

Ајро се скамени. Непознат човек во волчја ноќ тропа на вратата, а домаќинката му вели синко. Почувствува како да му се отпуштаат стегнатите мускули. Дури и малку се насмевна.

„Оддалеку идам, мајче, оддалеку. Од Албанија. Бегам, мајче, а не знам од кого и зошто. Само малку да одморам и да се стоплам. Брзо ќе заминам.“

„Ако, ако, синко, влезе, нели ми рече мајче, мајките не ги оставаат децата на студот“, благо се насмевна. „Ајде, студено е, дете, влегувај.“

Ајро уште не се решаваше да влезе. Не од страв, не од недоверба. Нешто друго го мачеше.

„Албанец сум, мајче, Ајро ми е името.“

„Ако, синко, јас сум Македонка, Севда ми е името.“

Влегоа. Заедно. Без збор. Без сомнеж. Без страв. Огнот во огништето блескаше со златножолта боја. Топлина го преплави по целото тело. Не само од огнот. Од очите на оваа старица што го прими дома и што го нарече синко.

„Ех, да беше ова убав момент и да ја прегрнеше оваа прекрасна жена и да побараше од неа еден чај или една топла ракија“, со копнеж помисли Ајро.

Седна на креветот послан со ткаено ирамче. Со поглед ја опфати собата. Мала соба, селска, уредна и чиста. Погледот му падна на Севда која со тенките прсти си ја подзаврза шамијата.

Насмевка прелета по неговото лице.

„Многу убаво си ја врзала шамијата, мајче. Кај нас жените поинаку ги врзуваат.“

Сега и Севда се насмевна. „На диндале, така се вика овој начин на врзување. Така се врзуваат овде жените, во ова село. И мене ми се допаѓа вака“, зборуваше и во исто време нешто ставеше на шпоретот на дрва.

„Да каснеш нешто, синко, а и нешто топло да се напиеш. После ќе ти наместам да одмориш.“

„А не, мајче, не! Јас морам да заминам. А ти сама си?“

„Да, сама сум, домаќинот ми почина пред десет години, синовите со семејствата заминаа. Ама, јас сум тука, синко!“

Масата беше поставена. Ајро и не забележуваше што јаде. Со прстите чепкаше по чинијата, ама не го препознаваше јадењето. Беше вкусно и топло, зготвено со срце на една осамена старица. Му легна на душата јадењето, оваа топла соба, оваа божја жена. Не му се стануваше, не му се тргнуваше во непознатото, ама нешто во мозокот му шепотеше дека треба побрзо да јаде и да замине. Не толку за него, колку за Севда. И мораше на заминување да ги запрета трагите кои водеа до нејзината куќа, а снегот што обилно паѓаше, ќе си го направи своето.

„Ех, да беше убав момент, ќе се спружеше на шареното ирамче да преспие, а мајка Севда ќе го чуваше.“ Од мислите го прекина топлиот глас на Севда:

„Синко, имам и место каде можам да те скријам. Не оди во ова невреме, пуста пустелија е пред тебе. Ќе потонеш во снегот, во самотијата. Не оди, Ајро.“

„Морам, мајче, морам“, Ајро со последниот залак во устата кажа не за она за кое во душата му клокотеше да рече да. Стана и набрзина го стави лебот што Севда му го спреми во торбата. Го облече палтото, ја нарама торбата и тргна кон излезната врата. Не се осмелуваше да погледне во Севда, се плашеше дека ќе се предомисли, дека ќе се врати, ќе ја прегрне и дека ќе си легне на креветот. Го крена тешкото железо и ја отвори портата. Шибна силен ветар, рој од снежни пластови влета во салонот. Зачекори, ама Севда го фати за лактото.

„Чекај, Ајро, чекај, сине, низ малата врата излези. Посигурно е.“

Ајро се заврти. Во очите му блескаа солзи. Како ѕвезди, како снегулките во завеаната слика од времето. Тргна кон малата врата. Без збор. Одеднаш се заврти. Со силните раце ја привлече Севда на градите. Ја притискаше како да се плашеше дека ќе ја одвее ветрот, дека ќе се стопи во снегот.

„Ех, да беше убав момент, мајче, јас сега ќе легнев на креветот и ќе преспиев. А ти ќе ме чуваше. Ех!“

„Па и беше убав момент, Ајро. Ти мене ме нарече мајче веднаш штом влезе, а јас тебе синко штом ги видов твоите тажни очи. Оди, оди дете, да те чува Бог, или вашиот Алах, сеедно. Сине, само да го завршиш ова премрежие и да се вратиш дома. А ако некогаш те доведе патот во овие краишта, дојди да ја видиш мајка Севда.“

Без збор Ајро ја отвори малата врата, зачекори во снегот. Невремето уште повеќе го владеееше овој крај од Македонија, така што и трагите од стапалките на Ајро ги засипуваше веднаш штом ќе ја извлечеше ногата од снегот. Сè повеќе се топеше неговата фигура во далечината.

Севда остана уште некое време на прагот од малата врата. Како да му чуваше стража од невидливиот непријател на момчето што до пред малку ја топеше нејзината преградка. Снегот ја шибаше по лицето, ветрот ѝ ја разбранува шамијата врзана „на диндале“ која Ајро толку ја бендиса. Се заврти и влезе. Со горчина во душата ја подзаврза шамијата.

„Ех, да беше убав момент...“

Ah, sikur të ishte çast i bukur...

Bllagica Gjorgjievska

Kërc, kërc, kërc. Bora nën këmbët e tij krijonte njëfarë kompozimi. Të njëtrajtshëm, i njëjti takt dhe ritëm, por, megjithatë, i përngjante muzikës. Çizmet zhyteshin thellë në borë dhe bënin gropa të mëdha prapa tij. Ai ecte me vështirësi, me vështirësi i nxirrte këmbët nga bora, por melodia s'pushonte të kërcejë përreth tij në natën e shurdhër.

„Ah, sikur të ishte një çast i bukur, kjo do të ishte një shëtitje e mrekullueshme.“

Fjollat fluturonin përreth tij dhe ngjiteshin në bardhësinë që e rrethonte. Bardhësi, deri ku arrinte shikimi. Vetëm gropat të cilat mbeteshin në borë nga këmbët e tij e prishnin bardhësinë e natës. Hidhte hapat dhe i shqetësuar kthente kokën prapa. Ishte vetë, i lodhur, i pagjumë, i uritur, me helm në shpirt. S'kishte njeri pranë tij, as prapa, as ndonjë gjë përpara. Së paku të dëgjonte ulërimën e ujku, që në kohë normale do t'ia kishte ngrirë shpirtin, por as ujku në këtë natë ujqish nuk dëshironte ta ndryshojë këtë skenar të bardhë, të frikshëm.

Orë apo ditë ecte nëpër këtë anë malore. E kaloi edhe kodrën e cila e ndante Shqipërinë nga ky vend i vogël, i quajtur Maqedoni. Kështu i quanin ata: „matanë kodrës“ apo „matanë Drinit“. E shtrëngonte torbën e pëlhurës të varur në krah më afër këllqeve, e shtrëngonte për trupin e ngrirë edhe vetë duke mos e ditur pse. As që e ngrohte e as që kishte diçka të vlefshme në të. Vetëm fotografinë e nënës së tij të ndjerë, e cila si për çudi u gjet para tij në sirtarin e dollapit, kur për dhjetë minuta të cilat i kishte në dispozicion, duhej ta marrë atë që e kishte më të domosdoshme dhe të ikë.

Po, të ikë. Kështu i tha zëri në kufjen e telefonit:

„Merr çfarë ke të domosdoshme, para sa të kesh dhe për dhjetë minuta ik nga shtëpia. Lëri të gjitha, shpejt!“

Koka i bubullonte. Diçka e panjohur i ecte nëpër kokë, nëpër damarë.

„Ku të shkoj, vëlla?“

„Vetëm largohu nga shtëpia sa më shpejt të mundesh, pastaj mendo. Shko nëpër Mëhallën e Poshtme, kaloje fushën, kaloje kodrën. Tjetër as unë nuk di.“

„Ç’ka matanë kodrës, vëlla?“

„Maqedonia, hyn në Maqedoni, në pjesën malore. Bëj ç’të bësh, vëlla, pastaj kaloje dhe shko në vend tjetër.“

„Shëndet dhe jetë të gjatë të dëshiroj, vëlla, të jam mirënjohës përjetësisht. Vetëm ta dish, për asgjë nuk kam faj.“

„Kjo tani nuk ka rëndësi, nuk pyesin a ke faj, s’ka kohë, shpejto!“

„Për mua është e rëndësishme ti ta dish se s’kam faj, ti je duke më shpëtuar. Më gjuajtën, gjuajta edhe unë, vëlla. Ndoshta edhe kam vrrarë dikë!“

„Me fat, Ajro, shpejto, ndoshta do të takohemi ndonjëherë, do të pimë raki së bashku.“

„Ti mua edhe emrin ma di, e unë ti s’të njoh. Si do të të njoh nëse ia dal?“

„As që duhet të më njohësh, unë kam për të të njohur. Me fat!“

Zëri në kufje u ndërpre. Ajroja u rrotullua përreth si një kafshë e plagosur. I mbledhi paratë në grusht, i lidhi dhe i hodhi në torbë. Bukën që e bleu dje, disa molla, një shishe me ujë, disa koka qepë. Për të tjerat s’kishte kohë. Për dhjetë minuta nuk mund të mblidhet jeta në një torbë pëlhure.

Mendimet iu ndërpre në kur pa një pikë të zezë në bardhësinë e dëborës. U nis drejt pikës. Si afrohej, pika rritej dhe fitonte formë. Shtëpi! Shtëpi nga e cila ngrihej lartë tym i bardhë nga oxhaku. Pa u menduar, u nis drejt shtëpisë. S’kishte zgjedhje tjetër. Do të troket në derë dhe nëse ia hapin, do të thotë... Ç’do të thotë? Se e ndjekin që nga Shqipëria, se nuk di pse e ndjekin, se nuk është fajtor për asgjë, siç i tha njeriut i cili e dërgoi në këtë rrugëtim të tmerrshëm? Apo të gënjejë se është humbur në mal! Jo, jo, askush nuk beson përralla të tilla.

Me dorë e ngrinte hekurin e rëndë të ngjitur për portën e madhe. Trokiti, në fillim ngadalë dhe qetë, pastaj pak më fuqishëm. U frikësua se do t’i shqetësojë nikoqirët. U dëgjuan hapa, të qeta

si të drenushës. Dikush e lëshoi hekurin e rëndë me të cilin ishte mbyllur porta nga ana e brendshme. Qetë, siç ishte e qetë edhe ajo natë me borë, u hap porta. Me dritë në dorë dhe me shikim të qetë para tij qëndronte një plakë me shami të lidhur në mënyrë të pazakonshme në kokën e saj.

Disa çaste shikoheshin pa zë. Vëzhgonin njëri-tjetrin. E para foli plaka.

„Ç'të sollti këtu, bir, në këtë kohë pa kohë?“

Ajroja u shtang. Njeri i panjohur në një natë ujqish troket në derë, ndërsa nikoqirja i thotë „bir“. U ndje sikur i çlirohen muskujt e shtrënguar. Madje pak edhe qeshi.

„Vij nga larg, nënë, nga larg. Nga Shqipëria. Jam duke ikur, nënë, e nuk e di prej kujt dhe pse. Vetëm pak të pushoj dhe të nxehem. Shpejt do të largohem.“

„Ani, ani, bir, hyr. Më the „nënë“, e nënat nuk i lënë fëmijët në të ftohtë“, u qesh butë. „Hajde, djalë, është ftohtë, hyr.“

Ajroja nuk vendoste të hyjë. Jo nga frika, por nga mosbesimi. Diçka tjetër e mundonte.

„Jam shqiptar, nënë, Ajro e kam emrin.“

„Ani, bir, unë jam maqedonase, Sevda më quajnë.“

Hynë. Së bashku. Pa fjalë. Pa mëdyshje. Pa frikë. Zjarri në vatër shkëlqente me një ngjyrë të verdhë të artë. Një ngrohtësi e kaloi nëpër tërë trupin. Jo vetëm nga zjarri. Nga sytë e kësaj plake e cila e pranon në shtëpi dhe e quan „bir“.

„Ah, sikur të ishte një çast i bukur dhe ta përqafonte këtë grua të mrekullueshme dhe të kërkonte nga ajo një çaj apo një raki të nxehtë“, me mallëngjim mendoj Ajroja.

U ul në krevatin e mbuluar me një mbulesë të thurur. Me shikim e kaloi dhomën. Dhomë e vogël, dhomë fshati, e rregulluar dhe e pastër. Shikimi i ra mbi Sevdën e cila me gishtat e hollë e lidhi shaminë. Buzëqeshje i kaloi nëpër fytyrë.

„Shumë bukur e ke lidhur shaminë, nënë. Te ne gratë i lidhin ndryshe.“

Tani edhe Sevda u qesh. „Në dindale, kështu i thonë kësaj mënyre të të lidhurit. Kështu e lidhin gratë këtu, në këtë fshat. Edhe mua më pëlqen kështu“, fliste ajo duke vënë diçka mbi sobë.

„Të hash pak, bir, dhe të pish diçka të nxehtë. Pastaj kam për të të shtruar të pushosh.“

„A, jo, nënë, jo! Unë duhet të shkoj. Ti jeton vetë?“

„Po, vetë, burri më vdiq para dhjetë vitesh, djemtë me familjet u larguan. Por, unë jam këtu, bir!“

U shtrua tavolina. Ajroja as që vërente çfarë hante. Me gishta prekte pjatën, por nuk mund ta njihnte atë që e hante. Ishte e shijshme dhe e nxehtë, e gatuar nga zemra nga një plakë e vetmuar. Ia kënaqi shpirtin ushqimi, kjo dhomë e nxehtë, kjo grua hyjnore. Nuk dëshironte të ngrihet, nuk i shkohej drejt së panjohurës, por diçka në tru i pëshpëriste se duhet të hajë më shpejt dhe të ikë. Jo aq për të, sa për Sevdën. Dhe i duhej duke u larguar t'i mbulojë gjurmët që çonin drejt shtëpisë së saj, ndërsa bora e cila binte me të madhe, do ta bëjë të veten.

„Ah, sikur të ishte një çast i bukur, do të shtrihej mbi mbulesën e larme për të fjetur dhe nëna Sevda do ta ruante.“ Mendimet ia ndërpreu zëri i ëmbël i Sevdës:

„Bir, kam një vend ku mundem të të fsheh. Mos shko në këtë stuhi, shkretëtirë ke para vetes. Do të zhytesh në borë, në vetmi. Mos shko, Ajro.“

„E kam patjetër, nënë, patjetër“, tha Ajroja „jo“ me kafshatën e fundit në gojë, për atë që në shpirt i gurgullonte të thoshte „po“. U ngrit në këmbë dhe me shpejtësi e futi bukën të cilën Sevda ia përgatiti në torbë. E veshi pallton, e vari torbën dhe u nis drejt derës. Nuk merrte guxim të drejtojë shikimin nga Sevda, kishte frikë se do të ndërrojë mend, se do të kthehet, do ta përqafojë dhe se do shtrihet në krevat. E ngriti hekurin e rëndë dhe e hapi portën. Fryu një erë e fuqishme, një tufë me shtresa dëbore fluturoi drejt korridorit. Bëri një hap, por Sevda e kapi për dore.

„Prit, Ajro, prit, bir, dil nga dera e vogël. Më sigurt është.“

Ajroja u kthye. Në sy i shkëlqenin lot. Si yje, si fjollat që fluturonin. U nis drejt derës së vogël. Pa fjalë. Përnjëherë u kthye. Me duart e fuqishme e tërhoqi Sevdën në gjoksin e tij. E shtrëngonte, sikur kishte frikë mos e merr era, se do të shkrihet në borë.

„Ah, sikur të ishte një çast i bukur, nënë, unë tani do të shtrihesha në krevat dhe do të flija. Dhe ti do të më ruaje. Ah!“

„Po, edhe ishte një çast i bukur, Ajro. Ti mua më quajte „nënë“ sapo hyre, e unë ty „bir“, sapo i pash sytë e tu të dhimbshëm. Shko, shko, bir, Zoti të ruajttë, apo Allahu juaj, sidoqoftë. Bir, vetëm t'i japish fund kësaj turbullire dhe të kthehesh në shtëpi. Dhe, nëse ndonjëherë të sjell rruga në këtë anë, eja ta shohësh nënën Sevda.“

Pa fjalë, Ajroja e hapi derën e vogël dhe filloi të ecë nëpër borë.

Stuhia ishte edhe më e fuqishme në këtë pjesë të Maqedonisë, kështu që edhe gjurmët e hapave të Ajros i mbulonte sapo e ngrinte këmbën nga bora. Gjithnjë e më shumë shkrihej figura e tij në largësi.

Sevda qëndronte për një kohë në pragun e derës së vogël. Sikur i bënte rojë nga armiku i tejdukshëm djalit i cili para pak çastesh e ngrohte përqaftimin e saj. Bora ia rrihte fytyrën, era ia valëviti shaminë e lidhur në „dindale“, e cila Ajros i pëlqeu aq shumë. U kthye dhe hyri. Me një hidhërim në shpirt e lidhi shaminë.

„Ah, sikur të ishte një çast i bukur...“

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Ah, da bijaše dobar trenutak...

Blagica Đordjevska

Škrip, škrip, škrip. Snijeg pod njegovim nogama stvarao je nekakvu kompoziciju. Jednoličnu, u istom taktu i ritmu, koja je, unatoč tome, sličila glazbi. Čizme su mu upadale u duboki snijeg i ostavljale za njim primjetna udubljenja. Koračao je s naporom, i s naporom izvlačio noge iz snijega, ali melodija nije prestajala plesati oko njega u toj gluhoj noći.

„Eh, da bijaše dobar trenutak, ovo bi bila prelijepa šetnja.“

Snježne pahulje lepršale su i lijepile se o bjelinu koja bijaše posvuda oko njega. Bjelina se sterala do kamo je mogao dosegnuti pogled. Samo su tragovi, što su ostajali u snijegu od njegovih stopala, narušavali bjelinu noći. Koračao je uznemireno se osvrćući za sobom. Bijaše sasvim sâm, umoran, neispavan, gladan, zatrovane duše. Nije bilo nikoga pored njega, ni iza njega, niti ičega drugog pred njim. Barem da je mogao čuti zavijanje vuka, što bi mu u normalno vrijeme sledilo krv u žilama, ali niti vuk u ovoj vučjoj noći nije htio promijeniti ovaj bijeli, zastrašujući scenarij.

Satima ili danima korača po ovom planinskom predjelu. Ostavio je za sobom i planinu što je dijelila Albaniju od ove male zemlje nazvane Makedonija. Tako su ju zvali „oni preko planine“ ili pak „oni preko Drima“. Stiskao je platnenu torbu obješenu o rame, koja mu je padala na kukove, stiskao ju je uz smrznuto tijelo ni sâm ne znajući zašto. Niti ga je grijala, niti je pak u njoj imao nešto vrijedno. Osim slike pokojne majke, što se nekim čudom našla pred njim u ladici ormara kad je bio prisiljen pokupiti u desetak minuta, koje je imao na raspolaganju, najnužnije i krenuti.

Da, krenuti. Tako mu je rekao glas iz telefonske slušalice:

„Uzmi što moraš, novaca koliko imaš, i napusti kuću za desetak minuta. Iza tebe su, brzo!“

Bubnjalo mu je u glavi. Nešto nepoznato prošlo mu je glavom, živcima.

„Kamo da idem, brate?“

„Samo napusti kuću što brže možeš, a poslije razmišljaj. Idi preko donje mahale, prijedi preko polja, prebaci se preko planine. Drugo ni ja ne znam.“

„Što je s druge strane planine, brate?“

„Makedonija, udi u Makedoniju u njenom planinskom dijelu. Kako možeš, brate, poslije ju prodi i idi u neku drugu zemlju.“

„Da si mi živ i zdrav, brate, zauvijek ću ti biti zahvalan. Samo znaj da nisam ni za što kriv.“

„To sada nije važno, ne pitaju jesi li kriv, nemaš vremena, požuri!“

„Meni je važno da ti znaš da nisam kriv, ti me spašavaš. Pucali su na mene, pa sam i ja pucao, brate. Možda sam i ubio nekog!“

„Sretno, Ajro, požuri, možda ćemo se nekad sresti pa popiti zajedno ljutu rakiju.“

„Ti mi znaš i ime, a ja tebe ni ne poznajem. Kako ću te prepoznati ako preživim?“

Glas se u telefonskoj slušalici prekinuo. Ajro se uzvrpoljio kao ranjena zvijer. Smotao je novac u mali snop, povezao ga i ubacio u torbu. Kao i kruh koji je kupio jučer, nekoliko jabuka, bocu vode, nekoliko glavica luka. Za drugo i nije imao vremena.

Ne može se za desetak minuta spakirati cijeli život u jednu platnenu torbu.

Prestao je razmišljati kad je ugledao crnu točku u snježnoj bjelini. Krenuo je prema toj točki. Kako joj se približavao, tako se povećavala i dobivala oblik. Kuće! Kuće iz koje se dizao bijeli dim iz dimnjaka. Bez razmišljanja krenuo je prema kući. Nije imao drugog izbora. Pokućat će na vrata, pa otvore li mu, reći će...

Što će reći? Da ga progone još iz Albanije, da ne zna zbog čega ga progone, da nije kriv ni za što, kao što je rekao čovjeku koji ga je uputio na ovaj strašni put? Ili da slaže da se izgubio u planini! Ne, nitko neće povjerovati u takvu priču.

Već je podizao rukom teški željezni zvekir koji je bio zakovan na velika vrata. Pokućao je, u početku oprezno i tiho, zatim malo jače. Uplašio se da će uznemiriti domaćine. Začuli su se koraci, tihi kao u srne. Tiho se, kao što je bila tiha i ta snježna noć, otvoriše vrata. Sa

svjetiljkom u ruci i smirenim pogledom stajala je pred njim starica s rupcem čudno podvezanim na glavi.

Promatrali su se nekoliko trenutaka nijemo. Ispitali se međusobno. Prva je progovorila starica.

„Štote je dovelo ovamo, sinko, u ovo strašno vrijeme-nevrijeme?“

Ajro se skamenio. Nepoznati čovjek kuca na vrata u vučjoj noći, a domaćica mu se obraća sa sinko. Osjetio je kako mu se opuštaju napeti mišići. Čak se malo i osmjehnuo.

„Izdaleka dolazim, majko, izdaleka. Iz Albanije. Bježim, majko, a ne znam od koga i zašto. Samo da se malo odmorim i ugrijem. Brzo ću otići.“

„Neka, sinko, uđi, nisi li mi rekao majko, a majke ne ostavljaju djecu na studeni“, blago se osmjehnula. „Ajde, hladno je, dijete, ulazi.“

Ajro se nije mogao odlučiti hoće li ući. Ne od straha, ne od nepovjerenja. Nešto drugo ga je mučilo.

„Albanac sam, majko, Ajro mi je ime.“

„Neka, sinko, ja sam Makedonka. Sevda mi je ime.“

Udoše. Zajedno. Bez riječi. Bez sumnje. Bez straha. Vatra u ognjištu sjajila je zlatnožutom bojom. Toplina mu je preplavila cijelo tijelo. Ne samo od vatre. Već i od očiju ove starice koja ga je primila u dom i nazvala ga sinom.

„Ah, da bijaše dobar trenutak i da mogu zagrliti ovu predivnu ženu i zatražiti od nje čaj ili toplu rakiju“, s čežnjom je pomislio Ajro.

Sjeo je na krevet prekriven domaćim ćilimom. Pogledom je obuhvatio sobu. Malu sobu, seosku, urednu i čistu. Pogled mu se zaustavio na Sevdici koja si je tankim prstima podvezivala rubac. Osmijeh je preletio njegovim licem.

„Jako lijepo si svezala rubac, majko. Kod nas ih žene drugačije vežu.“

Sad se i Sevda osmjehnula. „Na dindale, tako se naziva ovaj način vezivanja. Žene ih ovdje tako vezuju, u ovom selu. I meni se sviđa ovako“, govorila je i istodobno nešto pristavljala na peć na drva.

„Da nešto prigrizeš, sinko, a i da popiješ nešto toplo. Poslije ću ti namjestiti da se odmoriš.“

„A, ne, majko, ne! Ja moram krenuti. A ti, jesi li sama?“

„Da, sama sam, domaćin mi je umro prije deset godina, a sinovi otišli s obiteljima. Ali, ja sam ovdje, sinko!“

Stol je bio postavljen. Ajro nije ni opažao što jede. Prstima je čeprkao po tanjuru, ali nije prepoznavao jelo. Bilo je ukusno i toplo, spravljeno od srca jedne osamljene starice. Dušu mu je ispunilo jelo, ova topla soba, ova božanska žena. Nije mu se ustajalo, nije mu se išlo u nepoznato, ali mu je nešto u mozgu šaputalo da mora brže jesti i krenuti. Ne toliko zbog sebe, nego zbog Sevde. I morao je tijekom kretanja zamesti tragove koji su vodili do njene kuće, a snijeg što je gusto padao napraviti će svoj dio posla.

„Ah, da bijaše dobar trenutak, opružio bi se na šareni domaći ćilim te zaspao, a majka Sevda bi ga čuvala.“ U tim mislima prekinuo ga je Sevdin glas.

„Sinko, imam i mjesto gdje te mogu sakriti. Ne idi u ovo nevrijeme, pusto je bespuće pred tobom. Upast ćeš u snijeg, u tom bespuću samoće. Ne idi, Ajro.“

„Moram, majko, moram“, izrekao je Ajro ‘ne’ sa zadnjim zalogajem u ustima, o onom što mu je u duši klokotalo kazati ‘da’. Ustao je nabrzinu, pa stavio kruh u torbu koji mu je spremila Sevda. Odjenuo je kaput, zabacio torbu na rame i krenuo prema izlaznim vratima. Nije imao hrabrosti pogledati u Sevdu, bojeći se da će se predomisliti, vratiti se, zagrliti ju i opružiti se na krevetu. Podigao je teški okov i otvorio vrata. S udarom jakog vjetera uletio je roj snježnih nanosa u dnevnu odaju. Kad je zakoračio, Sevda ga je uhvatila za lakat.

„Čekaj, Ajro, čekaj, sine, izidi kroz mala vrata. Sigurnije je.“

Ajro se okrenuo. U očima su mu se zakrijesile suze. Poput zvijezda, poput snježnih pahulja u zametenoj slici vremena. Krenuo je prema malim vratima. Bez riječi. Odjednom se okrenuo. Snažnim rukama privukao je Sevdu na grudi. Pritiskao ju je kao da se bojao da će ju odnijeti vjetar, da će se otopiti u snijegu.

„Ah, da bijaše dobar trenutak, majko, ja bih sad legao na krevet i odspavao. A ti bi me čuvala. Ah!“

„Pa i bijaše dobar trenutak, Ajro. Ti si me nazvao majkom odmah čim si ušao, a ja tebe sinkom čim sam vidjela tvoje tužne oči. Idi, idi, dijete, neka te čuva Bog, ili vaš Alah, svejedno, sine, samo da okončaš ovu životnu opasnost i vratiš se doma. A navede li te nekada put u ove krajeve, dođi vidjeti majku Sevdu.“

Ajro je bez riječi otvorio mala vrata, i zakoračio u snijeg. Nevrijeme je još jače vladalo ovim dijelom Makedonije, tako da

je snijeg zametao tragove Ajrovih stopala čim bi izvukao nogu iz njega.

Sevda je ostala još neko vrijeme na pragu vratašca. Kao da je čuvala stražu od nevidljivog neprijatelja mladiću koji ju je maloprije ugrijao zagrljajem. Snijeg je šibao po njenom licu, a vjetar vijorio rupcem svezanim „na dindale“, koji se toliko svidio Ajru. Okrenula se i ušla. S gorčinom u duši podvezala je rubac.

„Ah, da bijaše dobar trenutak...“

Prevod: Borislav Pavlovski

Sitnina

Imtësira

Ситнеж

Sitnina

Nemanja Raičević

Rozi je opet izgubila posao. „Osoblje u toaletu nikako se ne sme jati glasno“, rekao je vlasnik bara. Posebno ne u situaciji kada se nacija bori za slavu. Podigao je obrve i navodio razloge zbog kojih neće biti moguće da dobije nikakav novac. „Svi smo mi u problemu“, rekla mu je Rozi sa puno razumevanja i pokreta ruku. Menadžer, koji je strastveno pisao dnevnik „za buduće generacije“, upitao ju je hoće li bombonu. „Hvala“, reče Rozi i dostojanstveno načini pokret koji je mogao podsećati na zagrljaj. Hodom raka odmaknuo se i potom je u nekom mišjem jurišu naterao da uzme čitavu vrećicu. Blagost duha, jednostavnost darivanja, sve to nikada ne nestaje ni iz koga, bar ne u potpunosti, mislio je ponosno. Nastajala je priča za njegov dnevnik.

Rozi je uzela reklamne bombone koje je videla na televiziji. Eto, snovi se ostvaruju! Kako će je lepo osvežiti posle piva, uostalom, neće biti ni gladna danas. Sve se kretalo u dobrom pravcu. Tek je jutro. Ipak, biće najpre potrebno doći do piva. Ali, zar bombone nisu tako lepo izgledale u svom šljaštećem omotaču? Na kraju, uvek može pokušati sa vojnicima, rekla je glasno i samopouzdanost izašla iz kancelarije koja je mirisala na stare sveske.

„Potrebna dnevna pomoć u kući“, pisalo je u oglasu na jedinom zidu koji je preostao od kuće. Među polupanim oknima prozora je stajao je dečji automobil. Nije, kao u starim vremenima, imala vremena da detaljno razmisli o svemu uz piće. Rukopis oglasa učini se Rozi ponešto uzvišenim. Brzo je stavila igračku u džep. Bilo je prijatno dodirivati je, pokušavati videti svoje lice u malom retrovizoru i uz sve to čuti i šuškanje bombona. Sada nema sumnje da će sve biti dobro. Jedan dan, pomislila je, jedan dan u mom životu, biće onaj koji će mi doneti sreću.

Vrata joj je otvorila žena koja se potrudila da se našminka. Nosila

je široki trenčkot. Rozi mantil podseti na nešto lepo, na muziku, na dan pre nego što je došlo.

„Ja sam za pomoć“, rekla je Rozi. Žena ju je podozrivo gledala i rukom prelazila preko masnih mrlja na mantilu. „Limun“, jeknu Rozi. „Sve bi bilo u redu, samo da možemo da nabavimo malo limuna. Sa limunom sam ja bila čudotvorac. Trebalo je umeti sa limunom. U pravu ste, rekla je žena. Sve bi bilo u redu da imamo limun. Limun“, nastavljala je Rozi, „sve bi bilo u najboljem mogućem redu sa limunom“. Žena se odmaknula u stranu i propustila je da uđe.

Želela je da konačno počne da živi u podrumu i bila joj je potrebna pomoć da u njega prenese nameštaj i tepihe. „Jedino tamo se sada osećam lepom“, rekla je žena. „Bombe me ne plaše koliko smrt u sopstvenom krevetu. Čudno je što nikada nisam mislila da ću biti jedna od onih koja se zavlači u podrum. Kad je rat počeo, bacala sam cveće na tenkove. Govorila sam o spasonosnom preokretu volje nacije. Nikada nisam mislila da je moguće voleti podrum“.

„O, ne brinite“, rekla je Rozi. Govorila je vedro i kao važna ličnost. „I sama sam mislila da imam briga jutros. Ali, stvari se menjaju, stvari se dešavaju! Bombone, igračke, podrum, sve je to život. Limun nam nedostaje, to je istina. Zar i pivo ne skida fleke?“

Kada su završile, žena joj je grubo rekla da nema novca. Pokazivala je Rozi novčanik u kome su nevešto bile sakrivene novčanice. „Ne mogu nikome ništa davati sada“, pospano je rekla žena. „Pivo“, rekla je Rozi sasvim tiho. „Imate li za pivo? Jedno pivo za jednu pomoć.“ Žena ju je gledala i Rozi je mogla da vidi njene divlje obrve i male brkove. „Podsećate me na baku“, rekla je Rozi. „Pre rata i pre piva, baka je imala kuću u ulici Nemirne ravnice. Mislim da ću je potražiti ovih dana“, rekla je Rozi i zagledala se u zid kao neko ko zna šta mu je činiti.

„Stanite“, rekla joj je žena. „Istina je da sam se nisam nadala da će neko doći. Ko danas nije usamljen? Još manje sam nameravala da nekog platim. Ali, svako bi svoj grob trebalo da uredi sam. A vi ste pomogli strancu“. Rozi je klimala glavom sa puno odobravanja. U „Mažestiku“ će sigurno biti vojnika! „Sačekajte me ovde“, prekinula ju je žena i popela se na sprat, dok joj se trenčkot vukao za njom, kao u neke kraljice sivila. Kada se vratila, nosila je haljinu.

„Ovu haljinu“, rekla je žena još uvek ponosno, „nosila sam

poslednji put pre rata, na balu ispita zrelosti poslednje generacije mojih učenika. Govorila sam im tada o autentičnom bivstovanju“.

„Crna je“, rekla je Rozi poput nekoga ko se razume u haljine. Zift crna. Videla je eterične oblike i nestalne, šaljive krugove u crnom. „Uzmite je“, rekla je žena. „To je haljina od malberi svile. Uzmite je sada. Ja moram da idem. Ko danas još nije usamljen i ko neprestano šije sve te uniforme?“

„Laku noć“, rekla je Rozi i izašla napolje. Stvari su opet počinjale da izgledaju dobro. Evo, zar nisu tamo bile ruševine u kojima se može obući pre piva?

„Dobro večer“, odjeknu glas iz mraka. „Je li slobodno“, upita Rozi i brzo navuče ostatak haljine preko odeće koju je imala. „Spremam se da krenem. Imam nekih važnih obaveza.“

„Ne bojte se mnogopoštovana“, reče glas. „Da hoću nešto nažao da učinim ljudima, bio bih u ratu“.

„Haljinu sam dobila“, reče Rozi izvinjavajući se. Iz mraka se pojavi stariji čovek sa polucilindrom na glavi i flašom u ruci.

„Ovo je bila moja kuća“, reče on ponosno dok je pio iz flaše. „Ja trenutno nemam kuću“, rekla je Rozi skromno i primakla se korak bliže čoveku. „Nikad nisam mislio da će baš moju kuću srušiti, ali niko to nikad i ne misli“, rekao je čovek pažljivo razgledajući mesto gde je nekad bila tavanica.

„Sada bar možete da vidite zvezde“, rekla je Rozi gledajući tamo, između neba i flaše. Čovek počeo da se uzrujano ali veselo smeje. „Kada sam vas video da ulazite, pomislio sam kako bih vas baš mogao i ubiti“, rekao je nežno. „Onda pomislih – opa, prisnost svile ponovo u mom domu!“ „Ja sam samo svratila da se obučem“, reče Rozi i namignu kroz mrak. Čovek skide polucilindar i nakloni se. „Staro ostavljamo, novo usvajamo“, rekao je zamišljeno i onda ljutito povikao: „Nazad nikad, napred uvek! Delujete mi kao dama koja nije protiv čašice tu i tamo, oprostite ako grešim... No, pomozite mi, preklinjem vas. Jesu li Hendl i Bah život završili slepi ili nepokretni?“

„Potraži me u predgrađu“, zapevuši Rozi sa puno osećanja i sa korakom iz balske dvorane doleprša do flaše. Čovek ispred nje podigao je obe ruke iznad sebe, kao da se igra, kao da se bori, kao da je granato drvo.

Pili su i kao što je čovek sa polucilindrom rekao, vreme ih je

čekalo dok su sati prolazili. Kada je on zavitlao praznu flašu prema nebu, Rozi pođe dalje.

Vino je bilo još jedna dobra stvar ovog dana. Sve je za sada išlo po planu i Rozi odluči da pojede bombonu. Osetila je osveženje, radost sećanja na televiziju, sigurnost u uspeh. U „Mažestiku“ je bilo vojnika i ona je imala haljinu. Ovog puta, niko nije ni pokušao da je izbací napolje. Rozi oseti ushićenje kada je videla pivo. Sa puno učtivosti upita usamljenog vojnika na kom se frontu nalazi.

„Da sam bar na frontu“, reče vojnik-dečak u prevelikoj uniformi. Rozi ga je slušala sa puno pažnje i nameštala dekolte. „Da sam bar na frontu“, ponovi mladić-dečak. „Potrebna nam je samo jedna ovakva generacija naše mladosti i izmienićemo svet“, zacvrkuta Rozi u iščekivanju. Vojnik-dečak je pogleda pospano. „Živeo Predsednik“, odgovori joj glasno i dok je salutirao rukav mu pade na oči. „Ko šije ove jebene uniforme“, upitao je i naručio dva piva. Rozi je sada videla puno stvari: sjaj čaša i vesele krhotine detinjstva, meku boju žute karamele, obznanu da će svet trajati i posle poslednjih drvoreda. Nedoumicama je kraj i potpuni život je spreman da počne! „Pivo je dobro“, reče znalački Rozi, „pivo je puno vitamina. Pivo, bez obzira na sve nedaće i u bilo kojim uslovima, možemo uvek da proizvodimo!“ „Ko ste vi“, upita je vojnik-dečak. „Oh, niko poseban“, reče Rozi. „Videla sam svetlo i navratila. Još tri piva i možemo se dogovoriti o svemu. Pušenje ili šta već, o svemu. Sa mnom je lako dogovoriti se. Ja sam uvek za dogovor. Znam sigurno mesto. Ruševina ima svuda. A pobeda će pripasti pravu na slobodu! Za tri piva, samo za tri velika piva.“

„Ja imam para“, izjavi važno vojnik-dečak. „Može. Dogovoreno. U njihovoj odeći koja ostane posle skoro uvek bude nekog novca. To je moj front. To je moj posao. Rekli su nam da treba da budemo ponosni zbog toga. Posao je najvažniji i najteži pred konačnu zoru i ta sorta mora nestati da moja deca žive. Rekli su da možemo da uzmemo sitnije pare. Sitnina, tako to zovemo. Uzimamo sitninu, kockamo se, kupujemo čokoladice i vodimo kurve na pivo. Mi se ne žalimo. Radimo to za sve vas! Rekli su nam da nikome ne govorimo o tome. Ni mami ni tati, rekli su. Kao da bih svojoj mami govorio o sitnini! Ali, pričam okolo. Neko će me prijaviti i biću miran. Sitnina je tajna i ona je moj život. To je jedina stvar u kojoj nisam poslušán i neka mi jednom neko oda jebeno priznanje što sam dobar vojnik! Tu se jedino zajebali. Nije čovek ono što bi trebalo da bude.“

„I ja sam radila na ulazu u toalet“, reče Rozi sa čežnjom za pivom i nejasnom prošlošću. Vojnik-dečak je pogleda i naruči četiri velika piva. Rozi oseti želju da zapeva i zapleše, ali samo pljesnu rukama. Čitav svet! Čitav svet u dve velike flaše i sva naklonost sveta u jednom dečaku. Rozi ponudi vojnika-dečaka bombonom. „Sa televizije su“, uskliknu požrtvovano. „Ne treba mi ništa od vas“, reče grubo vojnik-dečak. „I vi izgledate kao da ste u nevolji. Ali, možete li me malo držati za ruku?“ „Ići ćemo posle u ruševine“, reče Rozi sa puno ohrabrenja i uze ga za ruku. Kada su svetla „Mažestika“ pogasila, kao sveće u iznajmljenom stanu, vojnik-dečak je spavao sa kesom bombona u džepu uniforme i Rozi pođe dalje.

Sada je sve na svom mestu; sada će sve poći od početka, mislila je. Ima i haljinu. Postoji i to drvo koje je videla: napušteno, osakaćeno, ali granato. Ne mari što je malopre pala. Rozi oseti bliskost sa stvaranjem i uništenjem; težnju da se vrati voljenju i gubljenju svih stvari. Ljudi po toaletima, miris hartije, smeh ispod tavanica koje skrivaju misterije i pogibelji neba; nema izuzetka od pravila. Skinula je haljinu i počela da pravi omču pevušeci melodiju iz serije njenog detinjstva. Zar i tako jaka i bogata žena poput Aleksis Kolbi nije jednom poželela da se malo odmori? Nešto se brzo pridruživalo melodiji. Bomba je pala u susednu ulicu i sve se zatreslo. Bilo je gotovo prijatno. Rozi je pevušila i spremala se. Tada je čula nešto što više nije dolazilo sa neba. Bilo je bezazleno i zahtevno i uporno i glasno i bilo je nemoguće ne krenuti u tamu. Rozi je zastala, poljubila drvo ispod kog je bila (obećavši mu da se uskoro vraća) i otišla prateći zvuk. On je dolazio sa gomile smeća. Plastična lutka, čudnovato očuvana i nasmejana, ispuštala je isprekidanu i grubu melodiju imitacije dečijeg plača.

Stavila je igračku-automobil u lutkinu ruku i ušuškala ih haljinom. Svilena omča nestade; Rozi je polazila dalje. Nosila ih je u rukama i prvi put posle toliko godina, uplašila se kada su se oglasile sirene i nebo postalo svetlije nego zora.

Rozi përsëri ka mbetur pa punë. „Personeli në toalet kurrsesi nuk bën të qeshë me zë“, kishte thënë pronari i kafenesë. Sidomos jo kur kombi lufton për famë. Kishte ngritur vetullat dhe po i numëronte arsyet përse nuk do të ishte e mundur të merrte kurrfarë pagese. „Të gjithë ne kemi probleme“, i kishte thënë Rozi me shumë mirëkuptim dhe lëvizje duarsh. Menaxheri i cili me shumë zell shkruante ditare „për gjeneratat e ardhshme“ e pyeti nëse donte një sheqerkë. „Falemnderit“, tha Rozi dhe me krenari bëri një lëvizje e cila mund të dukej si përqaqim. Me hapa të një gaforreje u largua dhe pastaj me njëfarë marshi si të miut e detyroi ta merrte krejt qesen. Butësia e shpirtit, thjeshtësia e bujarisë, krejt kjo kurrë nuk zhduket nga askush, së paku jo në tërësi, mendonte plot krenari. Po niste tregimi për ditarin e tij.

Rozi i mori sheqerkat e reklamave të cilat i kishte parë në televizion. Ja, ëndrrat po realizohen! Sa do ta këndellin pas birrës, dhe në fakt as që do të jetë e uritur sot. Gjithçka po shkonte në drejtimin e duhur. Sapo kishte nisur mëngjesi. Por, së pari duhet gjetur birrën. Por, a nuk dukeshin mirë sheqerkat në mbështjellësin e tyre shkëlqyes? Në fund, gjithmonë mund të provoj me ushtarët, tha me zë të lartë dhe me vetëbesim doli nga zyra së cilës i vinte era fletore të botës së jashtme.

„Nevojitet kujdesi ditore në shtëpi“, shkruante në një shpallje në murin e vetëm që kishte mbetur nga shtëpia. Në mes të kornizave të shkapërderdhura të dritareve gjendej një automobil lodër. Nuk kishte kohë, si njëfarë vakti, të mendonte në hollësi për gjithçka, e shoqëruar me një pije. Shkrimi i shpalljes iu duk Rozit disi dinjitoz. E futi lodrën në xhep. Ishte e këndshme ta prekje, të provoje ta shihje fytyrën në pasqyrë dhe me gjithë këtë ta dëgjoje shushurimën e

sheqerkave. Tani s'ka dyshim se gjithçka do të jetë mirë. Një ditë, mendoj, një ditë në jetën time do të jetë dita që do të më sjellë fat.

Derën ia hapi një grua e cila po provonte të vinte grim. Mbante veshur një pallto të gjerë. Palltoja i kujtoi Rozit diçka të mirë, muzikën, një ditë para se të vinte.

„Unë jam për ndihmë“, tha Rozi. Gruaja e vështronte me hollësi dhe me dorë kalonte nëpër njolla të yndyrshme të palltos. „Limon“, tha Rozi. „Gjithçka do të ishte mirë sikur të mund të gjenim pak limon. Me limon unë bëja çudira. Lipsej shkathtësi me limon. Keni të drejtë, tha gruaja. Gjithçka do të ishte mirë sikur të kishim limon. Limon“, vazhdonte Rozi, „gjithçka do të ishte si është më mirë me limon“. Gruaja lëvizi anash dhe e la të hynte.

Donte që më në fund të niste të jetonte në bodrum dhe kishte nevojë për ndihmë për t'i bartur orenditë dhe qilimat. „Vetëm atje tash ndihem e bukur“, tha gruaja. „Bombat nuk më frikësojnë sa më frikëson vdekja në shtratin tim. Është e habitshme që kurrë nuk kam menduar se do të jem njëra prej atyre që futen në bodrum. Kur filloi lufta, tankeve u hidhja lule. Flisja për ndryshimin shpëtimtar të vullnetit të kombit. Kurrë nuk më ka shkuar mendja që bodrumi mund të duhet“.

„O, mos u brengosni“, tha Rozi. Fliste qartë dhe si personalitet i rëndësishëm. „Edhe unë në mëngjes kam menduar se kam brenga. Por gjërat ndryshojnë, gjërat ndodhin! Sheqerka, lodra, bodrum, e gjithë kjo është jetë. Limoni na mungon, e vërtetë. Por birra a nuk i heq njollat?“

Kur mbaruan, gruaja i tha vrazhdë se nuk kishte para. Ia tregonte Rozit kuletën ku me ngathtësi ishin të fshehura paratë. „Tash nuk mund t'i jap askujt asgjë“, tha gruaja si e përgjumur. „Birrë“, tha Rozi shumë qetë. „A keni për birrë? Një birrë për një ndihmë.“ Gruaja e shikonte dhe Rozi mund t'i dallonte vetullat e saj të egra dhe mustaqet e shkurtra. „Po ma kujtoni gjyshen“, tha Rozi. „Para luftës dhe para birrës, gjyshja kishte shtëpinë në rrugën e Rrafshit të Trazuar. Besoj se do ta kërkoj këto ditë“, tha Rozi dhe ia nguli sytë murit si dikush që di çfarë të bëjë.

„Prisni“, i tha gruaja. „E vërteta është se nuk më ka shkuar mendja se dikush do të vijë. Kush nuk është i vetmuar sot? Edhe më pak më shkonte mendja ta paguaja dikë. Por secili do të duhej ta rregullonte vetë varrin e tij. E ju i keni ndihmuar një të huaj“. Rozi pohonte me kokë duke u pajtuar plotësisht. Në „Mazhestik“

sigurisht do të ketë ushtarë! „Më prisni këtu!“, e ndërpreu gruaja dhe hipi në katin e dytë, derisa palltoja i zvarritej mbrapa, si të ishte ndonjë mbretëreshë. Kur u kthye, kishte të veshur një fustan.

„Këtë fustan“, tha gruaja përsëri me krenari, „e kam veshur për herë të fundit para luftës, në ballon e provimit të maturës të gjeneratës sime të fundit të nxënësve. Atëbotë u flisja për ekzistencën autentike“.

„Është i zi“, tha Rozi si dikush që merret vesh në fustanë. Futë i zi. Shihte forma eterike dhe rrathë të ndërprerë, lozonjarë me ngjyrë të zezë. „Merreni“, tha gruaja. „Është fustan nga mëndafshi malberi. Merreni tash. Mua më duhet të shkoj. Kush nuk është i vetmuar sot dhe kush vazhdimisht i qep të gjitha ato uniforma?“

„Natën e mirë“, tha Rozi dhe doli jashtë. Gjërat përsëri filluan të dukeshin mirë. Ja, a nuk kishte atje rrënoja ku mund të visheshe para birrës?

„Mirëmbërëma“, jehoi zëri nga errësira. „A është e lirë?“, pyeti Rozi dhe me shpejtësi e veshi pjesën tjetër të fustanit mbi rroba të cilat i kishte në trup. „Po bëhem gati të nisem. Kam disa obligime të rëndësishme.“

„Mos kini frikë, e nderuar“, tha zëri. „Po të doja t’u bëja keq njerëzve, do të isha në luftë“.

„Fustanin e fitova“, tha Rozi duke kërkuar falje. Nga errësira u shfaq një burrë i moshuar me një gjysmëcilindër në kokë dhe me një shishe në dorë.

„Kjo ka qenë shtëpia ime“, tha ai me krenari derisa pinte nga shishja. „Unë momentalisht nuk kam shtëpi“, tha Rozi me modesti dhe bëri një hap drejt burrit. „Kurrë nuk më ka shkuar mendja se bash shtëpinë time do ta shkatërrojnë, por këtë askush nuk e kujton“, tha burri duke shikuar me kujdes vendin ku dikur ishte tavani.

„Tani të paktën mund t’i shihni yjet“, tha Rozi duke shikuar ndërmjet qiellit dhe shishes. Burri nisi të qeshte me shqetësim, por me ngazëllim. „Kur ju pashë tekta po hynit, mendova se si mund t’ju vrisja“, tha me butësi. „Pastaj mendova – hopa, afërsia e mëndafshit përsëri në shtëpinë time!“ „Unë vetëm u ndala që të vishem“, tha Rozi dhe u përkul në errësirë. Burri hoqi gjysmëcilindrin dhe ia ktheu përshëndetjen. „Të vjetrën e lëmë pas, të renë e përvetësojmë“, tha mendueshëm dhe pastaj me hidhërim bërtiti: „Kurrë mbrapa, përpara gjithmonë! Më dukeni si

një zonjë e cila nuk i thotë jo gotës tek-tuk, më falni nëse gaboj... Por, më ndihmoni, ju lutem. A e kanë përfunduar jetën Hendli dhe Bahu të verbër apo të palëvizshëm?”

„Potraži me u predrgadu“, nisi të këndonte Rozi me plot ndjenja dhe me hapin si nga holli i ballos iu afrua gotës. Burri përpara saj ngriti të dy duart lart, sikur po lozte, sikur po luftonte, sikur të ishte pemë me degë.

Pinë dhe, siç tha burri me gjysmëcilindër, koha i priste derisa orët kalonin. Kur e flaku shishen e zbrazët drejt qiellit, Rozi u nis tutje.

Vera ishte edhe një gjë e mirë e kësaj dite. Gjithçka deri tash shkante sipas planit dhe Rozi vendosi ta hante sheqerën. Ndjeu relaksim, gëzim në kujtim të televizionit, siguri në sukses. Në „Mazhestik“ kishte ushtarë dhe ajo kishte fustan. Kësaj radhe askush as që guxoi ta largonte jashtë. Rozi u ngazëllye kur pa birrë. Me shumë mirësjellje e pyeti ushtarin se në cilin front ishte.

„Të paktën të isha në front“, tha ushtari-fëmijë në një uniformë të stërmadhe. Rozi e dëgjonte me shumë vëmendje dhe e ndreqte dekoltenë. „Të paktën të isha në front“, përsëriti i riu-djaloshi. „Na duhet vetëm edhe një brez i këtillë i rinisë sonë dhe do ta ndryshojmë botën“, cicërroi Rozi në pritje. Ushtari-fëmijë e shikoi i përgjumur. „Rroftë Presidenti“, iu përgjigj me zë të lartë dhe derisa e ngriti dorën në shenjë përshëndetjeje mënga i ra në sy. „Kush i qep këto unifroma të mutit?“, pyeti dhe porositi dy birra. Rozi tani po shihte shumë gjëra: shkëlqimin e gotave dhe copëza të thyera fëmijërie, ngjyrën e butë të karameles së kuqe, faktin se gjithçka do të vazhdojë edhe pas rendit të fundit të drurëve. Paqartësive u ka ardhur fundi dhe jeta e plotë është gati të nisë! „Birra është e mirë“, tha Rozi e ditur, „birra ka plot vitamina. Birrën, pavarësisht të gjitha telasheve dhe në çfarëdo rrethanash, mund ta prodhojmë gjithmonë!“ „Kush jeni ju?“, e pyeti ushtari-fëmijë. „O, askush me rëndësi“, tha Rozi. „Pashë dritën dhe u ktheva. Edhe tri birra dhe mund të merremi vesh për gjithçka. Gojore apo çkadoqoftë. Me mua merresh vesh lehtë. Unë jam gjithmonë për marrëveshje. Di vende të sigurta. Rrënoja ka gjithandej. E fitorja do t'i takojë së drejtës për liri! Për tri birra, vetëm për tri birra të mëdha.“

„Unë kam para“, tha me krenari ushtari-fëmijë. „Në rregull. Dakord. Në rrobat e tyre të cilat mbesin pas gati gjithmonë ka para. Ky është fronti im. Kjo është puna ime. Na thanë se duhet të jemi

krenarë për këtë. Puna është më e rëndësishme dhe më e zorshme para agimit përfundimtar dhe ai soj duhet zhdukur që fëmijët e mi të jetojnë. Thanë se mund t'i merrnim paratë e imëta. Imtësira, kështu i quajmë. Marrim imtësira, luajmë bixhoz, blejmë çokollata dhe i marrim kurvat në pije. Ne nuk ankohe mi. Punojmë për ju! Na thanë të mos i tregonim askujt për këtë. As mamit as babit, thanë. Thuajse do t'i tregoja mamit tim për imtësira! Megjithatë, unë po flas rreth e rrotull. Dikush do të më lajmërojë dhe do të jem i qetë. Imtësira është fshehtësi dhe ajo është jeta ime. Ajo është e vetmja gjë për të cilën nuk jam i dëgjueshëm dhe le të më japë njëherë dikush medaljen e mutit që jam ushtar i mirë! Vetëm këtë e kanë dhjerë. Nuk është njeriu ajo që duhet të jetë.“

„Edhe unë kam punuar në hyrje të toaletit“, tha Rozi me dëshirë për birrë dhe për një të kaluar të paqartë. Ushtari-fëmijë e shikoi dhe porositi katër birra të mëdha. Rozi ndjeu dëshirën të këndojë dhe të vallëzojë, por vetëm u ra shuplakave. Krejt bota! Krejt bota në dy shishe të mëdha dhe krejt vëmendja e botës në një fëmijë. Rozi ia ofron ushtarit-fëmijë një sheqerkë. „Janë të televizionit“, klithi plot sakrificë. „Nuk më duhet asgjë nga ju“, tha vrazhdë ushtari-fëmijë. „Edhe ju po dukeni sikur të jeni në telashe. Por a mund të më mbani pak për dore?“ „Shkojmë pastaj te rrënojat“, tha Rozi duke i dhënë zemër dhe e mori për dore. Kur dritat e „Mazhestikut“ u fikën, si qirinjtë e banesës me qira, ushtari-fëmijë po flinte me qesen me sheqerka në xhepin e uniformës, ndërsa Rozi vazhdoi tutje.

Tash gjithçka është në vendin e vet; tash gjithçka do të nisë nga fillimi, mendonte. Ka edhe fustan. Është edhe ajo pemë të cilën e kishte parë: e braktisur, e sakatosur, por e degëzuar. Nuk mërzitet që ishte rrëzuar më parë. Rozi ndjeu afërsi me krijimin dhe asgjësimin; prirjen për t'iu kthyer dëshirës dhe humbjes së të gjitha gjërave. Njerëz nëpër toaleta, era e letrës, të qeshura poshtë tavaneve të cilat fshehin mistere dhe vdekje të qiellit; nuk ka përjashtim nga rregulli. Hoqi fustanin dhe nisi të bënte nyjen duke kënduar melodinë nga seriali i fëmijërisë së saj. Si është e mundur që edhe një grua e fuqishme dhe e pasur si Aleksis Kolbi nuk ka dashur njëherë të pushonte sadopak? Diçka me shpejtësi po i bashkëngjitej melodisë. Bomba ra në rrugën pranë dhe gjithçka u shkund. Ishte gati e këndshme. Rozi po këndonte dhe po bëhej gati. Pastaj dëgjoi diçka që më nuk po vinte nga qielli.

Ishte e parrezikshme, kërkuese, këmbëngulëse dhe e zëshme dhe ishte e pamundur të mos niseshe drejt errësirës. Rozi u ndal, e puthi pemën nën të cilin po qëndronte (duke i premtuar se do të kthehej së shpejti) dhe u nis duke e ndjekur tingullin. Ai vinte nga një grumbull mbeturinash. Një kukull prej plastike, çuditërisht e ruajtur dhe e buzëqeshur, lëshonte melodinë e vrazhdë dhe të ndërprerë të imitimit të vajit të fëmijës.

E futi lodrën-veturë në dorën e kukullës dhe i mbështolli me fustan. Nyja e mëndafshtë u zhduk; Rozi vazhdonte tutje. I mbante në duar dhe për herë të parë pas aq shumë vitesh u frikësua kur nisën sirenat dhe qielli u bë më i shndritshëm se agimi.

Përkthim: Qerim Ondozi

Рози пак остана без работа. „Вработените во тоалетот никако не смеат да се смеат гласно“, рече сопственикот на барот. Посебно не во ситуација кога нацијата се бори за слава. Ги поткрена веѓите и ги наведуваше причините поради кои нема да биде можно да добие никакви пари. „Сите ние си имаме проблеми“, му рече Роза со многу разбирање и движења на рацете. Менаџерот, кој страсно пишуваше дневници „за идните генерации“, ја праша дали сака бонбона. „Фала“, рече Роза и достоинствено направи движење што можеше да потсетува на преградка. Со движење на рак се оддалечи и потоа во некаков глумчешки јуриш ја натера да ја земе целата вреќичка. Благоста на духот, едноставноста на дарувањето, сето тоа никогаш од никого не исчезнува, барем не во целост, гордо мислеше. Се создаваше приказна за неговиот дневник.

Рози ги зеде рекламните бонбони што ги имаше видено на телевизија. Ете, соништата се остваруваат. Што убаво ќе се освежи после пивото, плус нема да биде ни гладна денес. Сè се движеше во добар правец. Допрва е утро. Сепак, најпрво ќе биде потребно да се дојде до пиво. Ама зар бонбоните не изгледаа толку убаво во својата светкава опаковка? На крајот на краиштата секогаш може да се обиде со војниците, рече гласно и со самодоверба излезе од канцеларијата што мирисаше на стари тетратки.

„Потребна е дневна помош во домот“, пишуваше во огласот на единствениот сид што беше преостанат од куќата. Меѓу искршените окна на прозорецот имаше детски автомобил. Немаше време со пијачка детално да размисли за сè како во старите времиња. Ракописот на огласот ѝ се причини на Роза

малку возвишен. Брзо ја стави в џеб играчката. Беше пријатно да ја допира човек, да се обидува да го види своето лице во малиот ретровизор и со сето тоа да го чуе и шушкањето на бонбоните. Сега нема сомнеж дека сè ќе биде добро. Еден ден, помисли, еден ден во мојот живот ќе биде оној што ќе ми донесе среќа.

Вратата ѝ ја отвори жена што се потрудила да се нашминка. Носеше широк мантил. Роза мантилот ја потсети на нешто убаво, на музика, на денот пред тоа да дојде.

„Јас сум за помош“, рече Роза. Жената сомничаво ја гледаше и со раката минуваше преку масните дамки на мантилот. „Лимон“, залипа Роза. „Сè ќе биде во најдобар можен ред со лимонот“. Жената се тргна настрана и ја пушти да влезе.

Сакаше конечно да почне да живее во подрумот и ѝ беше потребна помош за да го пренесе во него мебелот и теписите. „Само таму сега се чувствувам убаво, рече жената. Бомбите не ме плашат колку смртта во сопствениот кревет. Чудно е што никогаш не мислев дека ќе бидам една од оние што се пикаат по подруми. Кога почна војната, фрлав цвеќе на тенковите. Зборував за спасоносниот пресврт на волјата на нацијата. Никогаш не мислев дека е можно да се сака подрумот“.

„О, не грижете се“, ѝ рече на Роза. Зборуваше ведро и како важна личност. „И самата мислев дека утринава имам грижи. Ама нештата се менуваат, нештата се случуваат! Бонбони, играчки, подрум, сето тоа е живот. Ни недостасува лимон, тоа е вистина. Зарем и пивото не ги отстранува флеките?“

Кога завршија, жената грубо ѝ рече дека нема пари. Ї го покажуваше на Роза паричникот во кој невешто беа сокриени банкнотите. „Не можам никому ништо да му давам сега“, послано рече жената. „Пиво“, рече Роза сосема тивко. „Имате ли за пиво? Едно пиво за една помош.“ Жената ја гледаше и Роза можеше да ги види нејзините две веѓи и малите мустаќи. „Ме потсеќате на баба ми“, ѝ рече Роза. „Пред војната и пред пивото, баба ми имаше куќа во улицата „Нермина рамница“. Мислам дека ќе ја побарам деновиве“, рече Роза и се загледа во ѕидот како некој што не знае што да прави.

„Застанете“, ѝ рече жената. „Вистината е дека не се надевав дека некој ќе дојде. Кој денес не е осамен? Уште помалку имав намера некого да плаќам. Ама секој би требало својот гроб сам

да си го уреди. А вие му помогнавте на странец.“ Рози климна со главата со многу одобрување. „Во „Мажестик“ сигурно ќе има војници!“ „Почекајте ме овде“, ја прекина жената и се качи на катот, додека мантилот ѝ се влечеше по неа, како на некоја кралица на сивилото. Кога се врати, носеше фустан.

„Овој фустан, рече жената сè уште гордо, последен пат го носев пред војната, на балот за матурската вечер на последната генерација мои ученици. Им зборував тогаш за автентично битисување.“

„Црн е“, рече Рози како некој што се разбира во фустани. Сифт црн. Виде етерични форми и непостојани, шеговити кругови во црно. „Земете го, рече жената, тоа е фустан од малбери свила. Земете го сега. Јас морам да одам. Кој ли не е осамен денес и кој без престан ги шие сите тие униформи?“

„Добра ноќ“, рече Рози и излезе надвор. Работите пак почнаа да изгледаат добро. Еве, зарем не беа таму урнатините во кои може да се облече пред пивото?

„Добровечер“, одекна глас од мракот. „Слободно ли е?“, праша Рози и брзо го навлече остатокот од фустанот преку облеката што ја имаше. „Се подготвувам да тргнам. Имам некои важни обврски.“

„Не плашете се, многупочитувана“, рече гласот. „Да сакам нешто лошо да им направам на луѓето, ќе бев во војната.“

„Фустанот го добив“, рече Рози извинувајќи се. Од мракот се појави постар човек со полуцилиндар на глава и со шише во раката.

„Ова беше моја куќа“, рече тој гордо додека пиеше од шишето. „Јас во моментов немам куќа“, рече Рози скромно и се доближи чекор поблиску до човекот. „Никогаш не мислев дека баш мојата куќа ќе ја урнат, ама никој никогаш и не мисли на тоа“, рече човекот внимателно разгледувајќи го местото каде што некогаш беше таванот.

„Сега барем можете да ги видите ѕвездите“, рече Рози гледајќи таму, помеѓу небото и шишето. Човекот почна вознемирено, ама весело да се смее. „Кога видов дека влегувате, помислив дека баш би можел и да ве убијам“, рече нежно. „Потоа помислив – опа, интимата на свилата повторно во мојот дом!“ „Јас само свратив да се облечам“, рече Рози и намигна низ мракот. Човекот го симна полуцилиндарот и

се поклони. „Старото го оставаме, новото го усвојуваме“, рече замислено и потоа луто повика: „Назад никогаш, напред секогаш! Ми делувате како дама што не е против чашка чат-пат, простете ако грешам... Но, помогнете ми, ве преколнувам. Дали Хендл и Бах животот го завршиле слепи или неподвижни?“

„Побарај ме во предградието“, запеа Рози со многу чувство и со чекор како од балска сала долета до шишето. Човекот пред неа ја подигна со двете раце над себе, како да се игра, како да се бори, како да е разгрането дрво.

Пијеја и како што рече човекот со полуцилиндарот, времето ги чекаше додека минуваа часовите. Кога тој го зацитка празното шише кон небото, Рози продолжи натаму.

Виното беше уште една добра работа дента. Засега сè одеше по планот и Рози одлучи да изеде бонбона. Почувствува освежување, радост од сеќавањето на телевизијата, сигурност и успех. Во „Мажестик“ имаше војници и таа имаше фустан. Овојпат никој не се ни обиде да ја исфрли надвор. Рози почувствува восхит кога го виде пивото. Со многу учтивост го праша осамениот војник на кој фронт се наоѓа.

„Да сум барем на фронтот“, рече војникот момче во преголема униформа. Рози го слушаше со многу внимание и си го местеше деколтето. „Да сум барем на фронтот“, повтори младичот-момче. „Потребна ни е само една ваква млада генерација и ќе го промениме светот“, во исчекување зацвркоти Рози. Војникот момче ја погледна поспано. „Да живее претседателот“, ѝ одговори гласно и додека салутираше, ракавот му падна преку очи. „Кој ги шие овие мочани униформи?“, праша и нарача две пива. Рози сега виде многу нешта: сјајот на чашите и веселите пукнатини на детството, меката боја на жолтата карамела, објавата дека светот ќе трае и по последните дрвореди. На недоумиците им дојде крајот и потполниот живот е подготвен да почне! „Пивото е добро, вешто рече Рози, пивото е полно витамини. Пивото, без оглед на сите несреќи и во кои било услови, можеме секогаш да го произведуваме!“ „Кои сте вие?“, ја праша војникот-момче. „Ох, никој посебен“, рече Рози. Видов светло и свратив. Уште три пива и можеме да се договориме за сè. Пушење или што и да е, за сè. Со мене е лесно за договарање. Јас сум секогаш за договор. Знам сигурно место. Урнатини има насекаде. А

победата ќе му припадне на правото за слобода! За три пива, само за три големи пива.“

„Јас имам пари“, изјави важно војникот-момче. „Може. Договорено. Во нивната облека, која ќе остане после, скоро секогаш има некоја пара. Тоа е мојот фронт. Тоа е мојата работа. Ни рекоа дека треба да бидеме горди на тоа. Работата е најважна и најтешка пред конечната зора и тој вид мора да исчезне за моите деца да живеат. Рекоа дека можеме да земеме поситни пари. Ситнеж, така го викаме тоа. Земеме ситнеж, се коцкаме, купуваме чоколатца и ги водиме курвите на пиво. Ние не се жалиме. Го правиме тоа за сите вас! Ни рекоа никому да не му зборуваме за тоа. Ни на мама ни на тато, рекоа. Божем на мајка ми би ѝ зборувала за ситнежот! Ама, зборам наоколу. Некој ќе ме пријави и ќе бидам мирен. Ситнежот е тајна и тој е мојот живот. Тоа е единствената работа во која не сум послушен и нека ми оддаде еднаш некој едно мочано признание што сум добар војник! Само тука се заебале. Не е човекот она што би требало да биде.“

„И јас работев на влезот во тоалетот“, рече Роза со мерак по пиво и по нејасното минато. Војникот момче ја погледна и порача четири големи пива. Роза сети желба да запее и да заигра, ама само плесна со рацете. Цел свет! Цел свет во две големи шишиња и сета наклонетост на светот во едно момче. Роза го понуди војникот момче со бонбона. „Од телевизија се“, воскликна пожртвувано. „Не ми треба ништо од вас“, рече грубо војникот момче. „И вие изгледате како да сте во неволја. Ама можете ли да ме држите малку за рака? Ќе одиме после кај урнатините“, рече Роза многу охрабрувачки и го фати за рака. Кога светлата на „Мажестик“ се угаснаа како свеќи во изнајмен стан, војникот момче спиеше со ќесето бонбони во џебот од униформата и Роза појде натаму.

Сега е сè на свое место; сега сè ќе тргне отпочеток, мислеше. Има и фустан. Постои и дрвото што го видела, напуштено, осакатено, ама разгрането. Не ѝ е гајле што пред малку падна. Роза сети блискост со создавањето и уништувањето; стремеж да му се врати на љубењето и на губењето на сите нешта. Луѓето по тоалетите, мирисот на хартијата, смеењето под таваните што кријат мистерии и погибелта на небото; нема исклучоци од правилото. Го слече фустанот и почна да прави

јамка потпевнувајќи ја мелодијата од серијата од нејзиното детство. Зарем и толку силна и богата жена како Алексис Колби ниеднаш нема посакано малку да се одмори? Нешто брзо ѝ се придружуваше на мелодијата. Бомбата падна во соседната улица и сè се затресе. Беше речиси пријатно. Рози потпевнуваше и се подготвуваше. Тогаш чу нешто што веќе не доаѓаше од небото. Беше наивно, и напорно, и упорно, и гласно, и беше невозможно човек да не тргне во темнината. Рози застана, го бакна дрвото под кое се наоѓаше (ветувајќи му дека наскоро се враќа) и отиде следејќи го звукот. Тој доаѓаше од купот ѓубре. Пластичната кукла, чудесно сочувана и насмеана, испушташе непрекината и груба мелодија што имитира плач на дете.

Ја стави играчката автомобил во раката на куклата и ги замота во фустанот. Свилената јамка исчезна; Рози одеше натаму. Ги носеше в раце и првпат по толку години се уплаши кога се огласија сирените и небото стана посветло од зората.

Превод: Ѓоко Здравески

Стомакот на еден библиотекар

Barku i një bibliotekisti
Trbuh jednog bibliotekara

Стомакот на еден библиотекар

Ана Кнежевски

„Хамза, отвори! Хамза, отвори, јас сум, Петар комшијата! Хамза, фрлија граната врз библиотеката, изгоре Вечница...“

„Кога?“, викнав од кујната.

„Пред три дена... Хамза, велат дека изгорел внатре и другар ти, оној улавиот!“

„Што?! Не е можно, библиотеката не работи, никој не бил внатре со месеци!“

„Не знам, Хамза, војна е, сешто зборат луѓето... бев вчера до чаршијата, делеа оброци, таму беше и Адиљ. Ми рече да ти пренесам дека Амар исчезнал, никој не го видел од пожарот.“

Амар. Да не му ја затвореа библиотеката, немаше да забележи дека почнала војна. Беше во право за сè, целиот тој ладен презир, решителноста да не учествува во сево ова. Уште од мал знаеше. Знаеше дека сето ова е само фарса. На училиште само молчеше, не одговараше на ниедно прашање, не ги решаваше тестовите. Наставниците не знаеја како да се справат со него. Беа вознемирени од рамнодушниот поглед со кој ги гледаше додека тие викаа и скокаа околу него. „Амар улавиот. Амар копилето. Амар, Амар, има татковци сто...“, довикуваа сите кога ќе влезеше во класот. Ваквите шеги на децата беа поттикнувани од нивните мајки, бидејќи ако имаше некој кој го мразеше Амар, тоа беа мајките. Секоја од нив потајно во себеси се плашеше дека можеби Амар е таен син на нејзиниот сопруг.

„И уште нешто, Хамза, пази каде одиш, цел град е претворен во снајперски сокак.“

„Фала ти, Петар, чувај се.“

Морам да излезам и да го побарам. Ама каде?! Не е дома, не е во библиотеката... толку се местата на кои се одвива неговиот

живот... Изгорела библиотеката?! Изгоревме и ние. Амар не беше во Вечница само кога ќе се сретнеш со мене во чаршијата кај Адиљ. Освен јас, никој друг не знаеше дека Амар всушност е многу разговорлив. Се среќававме секое пладне, тој доаѓаше, пиеше по неколку кафиња едно по друго и раскажуваше за ликовите за кои читал. За него не постоеја луѓе, само книжевни ликови. Не постоеја времиња и простори во светот, туку само таму во книгите. Живееше во книгите, а не во светот, уште долго време пред да ја открие Вечница. Еден од редовните муштерици на мајка му беше познат писател од нашиот град. Кога бевме второ одделение, тој најверојатно поради чувство на вина, започна секоја недела кога ја посетуваше мајка му, да му носи книги. Амар доаѓаше на училиште, ја отвораше книгата и читаше од првиот до последниот час. Ако ја прочиташе, наредниот ден повторно седнуваше во клупата, ја отвораше и ја читаше одново, и така сè додека не му донесеше пријателот на мајка му нова. Седев до него. Кога беше здодевно на часовите, тој не зборуваше, па немав како да се забавувам, освен и јас да читам со него. Така и почнав да читам. Ако нешто научив на училиште, беше од тие книги. Клиентот на мајка му, сигурно импресиониран од интересот на момчето, почна да му носи по неколку книги, и така Амар имаше што да прави секој час, а со него и јас. Наставниците се откажаа од него и од идејата да го превоспитаат. Еднаш ги чув како во ходникот зборуваа: „Каков татко, таков син“, и се смееја на глас. Бев мал и не знаев како да си го објаснам тоа тогаш, но знаев дека учам нешто важно од чудните и неразбирливи книги на Амар. Имав чувство дека нешто му должам. Кога имавме тест, откако ќе го завршев мојот, набрзина го решавав и неговиот. Па така Амар без да прозбори ни еден збор во осум години основно образование успеа да пројде низ годините, без да повторува.

Денот кога Амар првпат ми прозбори беше мај и имавме 14 години. Првпат дојде без книга на училиште. Тоа беше и еден од ретките денови кои не ги помина во читање.

„Мајка ми ме напушти“, рече.

Остана сосем сам. На мајките им се допадна оваа нова улога на спасителки, па му носеа храна. Беше како спобудален првите недели, се вртеше лево десно, се чешаше, мавташе со нозете,

не можеше да трпи да ја држи главата крената да гледа во наставниците и да ги слуша учениците.

Тогаш и почна да ми се обраќа, доаѓаше на училиште и ќе ми речеше: „Хамза, како си? Ајде раскажи ми нешто за себе“.

По некое време Амар ја откри Вечница. Се будеше, излегуваше од дома, поминуваше по истата патека, влегуваше во Вечница и излегуваше на полноќ, и така секој ден. Престана да оди на училиште и не се запиша во средно. По некое време луѓето во библиотеката решија да го вработат.

Јас се запишав во гимназија и тие години за мене беа неподносливо здодевени. Ги препрочитав некои од книгите кои ги читавме заедно со Амар. Не го побарав, но мислев многу на него и на тие книги. Кога дојде време за упис на студии, се запишав на филозофија.

Во прва година на студии отидов до Вечница, знаев дека ќе го видам. Застанав на пултот и реков: „Ја имате ли „Чума“ од Алберт Ками?“ Ја крена главата, беше облечен во темно сино. Не можев да верувам, за момент помислив дека ја гледам Иванка, мајка му, жената чија убавина и начин на живот, долги години откога си замина, останаа тема која го тресеше Сараево. Истиот кршлив бел тен на кој темните очи добиваат виолетов сјај.

„Амар, како си? Одамна не сме се виделе.“

„Хамза, ти ли си?“

Првпат гледав насмевка на неговото лице. Морав да погледнам настрана, не можев да го издржам интензитетот на неговиот поглед. Потоа сфатив дека тоа беше редок момент. Амар беше престанал да ги гледа луѓето во очи, ни толку од себеси не сакаше да им даде.

„Да, ја имаме „Чума“ од Ками.“

„Ќе ја земам. Амар, сакаш ли да пиеме кафе во чаршијата?“

Како првпат да слушаше нешто вакво. Молчеше и ја бараше меѓу рафтовите „Чума“.

„Да, би сакал. Напладне кога ќе завршам со работа.“

Оттогаш сè додека пред неколку месеци не почна војната, секој ден се среќававме во чаршијата кај Адил и пиевме кафе по кафе, секој ден два саати, по кои Амар повторно се враќаше во Вечница. Често ќе ме сопреше некој во чаршијата

и ќе ме потпрашуваше за синот на Иванка, кој толку личеше на неа. Амар не престана да ги вознемирува сите со својата незаинтересираност. Освен со мене, единствените луѓе со кои разговараше беа оние кои доаѓаа во библиотеката и тоа со нив зборуваше само во врска со книгите кои тие ги бараа. Луѓето мислеа дека е чуден, улав, дека е писател. Амар не беше толку плиток, не беше како мене. Тој не читаше за да стане писател. Читаше за да чита. Читаше за да ги избегне луѓето, за да го заобиколи животот.

Веќе две недели го нема никаде. Излегувам секој ден рано наутро, претрчувам од дома до чаршијата, со надеж дека ќе го сретнам. Претрчувам. Во овој град откога почна војната, веќе никој не оди, сите само го претрчуваме. Адиљ ми кажа дека ноќта кога паднала гранатата врз Вечница, прв се појавил Амар. Трчал од врата до врата, лупал, тропал, полнел кофи со вода од чаршијата и ја гаснел библиотеката. Така со саати, без престан. Потоа дошле пожарникарите, ги зел цревата со вода, влегувал во оган, гаснел таму каде никој немал храброст да оди. На изгрејсонце веќе било јасно дека ништо не било спасено. Седнал внатре во црната библиотека и плачел. Сигурно првпат. Оттогаш никој го нема видено.

„Хамза, Петар е... Велат дека се појавил Амар, дома бил.“

„Што?! Кој ти кажа?“

„Филип, братучед ми, што живее во неговата зграда.“

Не ги ни погледнав превртените автобуси, не ни помислив на куршуми, истрчав веднаш до неговиот стан. Затропав со малку страв, се прашував каков ќе биде. Ми олесни кога ми рече: „Хамза, како си?“ И ме покани да влезам. Не ја спомена Вечница, не ја споменував ни јас. Бев среќен, ми изгледаше сосем добро. Седевме кај него во станот и разговаравме како и секогаш за книги. За момент немаше снајпери, немаше мртви, бевме во чаршијата, во дуќанот кај Адиљ, пиевме турско кафе, чаршијата весело врвеше, сонцето печеше, а ние зборевме ли зборевме за некој книжевен лик како да е жив човек од месо и крв, кој го познаваме и проаѓа во тој момент покрај нас.

„Гладен ли си Хамза?“, ме праша по некое време.

„Па да, да... баш би сакал нешто да јадам.“

„Ајде, имам зготвено чорба“, рече и влезе во кујната.

Донесе од кујната и стави на масата едно големо тенџере. Стави две чинии, една за него, една пред мене.

„Амар, а каде ти се книгите? Гледам веќе не ти се во собава.“

„Па, да, ги преместив во кујната пред неколку дена, ми се чини дека таму им е местото“, рече и стави чорба во мојата и неговата чинија.

„Па, да, да, зошто да не, секоја промена е убава...“, реков јас и гледајќи како тој веќе ја срка чорбата, посегнав и јас по лажицата.

„Амар! Што е ова?!! Ова се парчиња од страници... Ова се книги со вода... Ова е чорба од книг... Престани да ја јадеш!!!“

„И тоа чорба подготвена единствено од состојки од автори Хрвати, Срби и Босанци. Популарен специјалитет во рестораните на Западот“, рече смирено.

Првпат го чув да изговори нешто такво.

Неколку години се среќаваме во чаршијата, пиеме кафе по кафе, разговараме до неподносливост, а првпат ги слушнав од неговата уста зборовите Хрват, Србин, Босанец, така што ми се пристори како и јас да ги слушам првпат...

„Амар, какви Срби какви Хрвати, човеку, јадеш чорба од книги!“

Потоа можев само да молчам. И со солзи толку тврди што не сакаа ни да потечат, го гледав како лажица по лажица, страница по страница, ја срка чорбата. Кога заврши, ја излижа чинијата на која беше останато уште некое парче, ја зеде кутлачата, си тури нова порција и ме праша како сме по дома.

Ми се тресеа рацете, не можев да поднесам да го гледам таков.

„Амар, јас одам“, реков.

„Дојди во петок, рече, приготвувам нешто посебно во петок, чорба со илустрации од југословенски мапи.“

Наоѓав храброст да одам до дуќан во снајперскиот сокак за да купам леб за цела зграда, но не можев да се соберам со месеци и да одам повторно да го видам.

По неколку месеци ми јавија дека Амар починал, му нашле топка од хартија во стомакот. Лекарите беа збунети, јас не бев. Знаев дека во неговиот стомак Срби, Хрвати и Босанци седат заедно на иста маса.

Barku i një bibliotekisti

Ana Knezheviq

„Hamzo, hape derën! Hamzo, hape, unë jam, Petari, fqinji! Hamzo, kanë hedhur granatë mbi bibliotekën, u dogj ,Vijeçnica‘...“

„Kur?“, bërtita nga kuzhina.

„Para tri ditësh... Hamzo, thonë se brenda është djegur edhe shoku yt, ai i krisuri!“

„Çfarë?! Nuk është e mundur, biblioteka nuk punon, askush s’ka qenë brenda me muaj!“

„Nuk e di, Hamzo, është luftë, gjithçka flasin njerëzit... Isha dje në Çarshi, ndanin ushqim, atje ishte edhe Adili. Më tha të ta përcjell se Amari është zhdukur, askush nuk e ka parë nga zjarri.“

Amari. Mos ia kanë mbyllur bibliotekën, nuk do ta vërente se ka filluar lufta. Kishte të drejtë për gjithçka, tërë ajo përbuzje e ftohtë, vendosmëria të mos marrë pjesë në tërë këtë. Nga i vogël e dinte. E dinte se e tërë kjo është vetëm një farsë. Në shkollë vetëm heshte, nuk përgjigjej në asnjë pyetje, nuk i zgjidhte testet. Arsimitarët nuk dinin ç’të bëjnë me të. Ishin të shqetësuar nga shikimi indiferent me të cilin i shikonte derisa ata bërtisnin dhe hidheshin rreth tij. „Amari i krisuri. Amari kopili. Amari, Amari, ka njëqind baballarë...“, bërtisnin të gjithë kur hynte në klasë. Shakatë e këtilla të fëmijëve ishin të nxitura nga nënat e tyre, sepse nëse kishte dikush që e urrente Amarin, këto ishin nënat. Çdonjëra prej tyre në mënyrë të fshehur në vetvete kishte frikë se ndoshta Amari është biri sekret i burrit të saj.

„Edhe diçka tjetër, Hamzo, kujdes ku shkon, i tërë qyteti është shndërruar në një sokak snajperësh.“

„Falemnderit, Petar, ruaje veten.“

Më duhet të dal dhe ta kërkoj. Por, ku?! Nuk është në shtëpi, nuk është në bibliotekë... aq janë vendet ku realizohet jeta e tij...

Është djegur biblioteka?! U dogjëm edhe ne. Amari nuk ishte në ‚Vijeçnicë‘ vetëm kur takohej me mua në çarshi te Adili. Përveç meje, askush tjetër nuk e dinte se Amari në fakt ka shumë muhabet. Takoheshim çdo mesditë, ai vinte, pinte disa kafe njërën pas tjetrës dhe rrëfente për personazhet që i ka lexuar. Për të nuk ekzistonin njerëz, vetëm personazhe letërsie. Nuk ekzistonin kohëra dhe hapësira në këtë botë, por vetëm ato në librat. Jetonte në librat, jo në këtë botë, gjatë kohë edhe para se ta zbulonte ‚Vijeçnicën‘. Njëri nga myshterintjë e rregullt të nënës së tij ishte një shkrimtar i njohur i qytetit tonë. Kur ishim klasa e dytë, ai me gjasë për shkak të ndjenjës së fajit, filloi çdo javë kur e vizitonte nënën e tij, t’i çojë libra. Amari vinte në shkollë, e hapte librin dhe lexonte nga ora e parë deri te ajo e fundit. Nëse e kryente, ditën e ardhshme përsëri ulej në bankë, e hapte dhe e lexonte nga e para, dhe kështu derisa miku i nënës së tij t’i sjellë libër të ri. Isha i ulur pranë tij. Kur ishte mërztishëm në orë, ai nuk fliste, kështu që nuk kisha si të zbavitem, përveçse edhe unë të lexoj me të. Kështu edhe fillova të lexoj. Nëse kam mësuar diçka në shkollë, kjo ishte nga këta libra. Klienti i nënës së tij, me siguri i impresionuar nga interesi i këtij djali, filloi t’i sjellë libra dhe kështu Amiri kishte se ç’të bënte çdo orë, me të edhe unë. Arsimitarët hoqën dorë nga ideja ta riedukojnë. Njëherë i dëgjova duke biseduar në korridor: „Çfarë babai, ashtu biri“ dhe qeshnin me zë. Isha i vogël dhe nuk e dija si ta shpjgoj këtë atëherë, por e dija se jam duke mësuar diçka të rëndësishme nga librat e çuditshëm dhe të pakuptueshëm të Amarit. Kisha ndjenjën se i jam borxhli. Kur kishim test, pasi që e përfundoja timin, shpejt e shkruaja edhe të tijin. Kështu, Amari pa folur asnjë fjalë në tetë vjet shkollë fillore ia doli të kalojë në vite, pa e përsëritur vitin.

Dita kur Amari për herë të parë më foli ishte maj dhe ishim 14 vjeç. Për herë të parë erdhi pa libër në shkollë. Kjo ishte nga ditët e rralla të cilat nuk i kaloi në lexim.

„Nëna më iku“, tha.

Mbeti vetëm. Nënave u pëlqeu ky rol i ri i shpëtimtareve dhe filluan t’i çojnë ushqim. Ishte si i çmendur javët e para, sillej majtas-djathtas, kruhej, hidhte këmbët, nuk mund të duronte ta mbante kokën lart për t’i parë arsimtarët dhe t’i dëgjojë nxënësit.

Atëherë filloi të më drejtohet, vinte në shkollë dhe më thoshte: „Hamzo, si je? Hajde më rrëfe diçka për veten“.

Pas një kohe Amari e zbuloi ‚Vijeçnicën‘. Zgjohej, dilte nga shtëpia, kalonte nëpër shtegun e njëjtë, hynte në ‚Vijeçnicë‘ dhe dilte në mesnatë, dhe kështu çdo ditë. E la shkollën dhe nuk u regjistrua në shkollë të mesme. Pas një kohe njerëzit e bibliotekës vendosën ta punësojnë.

Unë u regjistrova në gjimnaz dhe këto vite për mua ishin jashtëzakonisht të mërzitshme. I rilexova disa libra të cilët i lexoja me Amarin. Nuk e kërkova, por mendoja shumë për të dhe për ata libra. Kur erdhi koha për regjistrimin e fakultetit, u regjistrova në filozofi.

Në vitin e parë të studimeve shkova në ‚Vijeçnicë‘, e dija se do ta takoja. U ndala te pulti dhe thashë: „E keni ‚Murtaja‘ nga Alber Kami?“ E çoi kokën, ishte i veshur me të kaltër të errët. Nuk mund ta besoja, për një çast mendova se e shikoj Ivankën, nënën e tij, gruan, bukuria dhe mënyra e jetesës e së cilës shumë vite pasi u largua mbetën tema të cilat e dridhnin Sarajevën. I njëjti ten i bardhë i thyeshëm në të cilin sytë e errët fitonin një shkëlqim vjollcë.

„Amar, si je? Moti s’jemi parë.“

„Hamzo, ti je?“

Për herë të parë pashë buzëqeshje në fytyrën e tij. M’u desh ta largoja shikimin anash, nuk mundesha ta duroja intensitetin e shikimit të tij. Pastaj e kuptova se ky ishte një çast i rrallë. Amari nuk i shikonte njerëzit në sy, as kaq nga vetja s’deshti t’u japë.

„Po, e kemi ‚Murtajën‘ e Alber Kamysë“.

„Do ta marr. Amar, dëshiron të pimë kafe në çarshi?“

„Po, kisha dashur. Në mesditë, kur do ta përfundoj punën.“

Nga atëherë, deri para disa muajve kur filloi lufta, çdo ditë takoheshim në çarshi te Adili dhe pinim kafe pas kafesë, çdo ditë nga dy orë, pas të cilave Amari përsëri kthehej në Vijeçnicë. Shpeshherë më ndalonte dikush në çarshi dhe më pyeste për djalin e Ivankës, i cili aq shumë i ngjante asaj. Amari nuk pushoi t’i shqetësojë të gjithë me mosinteresimin e tij. Përveç me mua, njerëzit e vetëm me të cilët bisedonte ishin ata të cilët vinin në bibliotekë dhe me ta bisedonte vetëm në lidhje me librat të cilat i zgjedhin. Njerëzit mendonin se është i çuditshëm, i krisur, se është shkrimtar. Lexonte për të lexuar. Lexonte për t’u ikur njerëzve, për ta tejkaluar jetën.

Ka dy javë që nuk është askund. Dal çdo ditë herët në mëngjes, vrapoj nga shtëpia në çarshi, me shpresë se do ta takoj. Vrapoj. Në këtë qytet që kur filloi lufta, askush më nuk ec, vetëm vrapojmë. Adili më tregoi se natën kur ka rënë predha mbi Vijeçnicë, i pari është dukur Amari. Ka vrapuar nga dera në derë, ka trokitur, ka grushtuar dyert, ka mbushur kova me ujë nga çarshia dhe e ka shuar bibliotekën. Me orë, pa pushim. Pastaj kanë ardhur zjarrfikësit, i ka marrë zorrët me ujë, është futur në zjarr, ka shuar atje ku askush s'ka pasur guxim të shkojë. Në agimin e ditës veçmë ka qenë e qartë se asgjë nuk ka shpëtuar. Është ulur brenda bibliotekës së zezë dhe ka qarë. Me siguri për herë të parë. Nga atëherë askush nuk e ka parë.

„Hamzo, Petari është... Thonë se është dukur Amari, ka qenë në shtëpi.“

„Çfarë! Kush të tha?“

„Filipi, kushëriri im që jeton në ndërtesën e tij.“

As që i pashë autobusët e rrëzuar, as që mendova për plumbat, vrapova drejt banesës së tij. Trokita me pak frikë, e pyetja veten se si do të duket. U lehtësova kur më pyeti: „Hamzo, si je?“ Dhe, më ftoi të hyj. Nuk e përmendi ‚Vijeçnicën‘, nuk e përmendja as unë. Isha i lumtur, më dukej mirë. Rrinim në banesën e tij dhe bisedonim si gjithmonë për librat. Për një çast nuk pati snajperë, nuk pati të vdekur, ishim në çarshi, në dyqanin e Adilit, pinim kafe turke, çarshia lëvizte gëzueshëm, dielli piqte, ndërsa ne bisedonim gjatë për ndonjë personazh letërsie sikur është njeri i gjallë, të cilin e njihnim dhe kalon në atë çast pranë nesh.

„Po, po... kisha dashur të ha diçka.“

„Hajde, kam gatuar çorbë“, tha dhe hyri në kuzhinë.

Solli nga kuzhina dhe vendosi në tavolinë një tenxhere të madhe. Vendosi dy pjata, një për të, një përpara meje.

„Amar, ku i ke librat? E shoh nuk e ke më në dhomë.“

„Po, i çova në kuzhinë para disa ditëve, mendoj se atje e kanë vendin“, tha dhe e mbushi me çorbë pjatën time dhe të vetën.

„Po, pse jo, çdo ndryshim është i bukur...“, thashë unë dhe duke e parë se si ai fillon ta hajë çorbën, fillova edhe unë me lugën.

„Amar! Ç’është kjo?! Këto janë copëza letre... Këto janë libra me ujë. Kjo çorbë është me libra... Pusho së ngrëni!!!!“

„Madje çorbë e përgatitur vetëm nga përbërës të autorëve

kroatë, serbë dhe boshnjakë. Një specialitet i popullarizuar në restorantet e Perëndimit“, tha i qetë.

Për herë të parë e dëgjova të shqiptojë një gjë të tillë.

Disa vjet takohemi në çarshi, pimë kafe pas kafesë, bisedojmë deri në padurim, ndërsa për herë të parë e dëgjova nga goja e tij, kroat, serb, boshnjak, kështu që m'u duk sikur edhe unë i dëgjoh për herë të parë...

„Amar, çfarë serbësh, çfarë kroatësh, o njeri, je duke ngrënë çorbë me libra!“

Pastaj mundesha vetëm të heshti. Dhe, me lot aq të fortë të cilët nuk dëshironin të rrjedhin, e shikoja se si lugë pas luge, faqe pas faqes, e ha çorbën. Kur përfundoi, e lëpiu pjatën në të cilën kishte mbetur ndonjë copë, e mori garuzhdën, e mbushi edhe njëherë pjatën dhe më pyeti se si jemi në shtëpi.

Më dridheshin duart, nuk mundesha ta duroja ta shikoja të tillë.

„Amar, unë shkova“, thashë.

„Eja të premtën, tha, do të përgatis diçka të veçantë të premtën, çorbë me ilustrime me harta jugosllave.“

Gjeja guxim të shkoj deri te shitorja në sokakun e snajperëve për të blerë bukë për tërë ndërtesën, por nuk mundesha ta marr veten me muaj dhe të shkoj përsëri ta shoh.

Pas disa muajve më lajmëruan se Amari ka vdekur, i kanë gjetur një top me letra në bark. Mjekët ishin të hutuar, unë nuk isha. E dija se në barkun e tij serbë, kroatë dhe boshnjakë janë ulur bashkë në një tavolinë.

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Trbuh jednog bibliotekara

Ana Knežević

„Tata, reci mu da prestane!“ vriskala je moja kći Sara dok je natjeravala svoga brata, koji je trčao oko kuće s isplaženim jezikom.

„Dino, daj prestani, nerviraš svoju sestru“, dovikujem mu, ali on nastavlja trčati, mašući s cvjetnim vijencem koji je Sara s mukom izrađivala cijeli dan. „Dino!“ dovikujem još jednom, ali se on ponovno pravi da me ne čuje.

„Pusti ga, vratit će joj ga sâm na kraju“, kaže mi moja žena Ermira i s fildžanom kave u ruci sjeda do mene.

Osmijehujem joj se i nastavljam gledati našu rastrčanu djecu po prašnjavom putu što vodi prema livadama.

„Ne idite daleko“, čujem kroz maglu „Hamzo, otvori! Hamzo, otvori, ja sam susjed Petar! Hamzo, pogodili su biblioteku granatom, izgorjela je Vijećnica...“

„Kad?“ viknuo sam iz kuhinje.

„Prije tri dana... Hamzo, kažu da ti je unutra izgorio prijatelj, onaj luckasti...“

„Što?! Nemoguće, biblioteka ne radi, nitko nije bio unutra mjesecima!“

„Ne znam, Hamzo, rat je, svašta govore ljudi... Bio sam jučer u čaršiji, dijelili su obroke, tamo je bio i Adilj. Rekao mi je da ti prenesem da je Amar nestao, nitko ga nije vidio od požara.“

Amar. Da mu nisu zatvorili biblioteku, ne bi opazio da je počeo rat. Bio je u pravu s obzirom na sve, sav taj hladan prezir, odlučnost da ne sudjeluje u svemu ovom. Još odmalena je znao. Znao je da je sve ovo samo farsa. U školi je samo šutio, nije odgovarao ni na jedno pitanje, nije rješavao testove. Nastavnici nisu znali kako da izađu na kraj s njim. Bili su uznemireni ravnodušnim pogledom kojim ih je gledao dok su vikali i skakali oko njega. Amar Luckasti. Amar kopile. Amar, Amar, ima sto očeva... dovikivali su mu svi kad

bi ulazili u razred. Ovakve su dječje šale poticale njihove majke, jer ukoliko je netko mrzio Amara, to su bile majke. Svaka od njih potajno se u sebi bojala da je Amar tajni suprugov sin.

„I još nešto, Hamzo, pazi kamo ideš, cijeli grad pretvoren je u snajperski sokak.“

„Hvala ti, Petre, čuvaj se.“

Moram izaći te ga potražiti. Ali gdje?! Nije doma, nije u biblioteci... na toliko se mjesta odvija njegov život... Izgorjela je biblioteka?! Izgorjeli smo i mi. Amar nije bio u Vijećnici samo kad bi se susreo sa mnom u čaršiji kod Adilja. Osim mene, nitko drugi nije znao da je Amar, ustvari, jako razgovorljiv. Susretali smo se svakog podneva, dolazio je i pio po nekoliko kava jednu za drugom i pričao o likovima o kojima je čitao. Za njega nisu postojali ljudi, samo književni likovi. Živio je u knjigama, a ne u svijetu, još poprilično vremena prije negoli je otkrio Vijećnicu. Jedan od redovitih majčinih mušterija bijaše poznati pisac iz našega grada. Kad smo bili u drugom razredu, počeo mu je svakog tjedna prilikom posjete njegovoj majci, najvjerojatnije zbog osjećaja krivnje, donositi knjige. Amar je, došavši u školu, otvarao knjigu te ju čitao od prvoga do posljednjega sata. Ako bi ju pročitao, sljedećeg dana ponovno je sjeo u klupu, otvorio knjigu i iznova ju čitao sve dok mu majčin prijatelj nije donio novu. Sjedio sam s njim. Kad je bilo dosadno na satovima, čitao sam i ja jer se nisam, osim čitanjem, imao čime zabaviti. Tako sam i počeo čitati. Ako sam nešto naučio u školi, to je bilo iz tih knjiga. Majčin klijent, sigurno impresioniran dječakovim interesom, počeo mu je donositi po nekoliko knjiga, i tako je Amar imao što raditi svakog sata, a i ja s njim. Nastavnici su odustali od njega i ideje da ga preodgoje. Jednom sam ih čuo kako su u hodniku govorili: „Kakav otac, takav sin“ i smijali se naglas. Bio sam mali i nisam znao kako da si tada to objasnim, ali sam znao da učim nešto važno iz čudnih i nerazumljivih Amarovih knjiga. Osjećao sam da mu nešto dugujem. Kad bismo pisali test, pošto bih završio svoj, nabrzinu sam rješavao i njegov. Pa je tako Amar bez izgovorene riječi u osam godina osnovnoga obrazovanja uspio proći kroz te godine, a da nije ponavljao razred.

Onoga dana kad mi se Amar prvi put obratio, bio je svibanj i imali smo 14 godina. Prvi je put došao u školu bez knjiga. Bio je to jedan od rijetkih dana koji nismo proveli u čitanju.

„Napustila me je moja majka“, reče.

Ostao je sasvim sâm. Majkama se svidjela ova nova uloga, pa su mu spasiteljice donosile hranu. Bio je luckast prvih tjedana, vrtio se lijevo-desno, češao, lamatao nogama, ne mogavši otrpjeti držati glavu uspravno kako bi gledao u nastavnike i čuo učenike.

Tad mi se i počeo obraćati, došavši u školu rekao bi mi: „Hamzo, kako si? Hajde ispričaj mi nešto o sebi.“

Nakon nekoga vremena, otkrio je Vijećnicu. Kad se probudio, izišao bi iz kuće, prošavši istim putem, nakon čega bi ušao u Vijećnicu iz koje je izlazio u ponoć, i tako svaki dan. Prestao je pohađati školu i nije se upisao u srednju. Poslije nekog vremena, ljudi iz biblioteke odlučili su ga zaposliti.

Ja sam se upisao u gimnaziju i te godine bile su mi nepodnošljivo dosadne. Prečitavao sam neke od knjiga koje smo čitali zajedno Amar i ja. Nisam ga potražio, ali sam jako mnogo mislio na njega i na te knjige. Kad je došlo vrijeme upisa na studij, upisao sam se na filozofiju.

U prvoj godini studija, otišao sam u Vijećnicu, znajući da ću ga tamo vidjeti. Zastao sam ispred pulta i upitao: „Imate li Kugu od Alberta Camusa?“ Podigao je glavu, onako odjeven u tamnoplavo. Nisam mogao vjerovati, pomislio sam na trenutak da vidim Ivanku, njegovu majku, ženu čija je ljepota i način života ostala tema što je tresla Sarajevo dugi niz godina pošto je otišla. Isti nježni bijeli ten na kojem su tamne oči dobivale ljubičasti sjaj.

„Amare, kako si? Odavno se nismo vidjeli.“

„Hamzo, jesi li to ti?“

Prvi put vidio sam osmijeh na njegovom licu. Morao sam skrenuti pogled jer nisam mogao izdržati intenzitet njegovoga pogleda. Zatim sam shvatio da je to bio rijedak trenutak. Amar bijaše prestao gledati ljude u oči, zato što im nije htio ni toliko dati od samoga sebe.

„Da, imamo Camusovu Kugu.“

„Uzet ću ju. Amare, želiš li da popijemo kavu u čaršiji?“

Kao da je prvi put čuo nešto takvo. Šutio je i tražio Kugu na policama.

„Da, želio bih. U podne, kad završim s poslom.“

Otada pa sve do prije nekoliko mjeseci kad je počeo rat, sastajali smo se svaki dan u čaršiji kod Adilja i pili kavu za kavom,

svakodnevno po dva sata, poslije kojih se Amar ponovno vraćao u Vijećnicu. Često bi me netko zaustavio u čaršiji i ispitivao o Ivankinom sinu, koji je toliko sličio na nju. Amar nije prestao uznemiravati sve svojom nezainteresiranošću. Osim sa mnom, jedini ljudi s kojima je razgovarao bijahu oni što su dolazili u biblioteku, a s njima je razgovarao samo o knjigama koje su tražili. Ljudi su mislili da je čudan, luckast, da je pisac. Amar nije bio toliko plitak, nije bio poput mene. Nije čitao da bi postao pisac. Čitao je zbog čitanja. Čitao je da izbjegne ljude, da zaobiđe život.

Nema ga nigdje već dva tjedna. Izlazim svaki dan rano ujutro, pretrčavam od doma do čaršije, nadajući se da ću ga sresti. Pretrčavam. U ovom gradu od kada je počeo rat više nitko ne hoda, svi ga samo pretrčavamo. Adilj mi je rekao da se te noći kad je pala granata na Vijećnicu prvi pojavio Amar. Trčao je, od vrata do vrata, lupao, kucao, punio lonce vodom iz čaršije i gasio biblioteku. Tako satima, bez prekida. Potom su došli vatrogasci, uzeo je crijevo s vodom, ulazio u vatru, gasio tamo gdje nitko nije imao hrabrosti ući. U svitanje je već bilo jasno da ne bijaše ništa spašeno. Sjeo je unutra, u pocrnjelu biblioteku, i plakao. Sigurno prvi put. Otada ga nitko nije vidio.

„Hamzo, Petar je... Kažu da se pojavio Amar, bio je doma.“

„Što?! Tko ti je to rekao?“

„Filip, moj bratić, koji živi u njegovoj zgradi.“

Nisam se ni osvrnuo na prevmute autobuse, nisam ni pomislio na metke, otrčao sam odmah do njegovoga stana. Pokucao sam s neznatnim strahom, pitajući se što će se dogoditi. S olakšanjem sam dočekao pitanje: „Hamzo, kako si?“ A potom me pozvao da uđem. Nije spomenuo Vijećnicu, nisam ju ni ja spominjao. Bio sam sretan, izgledao mi je sasvim dobro. Sjedili smo kod njega u stanu i razgovarali, kao i uvijek, o knjigama. Na trenutak nije bilo snajpera, nije bilo mrtvih, bijasmo u čaršiji, u Adiljovom dućanu, pili smo tursku kavu, dok se čaršija veselo ushodala, sunce pripeklo, a mi razgovarali i razgovarali o nekom književnom liku kao da je živ čovjek od krvi i mesa, kojeg smo poznavali i koji je tog trenutka prolazio pored nas.

„Jesi li gladan, Hamzo?“ upitao me je nakon nekog vremena.

„Pa jesam, da... baš bih nešto pojeo.“

„Ajde, imam pripremljenu čorbu“, rekao je i ušao u kuhinju.

Donio je iz kuhinje veliki lonac i stavio ga na stol. Postavio je dva tanjura, jedan za sebe, drugi pred mene.

„Amare, pa gdje su ti knjige, vidim da ti više nisu u sobi?“

„Pa da, premjestio sam ih u kuhinju pred nekoliko dana, učinio mi se da im je tamo mjesto“, reče i zaimačom stavi čorbu u moj i svoj tanjur.

„Pa da, da, zašto ne, svaka promjena je dobra...“, rekoh, i gledajući kako već srče čorbu, posegnuo sam i sâm za žlicom.

„Amare! Što je ovo?! Ovo su komadi stranica... ovo je knjiga s vodom... Ovo je čorba od knji... Prestani ju jesti!“

„To je čorba pripremljena samo od sastojaka autora Hrvata, Srba i Bosanaca. Popularan specijalitet u restoranima na Zapadu“, reče smireno.

Prvi put sam ga čuo da izgovara nešto takvo.

Susretali smo se nekoliko godina u čaršiji, pili kavu za kavom, razgovarali do nepodnošljivosti, a sada sam prvi put čuo iz njegovih usta riječi Hrvat, Srbin, Bosanac, tako da mi se učinilo kako ih i ja čujem prvi put...

„Amare, kakvi Srbi, kakvi Hrvati, čovječe, jedeš čorbu od knjiga!“

Zatim sam mogao samo zašutjeti. I gledati ga u suzama, toliko stvrdnutim da nisu htjele poteći, kako srče čorbu, žlicu po žlicu, stranicu po stranicu. Kad je završio, oblizao je tanjur na kojem bijaše ostao još poneki komadić, pa je uzeo zaimaču te si stavio novu porciju, upitavši me kako smo doma.

Tresle su mi se ruke, nisam mogao podnijeti gledati ga takvog.

„Amare, idem“, rekoh.

„Dodi u petak“, reče, „pripremam nešto posebno u petak. Čorbu od ilustracija iz jugoslavenskih zemljovida.“

Imao sam hrabrosti otići kupiti kruh za cijelu zgradu u dućanu koji se nalazio u snajperskom sokaku, ali se nisam mogao sabrati mjesecima da bih ga otišao ponovno vidjeti.

Poslije nekoliko mjeseci javili su mi da je Amar umro. Našli su mu u trbuhu nakupinu papira u obliku lopte. Liječnici su bili zbunjeni, ja nisam. Znao sam da u njegovom trbuhu sjede zajedno Srbi, Hrvati i Bosanci za istim stolom...

Prevod: Borislav Pavlovski

Frakture

Fraktura
Фрактури

Frakture

Danilo Lučić

Uroš? Gde je moj Uroš? Ne znam gde je. Niti gde si ti, ne znam. Ni ja gde sam. Nekada davno činilo mi se da takvo znanje i nije ništa drugo nego disanje, gledanje, življenje. To znanje je vrlo lako moglo biti ono vreme kada bih ja, ostavši poslednji budan, krenuo po kući da proverim da li su svetla i uređaji pogašeni, da li je Uroš pokriven. Da li diše. A kada bih ušao u našu spavaću sobu, ti ne bi izgledala kao da spavaš, nego kao da si nešto radila, mislila, mučila se po krevetu, a san te zaskočio sa uzglavlja, kao razbojnik. Gde je to sve, gde se sakrilo? Tako rigidno sebi zabranjujem da to nazovem životom, jer bi onda to značilo da ovo sad život nije. A jeste, mater mu jebem. I ovo je život, đavo ga odneo.

Šta sam ja onda mogao znati, dok sam stajao tamo sa otkočenom puškom, usred te livade, potpuno sam, podjednako besan i uplašen? Osećao sam iza sebe svežinu senovitog šumarka, razlivala se po mom potiljku, hladila mi znojava leđa, mamila, obećavala, pevala... A ispred mene gledam Srećka Vukovljaka i moje drugove iz jedinice iza njegovih leđa. I njima su puške otkočene. I oni su podjednako besni i uplašeni. Gledaju me, napeti i na ivici bezumlja, pitaju se šta mi je, kuda ću, gde odlazim, iako jako dobro znaju. Radim ono što bi i oni činili. *Bežim*. Bežim, jer se spremaju takav užas da nam bace na glave, da će nas tom grozotom survati dole među mrtve, da se, živi, s njima koprcamo. Nekoliko sati ranije, iz štaba, stigla je direktiva, za koju se veoma jasno znalo šta znači, i šta se očekuje – pod hitno krenuti u pravcu lokacija Kravica i Sandići.

On prolazi hodnikom svog starog stana. Mimoilaze ga u trku deca, sva šareno obučena. Smeju se, vriskaju i gurkaju ga. Izgledaju

kao pirati, medicinske sestre, vojnici, pevačice, advokati... U ruci mu je ogroman nož čije je sečivo prošarano hladnim šlagom. Kroz odškrinute prozore dopire bled narandžasti smiraj dana i prvi sveži dašak vazduha. Podigao je nož visoko, iznad svoje glave i gleda decu, traži lice svog sina. Iza njega se otvaraju vrata dnevne sobe, čuje se smeh odraslih, širi se duvanski dim i čuju se blicevi fotoaparata. Dok poslednje dete ulazi u sobu, prolamaju se uzdasi oduševljenja na reviji malih ljudi, a neko otvara bocu šampanjca i poziva da se okuse torta i kolači. Potom se vrata zatvaraju i Milivoj je sam u hodniku.

Srećko Vukovljak polako korača ka njemu. Stabljike, smeđe i zelene, šušte dok se ugibaju pod njegovim teškim cokulama. Neretko ih počupa. Milivoj se pita da li i Srećko tako čvrsto stiska automatsku pušku, kao on. Mislim na tebe i Uroša, ne znam kako svojom smrću da vas zaštitim. Sa dezarterima se u to vreme često postupalo po kratkom postupku. Momci iz jedinice su sve napetiji u iščekivanju ishoda. I oni i ja pitamo se šta ako oficir Vukovljak naredi da pucaju. Oko Milivoja nestaje zvuka, sve se povlači i stišava, svetlost hoće da utekne od njega, jer strada se, kao što se i rađa, uvek usamljeno. Hoću rukavom da pokupim znoj oko očiju, bojim se da ću zadrhtati. Da si i ti pored mene, ili između nas dvojice, i da me pitaš zašto ovo radim, zašto ću dopustiti da jedna žena i jedno dete ostanu sami, rekao bih ti, na kraju, ne bez muke, ali već uveliko porušen, da samo tako postoji nada da će sutra, ili prekosutra, kad već, neko možda uspeti da se spase, tamo sa one strane, jer za njim makar neće biti mojih metaka.

Bojažljivo je ušao u sobu, zatvorio tiho vrata i ostavio svu buku napolju. Lampe su nezainteresovano počivale unaokolo, neupaljene, bez brige o pomrčini što se širila sobom. Podom se, od raznih igračaka, lutaka i odbačenih delova kostima, moralo koračati oprezno kao po minskom polju. Polako se približavao trosedu na čijem je kraju, tiho jecajući, sedeo Uroš. Imao je na sebi šarenu suknju, stari džemper koji je neugledno visio sa njegovih ramena, maramu sa tufnama vezanu oko glave, a u naručju je stiskao veliku, crnu lutku, sa sjajnim veštačkim kovrdžama i rumenim, debelim usnama. I tako gorko i skrhanio plakao. Milivoj nikad nije video neko dete da na taj način plače, mislio je da samo odrasli mogu izgledati tako kada su u suzama (kao da samo oni imaju prava da postavljaju sudbini pitanja ojađenih). Ali, evo, njegov sin tako

plače, ne pokrivši lice rukama, stiskajući figuru nasmejanog crnog deteta na grudima, sam u sve mračnijoj sobi.

Šta li je to na Vukovljakovom licu? Gađenje? Prezir? Šta on tačno misli da stoji pred njim? Ja sam bedni, kukavni dezertar i neću da služim svojoj vojsci koja brani narod, koja oslobađa svoju zemlju. Ja okrećem leđa i odustajem od drugova i od njega. Od svega onoga o čemu smo često pričali Vukovljak i ja, noću, deleći po neku cigaretu. Teško je reći, uvek je i bilo, šta krije iza svog tvrdog pogleda moj nadređeni, Srećko Vukovljak. Može to biti i: „Zašto, prijatelju?“, i: „Zašto, dušmanine?“ I ja spuštam pogled. Ne od sramote i ne od straha. Spuštam pogled jer sam izgubio, pobedio me je rat i sada sam samo star i umoran. On uvek pobedi, takav je. Jedan vojnik je zakoračio u stranu, gleda Vukovljaka i mene, jasno je da ne zna kuda je krenuo. Možda hoće da nas gleda iz druge perspektive. Na svom čelu osećam Vukovljakove oči, posle osećam njegove ruke na meni. Prišao mi je, grubo, vojnički, zgrabio moja ramena. Trza mi telo, čupa moju uniformu, a pogled ne skida sa mog lica. Odjednom, okreće se i odlazi, na ramenu mu visi moja puška, u šaci su mu moje epolete. Momci se vraćaju u vozila, Vukovljak daje znak i ja ostajem sam, čini mi se, najusamljeniji čovek na svetu. Više ništa ne znam, više me nije briga, više od ovoga ne mogu, i ne znam da li igde iko postoji ko je moj.

Kada sam zakoračio u šumu iza sebe, u njoj je već bila noć.

Još uvek s nožem u ruci, zagrlio je svog sina. Dečakovo lice kad god plače izgleda tako staro, kao da ga odjednom pritisnu i zgužvaju decenije. Neko ga je obukao u prosjakinju, dao mu lutku crnčeta koje treba da predstavlja njegovo ubogo dete i njegova je uloga da ide od gosta do gosta i prosi. Danas, na svoj rođendan. Da od prijatelja i rođaka traži nešto novca za sebe i svoje gumeno dete. Ostala deca se vesele sa gostima koji im se dive i laskaju, podižu ih u naručja, plešu sa plesačicama, kucaju se čašama sa advokatima, predaju se i kleče pred gusarima... Ali Uroš ne razume, kako je on sad prosjakinja zagaravljenog lica, sa detetom u naručju, umesto da je on u naručju nekoga ko ga voli. Možda zato plače tako gorko, tako neutješno, ali tako pomirljivo, jer u tim suzama je možda neko prihvatanje ovog tereta što ga sada nosi i pod kojim plače sam. Otac je tada odložio njegovu lutku i skinuo mu maramu sa glave. Pažljivo i polako, sa punim poverenjem, prineo je nož dečijim usnama, okrenuvši tupu stranu, a Uroš je, pomalo iznenađen, preuzeo nož

i jezikom skidao šlag sa hladne i slatke oštrice. Više nije plakao, bio je ponosan, jer je osećao da on i otac sada imaju tajnu, dok su u drugoj sobi deci gurali tortu u usta plastičnim kašikama.

Fraktura

Danilo Luçiç

Urosh? Ku është Uroshi im? Nuk e di ku është. As ti ku je nuk e di. As unë ku jam. Dikur moti e kisha përshtypjen se një njohuri e tillë s'është gjë, pos frymëmarrje, shikim, jetesë. Kjo njohuri shumë lehtë do të mund të ishte ajo kohë kur unë, duke qenë i fundit i zgjuar, shikoja nëpër shtëpi për të parë se a janë fikur të gjitha dritat e pajisjet dhe a është mbuluar Uroshi. A merr frymë. E kur hyja në dhomën tonë të gjumit, ti nuk dukesh sikur po flije, por sikur të kishe bërë diçka, sikur të ishe duke menduar, duke u përpëlitur në shtrat, e gjumi të kishte kërcyer nga koka e shtratit, si hajdut. Ku është e gjithë kjo, ku u fsheh? Me aq ngulm ia ndaloj vetes ta quaj atë jetë, ngase ajo do të nënkuptonte se kjo tash nuk është jetë. E është, ia qafsha nënën. Edhe kjo është jetë, dreqi e marrtë.

E ç'mund të dija unë, teksa qëndroja atje me pushkën e zhbllokuar, mu në mes të atij livadhi, krejt vetëm, sa i tërbuar aq edhe i frikësuar? Mbrapa meje e ndieja freskinë e kaçubes plot hije që shtrihej mbi krahërorin tim, dhe i jepte fllad supeve të mia me djersë, më laritej, më premtonte, më këndonte... E përballë meje e shoh Sreqko Vukovljakun dhe shokët e mi të njësitit mbrapa shpinës së tij. Edhe pushkët e tyre janë të zhbllokuara. Edhe ata janë po aq të tërbuar dhe të frikësuar. Më shikojnë, të tendosur dhe buzë çmendurisë, pyesin veten se ç'po ndodh me mua, ku po shkoj, ani pse e dinë ata mirë. Bëj atë që do të bënin edhe ata. *Ik, Ik*, sepse bëhen gati të na përshkojnë me një tmerr i cili, me lemerinë e tij, do të na rrëzojë poshtë në mesin e të vdekurve, që ashtu, të gjallë, të përpëlitemi me ta. Disa orë më parë, nga shtabi kishte ardhur urdhri për të cilin dihej shumë mirë se ç'nënkuptonte dhe

ç'pritej – sa më parë të niseshim në drejtim të lokacioneve Kravica dhe Sandiqi.

Ai përshkon korridorin e banesës së tij. Fëmijët me vrap i kalojnë pranë, të gjithë të veshur ngjyra-ngjyra. Qeshin, bërtasin dhe shtyhen. Duken si piratë, motra medicinale, ushtarë, këngëtare, avokatë... Në dorë mban një thikë shumë të madhe, tehu i së cilës është i mbuluar me shllag të ftohtë. Nga cepi i dritareve qetësia e zbehur e ditës ngjyrë portokalli dhe fryma e parë e freskët e ajrit. Thikën e ngriti lart, mbi kokën e tij dhe i shikon fëmijët, kërkon fytyrën e të birit. Prapa tij hapen dyert e dhomës së ditës, dëgjohet e qeshura e të rriturve, përhapet tymi i duhanit dhe dëgjohen shkrepëtimat e fotoaparateve. Derisa fëmija i fundit hyn në dhomë, dëgjohet jehona e zërave të ngazëllyer me revinë e njerëzve të vegjël, e dikush hap një shishe shampanjë dhe i fton të pranishmit të provojnë tortën dhe ëmbëlsirat. Pastaj mbyllet dera dhe Milivoji është i vetëm në korridor.

Sreqko Vukovljaku i afrohet me hapa të ngadaltë. Kërcejtë, të hirtë e të blertë, shushurisin ndërsa përkulen nën çizmet e tij të rënda. Shpesh edhe i shkëlqen. Milivoji pyet veten se a e shtrëngon edhe Sreqko pushkën ashtu fort, si ai. Mendoj për ty dhe Uroshin, nuk di si t'ju mbroj me vdekjen time. Me dezertorët në atë kohë puna kryhej shpejt. Djemtë e njësitit janë çdoherë e më të tendosur në pritje të rezultatit. Edhe ata edhe unë e pyesim veten çka nëse oficeri Vukovljak jep urdhrin për të gjuajtur. Rreth Milivojit zhduket zhurma, gjithçka tërhiqet dhe qetësohet, drita do të largohet nga ai, se vdiset, siç lindet, gjithmonë në vetmi. Me mëngë dua ta mbledh djersën rreth syve, kam frikë se do të dridhem. Të ishte ti pranë meje, apo ndërmjet neve të dyve, dhe të më pyesje përse po e bëj këtë, përse do të lejoj që një grua dhe një fëmijë të mbesin të vetëm, do të të përgjigjesha në fund, jo pa mundim, por i thyer në masë të madhe, se veç kështu ka shpresë që nesër, pasnesër apo kurdo dikush mbase to t'ia dalë të shpëtojë, andej nga ajo anë, sepse atë nuk do ta ndjekin plumbat e mi.

Me drojë hyri në dhomë, e mbylli derën me qetësi dhe e la gjithë zhurmën jashtë. Llambat pa ndonjë interesim pushonin rreth e rrotull, të pandezura, pa u brengosur për terrin i cili po përhapej në dhomë. Nëpër dysheme, nga lloj-lloj lodrash, kukullash e copëzash të hedhura kostumesh, duhej ecur plot kujdes, si në një fushë të minuar. Ngadalë i afrohej divanit në cep të të cilit ishte Uroshi, i cili

po rënkonte në heshtje. Kishte të veshur një fund shumëngjyrësh, një xhemper të vjetër i cili pa shije i varej mbi supe, një shami me pika të lidhura rreth kokës, e në prehër e shtrëngonte një kukull të zezë, të madhe, me kaçurrela të shndritshme artificiale dhe me buzë të kuqe, të trasha. Dhe qante ashtu me dënësë dhe rënkim. Milivoji kurrë nuk kishte parë një fëmijë të qante ashtu, mendonte se vetëm të rriturit mund të duken ashtu kur i rrëmben vaji (thujse vetëm aka kanë të drejtë t'ia parashtrajnë fatit pyetjet e të pikëlluarve). Por, ja, i biri i tij qan ashtu, pa e mbuluar fytyrën me duar, duke e shtrënguar figurën e fëmijës së zi buzagaz, vetëm në një dhomë gjithnjë e më të errët.

A thua ç'është ajo në fytyrën e Vukovljakut? Neveri? Urrejtje? Ç'mendon saktë se qëndron përpara tij? Unë jam dezertor i mjerë, qyqar, dhe nuk dua t'i shërbej ushtrisë sime e cila e mbron popullin, e cila e çliron këtë vend. Unë po e kthej kokën dhe po heq dorë nga shokët dhe nga ai. Nga e gjithë ajo për të cilën shpesh bisedonim Vukovljaku dhe unë, natën, duke ia dhënë njëri-tjetrit ndonjë cigare. Zor është të thuhet, dhe gjithmonë ka qenë, se çka fsheh mbrapa shikimit të tij të ngurtë eprori im, Sreqko Vukovljaku. Mund të jetë edhe: „Pse, o mik?“ dhe: „Pse, o dushman?“ Dhe unë e uli shikimin. Jo nga turpi dhe jo nga frika. E uli shikimin sepse kam humbur, më ka mposhtur lufta dhe tash jam veç i moshuar dhe i lodhur. Ajo gjithmonë fiton, e tillë është. Një ushtar ka lëvizur anash, e shikon Vukovljakun dhe mua, duket qartë se nuk di nga është nisur. Ndoshta dëshiron të na shikojë nga një perspektivë tjetër. Mbi ballin tim i ndiej sytë e Vukovljakut, pastaj i ndiej duart e tij mbi mua. M'u afrua, ashpër, si ushtar, më rrëmbeu për supe. Ma tërheq trupin, ma shkëlqoi unë, e shikimin nuk e largon nga fytyra ime. Papritmas, kthehet dhe largohet, në shpinë mban pushkën time, e në dorë dekoratat e mia. Djemtë kthehen në vetura, Vukovljaku jep shenjë e unë mbetem i vetëm, më duket si njeriu më i vetmuar në botë. Më nuk di asgjë, më nuk mërzitem, më shumë se kaq nuk mundem, dhe nuk di nëse dikund ekziston dikush që është imi.

Kur u futa në malin që e kisha pas shpine, atë tashmë e kishte kapluar terri.

Pa e lëshuar thikën nga dora, e përqafoi të birin. Fytyra e djaloshtit sa herë që qan duket aq e plakur, thujse përnjëherë e shtypin dhe e rrudhin dekadat. Dikush e kishte veshur si lypësë, ia kishte dhënë kukullën e zezakut e cila do të duhej të përfaqësonte

të birin e tij të gJORë e roli i tij ishte të shkonte prej mysafirit te mysafiri dhe të kërkonte lëmoshë. Sot, në ditëlindjen e tij. Që nga shokët dhe të afërmit e tij të kërkonte para për vete dhe për fëmijën e tij prej gome. Fëmijët e tjerë kënaqen me mysafirtët të cilët i përkëdhelin dhe i lajkatojnë, i marrin në prehër, vallëzojnë me valltaret, i cakërojnë gotat me avokatët, dorëzohen dhe gjunjëzohen përpara kusarëve... Por Uroshi nuk kupton, si ndodhi që ai të jetë lypësë me fytyrë të nxirë, me të birin në prehër, në vend që ai të ishte në prehër të dikujt i cili e do. Mbase për këtë qan me aq dënësë, aq bindshëm, por me një pajtim të paparë, sepse në ato lotë mbase është njëfarë pranimi i kësaj barre e cila tani po e mban dhe nën të cilën qan i vetëm. Babai në atë çast e largoi kukullën e tij dhe ia hoqi shaminë nga koka. Me kujdes dhe ngadalë, me vetëbesim të plotë, e afroi thikën te buzët e djaloshit, duke e kthyer nga ana jo e mprehtë, e Uroshi, paksa i befasuar, e kapi thikën dhe me gjuhë nisi ta hiqte shllagun nga tehu i ftohtë dhe i ëmbël. Më nuk qante, ishte krenar, sepse e ndiente se tash edhe ai edhe babai e ndanin një sekret, derisa në dhomën tjetër fëmijëve ua fushnin tortën në gojë me lugë prej plastike.

Përkthim: Qerim Ondozi

Фрактури

Данило Лучиќ

Урош? Каде е мојот Урош? Не знам каде е. Ниту каде си ти, не знам. Ни каде сум јас. Некогаш одамна ми се чинеше дека таквото знаење и не е ништо друго освен дишење, гледање, живеење. Тоа знаење многу лесно можеше да биде она време кога јас, останувајќи последен буден, ќе тргнев по куќата да видам дали светлата и уредите се изгаснати, дали Урош е покриен. Дали дише. А кога ќе влезев во нашата спална соба, ти не изгледаше како да спиеш, туку како да си правела нешто, како да си мислела, да си се мачела по креветот, а сонот ти скокнал од зглавјето како разбојник. Каде е сето тоа, каде се сокрило? Така ригидно си забранувам себеси да го наречам тоа живот, зашто тогаш тоа би значело дека ова сега не е живот. А живот е, да му ебам мајката. И ова е живот, ѓавол да го однесе.

Тогаш што можев јас да знам додека стоев таму со откочена пушка, среде ливадата, сосема сам, подеднакво бесен и уплашен. Ја чувствував зад себе свежината на сенчестиот шумјак, се разлеваше по мојот тил, ми го ладеше испотениот грб, мамеше, ветуваше, пееше... А пред мене го гледам Среќко Вуковљак и моите другари од единицата зад неговиот грб. И ним пушките им се откочени. И тие се подеднакво бесни и уплашени. Ме гледаат напнати и на работ на безумие, се прашуваат што ми е, каде ќе одам, каде заминувам, иако многу добро знаат. Го правам она што и тие би го направиле. *Бегам*. Бегам, зашто се спремаат таков ужас да ни фрлат на глава, што со таа грозотија ќе нè пикнат долу меѓу мртвите, па живи да се препелкаме со нив. Неколку часови порано од штабот стигна директива за која многу јасно се знаеше што значи и што се

очекува - итно да се тргне во правец на локациите Кравица и Сандиќи.

Тој минува низ ходникот на својот стар стан. Го одминуваат децата трчајќи, сите шарено облечени. Се смеат, врескаат и го поттурнуваат. Изгледаат како пирати, медицински сестри, војници, пејачки, адвокати... Во раката има огромен нож чиешто сечило е измачкано со студен шлаг. Низ отворените прозорци допира бледопортокаловиот самрак на денот и првиот свеж здив воздух. Го подигна ножот високо, над својата глава и ги гледа децата, го бара лицето на својот син. Зад него се отвора вратата од дневната соба, се слуша смеата на возрасните, се шири чад од тутун и се слушаат блицовите на фотоапаратите. Додека последното дете влегува во собата, одекнуваат воздишките на одушевување на ревијата мали луѓе, а некој отвора шише шампањско и повикува да се пробаат тортата и колачите. Потоа се затвора вратата и Миливој е сам во ходникот.

Среќко Вуковљак полека чекори кон него. Стебленца, кафеави и зелени, шушкаат додека се виткаат под неговите тешки цокули. Неретко ги кине. Миливој се прашува дали и Среќко така цврсто ја стиска автоматската пушка како него. Мислам на тебе и Урош, не знам како да ве заштитам со својата смрт. Со дезертерите во тоа време често се постапуваше по кратка постапка. Момците од единицата се сè понапнати и во исчекување на исходот. И тие и јас се прашуваме што ако офицерот Вуковљак нареди да пукаат. Околу Миливој исчезнува звукот, сè се повлекува и стишува, светлоста сака да се оттргне од него, зашто се страда како што и се раѓа, секогаш осамено. Сакам со ракавот да ја собирам потта околу очите, се плашам дека ќе затреперам. Да си и ти покрај мене или помеѓу нас двајца и да ме прашаш зошто го правам ова, зошто ќе дозволам една жена и едно дете да останат сами, би ти рекол на крајот, не без мака, но веќе во голема мера срушен, дека само така постои надеж оти утре или задутре, кога и да е, некој можеби ќе успее да се спаси, таму од онаа страна, зашто по нив нема да ги има моите куршуми.

Плашливо влезе во собата, тивко ја затвори вратата и ја остави сета врева надвор. Ламбите незаинтересирано почиваа наоколу, незапалени, без грижа за мракот што се ширеше низ

собата. По подот, од разните играчки, кукли и отфрлени делови од коски, мораше да се чекори внимателно како по минско поле. Полека се приближуваше до троседот на чиј крај, тивко јачејќи седеше Урош. Имаше на себе шарено здолниште, стар џемпер кој неугледно висеше од неговите рамена, марама со точки врзана околу главата, а во прегратка стискаше голема црна кукла со сјајни вештачки локни и румени дебели усни. И така горко и скршено плачеше. Миливој никогаш не видел некое дете да плаче на тој начин, мислеше дека само возрасните можат да изгледаат така кога се расплакани (како само тие да имаат право огорчени да ѝ поставуваат прашања на судбината). Но, еве, неговиот син така плаче, не покривајќи го лицето со раце, стискајќи ја фигурата на насмеано црно дете на градите, сам во сè помрачната соба.

Што ли е тоа на лицето на Вуковљак? Гадење? Презир? Што точно мисли тој дека стои пред него? Јас сум беден, плашлив дезертер и не сакам да ѝ служам на својата војска која го брани народот, која ја ослободува својата земја. Го свртувам грбот и се откажувам од другарите и од него. Од сето она за што често разговаравме Вуковљак и јас навечер, делејќи по некоја цигара. Тешко е да се каже, секогаш и било, што крие зад својот поглед мојот надреден, Среќко Вуковљак. Тоа може да биде и: „Зошто, пријателе?“ и „Зошто, душману?“ И јас го спуштам погледот. Не од срам и не од страв. Го спуштам погледот зашто изгубив, ме победи војната и сега сум само стар и уморен. Таа секогаш победува, таква е. Еден војник зачекори настрана, го гледа Вуковљак и мене, јасно е дека не знае каде тргнал. Можеби сака да нè гледа од друга перспектива. На своето чело ги чувствувам очите на Вуковљак, потоа ја чувствувам неговата рака на мене. Ми пријде грубо, војнички, ми ги зграпчи рамената. Телото ми се тресе, ја кине мојата униформа, а не го тргнува погледот од моето лице. Одеднаш се свртува и заминува, на рамото му виси мојата пушка, во дланката му се моите еполети. Момците се враќаат во возилата, Вуковљак дава знак и јас останувам сам, ми се чини најосамен човек на светот. Повеќе не знам ништо, повеќе не ми е гајле, повеќе од ова не можам и не знам дали некаде постои некој што е мој.

Кога зачекорив во шумата зад себе, во неа веќе беше ноќ.

Сè уште со нож во раката го прегрна својот син. Лицето на

момчето кога и да плаче изгледа толку старо, како одеднаш да го притискаат и туткаат децении. Некој го облекол како просјак, му дал кукла на црнче кое треба да го претставува неговото сиромашно дете и негова улога е да оди од гостин до гостин и да проси. Денес, на својот роденден. Да бара од пријателите и роднините малку пари за себе и за своето гумено дете. Останатите деца се веселат со гостите кои им се восхитуваат и ласкаат, ги креваат во раце, играат танчарките, ги потчукнуваат чашите со адвокатите, се предаваат и клечат пред гусарите... Но Урош не разбира, како е сега тој просјачка со исцрнето лице, со дете во рацете, наместо да е тој во преградка на некој што го сака. Можеби затоа плаче толку горко, толку неутешно, но толку помирливо, зашто во тие солзи можеби има некое прифаќање на овој товар што сега го носи и под кој плаче сам. Таткото тогаш ја потргна неговата кукла и му ја извади марамата од главата. Внимателно и полека, со целосна доверба, го принесе ножот до детските усни, свртувајќи ја тапата страна, а Урош, по малку изненаден, го презеде ножот со јазикот и го симна шлагот од студената и слатка острица. Повеќе не плачеше, беше горд, зашто чувствуваше дека тој и татко му сега имаат тајна, додека во другата соба децата пикаа торта во устите со пластични лажици.

Превод: Иван Шопов

Dhoma e pajtimit

Соба за помирување

Soba za pomirenje

Dhoma e pajtimit

Edis Galushi

„Romët e dinë mirë se si duken pushtuesit, për atë edhe kurrë nuk i lakmuan“

Anonim

Edhe sot iu afrua këpucëve që kurrë nuk i fshiu, edhe pse ishte pastrues këpucësh. Në sëndukun e tij i fshehu tregimet që shëruan plagë por që lanë gjurmë të përvetshme. Dellthani tani e di mirë çdo vrimë të qytetit por edhe i gjithë qyteti e njëj atë. Këtë famë e fitoi falë shumëllojshmërisë gjuhësore që e ka, edhe pse çdo ditë e mallkoi këtë veti të tij sepse, ajo kurrë nuk u çmua si vlerë, dhe ai kurrë nuk u trajtua si njeri i mençur dhe i vyeshëm. Mençuria ashtu se ashtu kurrë nuk është përkufizuar siç duhet. Dikush thotë se mençuri është të jesh guximtar dhe ta thuash gjënë e duhur në kohën e gabuar. Dikush mençurinë e trajton si hyjnore për atë edhe nuk rrezikon ta përkufizoj. Pak i mençur e pak budalla, ndonjëherë guximtar ndonjëherë frikacak - Dellthani mbijetoi nën mundimet dhe keqtrajtimit nga pushtuesit e ndryshëm, dhe prapë mbeti ai që edhe sot është, vegël dhe strehim për pushtetarët të cilët gjithnjë e poshtëruan. Sot, po i afrohet sëndukut dhe po i mallkon tregimet që e mbushën atë, ani pse përmbi shihen të ekspozuara vetëm furça dhe ca ngjyra këpucësh, ky sënduk për Dellthanin është sakrificë dhe jeta e tij. Ky sënduk është mençuria e tij, ashtu si vetëm ai di ta përkufizoj.

Nuk i pëlqente leximi asnjëherë. Librat i ka të shpërndara gjithandej dhe po i shikon pak me ëndje e pak me urrejtje. Me ëndje sepse brenda tyre është e fshehur ajo „mençuri“ e paarritshme të cilën e lakmoi gjithkush. Në këta libra me „mençuri“ i është

shtrembëruar emri i Dellthanit i cili është portretizuar si njeri i pabesë dhe i pavlerë. Për atë, shpesh i shikon librat edhe me urrejtje sepse asnjëherë nuk është pyetur për përmbajtjen e secilit libër që protagonistët kryesorë patën romët e viktimizuar. Librat e tillë mbeten pjesë e historisë, ndërsa emri i Dellthanit i shtrembëruar dhe i shpjeguar sipas mençurisë së të tjerëve. Në këta libra përmenden heronj të ndryshëm të cilëve Dellthani kurrë nuk u pati lakmi sepse e dinte se kush me të vërtetë ishin ata njerëz. Disave prej tyre iu fshiu këpucët apo edhe u bëri muzikë, disave edhe u punoi rroba mbrojtëse nga hekuri. Perandorë dhe njerëz të ndryshëm me fuqi kaluan nëpër duart e tij dhe asnjëherë nuk e përmendën në librat e vet. Edhe nëse e përmendën, ishte vetëm si shifër dhe asnjëherë me emër-mbiemër, për atë edhe Dellthanit nuk i pëlqen shumë leximi, ani pse librat janë të shpërndarë në dhomën e tij.

Kolltuku ku ai rri është i vjetër.

Net me ikje, habi, akuza dhe tradhti. Pikërisht në atë kolltук ulet çdo natë dhe kujton netët kur kthehej në shtëpi nga vendet plot zhurmë. Tingulli „tik-tak“ që dëgjohet nga ora e varur në mur, që për shumicën është iritues, atë po e qetëson. Ai ritëm që po dëgjohet po e fut në mendime të thella ku takohen kujtimet dhe frika.

Dellthani bënte muzikë kudo që e thirrnin. Kudo që „të mençurit“ dëshironin ta kalonin një natë të paharrueshme. Bënte muzikë nëpër shtëpitë e tyre duke parë se si po e harrojnë edhe vetveten dhe e thirrnin njëri-tjetrin me emra të çuditshëm. Shpesh bënte muzikë nëpër vende të mbyllura, aty ku vinin njerëz me pallto dhe shpesh nuk e njihnin njëri-tjetrin. Ato vende plot tym dhe pije të cilat Dellthani as që kishte dëgjuar për ta, ishin shpesh vendet ku edhe e zinte gjumi. Çdo këngë të cilën e komponoi aty për aty përmbante mall dhe dëshprim. Përmes akordeve i këndoi jetës e cila ishte e pamëshirshme ndaj tij. Ndonjëherë i binin në mend fëmijët. I paramendonte në një vend të hapur, plot gëzim dhe buzëqeshje. Ai shikim engjëllor...

Netët ishin të gjata nëpër vendet ku ai luante herë kitarë, herë violinë, herë fizarmonikë apo çfarëdo instrumenti tjetër që i kërkonin të mençurit. Nuk guxonte të thoshte se nuk dinte të luante ndonjë instrument sepse për ta, ai „muzikën e kishte në gjak“, ai, sipas tyre, është krijuar vetëm për t'i argëtuar të tjerët dhe

asgjë tjetër. Varësisht nga vendi, ai duhej të fliste dhe të këndonte në gjuhë të ndryshme. Nuk guxonte të mos i dinte këngët, sepse ai „muzikën e kishte në gjak“.

Duke e shikuar violinën e tij të vjetër në të cilën nuk ka më tela, po i kujton netët kur është fyer me emra të ndryshëm, netët kur ai nuk guxonte të thoshte „jam lodhur“ dhe përsëri mbeti budalla.

Dhoma ku gjendet kolltuku i tij, në të cilin ulet dhe mendon për të kaluarën, është e mbushur me vegla të ndryshme. Disa të vjetra e disa të reja. Në anën e majtë të dhomës janë disa vegla hekuri që i mban si kujtim nga babai i vet. Si fëmijë, ai është dashur ta mësonte zëjen e farkëtarisë sepse „ashtu mbesim gjallë“ - i kujtohet duke i thënë babai i tij. I kujton ditët kur punonin me babanë deri në mëngjes sepse nuk dihej kur do të vinin „të tjerët“ për t'i marrë veglat të cilat babai i tij i punoi me shumë dashuri dhe plot art. Puna e babait të tij kurrë nuk është trajtuar si vlerë.

Llogoret janë vendet të cilat po shtohen secilën ditë. Emrat e njerëzve po harrohen, ndërsa Dellthani po e dëgjon heshtjen. Po e humb besimin edhe në vetvete sepse kurrë nuk është çmuar si njeri. I kapluar në vetmi po e fshin pluhurin nga dritarja e cila rrallëherë është zbukuruar me ndonjë perde. Dhoma ku ai i kalon netët nën kujtime mbeti e zbehtë dhe rrallëherë e ndriçuar. Asnjëherë nuk ka ditur të flasë bindshëm, fjalët i humbnin në gojë kurdo që pyetej për fajin e të tjerëve. I hutuar mes frymëmarrjes dhe fjalës, e humbi besimin edhe në shikimin dhe dëgjimin e tij, sepse gjithmonë duhej të jetonte sikur nuk shikoi dhe nuk dëgjoji asgjë, dhe besimin e humbur kurrë nuk arriti ta kthente.

Dellthani u rrit sikur të ishte pa nënë, edhe pse ajo me trup ekzistoi. Rrobat e saj po i mban ende të varura mbi mur. Nëna e tij duhej për çdo ditë të zgjohej në mëngjes (herët në mëngjes), të përgatiste atë çfarë kishin për të ngrënë dhe ashtu e mbështjellur gjithandej të shkonte t'i pastronte shtëpitë e të tjerëve. Ende po i kujtohen fjalët:

„Nakhava pi buti. Tu ma bistar te phane o vudar!“ (përkth. „Po shkoj në punë. Ti mos harro ta mbyllësh derën“).

Zëri i nënës së tij e përcjell në çdo hap, ani pse ajo për të tjerët mbeti vetëm shifër e harruar diku në arkiv. Ndoshta edhe mbeti e pa regjistruar. Si fëmijë ai nuk i kuptonte tregimet e nënës së vet. Shpesh e shihte si qante dhe nuk e kuptonte përse. Kryesisht lotët i dilnin ditëve kur dëbohej nga shtëpitë ku ajo pastronte.

Shpesh fajësohej për diçka që kurrë nuk e kishte bërë. Nënë e tij e thirrën me emra të ndryshëm por kurrë me emrin e saj të vërtetë – Lulugjiana.

Dellthani kurrë nuk krijoi familje sepse i frikësohej përsëritjes së historisë. Kishte frikë se edhe ata do të rreshtoheshin para mureve ku do bëhej ndarja në mes të burrave dhe grave, fëmijëve dhe pleqve. Shpesh, me ndihmën e shkallëve që përpara i përdorte për „molerllëk“ e zbret nga muri fotografinë të cilën e ruajti me ëndje. Në të nuk ka njerëz, ka vetëm vegla dhe gjëra të rëndësishme për Dellthanin. Në të shihen ca vegla të punuara nga hekuri, instrumente muzikore, nga ana e djathtë shihen rrobat e nënës së tij, libra të grisur, sënduku i këpucëve, afër tyre litarët shumëgjyresh të punuar me dorë dhe shkallët e vjetra të cilat i përdorte kur punonte si bojaxhi. Kjo fotografi, në fakt, e pasqyron dhomën e Dellthanit. Vendi ku ai ruajti me ëndje çdo të mirë që ai dhe mbarë fafësi i tij ia dhanë shoqërisë, por kjo fotografi asnjëherë nuk u ekspozua ashtu siç ishte. Gjithmonë iu shtua një pëlhurë e zezë, e llojit të atyre që ta humbë shikimin, vetëm e vetëm që mos të lejojë që kjo fotografi të shohë „dritë me sy“.

Këtë mëngjes doli më vonë në vendin e zakonit, sepse të dielave nuk kishte shumë punë. Mëngjesin e së dielës e shfrytëzonte për pastrimin e sëndukut dhe nuk priste shumë fitim nga ajo ditë.

„Është interesante se si jetoni ju“. Iu drejtua Dellthanit një njeri derisa e vendosi këmbën përmbi sënduk me një buzëqeshje të lehtë, por ironike.

„Si medon se jetojmë ne? Ia ktheu Dellthani, duke filluar t'ia pastronte këpucët.

„Sot-për-sot, nuk mendoni shumë për nesër“ ia ktheu ai.

„Kur e nesërmja nuk varet nga ti atëherë mundohesh ta jetosh vetëm ditën që e ke përpara. Neve na është ndaluar të jemi largpamës sepse të tjerëve u duhemi të tillë. Për të udhëhequr i forti, prapa duhet t'i ketë të dobët, për t'iu treguar frikacakëve se sa i fortë është, ndërsa të mençurit gjithmonë vrapojnë pas të fortit“ ia ktheu Dellthani duke marrë ngjyrën e zezë dhe vazhdoi me pastrimin e këpucëve.

„Fati i secilit është në duart e tij. Nga puna e sotit varet çfarë do të shohësh nesër“ iu përgjigj ai.

Dellthani u ndal, e shikoi në sy dhe i tha: „Duart e mia gjithmonë ishin të mbuluara me të zezë. Kjo nuk është se unë dëshirova

kështu, por të tjerëve iu duhesha i këtillë. E mira e fatit është se është i shkruar në dorë, për atë unë shpesh e mbaj dorën të mbyllur sepse dëshiroj ta fsheh fatin tim nga të tjerët që mos e përjetoj fatin e njëjtë si të familjes sime. Bashkë me fatin tim, edhe emrat e tyre janë të shkruar në dorën time.“

Pasi dëgjoji këto fjalë, njeriu u largua ndërsa Dellthani mori sëndukun dhe u nis për në shtëpi.

Përsëri nuk i fshiu këpucët e tij, ani pse ishte pastrues këpucësh. Këpucët mbeten të zhytura në hyrje të shtëpisë, aty ku për herë të fundit i zhveshi Dellthani. Sëndukut të tij iu shtua edhe një tregim i hidhur. Dellthani më nuk përmendet nga askush por çdo vrimë e qytetit e njih atë, ashtu sikurse ai e njihnte mirë qytetin e vet. Dellthani mbeti një tregim i harruar dhe i lënë pas dore nga çdo pushtetar i kohës, ashtu sikurse fotografia e dhomës së tij që mbeti e varur mbi mur të cilën askush, asnjëherë nuk e interpretoi si vetë Dellthani.

Соба за помирување

Едис Галуши

*„Ромите добро знаат како изгледаат освојувачите,
затоа никогаш не им завидувале.“*

Анонимен

И денеска се доближи до чевлите кои никогаш не ги исчисти, иако беше чистач на чевли. Во својот сандак ги сокри приказните кои излечија рани, но кои оставија доживотни траги. Делтан сега ја знае добро секоја дупка во градот, но и сиот град го знае него. Оваа слава ја стекна благодарение на јазичната разноликост што ја има, иако секој ден ја колнеше оваа дарба, затоа што таа никогаш не беше признаена како вредност и тој никогаш не беше третиран како мудар и вреден човек. Мудроста, секако, никогаш не била дефинирана како што треба. Некој вели дека мудрост е да бидеш храбар и да го кажеш потребното во погрешно време. Некој мудроста ја третира како божествена и затоа не ризикува да ја дефинира. Малку мудар, малку будала, некогаш храбар, некогаш плашливец – Делтан преживеа во мислите и злоставувањето од страна на разните освојувачи и повторно остана тој кој што е и денес, алатка и живеалиште за тие кои отсекогаш го омаловажуваа. Денеска му се доближува на сандакот и ги колне приказните кои го наполнија, иако одозгора се гледаат изложени четките и неколку бои за чевли, овој сандак за Делтан е неговата жртва и живот. Овој сандак е неговата мудрост, онака како што само тој знае да ја дефинира.

Никогаш не го сакаше читањето. Книгите му се расфрлени на сите страни и ги гледа малку со задоволство, малку со омраза. Со задоволство затоа што во нив е сокриена таа недостижна „мудрост“, на која сите ѝ завидуваа. Во овие книги со „мудрости“ му е искривено името на Делтан, кој е

портретизиран како човек без збор и вредност. Затоа често ги гледа книгите и со омраза, бидејќи никогаш не се запрашал за содржината на секоја од овие книги, кои за главни протагонисти ги имаа жртвуваните Роми. Таквите книги остануваат дел од историјата, додека името на Делтан искривено и опишано според мудроста на другите. Во овие книги се спомнуваат разни херои на кои Делтан никогаш не им завидуваше, бидејќи знаеше кои беа овие луѓе навистина. На некои од нив им ги има исчистено чевлите, дури и им свирел, на некои им направи одбранбена метална облека. Владетели и разни луѓе на власт минаа низ неговите раце и никогаш не го спомнаа во нивните книги. Дури и да го спомнуваа, беше само како бројка, никогаш со име и презиме. Затоа на Делтан не му се допаѓаше многу читањето, иако книгите му се распослани по собата.

Фотелјата на која седи е стара.

Ноќи со бегства, чудења, обвинувања и предавства. Токму на таа фотелја седнува секоја ноќ и се сеќава на ноќите кога се враќаше дома од местата преполни со бука. Звукот „тик-так“ што се слуша од часовникот закачен на сид, кој за многумина е иритирачки, него го смирува. Тој ритам што се слуша, го фрла во длабоки мисли каде што се среќаваат сеќавањата и стравот.

Делтан свиреше каде и да го викнеа. Каде и да сакаа „мудрите“ да минат незаборавна ноќ. Свиреше по нивните куќи, гледајќи како разговараат еден со друг и се викаат со чудни имиња. Често свиреше по затворени места, таму каде што доаѓаа луѓе со капути и често не се познаваа меѓусебе. Тие места полни со дим и пијалаци за кои Делтан немаше слушнато, беа места каде што често заспиваше. Секоја песна што ја компонираше, истовремено имаше носталгија и разочараност. Преку акордите му пееше на животот, кој беше безмилосен кон него. Некогаш му доаѓаа во мислите децата. Ги замислуваше на едно отворено место, полно со радост и насмев. Тој ангелски поглед...

Ноќите беа долги во местата каде што тој свиреше некогаш гитара, некогаш виолина, некогаш хармоника или каков и да е друг инструмент кој ќе му го побараа мудрите. Не смееше да каже дека не знае да свири на некој инструмент затоа што за нив „нему музиката му е во крвта“, тој, според нив, е создаден само за да ги забавува нив и за ништо друго. Зависно

од местото, тој требаше да зборува и да пее на разни јазици. Не смееше да не ги знае песните, затоа што „нему музиката му беше во крвта“.

Гледајќи ја својата стара виолина на која нема веќе жици се потсеќа на ноќите кога го навредуваа со разни имиња, ноќите кога тој не смееше да каже „уморен сум“ и повторно остана будала.

Собата во која се наоѓа неговата фотелја, на која седи и се потсеќа на минатото, исполнета е со разни алати. Некои стари, некои нови. На левата страна на собата се наоѓаат неколку железни алати, кои ги чува како спомен од неговиот татко. Како дете тој требало да го научи занаетот на ковач, затоа што „така остануваме живи“ – се сеќава кога му велеше татко му. Се сеќава на деновите кога работеше со татко му до утро дека не се знаеше кога ќе дојдат „другите“ за да ги земат алатите кои татко му ги изработуваше со многу љубов и полни со уметност. Работата на татко му никогаш не се третираше како вредност.

Логорите беа места кои се множеа секој ден. Имињата на луѓето се забораваат, додека Делтан го слуша молкот. Ја губи вербата и во себе, затоа што никогаш не бил ценет како човек. Осамен, ја чисти прашината од прозорецот кој ретко кога е украсен со некоја завеса. Собата во која тој ги минува ноќите со спомените остана бледа и ретко осветлена. Никогаш не знаел да зборува убедливо, зборовите му се губеа во уста кога и да беше прашан за вината на другите. Збунет помеѓу дишењето и зборот, ја изгуби вербата и во неговото гледање и слушање, затоа што секогаш требаше да живее како да не видел и не слушнал ништо, а изгубената верба никогаш не успеа да ја врати.

Делтан израсна како да беше без мајка, иако таа како тело постоеше. Нејзините алишта сè уште ги чува закачени на сид. Неговата мајка требаше секој ден да се буди наутро (рано наутро), да спреми нешто за јадење и така целосно завиткана одеше да ги чисти куќите на другите. Сè уште се сеќава на зборовите:

„Nakhava pi buti. Tu ma bistar te phane o vudar!“ („Одам на работа. Ти не заборавај да ја затвориш вратата.“)

Гласот на неговата мајка го следи на секој чекор, иако таа за другите остана само број, изгубен некаде во архива. Можеби

остана и нерегистрирана. Како дете тој не ги разбираше приказните на неговата мајка. Често ја гледаше како плаче и не разбираше зошто. Солзите ѝ навираа тие денови кога ја бркаа од куќите во кои чистеше. Честопати беше обвинувана за работи кои никогаш ги немаше сторено. Мајка му ја викаа со разни имиња, но никогаш со нејзиното вистинско име – Лулуѓиана.

Делтан никогаш не создаде семејство бидејќи се плашеше од повторување на историјата. Се плашеше дека и тие ќе бидат наредени до сид, каде што се делеа мажите од жените, децата од старците. Честопати со помош на скалите кои порано ги користеше за молерисување, ја симнува од сид сликата која ја чуваше со задоволство. На неа нема луѓе, има само алат и значајни работи за Делтан. На неа се гледаат неколку алатки изработени од железо, музички инструменти, од десна страна се гледаат алиштата на мајка му, искинати книги, сандакот за чевли, до нив повеќебојните рачно изработени јажиња и старите скали кои ги користеше кога работеше како молер. Оваа слика, всушност, ја отсликува собата на Делтан. Местото на кое тој со задоволство го чуваше секое добро кое тој и целото семејство му го дадоа на општеството, но оваа слика никогаш не беше изложена таква каква што беше. Секогаш ѝ се додаваше една црна ткаенина, од тие кои ти го губат погледот, само за да не се дозволи оваа слика да види „светло со очи“.

Ова утро излезе подоцна на местото на кое оди секој ден, затоа што во неделите немаше многу работа. Утрото во недела го користеше за да го исчисти сандакот и не очекуваше многу добивка тој ден.

„Интересно е како вие живеете“, му се обрати на Делтан еден човек, поставувајќи ја ногата над сандакот, со една лесна, но иронична насмевка.

„Како мислиш дека ние живееме?, му возврати Делтан, почнувајќи да му ги чисти чевлите.

„Денес за денес, не размислувате многу за утре“, му рече тој.

„Кога утрешниот ден не зависи од тебе, се залагаш да живееш само денот кој е пред тебе. Нам ни е забрането да бидеме далекувиди бидејќи на другите им требае вакви. За да води силниот, зад себе треба да му се слабите за да им

покаже на плашливците колку е силен, а умните секогаш трчаат по силните“, му рече Делтан, земајќи ја црната боја и продолжи со чистење на чевлите.

„Среќата на секого му е во свои раце. Од денешната работа зависи што ќе видиш утре“, му одговори тој.

Делтан застана, го погледна во очи и му рече: „Моите раце секогаш биле покриени со црно. Ова не е затоа што јас го посакав, туку на другите им требав ваков. Доброто на судбината е што е запишана на рака, затоа јас честопати ја држам раката затворена, затоа што сакам да ја сокријам мојата судбина од другите за да не ја доживеат истата судбина како моето семејство. Заедно со мојата судбина и нивните имиња се запишани на мојата рака“.

Откако ги слушна овие зборови, човекот се оддалечи, а Делтан го зеде сандакот и тргна кон дома.

Повторно не ги исчисти своите чевли, иако беше чистач на чевли. Чевлите останаа на влезот на куќата, таму каде што за последен пат ги собу Делтан. На неговиот сандак му се додаде уште една горка приказна. Делтан веќе не се спомнува од никого, но секоја дупка на градот го знае него, како што тој го познаваше добро својот град. Делтан остана една заборавена приказна, оставен запуштен од секоја власт како сликата од неговата соба, која остана закачена на сид, која никој никогаш не ја интерпретирал како Делтан.

Превод: Крешник Ајдини

Soba za pomirenje

Edis Galushi

*Romi su na svojoj koži iskusili nasilje, zato nisu
nikada dugom želeli da ga čine.
Anonim*

Kao i svakog dana, prišao je cipelama koje nikada u životu nije obrisao, iako je čistač cipela. U svojoj kutiji za četke čuvao je priče koje su mogle da zaleče rane, ali i da ostave neprolazan beleg. Deltan je do sada dobro upoznao svaku pukotinu ovoga grada, a i njega je poznavao ceo grad. Tu slavu je zadobio zahvaljujući tome što je znao više jezika, iako je svakodnevno proklinjao sebe zbog toga što ta njegova veština nikada nije bila stvarno na ceni, niti su ga zbog nje tretirali kao umnog i uglednog čoveka. Mudrost se ionako nikada ne definiše kako treba. Neko kaže da je mudro biti hrabar i reći pravu stvar, makar i u pogrešno vreme. Neko pak posmatra mudrost kao nešto natprirodno i kloni se rizika da je definiše. I tako, za neke uman, za neke budala, ponekad hrabar, a ponekad kukavica – Deltan je preživeo silu i nasilje raznih siledžija, i ponovo ostao ono što je i danas, samo alat i uteha za vlasti koje su ga uvek ponižavale. Danas prilazi sanduku i proklinje priče kojima je on ispunjen. Iako se s vrha u njemu vide samo krpe i nekoliko lakova za cipele, ovaj sanduk je za Deltana njegova muka i znoj i čitav njegov život. Ovaj sanduk je njegova mudrost, onako kako samo on ume da je definiše.

Nikad nije bio sklon čitanju. Knjige su bile posvuda razbacane oko njega, a on bi ih samo gledao, malo sa žudnjom, malo s mržnjom. Sa žudnjom, jer je unutar njih skrivena ona nedostižna „mudrost“ koju je svako priželjkivao. U tim „mudrim“ knjigama potpuno je naopako prikazano Deltanovo pleme i on je portretisan kao neveran i bezvredan čovek. Zbog toga on češće gleda knjige s mržnjom, jer ga nikada nisu pitali za sadržaj onih knjiga u kojima su

glavni junaci romske žrtve. Takve knjige pokrivene su velom istorije, dok je Deltanovo pleme pogrdno prikazano i interpretirano tuđom mudročću. U tim knjigama pominju se heroji kojima Deltan nikada nije zavideo, jer je znao ko su uistinu bili ti ljudi. Nekima od njih je i brisao cipele ili im je svirao pesme po želji, nekima je izrađivao oklope od gvožđa. Carevi i razni moćnici prolazili su kroz njegove ruke, ali nikada ga nisu pominjali u svojim knjigama. Čak i kad bi ga pomenuli, bio bi samo neka cifra, nikada čovek sa imenom i prezimenom. Zbog toga Deltan nije mnogo mario za čitanje, iako su knjige bile posvuda razbacane po njegovoj sobi.

Fotelja u kojoj sedi je stara.

U njoj je proveo noći u bekstvu, čuđenju, optužbama i izdaji. Upravo u toj fotelji svake noći sedi i priseća se onih večeri kada se vraćao kući sa bučnih krcatih mesta. Kucanje zidnog sata, koje ljude najčešće iritira, njega pak umiruje. Ritam otkucaja pomaže mu da utone u duboke misli, u kojima se susreću sećanja i strahovi.

Deltan je svirao svuda gde god su ga zvali. Svuda gde bi „umni“ ljudi hteli da provedu neku nezaboravnu noć. Svirao im je i po kućama, gledajući ih kako gube pamet i dozivaju se neobičnim imenima. Često je svirao i na zatvorenim mestima, gde dolaze ljudi u kaputima. Oni se obično nisu međusobno poznavali. Na tim mestima, punim dima i pića za koje Deltan nije ni čuo, često bi ga hvatao san. Svaka pesma koju bi smislio na tim mestima bila je melanholična i pesimistična. U tim akordima, pevao je o životu koji je bio nemilosrdan prema njemu. Ponekad bi pomislio na decu. Zamišljao ih je na nekom otvorenom mestu, punom radosti i osmeha. Taj andeoski pogled...

Tamo gde je svirao – nekad gitaru, nekad violinu, nekad usnu harmoniku ili bilo koji drugi instrument koji su tražili umni ljudi – noći su dugo trajale. Nije se usuđivao da kaže da ne zna da svira na nekom instrumentu, jer je trebalo da je njemu „muzika u krvi“, jer je on, po njima, stvoren samo zato da bi ugađao drugima i ni zbog čega drugog. U zavisnosti od mesta do mesta, trebalo je i da govori i da peva na različitim jezicima. Nije smeo da ne zna neku pesmu, jer je njemu „muzika u krvi“.

Gledajući svoju staru violinu, na kojoj više nema žica, u sećanje mu naviru noći kada su ga vređali, nazivajući ga raznim imenima, noći kada nije smeo da kaže „umoran sam“, a opet bi, na kraju, ispadao glupak.

Soba u kojoj se nalazi fotelja na kojoj sedi i razmišlja o prošlosti prepuna je raznog alata. Starog i novog. S leve strane su gvozdene alatke koje čuva kao uspomenu na oca. Još kao dete želeo je da nauči kovački zanat, jer „nas on hrani“ – seća se kako je govorio njegov otac. Seća se dana kada je radio sa ocem sve do jutra, jer se nije znalo kada će doći „oni“ da uzmu alat kojim je njegov otac radio sa puno ljubavi i veštine. Ni očev posao nikada nije bio dovoljno cenjen.

Logori su mesta koja se svakim danom sve više šire. Imena ljudi se zaboravljaju i Deltan čuje samo ćutanje. Gubi veru i u samog sebe, jer ga nikada nisu cenili kao čoveka. Okružen samoćom, briše prašinu sa prozora, koji se retko prolepša nekom novom zavesom. Soba u kojoj provodi noći, tonući u sećanja, tmurna je i retko osvetljena. Nikada nije umeo uverljivo da govori, reči bi mu se gubile svaki put kada bi ga pitali jesu li i „oni drugi“ krivi. Nesnađen između hvatanja vazduha i govora, gubio bi veru i u sopstvene oči i sopstveni sluh, jer uvek je trebalo da živi tako da ne vidi ništa i da ne čuje ništa, a svoju izgublenu veru u sebe nikada nije uspeo da povрати.

Deltan je sedeo kao siročić bez majke, iako je njeno telo još postojalo. Odeća joj je i dalje visila na zidu. Njegova majka je svaki dan morala da ustane ujutru (rano ujutru), da pripremi nešto za jelo od onoga što su imali u kući, i da pođe da čisti tuđe kuće. Još se seća njenih reči:

„Nakhava pi buti. Tu ma bistar te phane o vudar!“¹

Glas njegove majke pratio ga je sa svakim korakom, iako je ona za sve druge bila samo neka zaboravljena cifra, negde u arhivama. A možda čak nije ni registrovana. Kao dete nije mogao da razume majčine priče. Često bi je gledao kako plače, a nije razumeo zašto. Uglavnom bi plakala kada bi je isterali iz kuća koje je čistila. Često bi je krivili za stvari koje nije počinila. Majku su mu zvali raznim imenima, ali nikada njenim pravim imenom – Ljuljuđijana.

Deltan nikada nije stvorio porodicu, jer se plašio da se istorija ne ponovi. Plašio se da i njih ne postroje ispred zida razdvajajućih muškarce i žene, decu i starce. Često bi pomoću merdevina koje je isprva koristio za „moleraj“ skidao sa zida fotografiju koju je čežljivo čuvao. Na njoj nije bilo ljudi, bio je samo alat i druge

---

1 Rom. *Idem na posao. Ne zaboravi da zatvoriš vrata!*

stvari od važnosti za Deltana. Na njoj je bilo par gvozdenih alatki, muzičkih instrumenata, s desne strane se videla odeća njegove majke, razbacane knjige, sanduk za cipele, kraj njega hrpa raznih boja ručne izrade i stare merdevine koje je koristio kada je radio kao moler. Ta fotografija, zapravo, predstavlja Deltanovu sobu. Mesto na kome je on čežnjivo čuvao sva dobra koja su on i njegov narod dali ovom društvu, iako ta fotografija nikada nije bila na taj način izložena. Uvek je bila prekrivena crnim platnom, tako da je mimoide pogled, upravo da ne dozvoli da ona ugleda „svetlost dana“.

Tog jutra je malo kasnije došao na uobičajeno mesto, jer nedeljom nije bilo mnogo posla. Nedeljna jutra koristio je da očisti svoj sanduk, jer tih dana nije očekivao mnogo mušterija.

„Zanimljivo je kakvim životom vi živite“, obratio se Deltanu neki čovek, spuštajući nogu na njegov sanduk, uz laki, ali ironičan osmeh.

„Kako to misliš – kako mi živimo?“, odvrati mu Deltan, počevši da mu glanca cipele.

„Tako, od danas do sutra, ne razmišljate mnogo unapred“, odgovori mu ovaj.

„Kada sutra ne zavisi mnogo od tebe, onda i možeš da živiš samo za taj dan koji je pred tobom. Nama nije dozvoljeno da mislimo unapred, jer drugima trebamo baš takvi. Da bi snažni predvodili, slabi moraju da ostanu pozadi, da pokažu strašljivcima koliko su jaki, dok umni ljudi uvek idu za jakima“, odgovori mu Deltan uzimajući crni imalin i nastavljajući sa čišćenjem cipela.

„Svako je kovač sopstvene sreće. Kako danas seješ, tako ćeš i sutra požneti“, odgovori mu ovaj na to.

Deltan zastanu, pogleda ga u oči i reče: „Ruke su mi uvek bile zavijene u crno. Ne zato što sam ja to tako želeo, već zato što je drugima to trebalo. Dobro je kod sudbine to što nam je zapisana na dlanu, pa ja uvek držim pesnice stisnute, jer želim da sakrijem svoju sudbinu od drugih, kako ne bih doživeo sudbu svoje porodice. I njihova imena su mi, zajedno sa sudbinom, ispisana na dlanu.“

Saslušavši ga, čovek ode, a Deltan uze svoj sanduk i krenu ka kući.

I ponovo nije obrisao svoje cipele, iako je bio čistač cipela. Cipele su mu ostale bačene na ulazu u kuću, tamo gde ih je Deltan izuo poslednji put. U sanduk je dodao još jednu gorku priču. Deltana

više niko ne pominje, ali svaka pukotina u ovom gradu ga poznaje, kao što je i on dobro poznavao svoj grad. Deltan je ostao još jedna zaboravljena priča, zanemarena od svake vlasti, poput fotografije na zidu njegove sobe, koju nikada niko nije video Deltanovim očima.

Prevod: Đorđe Božović

Djevojčica u narančastoj trenirci

Vogëlushja me tuta portokalli
Девојката во портокалова тренерка

Djevojčica u narančastoj trenirci

Tanja Javorina

3:03. Kiša je prestala prije pola sata. Reflektori razgolićuju blatne stope i smeće razbacano posvuda - plastične vrećice, konzerva, potrgana tenisica, dječja rukavica, glava plišanog zeca... Kraj ograde šeta muškarac u maskirnoj odori. Prilazi mu kolega u plavom i pruža plastičnu čašu iz koje se puši. Čaj, kave odavno nema. Pitam ih ima li kakvih promjena. Ništa do jutra, kažu. Pomičem ogradu i ulazim u drugi sektor. Ne zadržavam se jer ne znam tko mi ulijeva veći osjećaj nelagode, vojska ili policija. Oduvijek.

Hladno je, prehladno za ovo doba godine. Lokalni stanovnici kažu da je to od Dunava koji mirno teče par stotina metara odavde. Nijemog svjedoka još jedne ljudske tragedije, izgubljenih pogleda, tihe kolone, bosih nogu i dječjeg plača. Što bi on sve ispričao da može...

Prolazim pored reda šatora iz kojih se čuje tek poneki kašalj ili duboki uzdah. Nepodnošljiv je miris koji prodire iznutra. Smrad znoja, fekalija, straha i neizvjesnosti. Čini mi se kao da je ušao u sve pore u mojoj koži i da ću ga zauvijek osjećati kao kroničnu posljednicu noći koja nikada neće završiti.

„Spavaju?“, čujem glas iza sebe.

„Da. Ili se barem pretvaraju, zbog ostalih“, odgovaram.

„Idi se ugrij i odmori malo, sad će Luka doći.“

„Neka, nisam umorna. Samo ću otići po vode“, kažem i krećem prečicom prema izlazu.

Troje nas je i ove noći. Desetak međunarodnih organizacija, a većina volontera nestane čim se smrači. Kao da time prestaju muke stotina ljudi u kampu, glad, žeđ, pothlađenost, bolesti i užasan osjećaj nepripadanja. Kao da s mjesečinom dođe pauza od prelaska granica, registracija, razdvajanja obitelji, prebrojavanja,

ukrcavanja u autobuse i strepnje od postavljanja novih žica. Kao da noću ti ljudi prestaju biti bezlična masa s naslovnica - „prijetnja europskim vrijednostima, teroristi, nositelji epidemija, neradnici i vječni korisnici socijalne pomoći“.

Ispred liječničkog šatora vidim djevojčicu kovrčave crne kose kojoj majka pomaže zakopčati za dva broja veću jaknu. Loša sam u procjenama starosti, ali rekla bih da su joj tri, četiri godine. Uvlačim ruku u džep i vadim čokoladicu koju uvijek nosim uza se da nekom zasladi dan. Ili, u ovom slučaju, noć. Pogledom tražim majčino odobravanje, i kad mi kimne, pozdravim malenu i pružim joj čokoladu. Prvo me pogleda velikim smeđim očima pa ju uzme i spremi u jaknu. Primijetim da ispod nje ima narančastu trenirku.

I danas će s prvim reporterima doći ministar da obiđe kamp i, gledajući u kamere, pozove na empatiju, solidarnost i strpljenje te podsjeti da smo prije skoro 25 godina i mi bili izbjeglice, i naš narod je imao slična iskustva. Koji je to naš narod?

**

„Tko će pomoći D. da ispravi ocjenu iz matematike?“, upita učiteljica.

Spuštam glavu i prvi put primjećujem sitne zelene točke na naslovnici udžbenika iz Prirode i društva. Ako ih povežem možda nastane neka životinja... Krišom bacam pogled naprijed da vidim mogu li se bolje sakriti iza Igorovih leđa da me učiteljica ne prozove. Treća se klupa u srednjem redu sad čini tako blizu, na nišanu. Uostalom, ima boljih od mene u matematici - Anita, Lovro, Mario. Ja imam peticu jer se trudim, oni su rođeni za matematiku i baš ju vole, pa je bolje da joj oni objasne. A i stvarno mi se ne da ostajati iza nastave da bih njoj objašnjavala množenje dvoznamenkastog broja. Ako nije shvatila kad je učiteljica objašnjavala, neće ni kad ja pokušam.

„Anita, hajde, dogovorite se kad ćete sjesti da joj to malo objasniš, može?“ Nije to bilo pitanje, svi to znamo. Ona kiselo kimne, a ostatak razreda odahne.

D. je naknadno došla u naš razred. Doduše, vrlo brzo nakon početka školske godine 1995./1996., ali ipak, nije s nama bila od prvog dana. Učiteljica nam je rekla da je ona izbjeglica iz Vukovara. Izbjeglica. Izbjeglica. Izbjeglica. Što više puta izgovoriš tu riječ, to ona postaje udaljenija, praznija i manje te se tiče. Sjedila je na

početku reda do vrata. Da baš tamo nije bio izlaz, možda ju nikada ne bismo ni uočili.

Početakom 1980-ih u zapadnom dijelu Zagreba gradilo se novo naselje pa su za te potrebe izgrađene drvene barake u kojima su stanovali radnici. Kako su se radovi primicali završetku, tako su se radnici vraćali svojim kućama, a samo je mali dio njih ostao do kraja. Taj kraj bio je kraj 1991. godine kada su u barake privremeno useljene izbjeglice s područja Vukovara i okolice. Kasnije i dio ljudi iz Bosanske Posavine.

Škola je od baraka bila udaljena dva bloka zgrada. Ti blokovi činili su barijeru, štiti od došljaka, prognanika, „onih“. Znali smo gdje se nalaze, ali malo je tko od nas ikada uživo vidio barake, kamoli uvjete života tamo. Bilo je to opasno mjesto na koje su nas odrasli suptilno ili izravno upozoravali. Bilo je to mjesto siromašnih, prljavih, neodgojenih, delinkventnih stranaca.

Potihu se pričalo da je D. izgubila oca u ratu, iako nismo shvaćali što je to rat, tko protiv koga ratuje i zašto. Nismo razumjeli ni zašto D. svaki treći dan, pa i na razrednoj fotografiji, onoj s Dana škole i izleta u eko selo, nosi narančastu trenirku. Nismo znali što znači da nema, samo nam je ta neimaština bila odbojna. Zaključili smo da se ne kupa redovito, ne pere odjeću i da spava na tko zna čemu. Nismo shvaćali ni zašto joj učiteljica često progleda kroz prste i pokloni dvojku zbog tog mističnog statusa izbjeglice.

Pričala je nekim drugačijim naglaskom i govorila *patike*. Nije se isticala ni muzikalnošću ni nadarenošću za sport. Nije bila neodoljivo zabavna i nestašna niti je bila posebno lijepa. Kako god definirali narodnost ili državni teritorij, D. nikada nije bila *naša*.

Tijekom četiri godine koliko je bila s nama, nismo čuli njenu priču. Nitko ju nije ni pitao „jer je sve to još svježije“, „jer se takve stvari ne pitaju“, „jer se sigurno srami što živi u baraci“. Iz dobrih namjera doveli smo ju do vrata pakla. Iz straha da ju ne povrijedimo (ili da to nama ne izazove nelagodu s kojom ne znamo što ćemo), ogrnuli smo se tišinom i izgradili neke svoje vizije njenog života. Nismo joj dali priliku da priča o svom rodnom gradu, o najdražem plišanom zecu, maloj plastičnoj gitari ili fotografiji s prvog kupanja na Adi koju nije stigla ponijeti sa sobom. Bojali smo se otvarati rane vjerujući da će ignoriranjem zarasti. Kao da svaki povratak iz škole u par skućenih kvadrata i red ispred zajedničkih tuševa nije

rana koja svakodnevno krvari. Kao da smo ju nekim pitanjem mogli podsjetiti na rat jer ga je, eto, baš zaboravila u travi pored barake.

Ostavili smo ju na rubu razreda, na rubu naselja, na rubu društva. A mogli smo bolje. Morali smo bolje.

**

Popila sam vode te uzela drugu čokoladicu iz torbe i spremila ju u džep.

„Vratila si se. Nije ti hladno ovako dugo vani?“

„Nije“, odgovaram.

Lažem. Hladno mi je i gotovo ne osjećam nožne prste. Ali ostajem u sektoru jer želim da znaju da nisu sami. Da postoji netko tko izlazi na popravni ispit života i nastoji osjetiti kako je biti u njihovim *patikama*.

Vogëlushja me tuta portokalli

Tanja Javorina

3:03. Shiu u ndal para gjysmë ore. Reflektorët zbulojnë gjurmë të përbaltura këmbësh dhe mbeturina të shpërndara gjithandej – qese plastike, kanaçe, atlete të shqyera, dorëz fëmije, koka e lepurit prej pelushi... Pranë rrethojës shëtit një burrë i maskuar. I afrohet kolegu i veshur në të kaltër dhe ia zgjat gotën plastike nga e cila del avull. Çaj, kafe ka kohë që s'ka. I pyes nëse ka ndonjë ndryshim. Asgjë deri në mëngjes, përgjigjen. Lëviz rrethojën dhe kaloj në sektorin tjetër. Nuk rri gjatë sepse nuk di kush më jep më shumë siklet, ushtria apo policia. Përherë.

Është ftohtë, tepër ftohtë për këtë periudhë të vitit. Banorët lokalë thonë se kjo është nga Danubi i cili rrjedh qetë-qetë disa qindra metra nga këtu. Dëshmitari memec i një tragjedie tjetër njerëzore, i shikimeve të përhumbura, i kolonës së qetë, i këmbëve të zbatshura dhe i vajit të fëmijëve. Sa shumë do të rrëfente sikur të mundte...

Kaloi pranë rreshtit të tendave nga të cilat herë-herë dëgjohet ndonjë e kollitur apo psherëtimë e thellë. E papërballueshme është era e cila vjen nga brenda. Kundërmimi i djersës, fekaleve, frikës dhe paqartësisë. Më duket sikur ka hyrë në krejt porët e lëkurës sime dhe se do ta ndiej gjithmonë si pasojën kronike të natës e cila kurrë nuk do të mbarojë.

„Po flenë?“, dëgjoj zërin prapa meje.

„Po. Ose të paktën shtiren për shkak të të tjerëve“, përgjigjem.

„Shko, ngrohu dhe pusho pak, tash do të vijë Lluka“.

„Jo, jo, nuk jam e lodhur. Po shkoj veç për ujë“, shkoj dhe marr rrugën e shkurtër drejt daljes.

Jemi tre veta edhe sonte. Nja dhjetë organizata ndërkombëtare, e shumica e vullnetarëve zhduken me t'u ngrysur. Thuajse me këtë

marrin fund dhimbjet e qindra njerëzve në kamp, uria, etja, ftohja, sëmundjet dhe ndjenja e tmerrshme e mospërkatësisë. Thuajse hëna sjell pushim prej kalimit të kufijve, regjistrimit, ndarjes së familjes, numërimeve, futjes nëpër autobusë, dhe frikës nga vendosja e telave të rinj. Thuajse kur vjen nata këta njerëz pushojnë së qeni masa pa identitet në ballinat e gazetave - „kërcënim për vlerat europiane, terroristë, bartës të epidemive, përtacë dhe shfrytëzues të përhershëm të ndihmave sociale“.

Përpara tendës mjekësore shoh vogëlushen me flokë kaçurrela të cilës i ndihmon nëna ta përthekojë pallton për dy numra më të madhe. Nuk jam e mirë t’ua qëlloj moshën njerëzve, por do të thosha se ishte tre, katër vjeç. Fus dorën në xhep dhe nxjerr një çokollatë të vogël të cilën gjithmonë e kam me vete për t’ia ëmbëlsuar dikujt ditën. Apo, në këtë rast, natën. Me shikim kërkoj miratimin e nënës, dhe kur më buzëqesh, e përshëndes vogëlushen dhe ia jap çokollatën. Së pari më shikon me sytë e mëdhenj bojëkafe dhe pastaj e merr dhe e fut në pallto. Poshtë palltos shoh se mban një bluzë portokalli.

Edhe sot me reporterët e parë do të vijë ministri për ta vizituar kampin dhe, duke shikuar në kamera, do të bëjë thirrje për dhembshuri, solidaritet dhe durim, si dhe të na kujtojë që para gati 25 vjetësh edhe ne ishim refugjatë, edhe populli ynë pati përvoja të ngjashme. Kush është populli ynë?

**

„Kush do t’i ndihmojë D-së ta përmirësojë notën në matematikë?“, pyet mësuesja.

U! kokën dhe për herë të parë vërej rrrathë të vegjël të gjelbër në kopertinën e librit shkollor Natyra dhe Shoqëria. Nëse i lidh ndoshta del ndonjë kafshë... Fshehurazi shikoj përpara për të parë nëse mund të fshehem më mirë mbrapa shpinës së Igorit, që të mos më thërrasë mësuesja. Karrigia e tretë në rreshtin e mesëm tash duket shumë afër, në nishan. Përndryshe, ka edhe më të mirë se unë në matematikë - Anita, Lovro, Mario. Unë kam pesëshe sepse mundohem, ata janë të lindur për matematikë dhe njëmend e duan, prandaj më mirë t’ia shpjegojnë ata. Dhe vërtet s’më rrihet pasi të përfundojë mësimi për t’ia shpjeguar asaj shumëzimin e numrave dyshifrorë. Nëse s’ka kuptuar kur ka shpjeguar mësuesja, s’do të më kuptojë as mua.

„Anita, hajde, merruni vesh kur do të uleni t’i shpjegosh pak, në rregull?“ Nuk ishte kjo pyetje, të gjithë e dimë këtë. Buzëqeshi si me zor, e pjesa tjetër e klasës frymoi lirshëm.

D-ja erdhi më vonë në klasën tonë. Dorën në zemër, jo shumë vonë pas fillimit të vitit shkollor 1995/1996, por megjithatë, nuk ishte me ne që nga dita e parë. Mësuesja na tha se ajo ishte refugjate nga Vukovari. Refugjate. Refugjate. Refugjate. Sa më shumë e shqipton këtë fjalë, ajo bëhet çdoherë e më e huaj, më e zbrazët dhe të intereson më pak. Ulej në fillim të rreshtit pranë derës. Sikur të mos ishte dalja mu aty mbase edhe nuk do ta kishim vërejtur kurrë.

Në fillim të viteve të 1980-a në pjesën perëndimore të Zagrebit ndërtohej një lagje e re, dhe për këtë qëllim ishin ndërtuar baraka prej druri ku banonin punëtorët. Gjersa punët po i afroreshin fundit, punëtorët ktheheshin në shtëpitë e tyre, e vetëm një pjesë e vogël e tyre mbeti aty deri në fund. Ai fund ishte fundi i vitit 1991 kur në baraka përkohësisht u vendosën refugjatët nga Vukovari dhe rrethina. Më vonë edhe një pjesë e njerëzve nga Bosanska Posavina.

Shkolla ishte dy blloqe larg këtyre barakave. Ato blloqe përbënin pengesën, mburojën nga ardhacakët, të dëbuarit, „ata“. Dinim ku ishin, por pakkush nga ne i kishte parë ndonjëherë ato, e të mos flasim për kushtet e jetës atje. Ishte ky një vend i rrezikshëm për të cilin të rriturit na e tërhiqnin vërejtjen tërthorazi dhe drejtpërdrejt. Ishte ky vendi i të huajve të varfër, të ndyrë, të pagdhendur e kundërvajtës.

Kishte zëra se D-ja kishte humbur babain në luftë, edhe pse nuk kuptonim se çka është lufta, kush kundër kujt lufton dhe pse. Nuk kuptonim as përse D-ja çdo të tretën ditë, edhe në fotografinë e përbashkët të klasës, edhe në atë nga Dita e Shkollës edhe nga ekskurzioni në eko fshat, mban bluzën portokalli. Nuk dinim ç’do të thotë të mos kesh, vetëm i druoheshim asaj varfërie. Erdhëm në përfundim se ajo nuk lahet rregullisht, nuk i lan rrobat dhe se fle në kush e di se çka. Nuk kuptonim as përse mësuesja shpesh e mbyll nërin sy dhe i jep dysh për shkak të atij statusi mistik të refugjatit.

Fliste me njëfarë theksi ndryshe dhe thoshte *patika*. Nuk shquhej as për muzikalitetin e as për talentin në sport. Nuk ishte jashtëzakonisht argëtuese e çapkëne, dhe as nuk ishte posaçërisht

e bukur. Sido që definohet kombësia apo territori shtetëror, D-ja kurrë nuk ishte e jona.

Gjatë katër viteve sa ishte me ne, nuk e dëgjuam rrëfimin e saj. Askush as që e pyeti „sepse gjithçka është ende e freskët“, „sepse gjërat e tilla nuk pyeten“, „sepse sigurisht turpërohet që jeton në barakë“. Pa qëllim të keq e sollëm buzë derës së ferrit. Nga frika se mos po e lëndojmë (apo se kjo mund të na shkaktojë ndonjë siklet me të cilin s'dimë si të sillemi), përqaftuam heshtjen dhe krijuam ca vizione tona për jetën e saj. Nuk i dhamë mundësinë të tregonte për qytetin e saj të lindjes, për lepurushin më të dashur prej palushi, për kitarën e vogël prej plastike, për fotografinë e notit të parë në Ada, të cilën nuk arriti ta merrte me vete. Kishim frikë t'i hapnim plagët me bindjen se duke i shpërfillur ato do të shëroheshin. Thuajse çdo ditë e kthimit nga shkolla në ca metra katrorë dhe rreshti përpara kabinave të përbashkëta dushi nuk janë plagë e cila qet gjak përditë. Thuajse mund t'ia kishim kujtuar luftën me ndonjë pyetje se ajo, ashtu thjesht, e kishte harruar atë në atë bar buzë barakës.

E lamë në cep të klasës, në cep të lagjes, në cep të shoqërisë. E mund të kishim bërë më shumë. Duhej të kishim bërë më shumë.

***

Piva ujë dhe mora çokollatën tjetër nga çanta dhe e bëra gati në xhep.

„U ktheve. S'e ke ftohtë të rrish kaq gjatë jashtë?“

„Jo“, përgjigjem.

Gënjej. E kam ftohtë, dhe gati s'i ndiej gishtat e këmbëve. Por nuk largohem nga sektori sepse dëshiroj ta dinë se nuk janë vetëm. Se ekziston dikush që del në riprovim të jetës dhe përpiqet të ndiejë si është të jesh në *patikat* e tyre.

Përkthim: Qerim Ondozi

Девојката во портокалова тренерка

Тања Јаворина

3:03. Дождот престана пред половина час. Рефлекторите ги разголуваат калливите стапки и губрето расфрлено насекаде - пластични вреќички, искинати патики, детски ракавици, глава од плишан зајак... Крај оградата шета маж во маскирна облека. Му приоѓа колегата во сино и пружа пластична чаша што чади. Чај, кафе одамна нема. Ги прашувам дали има некакви промени. „Ништо до утре“, велат. Ја поместувам оградата и влегувам во другиот сектор. Не се задржувам зашто не знам кој ми влева поголемо чувство на nelaгодност, војската или полицијата. Отсекогаш.

Студено е, престудено за ова време од годината. Локалните жители велат дека тоа е од Дунав кој мирно тече неколку стотини метри одовде. Нем сведок на уште една човечка трагедија, на изгубените погледи, тивките колони, босите нозе и детскиот плач. Што сè тој би можел да раскаже, да може...

Поминувам покрај редот шатори од кои се слуша само по некое кашлање или длабоко издивнување. Неподнослив е мирисот кој продира однатре. Смирдеа од пот, фекалиии, страв и неизвесност. Ми се чини како да влегол во сите пори на мојата кожа и дека засекогаш ќе го чувствувам како хронична последица од ноќта која никогаш нема да заврши.

„Спијат?“, слушам глас зад себе.

„Да. Или барем се преправаат поради останатите“, одговарам.

„Оди згреј се и одмори малку, сега ќе дојде Лука.“

„Нека, не сум уморна. Само ќе одам по вода“, велам и тргнувам кон излезот.

Тројца сме и оваа ноќ. Десетина меѓународни организации,

а повеќето волонтери исчезнуваат штом се смрачи. Како со тоа да престанува маката на стотината луѓе во кампот, гладот, жедта, студот, болеста и ужасното чувство на неприпаѓање. Како со месечината да доаѓа пауза од преминувањето на границите, регистрацијата, разделувањето на семејствата, пребројувањата, влегувањата во автобуси и стравот од поставување нови жици. Како навечер тие луѓе да престануваат да бидат безлична маса од насловните страници - „закана за европските вредности, терористи, носители на епидемии, неработници и вечни корисници на социјална помош“.

Пред лекарскиот шатор гледам девојче со виткана црна коса на кое мајката му помага да ја закопча за два броја поголемата јакна. Лоша сум во проценка на возраста, но би рекла дека има три, четири години. Ја вовлекувам раката во џебот и вадам чоколатце, кое секогаш го носам со себе за да му се заслади некому денот. Или, во овој случај, ноќта. Со поглед барам одобрување од мајката и кога ми кимнува, ја поздравувам малечката и ѝ ја давам чоколадата. Прво ме гледа со големите кафеави очи, па ја зема и ја става во јакната. Забележувам дека под неа има портокалова тренерка.

И денес со првите репортери ќе дојде министерот да го обиколи кампот и, гледајќи во камерите, да повика на емпатија, солидарност и трпение и да потсети дека пред речиси 25 години и ние бевме бегалци, и нашиот народ имаше слични искуства. Кој е тоа нашиот народ?

**

„Кој ќе ѝ помогне на Д. да ја поправи оценката по математика?“, прашува учителката.

Ја спуштам главата и првпат ги забележувам ситните зелени точки на насловната страница на учебникот по природа и општество. Ако ги поврзам, можеби ќе настане некакво животно... Кришум фрлам поглед напред да видам дали може подобро да се сокријам зад грбот на Игор за да не ме прозове учителката. Третата клупа во средниот ред сега се чини толку блиску, на нишан. Впрочем, има подобри од мене во математика - Анита, Ловро, Марио. Јас имам петка зашто се трудам, тие се родени за математика и баш ја сакаат, па подобро е тие да ѝ објаснат. А и навистина не сакам да заостанувам во наставата

за да ѝ објаснувам нејзе за множење на двоцифрени броеви. Ако не сфатила кога учителката објаснувала, нема ни тогаш кога јас ќе се обидам.

„Анита, ајде договорете се кога ќе седнете малку да ѝ го објасниш тоа, може?“ Тоа не беше прашање, знаеме сите. Таа кисело кимнува, а остатокот од одделението воздивнува.

Д. дополнително дојде во нашето одделение. Додуша многу брзо по почетокот на учебната година 1995/1996, но сепак не беше со нас од првиот ден. Учителката ни рече дека таа е бегалка од Вуковар. Бегалка. Бегалка. Бегалка. Колку повеќепати го изговараш тој збор, толку повеќе таа станува подалечна, попразна и помалку ти е гајле за неа. Седеше на почетокот на редицата до вратата. Да не беше излезот баш таму, можеби никогаш немаше да ја забележимо.

Во почетокот на 80-тите во западниот дел на Загреб се градеше нова населба, па за тие потреби се изградени дрвени бараки во кои живееја работниците. Како што работите се придвижуваа кон крајот, така работниците се враќаа во своите куќи, а само мал дел од нив останаа до крај. Крајот беше на крајот на 1991 година кога во бараките привремено се вселени бегалците од подрачјето на Вуковар и околината. Подоцна и дел од луѓето од Босанска Посавина.

Училиштето од бараките беше оддалечено на два блока згради. Тие блокови правеа бариера, штит од дојденците, прогонетите, „ониe“. Знаевме каде се наоѓаат, но ретко кој од нас некогаш во живо ги видел бараките, камоли условите за живот таму. Тоа беше опасно место на кое возрасните суптилно или директно нè предупредуваа. Тоа беше место за сиромашните, валкани, невоспитани, деликвентни странци.

Тивко се зборуваше дека Д. го изгубила таткото во војната, иако не сфаќавме што е тоа војна, кој против кого војува и зошто. Не разбиравме ни зошто Д. секој трет ден, па и на фотографијата со одделението, онаа од денот на училиштето и излетот во еко-селото, носи портокалова тренерка. Не знаевме што значи да нема, само таа немаштија ни беше одбивна. Заклучивме дека не се капе редовно, не ја пере облеката и дека спие којзнае на што. Не сфаќавме ни зошто учителката ѝ прогледа низ прсти и ѝ подари двојка поради мистичниот статус на бегалка.

Зборуваше со некој поинаков нагласок и велеше *патики*. Не се истакнуваше ниту со музикалноста ниту со надареноста за спорт. Не беше неодоливо забавна и палава, ниту беше посебно убава. Како и да ја дефинираме народноста или државната територија, Д. никогаш не беше *наша*.

Во текот на четирите години, колку што беше со нас, не ја чувме нејзината приказна. Никој не ја ни праша „зашто сето тоа сè уште е свежо“, „зашто не се прашува за такви работи“, „зашто сигурно се срами што живее во барака“. Од добри намери ја доведовме до вратата од пеколот. Од страв да не ја повредиме (или тоа нам да не ни предизвика nelaгодност со која не знаеме што да правиме), се покривме со тишината и изградивме некои свои визии за нејзиниот живот. Не ѝ дадовме можност да зборува за својот роден град, за најдрагото плишано мече, малата пластична гитара или фотографијата од првото капење на Ада која не стигнала да ја понесе со себе. Се плашевме да ги отвораме раните верувајќи дека со игнорирање ќе зараснат. Како секое враќање од училиште во неколку тесни квадрати и редот пред заедничките тушеви да не е рана која секојдневно крвави. Како да можевме со некои прашања да ја потсетиме на војната зашто, ете, баш ја заборавила во тревата покрај бараката.

Ја оставивме на маргините на одделението, на маргините на населбата, на маргините на општеството. А можевме подобро. Моравме подобро.

**

Ја испив водата, го зедев второто чоколатце од торбата и ѝ го ставив во џебот.

„Се врати. Не ти е студено толку долго надвор?“

„Не“, одговарам.

Лажам. Ми студи и речиси не ги чувствувам прстите на нозете. Но останувам во секторот зашто сакам да знаат дека не се сами. Дека постои некој кој излегува на поправен испит во животот и настојува да почувствува како е да се биде во нивните *патики*.

Превод: Иван Шопов

Биографски белешки

Адам Пакаи – роден е во Белград, 1975 година. Штур во давањето библиографски податоци, без амбиции и големи очекувања. Книжевник со еден објавен роман - „Гробница за Данило Киш“ и збирката раскази „Срби“ од едицијата „Југословени“. Посреќен татко отколку што со него се има усреќено неговата ќерка. Неколку пријатели, понекоја лоша навика, една веспа и куче. Живее на самиот брегот на Панонското Море, збунет од копното околу себе.

Ана Кнежевиќ (1993) е студентка на Катедрата за општа и компаративна книжевност на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Контакт: knezevic_ana@hotmail.com

Андреа Попов Милетиќ, Нови Сад 1985 г. Победничка на конкурсот за краток расказ на 14. WH Fest (Широки Бријег 2016), добитничка на наградата Првенац, СКЦ Крагујевац, 2013 (автори до 35 години) за книгата „Кротки цртчици“ (*Bezazlene crtice*). Влегува во потесен избор на Vladimir Devidé Haiku Award – IAFOR, Осака, Јапонија 2012. Учесник на финалето на 14. FEKP (Загреб, Риека 2015), Presing 2013, Karlo Bijelički 2016. Проза, есеј, критика: *Rukopisi 36* (Панчево), „За малите и за големите работи“, Белград 2011 (*O malim i velikim stvarima*), *kARTon* (Суботица), *Afirmator*, *Republika*, *PULSE*, *konkursiregiona*, *knjizevnost.org*, *Sveske*, *Balkan express*, *strane.ba*.

Контакт: andrea.popov.miletic@gmail.com,

<http://andreapopovmiletic.blogspot.rs>

Анела Илијаш, половина хрватска, половина руска млада авторка родена во Москва, каде што минала половина од својот живот, а подоцна се доселила во Хрватска. Во моментот е студентка по јапонологија. Почнала да пишува на руски и на хрватски од својата десетта година, а веќе од дванаесеттата активно почнала да учествува на многу книжевни фестивали. За своите трудови добила бројни руски и хрватски книжевни награди, како и за преводи на новели и поетски збирки од хрватски на руски јазик.

Контакт: anelchyl@gmail.com

Анушка Миновска, родена 1986 г. во Чаир, Скопје. Дипломиран маркетинг економист. Магистер во областа на човечки ресурси во општествените дејности. Убав збор, чист воздух, цветни градини и книги, љубов и возвратена љубов, овие нешта се нејзиниот поволен ветер. Инспирацијата од природата и луѓето во нивните наједноставни и најобични околности ги преведува во уметност, а пак од сите форми на уметноста, пишаниот збор и класичната балетска игра се вистинската Анушка. Секое признание и награда ги посветува на својот сопруг и најдобар другар, помалата сестра и родителите.

Контакт: anuska.cvet@yahoo.com, anuska.cvet@gmail.com, <https://www.linkedin.com/in/anushka-minovska-b49220a6>

Африм Демири, роден 1960 година, во село Сазли, Урошевац, Косово. Со книжевност започна да се занимава во '80 години пишувајќи поезија, кратки раскази и репортажи. Неговите дела неколку пати се наградени на разни конкурси. Во 1994 г. Книжевниот клуб „Де Рада“ ја објави неговата збирка со поезија „Црна панделка“. Во периодот 1997-2015 објавуваше публицистика, како дописник на весникот „Коха диторе“. Во 2003 година ја доби наградата „Дописник на годината“. Исто така, беше соосновач на локалниот весник „Ферпрес“ и уредник на вести во ТВ Тема.

Контакт: af_demiri@hotmail.com

Благица Ѓорѓиевска, родена на 14.2.1960 г. во Прилеп, Македонија. Дипломиран економист-комерцијалист, работам во сметководствено биро како овластен сметководител.

Сопруга и мајка. Пишувам поезија, проза и раскази. Дел од мојата поезија е објавена во локалното списание „Стремеж“ и во годишните изданија на „Поетско Маркукуле“.

Контакт: bgjorgievska@yahoo.com

Вера Калин (1994) е македонски романописец и раскажувач. Добитник е на наградите за краток расказ на весникот „Нова Македонија“ (2013) и „Живко Чинго“ (2014). Нејзините текстови се преведени на бугарски, англиски, српскохрватски и албански јазик и се објавени во неколку книжевни збирки и списанија. Автор е на романот „Бездомникот со златен часовник“ (2015) и на збирката раскази „Ловци на светулки“ (2016). Неодамна стана добитник на државната награда од НУБ „Св. Климент Охридски“ за најчитан автор во земјата за 2016 година.

Контакт: verakalinn@gmail.com; Twitter, FB: verakalinn, <https://mk.linkedin.com/in/verakalinn>

Вериме Зимбери Белули, родена на 7.7.1987 г. Основно и средно училиште заврши во Слупчане и Липково, Кумановско. Во 2008 г. заврши студии на Економскиот факултет на Државниот универзитет во Тетово. Во 2014 се здоби со титулата магистер на науки за маркетинг менаџмент на ДУТ. Сега е активистка за човекови права, особено за правата на жените. Учествува на многу семинари за мировни акции во рамките на разни невладини здруженија. Учествуваше и на школата за лидершип и говор во јавност, реализиран од ПОИНТЕД – Тетово.

Контакт: zimberi1987@gmail.com; FB: vera.zimberibeluli

Данило Лучиќ (1984) роден во Белград, завршил основни и мастер студии на Филолошкиот факултет во Белград, на катедрата за српска книжевност. Ги објавил збирките песни „Белешки за мекото ткиво“ (*Beleške o mekom tkivu*. SKS Kragujevac, 2013), за која ја има добиено Бранковата награда за 2014 година и „Шрапнели“ (*Šrapneli*. Arete, 2017). Уредник е во издавачката куќа „Kontrast izdavaštvo“, како и на порталот за книжевност и култура glif.rs. Пишува за порталот *Before After*, за загребското списание „Prosvjeta“ и за српското „Harper’s Vazaar“. Живее и работи во Белград.

Драгиќ Цвјетиновиќ (1981, Белград), студирал српска и светска книжевност, се занимава со педагошка работа, преведување и пишување. Кратка проза и поезија објавувал во периодиката, во зборници и антологии: „Знак“ (Znak), „Чекори“ (Koraci), „Браничево“ (Braničevo), „Емитор“ (Emitor), „Зелен коњ“ (Zeleni konj, Temišvar), „Авлија“ (Avlija), на сајтот SKC Danilo Kiš (Љубљана), „Збор во простором“ (Reč u prostoru, SKC Beograd), „Силата на зборовите“ (Snaga riječi), „Црти и рески“ (Crte i reze, Resavska biblioteka), „Од каде се јавувам“ (Odakle zovem, Podgorica), „Аномалија“ (Anomalija, Lazar Komarčić), во изборот од младата српска проза „Пукања“ (Pucanja, Službeni glasnik)... Коавтор е на романот *The Castle of Fireflies* (2014). Нередовно објавува поезија и друго на zagreb.blogspot.com

Еди Галуши е роден на 6 март 1989 г. во Призрен, Косово. До денес неговите текстови ги објавуваа домашни и меѓународни издавачи и портали. Вреди да се спомене неговиот придонес во културното наследство и во ромската книжевност преку поезијата и театарот и е еден од ретките автори Роми во Косово. Од 2007 до 2014 година работеше во Косовската радио телевизја. Основните студии за англиски јазик и книжевност ги заврши во Косово и Литванија, а магистрираше на истиот отсек на Универзитетот во Загреб. Сега работи како преведувач на албански, англиски и ромски јазик.

Контакт: edisgalushi@gmail.com; FB: eddy.galjusi

Јасна Радуловиќ (1970) Еден ден ми дојде преку глава поправањето грешки во туѓи текстови и почнав да создавам свои, и текстови, и грешки. Пишувам тешко, нередовно, малку оти сум строга. По струка сум професорка по хрватски јазик и јужнословенски книжевности, по искуство 22 години сум лекторка и редакторка, во моментов фриленсерка во сè. Текстот е мојот свет, поинтересен и побитен од овој што го пишувам. Односот на јазикот, мислите и стварноста е подрачјето на мојата љубопитност. Во хороскоп сум ведар интроверт, во подзнак тажен оптимист.

Контакт: jasnarus@yahoo.com

Јована Матевска е родена во Битола, 1991 година. По професија е дипломиран психолог. Во октомври 2015 година го издава своето првенче, романот „Тамбовските снегови“. Истата година дел е од наградените на конкурсот за краток расказ распишан од Нова Македонија, насловен „Двете дланки“. Во август 2016 г. дигитално излегува и нејзиниот втор роман „Писмата во библиотеката“, кој е награден на проектот за воведување на младите автори во дигиталната издавачка индустрија во соработка со Унеско. Во октомври 2016 година повторно е дел од наградените автори на конкурсот распишан од Нова Македонија, со расказот „Нештовина“.

Контакт: jovanaaa.bt@gmail.com; FB: [jovana.matevska](https://www.facebook.com/jovana.matevska),
<https://memoaritenazelenookata.wordpress.com/>

Лејла Каламуџиќ е родена во Сараево, каде што живее и денес. Завршила студии по филозофија и социологија. Авторка е на две збирки раскази: „Анатомија на насмевката“ (*Anatomija osmijeha*) и „Викајте ме Естебан“ (*Zovite me Esteban*). Кратка проза објавува во списанија и на веб-портали од југословенските простори. Расказите ѝ се одделно преведени на десетина јазици.

Контакт: lejlakalamujic@gmail.com

Марјета Гока е родена на 8 септември 1993 година во Решен, Мирдита, Албанија. Основно и средно образование заврши во родниот крај, во Решен, а високо образование на Факултетот за странски јазици, отсек француски и англиски јазик, на Универзитетот во Тирана. Со пишување се бави уште од детството, учествувајќи и на мали конкурси. Секогаш привлечена од големите светски писатели, главно француските, се обиде да донесе еден нов дух во книжевноста на Албанците, без да ги занемари оригиналноста и убавините на фолклорот.

Контакт: marjetagjoka1@gmail.com

Мехмет Елези: публицист, писател, јазичар, дипломат. Роден е во 1949 година во Тропоја, Албанија, дипломирал на Универзитетот во Тирана, албански јазик и книжевност. Постдипломските студии ги заврши на филозофски отсек. Објавени дела: 11 романи, 6 книги со есеи и публицистика, 4

збирки со поезија, 4 книги врзани за денешниот албански јазик, Речник на албанскиот јазик, со околу 41 000 зборови кои не се наоѓаат во академските речници, со етимолошки објаснувања, Речник со имиња на луѓе – 31 000 илирско-албански имиња. Живее во Тирана.

Контакт: m.elezi@bluewin.ch, mehmetelezi@gmail.com;

FB: elezimehmet

Милан Воркапиќ е роден во 1953 година, во село Тројврх, општина Огулин, Хрватска. Завршил педагогија во Риека. Поради познатата ситуација, во 1991 година емигрирал во Србија. Живее и работи како професор во Врњачка Бања. Досега добил осум книжевни награди, член е на Здружението на драмски писатели на Србија.

Милица Вучковиќ е родена во 1989 година во Белград. Во 2012 година завршила сликарство на Академијата за применети уметности во Белград, а потоа и мастер студии на истиот отсек 2013 година. Од 2014 година е член на ULUPUDS со статус на самостоен уметник. Имала неколку колективни и пет самостојни изложби. Во 2014 година ја објавила збирката раскази „Рој“ (Roj, Apostrof), која самата ја илустрирала. Живее и работи во Белград.

Контакт: milicavuckovic1@gmail.com

Немања Раичевиќ е роден во 1976 година во Нови Сад. Објавил три збирки раскази: „Раскази“ (Priče. Matica Srpska, 2002), „Не е доцна за смеење“ (Nije kasno смејати se. Prometej, 2009) и „На пропатување“ (Na proputovanju. Priča, Srpskog književnog društva, 2014). Расказите му се преведувани на англиски, унгарски и романски јазик. Објавени се во антологиите: „Антидепресив“ (Antidepresiv, Mirjana Bobić-Mojsilović, 2011), „Плејлиста од почетокот на векот“ (Plejlista sa početka veka, Ivan Antić i Slavoljub Marković, 2012), „Простор за мокрото куче“ (Prostor za mokrog psa, Kulturni centar Grad, 2012), „Лукања – избор од младата српска проза“ (Pucanja – izbor iz mlade srpske proze, Vladimir Vukomanović za Službeni glasnik 2012).

https://en.wikipedia.org/wiki/Nemanja_Raičević

Сања Михајловиќ-Костадиновска е доцент по шпанска книжевност на Катедрата за романски јазици и книжевности при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Докторирала на Универзитетот „Комлутенсе“ во Мадрид. Активно се занимава со превод и пишување прозни дела. Добитничка е на повеќе награди за кратки раскази, како и на наградата за најдобар дебитантски прозен ракопис „Новите“ за 2015 година, што ја доделува издавачката куќа „Темплум“.

Контакт: sanja.flf@gmail.com

Сања Радуловиќ е родена на 19 декември 1975 г., во Тешањ (Босна и Херцеговина). Објавила две збирки поезија: „Тренетот на крилјата на мајката птица“ (*Lepet krila majke ptice*, 2015), „Прстофат глуварче“ (*Prstohvat maslačka*, 2017). Застапена е во повеќе од 60 зборници и збирки поезија и проза објавени во Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Бугарија. Песните ѝ се преведувани на бугарски и италијански јазик и наградувани на регионални и интернационални конкурси во Италија. Нејзиниот расказ „Номад на штикли“ (*Nomad na štiklama*) 2016 година ја освоил првата награда на регионалниот конкурс на списанието „Авлија“ (*Avlija*) од Рожаје за најдобар расказ. Живее во Добој (Босна и Херцеговина).

Контакт: sanjara75@gmail.com; FB: sanjamillion

Срѓан Гагиќ, роден во 1988 г., во Босански Нови (Нови Град), Босна и Херцеговина. Живее во Белград, каде што е запишан на докторски студии по книжевност. Автор е на книгите поезија „Деца во излог“ (*Deca i izlogi*, 2015), за која ја добил Бранковата награда и *Преодна доба* (*Prelazno doba*, 2016). Уредник е на панорамата *Меко ткиво: избор од новата поезија од регионот* (*Meko tkivo: izbor iz nove poezije regiona*. Klub A-302, Filozofski fakultet, Zagreb, 2015). Објавува и книжевни прикази и кратка проза. Во моментов е ангажиран на проектот за избор на воена проза, а како уредник соработува со Treći Trg од Белград. Член е на Српското книжевно друштво.

Контакт: srdjangagic@gmail.com

Тања Јаворина е родена во 1988 година, пораснала и живее во Загреб. Додипломски студии по психологија завршила на

Филозофскиот факултет во Загреб. Некаде пред крајот на студиите почнала да ја преиспитува својата пасивна улога во општеството и одлучила да ја менува. Ги проширува видиците, ги освестува сопствените привилегии и настојува да проба што повеќе туѓи чевли. Патувањата ѝ се поттик, ментална храна, бегство и терапија. Ги сака приказните од војната. Од средно училиште пишува поезија и кратка проза, обично за своја душа. Ова ѝ е прв објавен текст.

Контакт: tanja.javorina@gmail.com

Џенета Ровчанин е родена во Сараево во 1994 година. По завршувањето на гимназијата упишува студии по јазик и книжевност на Филозофскиот факултет во Сараево. Во текот на основното и средното образование објавува трудови во училишните списанија. Нејзината прва објавена песна е објавена во меѓународната збирка поезија „Море на дланка – тело од сол“ (*More na dlanu – tijelo od soli*), потоа следува збирката поезија од десет млади автори „Со поезија го менувам светот“ (*Poezijom mijenjam svijet*). Пишува и проза и поезија.

Shënime biografike

Adam Pakai – u lind në Beograd më 1975. I kursyer të japë të dhëna biografike, pa ambicie, pa pritje të mëdha. Shkrimtar i cili deri më tani e botoi romanin *Varreza për Danilo Kishin* dhe përmbledhjen e tregimeve *Serbët* nga edicioni *Jugosllavët*. Më i lumtur si baba sesa e bija e tij me të. Disa miq, ndonjë zakon i keq, një skuter dhe një qen. Jeton mu në breg të detit të Panonisë, i hutuar me bregun rreth vetes.

Afrim Demiri, lindi në vitin 1960, në fshatin Sazli, në Ferizaj. Me letërsi filloi të merret në vitet 80-të, duke shkruar poezi, tregime të shkurtra dhe reportazhe. Disa herë punimet e tij u shpërblyen në konkurse të ndryshme. Më 1994 klubi letrar *De Rada* e botoi përmbledhjen e tij me poezi, *Fjongo e zezë*. Në periudhën 1997-2015, botoi shkrime publicistike si korrespondent i gazetës *Koha ditore*. Në vitin 2003, e mori shpërblimin *Korrespondent i vitit*. Gjithashtu, ishte bashkëthemelues i gazetës lokale *Ferpress*, dhe redaktor i informacionit në TV Tema.

Kontakt: af_demiri@hotmail.com

Ana Knezheviq (1993) është studente në Katedrën për Letërsi të Përgjithshme dhe Krahasuese në Universitetin *Shën Cirili dhe Metodi* në Shkup.

Kontakti: knezevic_ana@hotmail.com

Andrea Popov Miletiq, Novi Sad, 1985. Fituese e konkursit të tregimit të shkurtër të edicionit të XIV të WH fest-it (Široki brijeg 2016). Shpërblimi i rrethi të XII Prvenac, SKC Kragujevc, 2013 (autor deri në 35 vjet), për librin *Bezazlene crtice*. Rrethi i ngushtë Devidé Haiku Award - IAFOR, Osaka, Japoni 2012. Finale 14. FEKP (Zagreb,

Rijeka 2015), Presing 2013, Karlo Bijelicki 2016. Prozë, ese, kritikë: *Rukopisi 36* (Pančevo), *O malim i velikim stvarima* (Beograd 2011), *kARTon* (Subotica), *Afirmator*, *Republika*, *PULSE*, *konkursiregiona*, *knjizevnost.org*, *Sveske*, *Balkan express*, *strane.ba*.

Kontakt: andrea.popov.miletic@gmail.com,
<http://andreapopovmiletic.blogspot.rs>

Anela Ilijash autore e re gjysmëkroate dhe gjysmëruse e lindur në Moskë, ku e kaloi gjysmën e jetës, dhe pastaj u vendos në Kroaci. Momentalisht është studente e japanologjisë. Filloi të shkruante në rusisht dhe kroatisht që kur ishte 10 vjeçare, e që nga mosha 12-vjeçare në mënyrë aktive merr pjesë në shumë festivale letrare. Është fituese e shumë shpërblimeve ruse dhe kroate për punën e vet, por edhe për përkthimin e romaneve dhe të përmbledhjeve të poezive të autorëve kroatë në rusisht.

Kontakt: anelchylili@gmail.com

Anushka Minovska, e lindur në vitin 1986 në Çair të Shkupit. Është ekonomiste e diplomuar e marketingut. Magjistre në fushën e burimeve njerëzore në veprimtaritë shoqërore. Fjala e bukur, ajri i pastër, kopshtet me lule dhe librat, dashuria dhe dashuria e kthyer, këto gjëra bëjnë erën e saj të përshtatshme. Inspirimin nga natyra dhe njerëzit në rrethanat e tyre më të thjeshta i përkthen në art, ndërsa nga të gjitha format e artit, fjala e shkruar dhe loja klasike e baletit janë Anushka e vërtetë. Çdo mirënjohje dhe çmim ia dedikon bashkëshortit dhe shokut të saj më të ngushtë, motrës më të vogël dhe prindërve.

Kontakti: anuska.cvet@yahoo.com, anuska.cvet@gmail.com,
<https://www.linkedin.com/in/anushka-minovska-b49220a6>

Bllagica Gjorgjievska, e lindur më 14.02.1960 në Prilep, Maqedoni. Është ekomomiste-komercialiste e diplomuar, punon në një byro kontabiliste si kontabiliste e autorizuar. Është bashkëshorte dhe nënë. Shkruan poezi, prozë dhe tregime. Një pjesë e poezisë së saj është publikuar në revistën lokale *Stremezh* dhe në botimet vjetore *Poetsko Markukule* (*Markukule Poetike*).

Kontakti: bgjorgjievska@yahoo.com

Danilo Luçiq (1984) i lindur në Beograd, ka mbaruar ciklin e parë dhe të dytë të studimeve në Fakultetin Filologjik në Beograd, në katedrën e letërsisë serbe. Ka botuar përmbledhjen e poezive *Beleške o mekom tkivu* (SKC Kragujevac, 2013), për të cilën ka marrë çmimin *Brankova nagrada* për vitin 2014 si dhe *Šrapneli* (Arete, 2017). Është redaktor i shtëpisë botuese Kontrast izdavaštvo, si dhe i portalit për letërsi dhe kulturë glif.rs. Shkruan për portalin *Before After*, për revistën kroate *Prosvjeta* dhe për revistën serbe *Harper's Bazaar*. Jeton dhe punon në Beograd.

Dragiç Cvjetinoviç (1981, Beograd), studioi letërsinë serbe dhe atë botërore, merret me punë pedagogjike, me përkthime e shkrime. Ka botuar tregime dhe poezi në revista e antologji të ndryshme siç janë: *Znak*, *Koraci*, *Braničevo*, *Emitor*, *Zeleni konj* (Temišvar), *Avlija*, web faqen SKC *Danilo Kiš* (Ljubljana), *Reč u prostoru* (SKC Beograd), *Snaga riječi*, *Crte i reze* (Resavska biblioteka), *Odakle zovem* (Podgorica), *Anomalija* (Lazar Komarčić), në përmbledhje të prozës së re serbe *Pucanja* (Službeni glasnik)... Është bashkëautor i romanit *The Castle of Fireflies* (2014). Kohë pas kohe boton poezi dhe shkrime të tjera në zagrej.blogspot.com.

Edis Galushi lindi më 6 mars 1989 në Prizren. Deri më sot shkrimet e tij u publikuan nga botues dhe portale vendore dhe ndërkombëtare. Vlen të përmendet kontributi i tij në trashëgiminë e kulturës dhe letërsisë rome përmes poezisë dhe teatrit dhe është ndër autorët e rrallë rom në Kosovë. Nga viti 2007-2014 punoi si gazetar në Radio Televizionin e Kosovës. Studimet themelore për gjuhë dhe letërsi angleze i përfundoi në Kosovë dhe Lituanë, ndërsa magjistroi në të njëjtin drejtim në Universitetin e Zagrebit. Aktualisht punon si përkthyes për gjuhën shqipe, angleze dhe rome.

Kontakt: edisgalushi@gmail.com; FB: eddy.galjusi

Jasna Raduloviç (1970.) – Një ditë u lodha duke ndrequr gabimet në tekstet e huaja dhe nisa të krijoja tekste të mia, si dhe gabime. Shkruaj me vëshirësi, pa rregull, pak për shkak se jam e rreptë. Me profesion jam profesoreshë e gjuhës kroate dhe letërsisë jugosllave, me përvojë 22-vjeçare si lektore dhe redaktore, momentalisht punoj si e pavarur. Teksti është bota ime,

më interesante dhe më e rëndësishme se kjo për të cilën shkruaj. Marrëdhënia ndërmjet gjuhës, mendimeve dhe realitetit është fusha e kureshtjes sime. Në horoskop jam introverte e hareshme, me nënshenjë optimiste e trishtë.

Kontakt: jasnarus@yahoo.com

Jovana Matevska ka lindur në Manastir në vitin 1991. Me profesion është psikologe. Në tetor të vitit 2015 e publikoi librin e parë, romanin *Borat e Tambovës*. Po këtë vit është pjesë e të shpërblyerve nga konkursi për tregim të shkurtër, të shpallur nga gazeta *Nova Makedonija*, i titulluar *Dy shuplakat*. Në gusht 2016 në formë digjitale del romani i saj i dytë *Letrat në bibliotekë*, i cili u shpërblye nga ana e projektit për përfshirjen e autorëve të rinj në industrinë botuese digjitale në bashkëpunim me UNESCO-n. Në tetor 2016 përsëri është pjesë e autorëve të shpërblyer të konkursit të shpallur nga ana e gazetës *Nova Makedonija*, me tregimin *Diçkaja*.

Kontakt: jovanaaa.bt@gmail.com; FB: jovana.matevska,
<https://memoaritenazelenookata.wordpress.com/>

Lejla Kalamujiq u lind në Sarajevë ku jeton edhe sot. Ka mbaruar studimet në filozofi dhe sociologji. Është autore e dy përmbledhjeve me tregime të shkurtra: *Anatomija osmijeha* dhe *Zovite me Esteban*. Tregimet i boton në revista dhe web-portale të hapësirës së ish-Jugosllavisë. Tregimet e saj janë të përkthyera në dhjetëra gjuhë.

Kontakt: lejlakalamujic@gmail.com

Marjeta Gjoka lindi më 8 shtator të vitit 1993, në Rrëshen të Mirditës. Shkollën fillore dhe gjimnazin i kreu në vendlindje, në Rrëshen kurse studimet e larta i kreu në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja, në degën e gjuhës frënge dhe angleze, në Universitetin e Tiranës. Me shkrime u mor që në fëmijëri duke marrë pjesë edhe në konkurse të vogla. Gjithnjë e tërhequr pas shkrimtarëve të mëdhenj botërorë, kryesisht ata francezë, u përpoq që të sillte një frymë të re të letërsisë për shqiptarët pa lënë mënjanë origjinalitetin dhe të bukurat e folklorit.

Kontakt: marjetagjoka1@gmail.com

Mehmet Elezi: publicist, shkrimtar, gjuhëtar, diplomat. Lindi në Tropojë (1949), diplomoi në Universitetin e Tiranës për gjuhë dhe letërsi shqipe; studimet pasuniversitare i mbaroi në filozofi. Vepra të botuara: 11 romane; 6 libra, ese dhe publicistikë; 4 përmbledhje me poezi; 4 libra për çështje të shqipes së sotme; Fjalori i gjuhës shqipe, rreth 41000 fjalë që nuk janë në fjalorët e akademisë, me shtjellime etimologjike; Fjalor me emra njerëzish - 31000 emra iliroshqiptarë. Jeton në Tiranë.

Kontakt: m.elezi@bluewin.ch, mehmetelezi@gmail.com;
FB: elezimehmet

Milan Vorkapiq u lind më 1953 në fshatin Trojvrh, komuna Ogulin, Kroaci. Ka mbaruar Fakultetin Pedagogjik në Rijekë. Për shkak të situatës së njohur më 1991 u shpërngul në Serbi. Jeton dhe punon si profesor në Vërnyačka Banja. Deri më tani ka fituar tetë shpërblime letrare, dhe është anëtar i Shoqatës së Shkrimtarëve të Serbisë.

Milica Vučković u lind më 1989 në Beograd. Ka studiuar pikturën në Fakultetin e Arteve të Aplikuara në Beograd, dhe pastaj edhe studimet e magjistraturës po në këtë degë në vitin 2013. Nga viti 2014 është anëtare e ULUPUDS-it me status të artistes së pavarur. Ka pasur disa ekspozita kolektive dhe pesë ekspozita personale. Më 2014 ka botuar përmbledhen me tregime të shkurtra me titull *Roj* (Apostrof) me ilustrimet e saj. Jeton dhe punon në Beograd.

Kontakt: milicavučkovic1@gmail.com

Nemanja Raičević u lind më 1976 në Novi Sad. Ka botuar tri përmbledhje me tregime: *Priče* (Shpërblimi i parë, Matica Srpska, 2002), *Nije kasno smejati se* (Prometej, 2009) i *Na proputovanju* (Shpërblimi i parë Priča, i Shoqatës Letrare Serbe, 2014). Tregimet e tij janë përkthyer në anglisht, hungarisht dhe rumanisht. Ato janë botuar edhe në antologji si: *Antidepresiv*, Mirjana Bobić-Mojsilović (2011), *Plejlista sa početka veka*, Ivan Antić dhe Slavoljub Marković (2012), *Prostor za mokrog psa*, Kulturni centar Grad (2012), *Pucanja – izbor iz mlade srpske proze*, Vladimir Vukomanović za Službeni glasnik (2012).

https://en.wikipedia.org/wiki/Nemanja_Raičević

Sanja Mihajloviq – Kostadinovska është docente për letërsi spanjolle në Katedrën për Gjuhë dhe Letërsi Romane të Fakultetit Filologjik *Bllazhe Koneski*. Doktoroi në Universitetin Komlutense në Madrid. Në mënyrë aktive merret me përkthim dhe shkrim të prozës. Është fituese e më shumë çmimeve për tregime të shkurtra, si dhe të çmimit për dorëshkrimin më të mirë debutues të prozës *Të rinjtë* për vitin 2015, të cilin e jep shtëpia botuese *Templum*.

Kontakti: sanja.flf@gmail.com

Sanja Radulović u lind më 19.12.1975 në Teshanj (BeH). Ka botuar dy përmbledhje me poezi: *Lepet krila majke ptice* (2015) dhe *Prstohvat maslačka* (2017). Ka qenë pjesë e mbi 60 koleksioneve dhe përmbledhjeve të poezisë të botuara në Serbi, Kroaci, BeH, dhe Bullgari. Poezitë e saj janë përkthyer në bullgarisht dhe italisht, dhe janë shpërblyer nëpër konkurse regjionale dhe ndërkombëtare në Itali. Tregimi i saj *Nomad na štiklama* në vitin 2016 është shpërblyer me çmimin e parë në konkursin rajonal të revistës *Avlija* Rozhaj për tregimin më të mirë të shkurtër. Jeton në Doboj (BeH).

Kontakt: sanjara75@gmail.com; FB: sanjamillion

Srgjan Gagiq, u lind më 1988 në Bosanski Novi, BeH. Jeton në Beograd ku vijon studimet e doktoratës në fushën e letërsisë. Ka botuar libra me poezi *Deca u izlogu* (2015), për të cilën ka fituar çmimin *Brankova nagrada* si dhe librin *Prelazno doba* (2016). Është redaktor i panoramës *Meko tkivo: izbor iz nove poezije regiona* (Klub A-302, Fakulteti filozofik, Zagreb, 2015). Boton edhe kritikë letrare dhe tregime të shkurtra. Aktualisht është i angazhuar në projektin e përzgjedhjes së prozës së luftës, dhe si redaktor bashkëpunon me *Treći Trg* nga Beogradi. Është anëtar i Shoqatës Letrare të Serbisë.

Kontakt: srdjangagic@gmail.com

Tanja Javorina u lind më 1988, jeton në Zagreb. Studimet e ciklit të parë dhe të dytë në psikologji i ka mbaruar në Fakultetin Filozofik në Zagreb. Diku para mbarimit të studimeve ka filluar ta analizojë rolin e saj pasiv në shoqëri dhe ka vendosur ta ndryshojë. I zgjeron këndvështrimet, i sqaron privilegjet e saj dhe përpiqet të provojë sa më shumë këpucë të huaja. E nxisin udhëtimet, ushqimi mendor, ikja dhe terapia. I pëlqejnë tregimet nga lufta. Nga shkolla

e mesme shkruan poezi dhe tregime, kryesisht për shpirtin e saj. Ky është teksti i saj i parë i botuar.

Kontakt: tanja.javorina@gmail.com

Vera Kalin (1994) është shkrimtare maqedonase e romaneve dhe tregimeve. Është fituese e çmimit për tregim të shkurtër të gazetës *Nova Makedonija* (2013) dhe *Zhivko Çingo* (2014). Tekstet e saj janë përkthyer në bullgarisht, anglisht, serbo-kroatisht dhe shqip dhe janë publikuar në disa përmbledhje dhe revista letrare. Është autore e romanit *I pastrehu me orën e artë* (2015) dhe e përmbledhjes së tregimeve *Gjuetarët e xixëllonjave* (2016). Fitoi çmimin shtetëror të Bibliotekës Popullore Universitare *Shën Kliment Ohridski* si autore më e lexuar në vend për vitin 2016.

Kontakti: verakalinn@gmail.com; Twitter, FB: verakalinn, <https://mk.linkedin.com/in/verakalinn>

Verime Zimberi Beluli e lindur më 07.07.1987, shkollën fillore dhe të mesme i kreu në Sllupçan dhe Likovë të Kumanovës. Më vitin 2008 mbaroi studimet në Fakultetin Ekonomik në Universitetin Shtetëror të Tetovës. Në vitin 2014 e mori titullin Magjistre e shkencave për Marketing-Menaxhim pranë USHT-së. Aktualisht është aktiviste për të drejtat e njeriut, e në veçanti për të drejtat e grave. Mori pjesë në shumë seminare për aksione paqësore në kuadër të shoqatave të ndryshme joqeveritare. Pjemarrëse në shkollën për leadership dhe të folurit në publik i realizuar nga POINTED-Tetovë.

Kontakt: zimberi1987@gmail.com; FB: vera.zimberibeluli

Xheneta Rovçanin u lind në Sarajevë në vitin 1994. Pas përfundimit të gjimnazit e regjistroi Fakultetin e Gjuhës dhe Letërsisë në Fakultetin Filozofik në Sarajevë. Gjatë kohës sa ishte në shkollë fillore dhe të mesme ka botuar shkrime në revista shkollore. Poezia e saj e parë e botuar ishte në përmbledhjen ndërkombëtare të poezisë *More na dlanu – tijelo od soli*, dhe pastaj në përmbledhjen e poezisë së dhjetë autorëve të rinj *Poezijom mijenjam svijet*. Shkruan prozë dhe poezi.

Biografske beleške

Adam Pakai - rođen u Beogradu 1975 godine. Štur u davanju bibliografskih podataka, bez ambicija, velikih očekivanja. Književnik sa do sada objavljenim romanima *Grobnica za Danila Kiša* i zbirkom kratkih priča *Srbi* iz edicije *Jugosloveni*. Sretniji otac, nego što se sa njim usrećila njegova ćerka. Par prijatelja, poneka loša navika, jedna vespa i pas. Živi na samoj obali Panonskog mora zbunjen kopnom oko sebe.

Afrim Demiri rođen je 1960. u selu Sazli kod Uroševca. Književnošću je počeo da se bavi 80-ih godina, pišući poeziju, kratke priče i reportažu. Njegovi radovi su nekoliko puta nagrađivani na različitim konkursima. Godine 1994. književni klub „De Rada” je štampao njegovu zbirku poezije *Crna mašina*. U periodu 1997-2015. objavljivao je publicističke napise kao dopisnik lista „Koha ditore“. Godine 2003. dobio je nagradu „Dopisnik godine“. Takođe je suosnivač lokalnog lista „Ferpress“ i urednik informativnog programa na TV Tema.

Kontakt: af_demiri@hotmail.com

Ana Knežević (1993) studentkinja je na Katedri za opštu i komparativnu književnost Univerziteta „Sv. Ćirilo i Metodije” u Skoplju.

Kontakt: knezevic_ana@hotmail.com

Andrea Popov Miletić, Novi Sad, 1985. Pobjednica konkursa za kratku priču 14. WH festa („Široki brijeg 2016”). Nagrada 12. kola Prvenac, SKC Kragujevac, 2013 (autori do 35 godina), za knjigu *Bezazlene crtice*. Uži izbor „Vladimir Devidé Haiku Award - IAFOR”, Osaka, Japan 2012. Finale 14. FEKP (Zagreb, Rijeka 2015), „Presing 2013”, „Karlo Bijelicki 2016”. Proza, esej, kritika:

Rukopisi 36 (Pančevo), O malim i velikim stvarima (Beograd 2011), kARTon (Subotica), Afirmator, Republika, PULSE, konkursiregiona, knjizevnost.org, Sveske, Balkan express, strane.ba.

Kontakt: andrea.popov.miletic@gmail.com,
<http://andrapopovmiletic.blogspot.rs>

Anela Ilijaš napola je hrvatska, napola ruska mlada autorica rođena u Moskvi, gdje je i provela polovicu svog života, a kasnije se doselila u Hrvatsku. Trenutno je studentica japanologije. Počela je pisati na ruskom i na hrvatskom od svoje desete godine, a već od dvanaeste godine aktivno sudjeluje na mnogim književnim festivalima. Dobitnica je brojnih ruskih i hrvatskih književnih nagrada za svoje radove, ali i za prijevode novela i pjesničkih zbirka hrvatskih autora na ruski jezik.

Kontakt: anelchylili@gmail.com

Anuška Minovska, rođena 1986. u naselju Čair, Skoplje. Diplomirana je ekonomistkinja u marketingu. Magistarka je u oblasti ljudskih resursa u društvenim delatnostima. Lepe reči, čist vazduh, cvetni vrtovi i knjige, Ljubav i uzvraćena ljubav, njen su dobar vetar. Inspiraciju iz prirode i ljudi u najjednostavnijim i najobičnijim okolnostima prevodi u umetnost, a od svih umetničkih formi, pisane reči i klasična baletska igra su istinska Anuška. Sva priznanja i nagrade posvećuje svom suprugu i najboljem prijatelju, mlađoj sestri i roditeljima.

Kontakt: anuska.cvet@yahoo.com, anuska.cvet@gmail.com,
<https://www.linkedin.com/in/anushka-minovska-b49220a6>

Blagica Đorđievska rođena je 14.2.1960. godine u Prilepu, Makedonija. Diplomirana je ekonomistkinja-komercijalistkinja, i radi u knjigovodstvenom birou kao ovlašćena računovotkinja. Supruga i majka. Piše poeziju, prozu i priče. Neke od njenih pesama objavljivane su u lokalnom časopisu „Stremež“ („Težnja“) i u godišnjim izdanjima Poetsko Markukule.

Kontakt: bgjorgievska@yahoo.com

Danilo Lučić (1984) rođen u Beogradu, završio osnovne i master studije na beogradskom Filološkom fakultetu, na katedri za srpsku književnost. Objavio je zbirke pesama *Beleške o mekom*

tkivu (SKC Kragujevac, 2013), za koju je dobio „Brankovu nagradu” za 2014. godinu, i *Šrapneli* (Arete, 2017). Urednik je u izdavačkoj kući „Kontrast izdavaštvo”, kao i na portalu za književnost i kulturu *glif.rs*. Piše za portal *Before After*, zagrebački časopis „Prosvjeta“ i srpski „Harper’s Bazaar“. Živi i radi u Beogradu.

Dragić Cvjetinović (1981, Beograd), studirao srpsku i svetsku književnost, bavi se pedagoškim radom, prevodenjem, pisanjem. Kratku prozu i poeziju objavljivao u periodici, zbornicima i antologijama: *Znak*, *Koraci*, *Braničevo*, *Emitor*, *Zeleni konj* (Temišvar), *Avlija*, sajtu SKC *Danilo Kiš* (Ljubljana), *Reč u prostoru* (SKC Beograd), *Snaga riječi*, *Crte i reze* (Resavska biblioteka), *Odakle zovem* (Podgorica), *Anomalija* („Lazar Komarčić“), u izboru iz mlade srpske proze *Pucanja* („Službeni glasnik“)... Koautor romana *The Castle of Fireflies* (2014). Neredovno objavljuje poeziju i drugo na zagreb.blogspot.com.

Dženeta Rovčanin rođena je u Sarajevu 1994. godine. Nakon završetka gimnazije, upisuje studij jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Tokom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja objavljuje radove u školskim časopisima. Njena prva objavljena pjesma jeste u međunarodnoj pjesničkoj zbirci *More na dlanu – tijelo od soli*, a slijedi pjesnička zbirka deset mladih autora *Poezijom mijenjam svijet*. Piše i prozu i poeziju.

Edis Galjuši rođen je 6. marta 1989. u Prizrenu. Do sada su njegove radove obavljivali kako domaći, tako i međunarodni izdavači i portal. Vredi pomenuti i njegov doprinos romskom kulturnom i književnom nasleđu putem poezije i teatra, budući da je jedan od retkih romskih autora na Kosovu. Od 2007. do 2014. godine radio je kao novinar na Radio-televiziji Kosova. Osnovne studije engleskog jezika i književnosti završio je na Kosovu i u Litvaniji, dok je magistrirao na istom smeru na Univerzitetu u Zagrebu. Trenutno radi kao prevodilac za albanski, engleski i romski jezik.

Kontakt: edisgalushi@gmail.com; FB: [eddy.galjusi](https://www.facebook.com/eddy.galjusi)

Jasna Radulović (1970) – Jednog dana bilo mi je dosta ispravljanja grešaka u tuđim tekstovima i počela sam stvarati svoje, i tekstove, i greške. Pišem teško, neredovito, malo jer sam stroga. Po struci sam prof. hrvatskoga jezika i južnoslavenskih književnosti, po iskustvu 22-godišnja lektorica i redaktorica, trenutačno freelancerica u svemu. Tekst je moj svijet, zanimljiviji i bitniji od ovog o kojem pišem. Odnos jezika, misli i stvarnosti područje moje znatiželje. Po horoskopu sam vedri introvert, u podznaku tužni optimist.

Kontakt: jasnarus@yahoo.com

Jovana Matevska rođena je u Bitoli, 1991. godine. Po profesiji je diplomirana psihologinja. U oktobru 2015. godine objavila je svoj prvi roman *Tambovski snegovi*. Iste godine bila je među nagrađenima na konkursu za kratku priču koji je raspisala „Nova Makedonija“, sa delom „Oba dlana“. U avgustu 2016. digitalno objavljuje i drugi roman *Pisma iz biblioteke*, koji je nagrađen u projektu uvođenja mladih autora u digitalno izdavaštvo, u saradnji sa UNESKOM. U oktobru 2016. godine ponovo je među nagrađenim autorima na konkursu „Nove Makedonije“, sa pričom „Nepravilno“.

Kontakt: jovanaaa.bt@gmail.com; FB: [jovana.matevska](https://www.facebook.com/jovana.matevska),
<https://memoaritenazelenookata.wordpress.com/>

Lejla Kalamujić je rođena u Sarajevu, gdje i danas živi. Završila je studij filozofije i sociologije. Autorica je dvije zbirke kratkih priča: *Anatomija osmijeha* i *Zovite me Esteban*. Kratku prozu objavljuje u časopisima i na web-portalima s jugoslovenskog prostora. Priče su joj pojedinačno prevedene na desetak jezika.

Kontakt: lejakalamujic@gmail.com

Marjeta Đoka rođena je 8. septembra 1993. godine u Rešenu u okrugu Mirdita. Osnovnu školu i gimnaziju završila je u rodnom mestu, u Rešenu, dok je visoko obrazovanje stekla na Fakultetu za strane jezike, na odseku za francuski i engleski jezik, na Univerzitetu u Tirani. Pisanjem se bavila od detinjstva, učestvujući i na manjim konkursima. Oduvek privučena velikim svetskim piscima, pre svega francuskim, pokušavala je da unese novi duh

u albansku književnost, ne ostavljajući po strani ni originalnost i lepote folklor.

Kontakt: marjetagjoka1@gmail.com

Mehmet Elezi, publicista, pisac, lingvista, diplomata. Rođen u Tropoji (1949), diplomirao albanski jezik i književnost na Univerzitetu u Tirani, postdiplomske studije završio u oblasti filozofije. Objavljena dela: 11 romana, 6 knjiga eseja i publicistike, 4 zbirke poezije, 4 knjige o pitanjima savremenog albanskog jezika, *Rečnik albanskog jezika* sa oko 41000 reči koje nisu obuhvaćene Akademijinim rečnikom, sa etimološkim objašnjenjima, *Rečnik antroponima* sa 31000 ilirsko-albanskih imena. Živi u Tirani.

Kontakt: m.elezi@bluewin.ch, mehmetelesi@gmail.com,
FB: elezimehmet

Milan Vorkapić rođen je 1953. godine u selu Trojvrh, opština Ogulin, Hrvatska. Završio pedagoški fakultet u Rijeci. Zbog poznate situacije 1991. godine emigrirao u Srbiju. Živi i radi kao profesor u Vrnjačkoj Banji. Do sada dobio osam književnih nagrada, član Udruženja dramskih pisaca Srbije.

Milica Vučković rođena je 1989. godine u Beogradu. Završila je slikarstvo na akademiji Primenjenih umetnosti u Beogradu 2012. godine, a zatim i master studije na istom odseku 2013. godine. Od 2014. godine je član ULUPUDS-a sa statusom samostalnog umetnika. Imala je nekoliko kolektivnih i pet samostalnih izložbi. 2014. godine izdala je zbirku kratkih priča pod nazivom *Roj* („Apostrof“) koju je sama i ilustrovala. Živi i radi u Beogradu.

Kontakt: milicavuckovic1@gmail.com

Nemanja Raičević rođen je 1976. u Novom Sadu. Objavio je tri zbirke priča: *Priče* (Nagrada Prva knjiga, Matica srpska, 2002), *Nije kasno smejati se* (Prometej, 2009) i *Na proputovanju* (Nagrada časopisa „Priča“, Srpskog književnog društva, 2014). Priče su mu prevedene na engleski, mađarski i rumunski jezik. Uvrštene su u antologije: *Antidepresiv*, Mirjana Bobić-Mojsilović (2011), *Plejlista sa početka veka*, Ivan Antić i Slavoljub Marković (2012), *Prostor za*

mokrog psa, Kulturni centar „Grad“ (2012), *Pucanja – izbor iz mlade srpske proze*, Vladimir Vukomanović za „Službeni glasnik“ (2012).

https://en.wikipedia.org/wiki/Nemanja_Raičević

Sanja Mihajlović Kostadinovska docentkinja je španske književnosti na Katedri za romanistiku i književnost pri Filološkom fakultetu „Blaže Koneski“. Doktorirala je na Univerzitetu Komlutense u Madridu. Aktivno se bavi prevodima i pisanjem prozних dela. Dobitnica je više nagrada za kratke priče, kao i nagrade za najbolji debitantski roman za 2015. godinu, koju dodeljuje izdavačka kuća „Templum.“

Kontakt: sanja.flf@gmail.com

Sanja Radulović je rođena 19.12.1975. u Tešnju (BiH). Objavila je dvije zbirke poezije: *Lepet krila majke ptice* (2015) i *Prstohvat maslačka* (2017). Zastupljena je u više od 60 zbornika i zbirki poezije i proze objavljenih u Srbiji, Hrvatskoj, BiH i Bugarskoj. Pjesme su joj prevedene na bugarski i italijanski jezik i nagrađivane na regionalnim i internacionalnim konkursima u Italiji. Njena priča „Nomad na štiklama“ osvojila je 2016. godine prvu nagradu na regionalnom konkursu časopisa *Avlija* Rožaje za najbolju kratku priču. Živi u Doboju (BiH).

Kontakt: sanjara75@gmail.com; FB: sanjamillion

Srdan Gagić, rođen 1988. u Bosanskom Novom, BiH. Živi u Beogradu, gde pohađa doktorske studije iz književnosti. Autor je pesničkih knjiga *Deca u izlogu* (2015), za koju je dobio „Brankovu nagradu“, i *Prelazno doba* (2016). Urednik panorame *Meko tkivo: izbor iz nove poezije regiona* (Klub A-302, Filozofski fakultet, Zagreb, 2015). Objavljuje i književne prikaze i kratku prozu. Trenutno je angažovan na projektu izbora ratne proze, a kao urednik saraduje s „Trećim trgovom“ iz Beograda. Član Srpskog književnog društva.

Kontakt: srdjangagic@gmail.com

Tanja Javorina rođena je 1988. godine, odrasla i živi u Zagrebu. Prediplomski i diplomski studij psihologije završila je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Negdje pretkraj studija počela je preispitivati svoju pasivnu ulogu u društvu i odlučila ju mijenjati. Proširuje vidike, osvještava vlastite privilegije i nastoji isprobati što

više tuđih cipela. Putovanja su joj poticaj, mentalna hrana, bijeg i terapija. Voli priče iz rata. Od srednje škole piše poeziju i kratku prozu, obično za svoju dušu. Ovo joj je prvi objavljeni književni tekst.

Kontakt: tanja.javorina@gmail.com

Vera Kalin (1994) makedonska je romansijerka i pripovedačica. Dobitnica je nagrade za kratku priču dnevnog lista „Nova Makedonija” (2013) i „Živko Čingo” (2014). Njeni tekstovi su prevedeni na bugarski, engleski, srpski, hrvatski i albanski jezik i objavljeni u više književnih zbirki i časopisa. Autorka je romana *Beskućnik sa zlatnim satom* (2015) i zbirke priča *Lovci na svíce* (2016). Nedavno je postala dobitnica državne nagrade Nacionalne i univerzitetske biblioteke „Sv. Kliment Ohridski” za najčitanijeg autora u zemlji za 2016. godinu.

Kontakt: verakalinn@gmail.com; Twitter, FB: verakalinn;
<https://mk.linkedin.com/in/verakalinn>

Verime Zimberi Beljulji rođena je 7. 7. 1987. godine, osnovnu i srednju školu završila je u Slupčanu i Likovi kod Kumanova. Godine 2008. završila je studije na Ekonomskom fakultetu Državnog univerziteta u Tetovu. Godine 2014. stekla je zvanje magistre nauka u menadžmentu na istom univerzitetu. Trenutno je aktivistkinja za ljudska prava, a naročito za prava žena. Učestvovala je na više seminara za mirovnu akciju u različitim nevladinim udruženjima. Polaznica je škole liderstva i javnog govorenja koju je realizovala POINTED iz Tetova.

Kontakt: zimberi1987@gmail.com; FB: vera.zimberibeluli

biber.nenasilje.org

Со поддршка на | Mbeshtetur nga | Uz podršku:

Bundesministerium für
wirtschaftliche Zusammenarbeit
und Entwicklung

Diakonie

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије,
Београд

821(497)-32(082.2)

BIBER 02 : конкурс за краток расказ = konkurs për tregim të shkurtër
= konkurs za kratku pričū : помирување = pajtim = pomirenje /
[подготвиле, përgatitur nga, prisedile Ivana Franović, Katarina Milićević
; превод, përkthimi, prevod Borislav Pavlovski... [и др.]]. - Beograd ;
Sarajevo : Centar za nenasilnu akciju, 2018 ([Beograd] : Standard 2). - 448
стр. ; 20 см

Упоредо текст на више језика. - Текст ћир. и лат. - Тираж 1.000. - Стр.
6-8: Предговор / Ивана Франовиќ. - Биографски белешки: стр. 427-434.

-

Напомене уз текст.

ISBN 978-86-89845-08-2

COBISS.SR-ID 258998028